

POLITIKAI GONDOLKODÓK

**FRANTZ
FANON**

A föld rabjai

FRANTZ FANON

A FÖLD RABJAI

POLITIKAI GONDOLKODOK

FRANTZ
FANON

A föld rabjai

A fordítás alapjául szolgáló mű
Frantz Fanon
Les damnés de la terre
Cahiers Libres, F. Maspero, Paris, 1961

A magyar kiadáshoz készült előszót írta
Marton Imre

Fordította
Kovács Anikó (Előszó), Staub Valéria (A föld rabjai)

A fordítást az eredetivel egybevetette
Béládi László

ISSN 0231-1682
ISBN 963 281 648 X

Tartalom

Előszó (Jean-Paul Sartre).....	7
Előszó a magyar kiadáshoz (Marton Imre).....	27
1. Az erőszakról.....	53
Az erőszakról - nemzetközi összefüggésben.....	103
2. A spontaneitás ereje és gyengeségei.....	113
3. A nemzettudat eltévelyedései.....	147
4. A nemzeti kultúráról.....	195
A nemzeti kultúra és a felszabadító harcok közös alapja	221
5. Gyarmati háború és elmezavarok.....	231
Az észak-afrikai ember bűnözési hajlama a felszabadító há- borúban	273
Zárszó.....	289
Frantz Fanon művei.....	295

Nem is olyan régen a földnek kétmilliárd lakója volt, azaz ötszázmillió ember és egymilliárd-ötszázmillió bennszülött. Az előbbieké volt az Ige, tőlük vették kölcsön az utóbbiak. Közöttük lepénzelt bábkirályok, feudális urak s egy mindenre elszánt polgárság volt a közvetítő. A gyarmatokon az igazság a maga meztelenségében jelentkezett; az „anyaországiak” szívesebben látták felöltöztetve; a bennszülötteknek viszont szeretniük kellett őket. Olyasféléképpen, mint egy anyát. Az európai elit nekilátott, hogy bennszülött elitet gyártson; kiválogattak serdülőket, homlokukra izzó vassal rábélyegezték a nyugati kultúra alapelveit, szájukba hangzatos örökségeket tömtek, ragadós nagy szavakat, amelyek a fogukhoz tapadtak; rövid anyaországi tartózkodás után meghamisítva küldték haza őket. F^en hazugságaik mit sem mondtak testvéreiknek; ők voltak a visszhangok; Párizsból, Londonból, Amszterdamból szavakat repítettünk fel: „Parthenon!”, „Testvériség!”, és valahol Afrikában vagy Ázsiában kinyíltak az ajkak: „... .thenon! .. .ség!” Ez volt az aranykor.

Ennek vége lett: az ajkak maguktól nyíltak ki; a sárga és fekete hangok még mindig a mi humanizmusunkról beszéltek, de azért, hogy felróják embertelenségünket. Tetszéssel hallgattuk, amint keserűségüket udvariasan előadták. Először büszke csodálkozás volt bennünk: hogyan? Ezek egészen maguktól beszélnek? Látják,

ugye, hogy végül mivé tettük őket?! Nem kételkedtünk abban, hogy elfogadják eszményünket, hiszen minket az iránta való hűtlenséggel vádoltak. Európa ezúttal hitt küldetésében: hellenizálta az ázsiaiakat, megalkotott egy új fajt, a görög-latin négerüket Mi, a gyakorlat emberei, magunkban még hozzátettük: hadd kiabáljanak, ha az megnyugtatja őket; amelyik kutya ugat, az nem harap.

Új nemzedék jelentkezett, amelyik más oldalról vizsgálta a kérdést. Írói, költői hihetetlen türelemmel próbálták megmagyarázni nekünk, hogy a mi értékeink nehezen illeszkednek életük valóságához, azokat sem teljesen elvetni, sem beolvasztani nem tudják. Ez nagyjából azt jelenti: szörnyszülötteket csináltok belőlünk, humanizmusotok egyetemesnek mond minket, ám rasszista mesterkedéseitek eredménye a megkülönböztetés. Zavartan hallgattuk őket: a gyarmati tisztviselőket nem azért fizetik, hogy Hegelt olvassák, keveset forgatják műveit, de nincs is szükségük erre a filozófusra, hogy tudják, a rossz lelkiismeret belegabalyodik ellentmondásaiba. Semmi hatékonyság. Tehát örökké tartsuk fenn szenvedéseiket, úgysem lesz belőlük semmi. Ha panaszkodásaikban feltűnne valamilyen homályos követelés, ez a szakértők szerint csak a beilleszkedésre vonatkozhat. Ennek elfogadásáról természetesen szó sem lehet: romba döntené a rendszert, amely, mint tudjuk, a fokozott kizsákmányoláson alapul. De elég volna csak felcsillantani előttük: egyből futnának utána. Az nem nyugtalanított bennünket, hogy fellázadhatnak: melyik tudatos bennszülött gyilkolná le Európa szép fiait, csak azért, hogy ugyanolyan európai legyen, mint azok? Így tehát bátorítottuk e mélabús hangulatokat, és egyszer jó ötletnek tartottuk, hogy a Goncourt-díjat egy négernek adjuk: 1939 előtt történt.

1961. Figyeljenek: „Ne vesztegessük az időt meddő litániákra vagy undorító mimikrire. Fordítsunk hátat Európának, amely szüntelenül az emberről prédikál, miközben mindenütt mészárolja, ahol éri, saját utcáinak minden zugában, a világ minden sarkában. Európa évszázadok óta ... egy állítólagos »szellemi kaland« nevében fojtogatja csaknem az egész emberiséget.” Ez a hangvétel új.

Ki merészel így szólni? Egy afrikai, a harmadik világ embere, egykori gyarmatosított. Még hozzáteszi: „Európa olyan eszeveszett és féktelen sebességre kapcsolt, hogy ... rohan a szakadék felé, amelytől jobb ... eltávolodni.” Más szóval: Európának befellegzett. Nem jó kimondani ezt az igazságot, de félig-meddig mindannyian meg vagyunk győződve róla, nemde, kedves földrésztársaim?

Ámde fenntartással kell élnünk. Amikor egy francia azt mondja más franciáknak: „Nekünk befellegzett!” - ami ismereteim szerint 1930 óta majd mindennap megtörténik -, akkor ez egy dühtől és szeretettől izzó szenvedélyes kijelentés; a beszélő szolidáris honfitársaival. Ezután még általában hozzáteszi: „Hacsak...” Tudjuk, mit jelent ez: többé nem hibázhatunk; ha nem követjük pontosan az intelmeit, akkor - és csak akkor - felbomlik az ország. Egyszóval ez olyan fenyegetés, amelyet tanács követ, s e kijelentés nem is olyan meghökkentő, mert a nemzeti elfogultságból fakad. Amikor viszont Fanon jelenti ki, hogy Európa vesztébe rohan, nem segítségért kiált, hanem megállapítja a diagnózist. Ez az orvos nem mondja, hogy nincs segítség - hiszen láttunk már csodákat -, de a gyógyítás eszközeit sem adja meg: kívülállóként, az összegyűjtött tünetek alapján megállapítja, hogy Európa halódik. Ápolni? Nem: más gondok foglalkoztatják; elpusztul vagy megmarad Európa, fűtyül rá. Ezért botrányos a könyve. Ha viccelődve és zavartan suttogják: „Miket nem mond nekünk!” - a botrány igazi oka rejtve marad Önök előtt, mert Fanon Önöknek az égvilágon semmit sem mond; könyve, amely mások számára oly égetően fontos, Önöknek idegen marad; gyakran beszélnek benne Önökről, Önökhöz azonban sohasem. Vége a fekete Goncourt-díjasoknak e's a sárga Nobel-díjasoknak: a gyarmati kitüntetettek ideje visszavonhatatlanul elmúlt. Egy francia nyelvű volt bennszülött az új igények szerint hajlítja ezt a nyelvet, csak a gyarmatosítottakért használja, és csak hozzájuk szól: „Elmaradott országok bennszülöttjei, egyesüljetek!” Micsoda süllyedés: mi voltunk az apák kizárólagos beszélgetőtársai, s fiaik már nem tartanak minket megfelelő partnereknek: beszélgetéseik tárgyává váltunk. Fanon természetesen

futólag megemlíti híres bűntetteinket, Sétifet, Hanoit, Madagaszkárt, de nem fáradozik elítélésükkel: csak használja őket. Ha leplezi a gyarmatosítás taktikáját, a viszonyok szövevényes játékát, amely egyesíti és szembeállítja a gyarmatosokat és az „anyaországiakat”, ezt *testvéreiért* teszi; az a célja, hogy megtanítsa Őket arra, hogyan kell bennünket kijátszani.

Egyszóval a harmadik világ felfedezi *saját magát*, és a saját hangján szól *önmaghoz*. Tudjuk, hogy nem egységes, vannak még szolgátságban élő népek, mások hamis függetlenséget kaptak, vannak, akik szuverenitásukért küzdenek, mások már elnyerték a teljes szabadságot, de állandóan fenyegeti őket az imperialista agresszió. Ezek a különbségek a gyarmati történelemből, vagyis az elnyomásból származnak. Az egyik helyen az anyaország megelégedett néhány földesúr lefizetésével, másutt az oszd meg és uralkodj elve alapján gyarmati burzsoáziát hozott létre. Néhol két dolgot ért el egy csapásra: a gyarmat egyszerre lett kizsákmányolható és benépesíthető. Így Európa megsokszorozta a viszályokat, a megosztottságot, osztályokat és fajgyűlöletet teremtett, minden eszközt kipróbált, hogy előidézze és még erősebbé tegye a gyarmati társadalmak rétegződését. Fanon semmit sem titkol: a volt gyarmatnak, hogy ellenünk küzdhessen, önmaga ellen kell harcolnia. Vagy inkább a két harc tulajdonképpen azonos. A küzdelem hevében minden belső korlátnak le kell omlania; a tehetetlen, üzletelőkől és *komprádorokból* álló burzsoáziának, a városi proletariátusnak, amely mindig kiváltságos helyzetben van, a nyomornegyedek lumpenproletárjainak, mindenkinek csatlakoznia kell a paraszti tömegekhez, a nemzeti és forradalmi hadsereg igazi támaszához. Azokon a vidékeken, ahol a gyarmatosítás szándékosan megállította a fejlődést, a parasztság, ha fellázad, nagyon hamar *radikális* osztályként jelentkezik: ismeri a nyers elnyomást, és sokkal jobban szenved tőle, mint a városi munkásság; az éhhaláltól csak úgy menekülhet, ha az egész szerkezet szétrobban. Ha a parasztság győz, a nemzeti forradalom szocialista lesz; ha azonban lendületét megállítják, és a gyarmati burzsoázia ragadja meg a hatalmat, akkor

az új állam, formális függetlensége ellenére, az imperialisták kezében marad. Ezt elég szemléletesen példázza Katanga esete. A harmadik világ egysége tehát még nem alakult ki, a vállalkozás még tart, s a parasztság vezetésével minden független vagy még függő országban egyesíti az összes gyarmatosítottakat. Ezt magyarázza Fanon afrikai, ázsiai és dél-amerikai testvéreinek: vagy közösen és mindenütt megvalósítjuk a forradalmi szocializmust, vagy régi zsarnokaink egyenként vernek le minket. Nem titkol semmit, sem a gyengeségeket, sem a viszályokat, sem a misztifikációkat. Az egyik helyen a mozgalom rosszul indult, másutt hatalmas sikerek után lelassult, s van, ahol megtorpant; ha azt akarják, hogy újra feltámadjon, a parasztoknak a tengerbe kell hajítaniuk burzsoáziájukat. Nyomatékosan óvja az olvasót az elidegenedés legveszélyesebb formáitól: a vezérek, a személyi kultusz, a nyugati kultúra s ugyanígy a régmúlt afrikai kultúrájának felidézése'. Az igazi kultúra a forradalom; ez azt jelenti, hogy a harc tüzeiben kovácsolódik ki. Fanon hangosan beszél, mi, európaiak is hallhatjuk; ezt bizonyítja, hogy a kezükben tartják e könyvet. Vajon nem fél attól, hogy a gyarmatosító hatalmak kihasználják őszinteségét?

Nem. Nem fél semmitől. Módszereink elavultak: noha késleltethetik az emancipációt, megállítani nem fogják. S ne képzeljük, hogy javíthatunk rajtuk: a neokolonializmust, az anyaországnak ezt a lomha álmát, elfújja a szél; nem létezik „harmadik erő”, vagy ha mégis, ez az a burzsoáziapótlék, amelyet a gyarmatosítás már hatalomra segített. Machiavellizmusunk alig hat erre a nagyon figyelmes világra, amely rendre nyomára bukkant hazugságainknak. Ha maradt még valamilyen eszköze a gyarmatosítónak, akkor ez az erőszak; a bennszülöttnek csak egy választása van: szolgaság vagy szuverenitás. Mit érdekli Fanont, hogy Önök olvassák-e a könyvét vagy sem; testvéreinek leplezi le régi gonoszságainkat, amelyeket már nem másíthatunk meg. Nekik mondja: Európa rátette a kezét földjeinkre, addig kell ütni, míg vissza nem húzza; a perc nekünk kedvez: bármi történik Bizertában, Elisabethville-ben vagy Algéria eldugott falvaiban, az egész föld tudomást szerez róla; a tömbök

ellentétesen foglalnak állást, azonban kölcsönösen tartanak egymástól; használjuk ki ezt a bénultságot, robbanjunk be a történelembe, s belépésünkkel most először tegyük egyetemessé azt; harcoljunk: más fegyverek híján elég lesz a kés türelme.

Európaiak, nyissák ki ezt a könyvet, és mélyedjenek el benne! A sötétben megtett néhány lépés után tűz köré gyűlt idegeneket látnak; menjenek közelebb és figyeljenek: az Önök telepeinek és az azokat védő zsoldosoknak szánt sorsról vitatkoznak. Talán észreveszik Önöket, de ugyanúgy folytatják majd, még a hangjukat sem halkítják le. Ez a közöny szíven üt: az apák, az árnyék teremtményei az önök teremtményei holt lelkek voltak; Önöktől kapták a fényt, csak Önökhöz beszéltek, és Önök még azt a fáradságot sem vették, hogy válaszoljanak ezeknek a senkiknek. Fiaik nem vesznek tudomást Önökről: az őket megvilágító és melegítő tűz nem az Önöké. Tisztas távolságban tőlük, Önök betolakodónak, éjszakai rovarnak, kövületnek érzik magukat: ki így, ki úgy; e sötétségben, amelyből új hajnal születik, Önök a senkik.

Ha ez így van, mondják majd, dobjuk ki az ablakon ezt a könyvet. Minek elolvasni, ha nem nekünk íródott? Két okból. Az egyik az, hogy Fanon Önöket magyarázza testvéreinek, és leleplezi előttük elidegenedésünk mechanizmusát: használják fel ezt önmaguk tárgyi valóságának felfedezésére. Áldozataink sebeik és bilincseik révén ismernek minket; tanúvallomásukat ez teszi megcáfolhatatlanná. Elég, ha megmutatják, mit tettünk velük, hogy felismerjük, mit tettünk saját magunkkal. Hasznos ez? Igen, mert Európát pusztulás fenyegeti. De mi az anyaországban élünk, mondják erre, és elítéljük a túlkapásokat. Ez igaz: Önök nem gyarmatosok, de nem is jobbak azoknál. A gyarmatosok az Önök úttörői, akiket elküldték a tengerentúlra, hogy gazdaggá tegyék Önöket. Előre figyelmeztették őket: ha túl sok vért ontanak, kénytelenek lesznek megtagadni őket, ugyanúgy, mint akármelyik állam, amely külföldön provokátorok, agitátorok és kémek hadát tartja fenn, leleplezésük után pedig megtagadja őket. Önök, akik oly liberálisak és humanusak, akik a kultúra szeretetét a kényeskedésig viszik, el akarják fe-

lejtene, hogy vannak gyarmataik, s hogy ott vérfürdőt rendeznek az Önök nevében. Fanon föltárja elvtársai előtt az „anyaországiak” és gyarmati ügynökeik szolidaritását; főleg azok előtt, akik túlságosan elnyugatiasodtak. Legyen bátorságuk elolvasni: mindennek előtt mert szégyenkezni fognak, s mert a szégyen, ahogyan Marx mondta, forradalmi érzés. Látják: én sem tudok megszabadulni a szuvjektív illúziúktól. Én is ezt mondom: „minden elveszett, ha csak nem...” Én, az európai, ellopom e könyvet egy ellenségtől, és Európa megmentésének eszközévé teszem. Éljenek vele!

És íme a második ok; Soréi fasiszta fecsegéseitől eltekintve, Engels óta Fanon az első, aki felfedi „a történelem mozzgatóját”. Ne higgyék, hogy túl heves vérmérséklete vagy nyomorúságos gyermek-kora miatt Fanon különös hajlamot érez az erőszak iránt: ő értelmezi a helyzetet, és ez minden. De ez elegendő ahhoz, hogy fokról fokra kifejtse azt a dialektikát, amelyet a liberális képmutatás elfed Önök elől, s amely ugyanolyanná tett minket is, mint őt.

A múlt században a burzsoázia a munkásokat irigykedőknek tartotta, akiket megrontanak közönséges vágyaik, de ügyelt arra, hogy ezeket a hatalmas, durva embereket bevegje fajunkba: csak akkor adhatják el szabadon munkaerejüket, ha emberek és szabadok. Franciaországban és Angliában a humanizmus egyetemesnek mondja magát.

A kényszermunka éppen az ellenkezője: nincs szerződés; sőt megfélemlítésre van szükség; tehát megjelenik az elnyomás. Katonáink a tengerentúlon, elutasítva az anyaországban hirdetett egyetemes-séget, a *numerus clausus*t alkalmazzák az emberi nemre: mivel senki sem foszthatja ki, vetheti szolgaságba vagy ölheti meg büntetlenül embertársát, kimondják azt az elvet, hogy a gyarmatosított nem ember. Rohamcsapatunk azt a megbízást kapta, hogy ezt az elvont bizonyosságot valósággá tegye; kiadták a parancsot: az annektált terület lakóit az emberszabású majom szintjére kell süllyeszteni, hogy igazolják a gyarmatost, aki állatként kezeli őket. A gyarmati erőszak célja nemcsak ezeknek a leigázott embereknek a megféle-

zése, emberségüktől is meg akarja fosztani őket. Mindent elpusztít, hogy megsemmisítse hagyományait, hogy a mi nyelvünkkel váltsa fel az övéket, hogy megsemmisítse kultúrájukat anélkül, hogy a mienket nekik adná; agyonfárasztva elbutítja őket. Rosszul tápláltak, betegek, s ha mégis ellenállnának, a félelem befejezi a munkát: puskát szegeznek a parasztra, civilek jönnek, akik elfoglalják a földjét, és korbáccsal kényszerítik, hogy nekik művelje. Ha ellenáll, a katonák lőnek, és ő halál fia; ha enged, lealacsonyítja magát, és többé már nem ember; a szégyen és a félelem megpuhítja a jellemét, felbomlasztja személyiségét. Az ügyet szakértők közreműködésével, erőszakosan intézik: a „pszichológiai hadviselés” sem mai találmány. Az agymosás sem. És mégis, annyi erőfeszítés ellenére, sehol sem érték el a célt: sem Kongóban, ahol levágták a négerek kezét, sem Angolában, ahol még a közelmúltban is kifúrták az elégedetlenkedők száját, hogy lakattal zárják le. Nem állítom, hogy lehetetlen az embert állattá tenni, de ez csak akkor érhető el, ha nagyon legyengítik; a verés sohasem elegendő, kiéheztetéssel kell kényszeríteni őket. Ez a baj a szolgálattal: ha farkunk egyik tagját házasítjuk, lecsökkentjük a hozamát, és bármennyire keveset adunk is neki, egy haszonállatként tartott ember végül többbe kerül, mint amennyit megtermel. Ezért a gyarmatosok kénytelenek félidőben abbahagyni az idomítást, az eredmény pedig nem ember, nem is állat, hanem a bennszülött. Legyőzött, rosszul táplált, beteg, megfélemlített, de csak egy bizonyos pontig; jellemvonásai mindig ugyanazok, akár sárga, fekete vagy fehér: lusta, alattomos és tolvaj, aki a semmiből is megél, és csak az erőszakot ismeri.

Szegény gyarmatos: íme, ellentmondása lelepleződött. Mint állítólag a zseni teszi, neki is meg kellene ölnie azt, akit kirabol. Márpedig ez lehetetlen: nem kell-e kizsákmányolnia is őket? S mert a mészárlás nem fokozható a népirtásig, sem a szolgálat a teljes elbutításig, elveszti a fejét, a művelet a visszájára fordul, és egy kérlelhetetlen logika a dekolonizációhoz vezet.

De nem azonnal. Először az európai uralkodik: már vesztes, de

még nem veszi észre; még nem tudja, hogy a bennszülöttek álbennszülöttek : rosszat tesz nekik, hogy kiirtsa vagy elfojtsa a bennük levő rosszat; a harmadik nemzedékben már nem élnek az ártalmas ösztönök. Milyen ösztönök? Azok, amelyek arra készítetik a rab-szolgákat, hogy lemészárolják urukat? Az hogyhogy nem ismeri fel ellene forduló saját kegyetlenségét? Hogyhogy nem ismer rá az elnyomott parasztok egész lényét eltöltő, gyógyíthatatlan vadságában a gyarmatoséra? Az ok egyszerű: ez az erőszakos alak, akit megőrjít korlátlan hatalma és az elvesztésétől való rettegés, már nemigen emlékszik arra, hogy ember volt: korbácsnak vagy puskának képzele magát; arra a meggyőződésre jutott, hogy az „alsóbbrendű fajok” háziasítása reflexeik kondicionálásával érhető el. Figyelman kívül hagyja az emberi emlékezetet, a kitörölhetetlen emlékeket; és van még valami, amit talán sohasem tudott: csak az ellenünk elkövetett tettek belső és gyökeres tagadásával válhatunk azzá, amik vagyunk. A harmadik nemzedék? A fiúk már a másodiktól kezdve, alighogy szemüket kinyitották, látták, amint apáikat verték. A pszichiátria kifejezésével, ez az ő életre szóló „traumájuk”. De a szüntelenül megújuló agresszió nemhogy megadásra kényszerítené őket, hanem valamennyiüket olyan ellentmondásba sodorja, amelyért előbb-utóbb az európaiak fognak megfizetni. Ezután, amikor idomítják őket, amikor megtanítják nekik a szégyent, a fájdalmat és az éhséget, csak izzó haragot keltenek bennük, s ez éppoly erőszakos, mint a rájuk gyakorolt nyomás. Azt mondják, nem ismernek mást, mint az erőszakot? Természetesen: először csak a gyarmatosítóét, és hamarosan csak a sajátjukat; olyan ez, mintha saját tükörképünket látnánk. Tévedés ne essék: ettől a veszett dühtől, ettől a méregtől és keserűségtől, állandó vágyuktól, hogy minket megöljenek, hatalmas izmaik szüntelen megfeszülésétől, éppen ettől emberek ők, a gyarmatos *révén* - akinek napszámosok kellenek - és a gyarmatos *ellen* azok. Gyűlöletük, ha vak és elvont is, az egyetlen kincsük: a gazda kelti föl, mert el akarja butítani őket, s nem tudja megtörni, mert érdekeik félúton megállítják; az álbennszülöttek tehát még emberek, éppen az el-

nyomó hatalma és tehetetlensége alakul át bennük állati helyzetük elszánt tagadásává. A többi érthető; természetesen lusták: ez szabotázs. Alattomosak és tolvajok: hát persze; kisebb tolvajlásaik egy még szervezetien ellenállás kezdetét jelzik. Ez nem minden: egyesek, a hőseik, úgy fejezik ki magukat, hogy pusztá kézzel rohannak a puskák ellen; mások európaiakat gyilkolva válnak emberré. Leverik őket: akár gazemberek, akár mártírok, kivégzésük feltüzeli a megfélemlített tömegeket.

Igen, megfélemlített: ebben az új helyzetben a gyarmati erőszak a gyarmatosítottak között terrorként válik belsővé. Ezen nemcsak a mi kimeríthetetlen megtorlóeszközeinkkel szemben érzett félelmet értem, hanem azt is, amelyet saját dühük kelt. Rájuk irányuló fegyvereink és szörnyű indulataik, lelkük mélyéből fakadó, nem mindig tudatos gyilkos vágyaik között vergődnek: hiszen ez első sorban nem az ő erőszakuk, hanem a mi ellenünk forduló, növekvő és Őket gyötrő erőszakunk; ezeknek az elnyomottaknak az az első gondolatuk, hogy mélyen eltitkolják ezt a szégyenletes, az ő erkölcsük és a mienk által egyaránt kárhoztatott haragot; mégis ez a düh emberségük végső menedéke. Olvassák Fanont: megtudják, hogy tehetetlenségük idején a gyilkos örület a gyarmatosítottak kollektív tudattalanja.

Ez a visszafojtott téboly, hiszen nem tud kirobbanni, körben forog, és magukat az elnyomottakat pusztítja. Hogy megszabaduljanak tőle, egymást kezdik mészárolni: a törzsek egymás ellen harcolnak, mert nincs erejük bátran szembeszállni az igazi ellenséggel - Önök pedig számíthatnak arra, hogy a gyarmati politika gondoskodik viszályaik folytatódásáról; amikor testvér a testvérré emel kést, azt hiszi, hogy egyszer s mindenkorra elpusztítja közös megalázottságuk utált képét. Ám ezek az engesztelő áldozatok nem enyhítik vérszomjukat, csak akkor nem vonulnak a géppuskák ellen, ha cinkosunkká válnak: így saját elhatározásukból gyorsítják meg elembertelenedésüket, amelyet visszautasítanak. A gyarmatos legnagyobb gyönyörűségére természetfölötti sorompókkal védekeznek önmaguk ellen, hol régi, szörnyű mítoszokat elevenítve fel, hol

aprólékos rítusokkal kötve magukat gúzsba: az így meggyötört ember elmenekül rögeszméinek állandóan ránehezedő, mélyről fakadó, nyomasztó követelőzése elől. Táncolnak: ez elfoglalja őket; fellazítja fájdalmasan megfeszült izmaikat; a tánc - gyakran tudtukon kívül - leplezett kifejezése annak a nemnek, amelyet képtelenek kimondani, azoknak a gyilkosságoknak, amelyeket nem mernek elkövetni. Egyes vidékeken a végső menedék a megszállottság. Ami valamikor a vallásos cselekvés volt a maga egyszerűségében, a hívő valamilyen kapcsolata az egyházi ügyekkel, az a kétségbeesés és a megalázottság elleni fegyverré válik: lidércek, loák és szentek szellemei szállják meg őket, uralkodnak a bennük élő erőszakon, és végkimerülésig fokozott transzban fecsérlik el azt. E felsőbbrendű lények egyszersmind óvják is őket: azt mondhatjuk, hogy a gyarmatosítottak a vallási elidegenedés eltűlésével védekeznek a gyarmati elidegenedés ellen. Végül is példátlan eredmény: összekapcsolják a két elidegenedést, és azok kölcsönösen erősítik egymást. Így bizonyos pszichózisoknál a hallucinálók, belefáradva a mindennapos sértésekbe, egy szép napon kitalálják, hogy őket üdvözlő angyali hangot hallanak, de azért a csúfondáros megjegyzések sem szűnnek meg: ezentúl a szerencsekívánattal váltakoznak. Ez védekezés és sorsuk beteljesedése: a személyiség felbomlik, a beteg az örület felé halad. Néhány szigorúan kiválasztott szerencsétlennél ehhez járul még a megszállottság fentebb említett másik fajtája: a nyugati kultúra. A helyükben, mondják Önök, én még mindig jobban szeretném a lidérceimet, mint az Akropoliszt. Rendben van; megértették. De azért nem egészen, mert nincsenek a helyükben. Még nem. Különben tudnák, hogy nekik nincs választási lehetőségük: mindent egymásra halmoznak. A két világ kettős megszállottságot szül: egész éjjel táncolnak, hajnalban pedig a templomban tolongnak, hogy meghallgassák a misét; a hasadás napról napra nő. Ellenségünk elárulja testvéreit, és cinkosunkká válik; testvérei ugyanezt teszik. Bennszülöttnek lenni neurózis, amelyet a gyarmatos honosít meg és tart fenn a gyarmatosítottak földjén, *az ő beleegyezésükkel.*

Egyszerre követelni és megtagadni az emberi sorsot: az ellentmondás robbanással fenyeget. Ki is robban, ezt Önök éppúgy tudják, mint én. A robbanás korában élünk: a születések számának növekedése fokozza az ínséget, a jövevényeknek valamivel több félnivalójuk van az élettől, mint a haláltól, az erőszak áradata elsodor minden akadályt. Algériában és Angolában nyíltan mészárolják az európaiakat. Ez a bumeráng pillanata, az erőszak harmadik korszaka: visszatér hozzánk, minket üt, és - éppúgy, mint máskor - nem értjük, hogy ez a saját fegyverünk. A „liberálisok” megdöbbennek: elismerik, hogy nem voltunk elég udvariasak a bennszülöttekkel, hogy igazságosabb és okosabb lett volna bizonyos jogokat adni nekik, már amennyire ez lehetséges, hiszen nem kívántak többet, mint hogy csoportosan és ajánló nélkül vegyük fel őket ebbe az igen zártkörű klubba, fajunkba - és íme, ez a barbár, esztelen tombolás a liberálisokat sem kíméli jobban, mint a gonosz gyarmatosokat. Az anyaországi baloldal zavarban van: ismeri a bennszülöttek igazi sorsát, irgalmatlan elnyomatásukat, nem ítéli el lázadásukat, tudva, hogy mindent megtettünk fellázításukért. Mégis úgy véli, mindennek van határa: igazán lehetnének lovasabbak ezek a gerillák; ez volna a legjobb mód annak bizonyítására, hogy emberek. Néha megpirongatja őket: „Túl messze mentek, többé nem fognak támogatni benneteket.” Füttyülnek rá: amennyit a baloldaltól kapott támogatás ér, azzal úgyis legfeljebb a feneküket törölhetik ki. Már háborújuk kezdetén rájöttek erre a kegyetlen igazságra: mindannyian annyit érünk, amilyenek vagyunk; mindannyian kihasználtuk őket; semmit sem kell bizonyítaniuk, nem fognak kivételezni senkivel. Az egyetlen kötelesség, egyetlen cél: *minden* eszközzel űzni a gyarmatosítókat. Közülünk a legokosabbak hajlandók volnának elfogadni ezt, ha kénytelenek rá, de képtelenek mást látni ebben az erőpróbában, mint alsóbbrendű emberek teljesen embertelen eszközét arra, hogy bizonyítványt szerezzenek emberi mivoltukról: a lehető leggyorsabban megadjuk, ők pedig békés módszerekkel kiérdeklődnek. A mi széplelkeink rasszisták.

Hasznukra válik, ha Eanont olvassák; tökéletesen bebizonyítja, hogy ez az elfojthatatlan erőszak nem értelmetlen vihar, nem vad ösztönök feltámadása, sőt nem is neheztelés következménye: ez az önmagát újraalkotó ember. Ezt az igazságot, azt hiszem, tudjuk, ám elfelejtettük: az erőszak ütötte sebeket semmiféle gyöngédség nem fogja elfeledtetni, csak az erőszak tüntetheti el őket. A gyarmatosított kigyógyul a gyarmati neurózisból, ha fegyverrel úzi el a gyarmatost. Amikor haragja kitör, újra megtalálja elvesztett áttetszőségét, és tökéletesedésének ütemében megismeri önmagát; a távolból a barbárság győzelmének gondoljuk háborúját, pedig fokozatosan emancipálja a harcost, megszünteti benne és körülötte a gyarmati poklot. Ez a háború kezdettől fogva könnyörtelen. Vagy megfélemlített marad az ember, vagy félelmetes tesz; ez azt jelenti: vagy elmerül egy meghamisított élet bomlásában, vagy kiharcolja az eredeti egységet. Amikor puskát ragadnak a parasztok, a régi mítoszok elvesztik hatálmukat, a tilalmak egyenként ledőlnek: a harcosnak a fegyvere az embersége. Mert a felkelés első időszakában ölni kell: egy európai lelövésével két legyet ütnek egy csapásra, egyszerre törölnek egy elnyomót és egy elnyomottat: marad egy halott és egy szabad ember; a túlélő, életében először, *nemzeti* talajt érez a talpa alatt. E pillanattól kezdve nem válik el tőle a nemzet: ott találjuk, ahová ő megy, ahol ő van - sohasem messzebb, összeolvad a szabadságával. Ám az első meglepetés után a gyarmati hadsereg visszavág: vagy egyesülnek, vagy lemészároltatják magukat. A törzsi viszályok enyhülnek és eltűnőben vannak: először, mert veszélyeztetik a forradalmat, másodszor, és ez a mélyebb ok, mert nem volt más szerepük, mint látszólagos ellenségek felé terelni az erőszakot. Ha folytatódnak a viszálykodások - mint Kongóban -, ez annak a jele, hogy a kolonializmus ügynökei szítják azokat. A nemzet útnak indul: mindenki számára ott van mindeütt, ahol testvérei harcolnak. Testvéri szeretetük az Önök iránti gyűlöletük visszája: testvérek abban, hogy mindegyikük ölt, vagy minden pillanatban ölhet. Fenon megmutatja olvasóinak a „spontaneitás” korlátait, a „szervezettség” szükségességét és veszélyeit.

De bármilyen hatalmas is a feladat, a vállalkozás előrehaladásával mindig mélyül a forradalmi öntudat. Az utolsó komplexusok is eltűnnek: ne beszéljenek nekünk az FLN katonájának „függőségi komplexusáról”! Megszabadulva elfogultságaitól, a paraszt tudatára ébred szükségleteinek: gyötörték e szükségletek, azonban megpróbálta figyelmen kívül hagyni őket; most véget nem érő követeléseként fedezi fel őket. Az, hogy öt évig, nyolc évig kitartóan folytatták ezt a népi erőszakot, ahogy az algériaiak is tették, nem magyarázható a katonai, társadalmi és politikai szükségszerűségekkel. A háború - fel sem vetve a parancsnokiás és a felelősség kérdését - új struktúrákat vezet be, ezek lesznek a béke első intézményei. Íme, a minden porcikájával az új hagyományokban gyökerező ember, egy szörnyű jelen eljövendő fia, akit a nap mint nap tűzből születő jog törvényesít: az utolsó megölt, hajóra szállított vagy beolvasztott gyarmatossal eltűnik a kisebbségi faj, átadva a helyet a szocialista testvériségnek. És még ez sem elég: ez a harcos nagyon gyorsan cselekszik; gondolhatják, nem azért viszi vásárra a bőrét, hogy a régi „anyaországi” ember szintjén találja magát. Nézzék nyugalmát: néha talán egy új Dien Bien Phuról álmodik; de higgyék el, valójában nem erre számít: nyomorában szörnyen felfegyverzett gazdagokkal birkózó koldus ő. A döntő győzelmekre várva, s gyakran semmit sem várva, undorítóvá kalapálja ellenségeit. Ez nem megy szörnyű veszteségek nélkül; a gyarmati hadsereg kegyetlenné válik: szigorúan elhatárolt körzetek rendszeres át-fésülése, razziák, áttelepítések, büntetőexpedíciók, asszonyok és gyerekek mészárlása következik. Tudja: az új ember a véggel kezdi el emberi életét; leendő halottnak érzi magát. Meg fogják ölni: nemcsak arról van szó, hogy vállalja a kockázatot, biztos is benne; ez az állandóan leselkedő halál veszejtette el feleségét, fiait; annyi haláltusát látott már, hogy inkább győzni akar, mint tovább élni; mások fogják élvezni a győzelmet, ő nem: túlságosan kimerült. De ez a mélységes fáradtság a rendkívüli bátorságból származik. Mi a halálon és a kétségbeesésen innen találjuk meg emberségünket, ő a kínvallatásokon és a halálon túl. Mi szelet vetettünk, s ő a vihar.

Az erőszak fia, minden pillanatban belőle meríti emberségét: mi az ő rovására voltunk emberek, ő a mienkre teszi magát azzá. Más emberré: különbbé.

Fanon itt megáll. Megmutatta az utat: ő, a harcosok szószólója egyesülést követelt, az afrikai kontinens egységét minden viszályllyal és minden partikularizmussal szemben. Elérte célját. Ha hiánytalanul akarná leírni a dekolonizáció történelmi tényét, beszélnie kellene rólunk is: bizonyára nem ez a szándéka. De miután becsuktuk a könyvet, az szerzője ellenére folytatódik bennünk: mert érezzük a forradalmi népek erejét, és erővel felelünk rá. Ez az erőszak új pillanata: most vissza kell térni miránk, mert bennünket ugyanúgy megváltoztat, mint ahogy az álbennszülöttek megváltoztak általa. Ki-ki azt gondolja, amit akar. Feltéve, hogy egyáltalán fontolóra veszi: a mai, a rámért csapásoktól kába Európában, Franciaországban, Belgiumban, Angliában a gondolkodás legcsekélyebb elterelése is a kolonializmussal való bűnös cinkosságot jelent. Ennek a könyvnek nem volt szüksége előszóra. Annál kevésbé, mivel nem hozzánk szól. Mégis megírtam, hogy dialektikáját végigvigyem: minket, európaiakat is dekolonizálnak, azaz véres műtéttel kiirtják belőlünk a mindannyiunkban ott élő gyarmatost. Nézzünk magunkba, van-e bátorságunk, és lássuk, mi történik velünk!

Először is, szembe kell néznünk a váratlan látvánnyal: humanizmusunk sztriptízével. Íme, egészen meztelen és nem szép: csak egy hazug ideológia volt, a rablás választékos igazolása; gyengesége és finomkodása volt agresszióink alibije. Jól festenek az erőszakmentesek: sem áldozatok, sem hóhérok. Csak folytassuk! Ha nem áldozatok, amikor az Önök által népszavazáson elfogadott kormányzat és a hadsereg, ahol ifjú testvéreik szolgálnak, habozás és lelkiismeret-furdalás nélkül „népirtásra” vállalkozik, akkor kétségtelenül hóhérok. S ha azt választják, hogy áldozatok lesznek, hogy megkockáztatnak egy-két napi börtönt, akkor egyszerűen a félreállást választják. De nem húzhatják ki magukat, végig benne kell maradniuk. Értsék meg végre: ha az erőszak ma este kezdődött

volna, a kizsákmányolás és az elnyomás pedig sohasem létezett volna a földön, akkor talán elsimíthatná a vizsályt ez a fitogtatott erőszakmentesség. Ám ha az egész rendszer, beleértve erőszakmentes gondolataikat is, egy ezeréves elnyomásra épül, akkor passzivitásuk csak arra való, hogy az elnyomók pártjára állítsa Önöket.

Önök jól tudják, hogy kizsákmányolók vagyunk. Jól tudják, hogy elraboltuk és a hajdani anyaországokba vittük az „új földrészek” aranyát, érceit, aztán kőolaját. Kiváló eredménnyel: paloták, katedrálisok épültek, az iparban elfoglalt helyük alapján fővárosok jöttek létre; s később, ha válság fenyegetett, mérséklésére és elterelésére ott voltak a gyarmati piacok. A magát gazdagra zabáit Európa *de jure* minden lakóját emberi lénynek ismerte el: az ember nálunk cinkost jelent, hiszen *mindannyian* hasznot húztunk a gyarmati kizsákmányolásból: Fanon joggal nevezi „önimádatnak” azt a magatartást, amely végül jellemzővé vált erre a hájas, sápadt kontinensre. Cocteau ingerülten azt mondta Párizsról, hogy „ez a város mindig önmagáról beszél”. És Európa mi mást csinál? És az Európán is túltevő szörnyeteg, Észak-Amerika? Micsoda fecsegés: szabadság, egyenlőség, testvériség, szeretet, becsület, haza, mit tudom én. Mindez nem akadályozott meg bennünket abban, hogy rasszista kifejezéseket használjunk: piszkos néger, piszkos zsidó, piszkos arab. A liberális és érzékeny jótét lelkek - szóval a neokolonialisták - azt állították, hogy bántja őket ez a következetlenség; tévedés vagy szándékos félrevezetés: mi sem következetesebb, mint rasszista humanizmusunk, hiszen az európai csak úgy tudott emberré válni, hogy rabszolgákat és szörnyetegeket gyártott. Amíg voltak bennszülöttek, ez a csalás nem lepleződött le; az emberi nemben fellelték az egyetemességnek a realisabb mesterkedéseket palástoló elvont követelményét; a tengerek túlsó partján volt egy alsóbbrendű emberekből álló faj, amely, hála nekünk, ezer év múlva talán utolér minket. Egyszerűen összetévesztették a nemet az elitel. Ma a bennszülött fölfedezi igazságát, olyannyira zárt klubunk pedig tüstént fölfedezi gyengeségét: nem volt sem több, sem kevesebb, mint egy kisebbség. Van rosszabb is: minthogy a többiek el-

lenünk váltak emberré, kitűnik, hogy mi az emberi nem ellenségei vagyunk; az elit felfedi igazi valóját: csak egy banda. Drága értékeink elvesztik fennköltségüket: közelről megnézve őket, nem találunk egyet sem, amelyik ne volna vérfoltos. Ha példát is akarnak, emlékezzenek a nagy szavakra: milyen nagylelkű Franciaország! Mi vagyunk nagylelkűek? És Sétif? És a kegyetlen háború több mint egymillió algériai életébe kerülő nyolc éve? És a *gégéne*? Értsék meg jól, nem egy nem is tudom miféle küldetés elárulását vetik a szemünkre, annál az egyszerű oknál fogva, hogy nem volt semmiféle küldetésünk. Magáról a nagylelkűségről van szó: ennek a szép, dallamos szónak csak egy értelme van: engedélyezett státus. Ami az új, felszabadult embereket illeti, senkinek sincs sem hatalma, sem kiváltsága, hogy bárkinek bármit is adjon. Mindenkinek megvan minden joga. Mindenre; s ha fajunk valamikor majd éretté válik, nem a földgolyó lakóinak összességeként, hanem kölcsönös kapcsolataik végtelen egységeként fogja magát meghatározni. Abbahagyom; könnyedén befejezhetik a munkát; elég, ha először és utoljára szembenéznek pusztuló arisztokratikus erényeinkkel; ezek úgysem élnék túl azoknak az alsóbbrendű embereknek az arisztokráciáját, akik létrehozták Őket. Néhány évvel ezelőtt egy burzsoá - és kolonialista- kommentátor a Nyugat védelmében csak ezt tudta mondani: „Nem vagyunk angyalok. De legalább lelkiismeretfurdalásunk van.” Micsoda vallomás! Azelőtt földrészünknek más mentőövei voltak: a Parthenon, Chartres, az emberi jogok, a horogkereszt. Most már tudjuk, mit érnek ezek: többé nem számítunk arra, hogy nagyon keresztény bűntudatunk megment minket a hajótöréstől. Amint látják, ez a vég: Európa hajója süllyed. Mi történt tulajdonképpen? Egész egyszerűen az, hogy alanyai voltunk a történelemnek, most pedig tárgyai vagyunk. Az erőviszonyok megfordultak, folyik a dekolonizáció, bérenceink legfeljebb megpróbálhatják késleltetni a befejezését.

A volt „anyaországoknak” még így is össze kell szedniük és be kell vetniük minden erejüket egy eleve veszített csatában. A kaland végén ismét megtaláljuk a hajdani Bugeaud-k kétes dicsőségét szülő

régi gyarmati kíméletlenséget - megtízszerezve, de így is hatástalanul. Az Algériába küldött csapatok már hét éve harcolnak ott eredménytelenül. Az erőszak iránya megváltozott; amíg győztesként gyakoroltuk, látszólag nem ártott nekünk: másokat megrontott, de mi - az emberek és humanizmusunk - érintetlenek maradtunk; a haszon által egyesített anyaországiak testvériségnek, szeretetnek keresztelték el bűnközösségüket; ma ugyanez az erőszak, mindezzel feltartóztatva, katonáink révén visszakanyarodik hozzánk, bensőnké válik, és hatalmába kerít minket. Kezdenek összekuszálódni a viszonyok: a gyarmatosítottak új egységbe szerveződnek, és mi, ultrák és liberálisok, gyarmatosok és „anyaországiak”, elemeinkre bomlunk. Már kendőzetlen a harag és a félelem: leplezetlenül jelenik meg az algíri „raïonnaíZc”-okban. Hol vannak most a vademberek? Hol a barbárság? Még a tamtam sem hiányzik: az autókürtök az „Algérie Francaise” ritmusára szólnak, mialatt az európaiak eleven muzulmánokat égetnek. Fanon emlékeztet rá, hogy nem is olyan régen a pszichiáterkongresszusokon a bennszülöttek bűnözésén keseregtek: ezek az emberek egymást ölik, mondták, ez nem normális; valószínűleg fejletlen az algériaiak kéregállománya. Közép-Afrikában megállapították, hogy „az afrikai igen kevésbé használja homloklebenyeit”. Manapság érdemes volna a tudósoknak Európában, főleg a franciák körében vizsgálgatniuk. Ugyanis néhány éve bizonyára minket is megtámadott a homloklebeny-renyheség: a hazafiak honfitársaikat gyilkolgatják; ha azok nincsenek otthon, akkor a házmesterüket és a házukat robbantják föl. Ez csak a kezdet: a polgárháborút ősre vagy jövő tavaszra tervezik. Mégis úgy látszik, lebenyeink tökéletes állapotban vannak: nem arról van szó inkább, hogy mivel nincs erőnk eltaposni a bennszülöttet, az erőszak visszatér önmagába, valójában bennünk halmozódik föl és keres kivezető utat? Az algériai nép egysége létrehozza a francia nép meghasonlását: az egykori anyaország egész területén táncolnak és harcra készülnek a törzsek. A terror elhagyta Afrikát, hogy köztünk telepedjék le: egész egyszerűen azért, mert vannak itt olyan örültek, akik azt akarják, hogy mi fizessük meg

a vérünkkel azt a szégyent, hogy legyőzték őket a bennszülöttek, és mert itt vannak a többiek, az összes többiek, ugyanolyan bűnösök - Bizerta után, a szeptemberi lincselések után ugyan ki ment le az utcára, hogy azt mondja: elég? -, csak csendesebbek: a liberálisok, az erőtlen baloldal rettenthetetlenjei. Bennük is emelkedik a láz. És a rosszkedv. És hogy begyulladtak! Bonyolult mítoszokkal, rítusokkal álcázzák haragjukat, hogy elodázzák a végső leszámolást és az igazság óráját, egy Nagy Varázslót tettek meg vezérünknek, akinek az a feladata, hogy mindenáron bizonytalanságban tartson minket. Semmi sem segít; egyesek meghirdetik, mások elfojtják az erőszakot, s az körben forog: egyik nap Metzben tör ki, másnap Bordeaux-ban; erre csörög, arra csörög, ez a gyűrűjárték. Ami minket illet, lépésről lépésre haladunk az úton, amely a bennszülöttléthez vezet. Ám hogy igazán bennszülötté váljunk, ahhoz az kellene, hogy földünket elfoglalják az egykori gyarmatosítottak, és mi nyomorogjunk. Ez nem fog megtörténni: a bukott gyarmatosítás hatalmában tart és hamarosan meghág minket, agyalágyultan és gőgösen; ez a mi lidércünk, a mi loánk. Fanon könyvének utolsó fejezetét olvasva meggyőződhetnek arról, hogy jobb bennszülöttné lenni a legnagyobb nyomor idején, mint egykori gyarmatosnak. Nem jó, ha egy rendőr-tisztviselőnek akár napi tíz órán keresztül is kínvallatást kell végeznie: az idegei hamarosan pattanásig feszülnek, hacsak saját érdekükben nem tiltják meg a hóhéroknak a túlórázást. Amikor törvények szigorával akarják megvédeni a nemzet és a hadsereg erkölcsét, nem jó, ha az utóbbi módszeresen demoralizálja az előbbit. Az sem jó, ha egy hagyományosan köztársasági ország fiatal polgárainak százazeit puccsista tisztekre bízza. Nem jó, honfitársaim, tényleg nem jó, hogy Önök, akik valamennyien ismerik a nevünkben elkövetett bűnöket, attól félve, hogy önmagukat is el kell ítélniük, egy szót sem szólnak senkinek, még saját lelkiismeretüknek sem. Szeretném hinni, hogy kezdetben nem tudták, aztán kételkedtek, most pedig tudják, de még mindig elhallgatják. Nyolcévi csend lealjasít. Hiába: a kínvallatás vakító napja ma a zeniten van, s megvilágítja az egész országot;

ebben a fényben nincs többé jogosan csengő nevetés, nincs Testetlen arc, mert leplezni kell a haragot vagy a félelmet, nincs tett, amely ne árulná el undorunkat és bűnrészességünket. Ma elég, ha két francia összetalálkozik, hogy egy hulla legyen köztük. És csak egyet mondtam?! Franciaország valaha egy országnév volt, vigyázzunk, nehogy most, 1961-ben egy idegbaj neve legyen.

Meg fogunk gyógyulni? Igen. Az erőszak éppúgy beforraszthatja az általa ejtett sebeket, mint Akhilleusz lándzsája. Ma leigáztak, megaláztak és a félelemtől betegek vagyunk: ez a mélypont. Szerencsére ez még nem elég a kolonialista arisztokráciának: csak akkor teljesítheti késleltető küldetését Algériában, ha előbb befejezi a franciák gyarmatosítását. Mindennap meghátrálunk az összetűzés elől, de biztosak lehetnek benne, hogy nem fogjuk elkerülni: nekik, a gyilkosoknak szükségük van rá; megkopasztanak minket, és szétütnek köztünk. Véget ér tehát a boszorkányok és a bálványok ideje, s választásra kényszerülnek majd: vagy verekednek, vagy elrothadnak a táborokban. Ez a dialektika utolsó mozzanata: Önök elítélik ezt a háborút, de még nem mernek szolidaritást vállalni az algériai harcosokkal; ne féljenek, számítsanak a gyarmatosokra és a zsoldosokra: ők majd kikényszerítik a döntő lépést. Talán akkor, háttal a falnak, végre szabadjára engedik ezt az új erőszakot, amelyet felelevenített régi gáztettek szítanak fel Önökben. De ez már, ahogy mondják, más történet. Az emberé. Biztos vagyok benne, hogy közeledik az idő, amikor majd csatlakoznak azokhoz, akik a történelmet csinálják.

1961. szeptember

Jean Paul Sartre

Előszó a magyar kiadáshoz

Végső fohászom: Óh, testem, formálj belőlem örökké kérdő embert!

Frantz Fanon

Az előszó írásához kezdve, nem szabadulhattam egy nyugtalanító érzéstől: vajon Frantz Fanon stílusának haragos kérlelhetetlensége, túláradó szenvedélyessége nem kelt-e megütközést a magyar olvasóban, a feltörő szeretettel vagy gyűlölettel teli kiáltások nem válnak-e elviselhetetlenné, s nem ébresztik-e azt a gondolatot, hogy napjainkra mindez már idegenné vált számunkra?

Úgy látszik, a viharos forradalmi átalakulással való teljes azonosulás elmúltával kiégtünk, mint homokszemek a sivatagban. Mintha szakadék húzódna a szocialista és nemzeti forradalmak eszményei és a mindennapok realitása között. Sokan csak a mindennapok „szürkeségét” érzélik, szemük előtt vesztik az előrehaladás irányát jelző csúcsokat, s kiábrándultak. A kiábrándulás pedig - földhözragadt individualizmust, az egyén történelmi felelősségéről való lemondást szülve - érzéketlenné tesz az emberiség sorsával szemben. Talán ez a sejtés fogalmazódott meg Fanon egyik levelében : „Durvává tettem a hangomat, nem akarom szépnek, tisztának és árnyaltnak tudni. Legyen fájdalmas, sebzett, és ne játékos. Mert végül is az emberről, az ember tagadásáról, szüntelen beszennyeződéséről és ijesztő lemondásról beszélek.”¹

¹ *F. Fanon: Antillais et Africains. In: Pour la révolution africaine. Écrits politiques. Párizs, Francois Maspero, 1964. 56. o.*

Csipkerózsika-álmából felébredtendő méh - mondták Frantz Fanonról a halálának 20. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi emlékülésen.² Napjainkban, amikor a világban annyi új kérdés halmozódik, és úgy tűnik, hogy maguk a válságból kivezető utak is válságba kerülnek, újból kézbe kell venni Fanon műveit, szükségünk van támadó fullánkjára, állhatatosságára, gyűlöletére mindazzal szemben, ami megalázza és megnyomorítja az embert. Nem nélkülözhetjük testvérei, harcostársai iránt tanúsított odaadását, nemeslelkűségét, leleplező, minden új iránt fogékony humanizmusát, az emberi, társadalmi, nemzeti emancipációra irányuló útkeresését.

A labirintusból kivezető Ariadné-fonalunk azoknak a gondolkodóknak a munkássága, akik kitapintották az új történelmi lehetőségeket, miközben előre sejtették azokat a torzulásokat és korlátokat, amelyek veszélyeztethetik e lehetőségek megvalósulását.

Fanon életműve két történelmi korszak metszéspontján helyezkedik el. Az első a nemzeti felszabadító mozgalmak fellendülése, amikor újraéledt az a remény, hogy a világ alapjaiban megváltozik. A múlt terheitől megszabadult, új típusú ember születik. A felvirradó új egyetemességet valamennyi nép történelmi és kulturális öröksége táplálja, felszabadító harcainak tapasztalatai gyarapítják.

A másik időszak a függetlenség kivívása után kezdődött, s a kérdések egész sorát hozta magával: melyek a nemzeti forradalom menetét előrelendítő társadalmi erők? Hogyan kerülhetők el az újra visszaszerzett függetlenség buktatói?

Fanon a felszabadító harcok radikalizálódásának szószólója, a dekolonizáció folyamatát fenyegető eltévelyedések profetikus előrejelzője volt. Mint fekete és mint ember, mint pszichiáter, szociológus, költő és elkötelezett harcos, az ember eldologiasodását, a faji és gyarmati megkülönböztetést, a nemzeti újjászületésért vívott harc és az emberi civilizáció megújulása közötti kapcsolat társada-

² René Ménil martinique-i kommunista filozófus megfogalmazása. „Memóriái International Frantz Fanon”, Fort de Francé. 1982. március 31.-április 3.

lóm-lélektani, politikai, szociológiai, kulturális, erkölcsi dimenzióit vizsgálja, és arra törekszik, hogy felvázolja a harmadik világ népeinek történelmi útját.

Frantz Fanon 1925. július 20-án született Fort de France-ban, a XVII. században gyarmatosított Martinique fővárosában, színes bőrű kispolgári családban. Apja, az 1891-ben született vámtisztviselő, a kis közhivatalnokok biztonsággal és viszonylagos kényelemmel járó életét élte. A családban nyolc gyermek született, közülük öt Franciaországban folytatta tanulmányait.

A francia gyarmati befolyással mélyen átitatott martinique-i társadalmat kulturális és szellemi téren egyaránt megrázták a háború viszontagságai: Franciaország katonai veresége, sok ezer tengerészgyalogos elhúzódozó jelenléte pétainista tisztek parancsnoksága alatt, a De Gaulle tábornok által a gyarmatokon szervezett ellenállási mozgalom. Ilyen körülmények között a nagy martinique-i költő, Aimé Césaire visszatérése hazájába, írásai, gimnáziumi oktatómunkája siettetten az ifjúság egy részének öntudatra ébredését, s arra ösztönözte a fiatalokat, hogy kapcsolódjanak be a fasiszmus és a faji megkülönböztetés elleni harcba. „Először fordult elő, hogy egy gimnáziumi tanár, tehát egy rangos ember kimondja: nagyszerű dolog négernek lenni az antillai társadalomban. Csakugyan, mi lehet, furcsább annál, mint ha egy sokat tapasztalt, művelt, diplomás ember - aki azt is átélte, hogy »négernek lenni átok« - ezt hangoztatja : a bőre szép, és a mélyben eltűnt fekete világ az igazság forrása. Sem a mulattok, sem a négerek nem értették ezt az örült látomást. A mulattok azért, mert már kitörtek az éjszakából, a négerek pedig azért, mert ők még csak vágyakoznak a kitörésre; két évszázad fehér igazsága cáfolta ezt az embert.”³

Tizennyolc éves korában Fanon beáll a francia hadseregbe, és De Lattre de Tassigny tábornok parancsnoksága alatt harcol a fa-

³ F. Fanon: Antillais et Africains. In: Pour la révolution africaine. Id. kiad. 31. o.

sizmus ellen. Idősebb testvére, Joby megpróbálja lebeszélni, azzal érvelve, hogy a háború a franciák, a fehérek ügye. Fanon így válaszolt: „Amikor a szabadság van veszélyben, ez valamennyiünket érint, fehéreket, feketéket, sárgákat, vörösöket. Esküszöm neked, hogy ha most vagy bármikor, bárhol a szabadságot fenyegetik, én szabadságharcos leszek.”⁴ Fanon az ardennes-i fronton harcol, megsebesül, kitüntetik. A fegyverszünet után visszatér Fort de Francéba, s Aimé Césaire-t, a kommunista lista jelöltjét támogatva részt vesz a IV. Köztársaság első nemzetgyűlési választási küzdelmeiben.

1946-ban érettségizik, majd beiratkozik a lyoni egyetem orvosi fakultására. Ezeket az első éveket, amikor kapcsolatba kerül az európai kultúrával, két pólus határozza meg: egyrészt orvosi tanulmányai, másrészt az irodalom és a filozófia. Jean Lacroix és Maurice Merleau-Ponty előadásait hallgatja, Kierkegaard, Nietzsche, Hegel, Marx, Lenin, Husserl, Heidegger és Sartre műveit olvassa. 1952-ben befejezi tanulmányait, októberben feleségül vesz egy francia nőt, Marie-Joséphé (Josie) Dublé-ét. Ebben az évben, huszonhét éves korában adja ki *Fekete bőr, fehér maszkok* című könyvét,⁵ amelyben azt elemzi, mit jelent feketének lenni a fehérek világában, miért került a *négritude* mozgalom elméleti és érzelmi hatása alá, hogyan szabadulhatnak meg a színes bőrűek is, a fehérek is a faji tudattól, és hogyan érhető el, hogy kölcsönösen magukkal egyenlő embernek ismerjék el a másikat. A klinikán, ahol állást vállal, egy spanyol republikánussal kísérletet tesz szociálpszichiátriai módszerek alkalmazására.

1953-ban Algériában kinevezik a blidai pszichiátriai klinika főorvosának. Egy 165 európaít és 200 muzulmánt kezelő osztályt vezet. Itt is arra törekszik, hogy társadalmi terápiáját átültesse a gyakorlatba. A gyógy mód abban áll, hogy megpróbálja a betegeknek kifejleszteni a demokratikus közösségi életnek azokat a formáit, amelyek elősegítik szocializálódásukat, s ezáltal lehetővé teszik,

⁴ Joby Fanon: Pour Frantz, pour notre mère. „Sans Frontière”, Special Fanon, 1982. február 6. o.

⁵ F. Fanon: Peau noire, masques blancs. Párizs, Seuil, 1952.

hogy újra beilleszkedjenek a társadalomba. Három év után lemond főorvosi állásáról, mivel azt tapasztalja, hogy a gyógyulás a politikai emancipálódás függvénye. Lemondó levelében megjegyzi: „Ha a pszichiátria olyan orvosi eljárás, amelynek az a célja, hogy az ember ne érezze magát idegennek saját környezetében, akkor ki kell jelentenem, hogy a saját országában idegen arab a teljes személyiségvesztés állapotában él.”⁶

Ekkor már kapcsolatban áll az FLN-nel, az Algériai Nemzeti Felszabadítási Fronttal. Ápolókat képez a partizánok számára, oltszert nyújt a klinikán az FLN-tagoknak, üzenetet, fegyvert és lőszert közvetít. Hasznosítja katonai ismereteit, rohamcsapatok kiképzését vállalja, s megtanítja őket, mi módon uralkodjanak önmagukon, amikor merényleteket hajtanak végre, s hogyan használnak fel bizonyos fizikai és pszichikai reflexeket annak érdekében, hogy ne törjenek meg a kínvallatások során. A klinikai munkával párhuzamosan folytatott illegális tevékenységét 1956 végén felfedezik. Fanonnak menekülnie kell Algériából. 1956 szeptemberében részt vesz a fekete írók és művészek első kongresszusán. Elkötelezettségét a humanizmussal igazolja. „Az egyetemesség abban az elhatározásban rejlik, hogy elfogadjuk a különböző kultúrák viszonylagos értékét, miután végleg felszámoltuk a gyarmati rendet.”⁷

Tuniszban települ le, egy klinikán dolgozik, közreműködik a *Résistance Algérienne* című újság szerkesztésében. Oktat az egyetemen, dolgozik az FLN központi lapja, az *El Mudzsahid* szerkesztőségében, hozzájárul az algériai ellenállás programjának kialakításához, 1958-ban megírja *Az algériai forradalom ötödik éve* című könyvét.⁸

Ebben a művében leírja, hogyan szabadul meg a forradalmi gya-

⁶ F. Fanon: Lettre au Ministre Résident. In: Pour la révolution africaine. Id. kiad. 60. o.

⁷ F. Fanon: Racisme et Culture. Uo. 51. o.

⁸ F. Fanon: L'an V de la Révolution algérienne. Párizs, Maspero, 1959.

korlat révén a bennszülött az őt gúzsba kötő, megcsontosodott tradícióktól, a gyarmatosítók által kiváltott kisebbségi komplexusoktól, hogyan születik meg az új ember, aki szakít bennszülött múltjával és kész formálni jelenét és jövőjét.

Az algériai küldöttség tagjaként Fanon 1958 végén ott van az Accrában rendezett pánafrikai kongresszuson. Találkozik Nkrumah-val és Lumumbával, akikre nagy politikai hatással van az algériai forradalmár. Ettől kezdve az algériai forradalom afrikanizálását tűzi ki célul. Az antillai küldöttség tagjaként felszólal a fekete írók és művészek második kongresszusán, 1959 márciusában. Ugyanennek az évnek a nyarán súlyosan megsérül, autója a marokkói-algériai határ közelében aknára fut. Rómába szállítják, s több héten keresztül kórházban ápolják. (Később is több merényletet kíséreltek meg ellene.)

1960 februárjában az ideiglenes algériai kormány ghanai képviselőjévé nevezik ki. 1960 augusztusában Tuniszban újból találkozik Lumumbával. Amikor szeptemberben Lumumbát letartóztatják, s a következő évben meggyilkolják, Fanon így ír: „Az afrikaiaknak emlékezniük kell erre a leckére. A kongói események példaként kell hogy szolgáljanak számukra. Nem lesz két Afrika: egy olyan, amelyik harcol a gyarmatosítás ellen, és egy másik, amelyik megpróbál kiegyezni vele.”⁹

1960 decembere óta Fanon tudja, hogy fehérvérűségben szenved. 1961 februárjában néhány hetet egy moszkvai klinikán tölt, majd visszatér Tuniszba. Az Algériai Ideiglenes Kormányt arra kéri, hogy képviseleti tevékenységét Kubában folytathassa, de kérését elutasítják. Érzi, hogy halála közeledik. Áprilisban fog hozzá *A föld rabjai* megírásához, főművét néhány hetes lázas munkával befejezi. Augusztusi római találkozásuk után Sartre-t kéri fel az előszó megírására. Az ősz folyamán egészségi állapota válságosra fordul, gyógykezelésre az Egyesült Államokba szállítják. Utolsó kérése az

⁹ F. Fanon: La mort de Lumumba: Pouvions-nous faire autrement? In: Pour la révolution africaine. Id. kiad. 222. o.

volt, hogy algériai földön temessék el. 1961. december 6-án Frantz Fanon - mozgalmi nevén Faresz Asszad és Oumar Ibharim - meghalt.

Halála előtt írott búcsúlevelében összefoglalja hitvallását: „Semmik vagyunk e földön, ameddig nem válunk egy ügy, a szabadság, az igazságosság és a népek ügyének rabjává.” Rövid, gyorsan ellobbanó életét, viszonyát a világhoz és önmagához, másokkal és önmagával szemben támasztott követelményeit pontosan jellemzi e mondata: „Ki nem állhatom, ha valaki kíméli magát.”¹⁰ Simoné de Beauvoir így ír Fanonról *A körülmények hatalmában*: „Amikor megszorítottam lázas, forró kezét, úgy éreztem, a szívét emésztő szenvedélyt tapintom. Ez a tűz mindenkire áterjedt; ha vele voltunk, az élet tragikus, néha borzalmas, de mindig értékes és drága kalandnak tetszett.”¹¹

Belső logika kapcsolja össze Fanon három legfontosabb írását (*Fekete bőr, fehér maszkok*, *Az algériai forradalom ötödik éve*, *A föld rabjai*); e művek központi problematikája az alárendelt tudat jellege a gyarmati világban és a gondolkodásmód átrendeződése, az elidegenedés megszüntetése a dekolonizáció folyamán.

A Fekete bőr, fehér maszkokban Fanon számot ad a feketéknek a fehérek világában szerzett tapasztalatairól, feltárja azokat az okokat, amelyek a fehér embert a fehérségébe, a feketét pedig a feketeségébe zárják. Az a kérdés foglalkoztatja, hogy miként lehet meghaladni a faji tudatot, és miként érhető el, hogy az emberek kölcsönösen elismerjék egymást, hiszen: „Az ember *igenlés*, igent mond az életre, a szerelemre, az odaadásra... De az ember *tagadás* is, nemet mond az ember megvetésére, az emberi méltóság semmibevevésére, az ember kizsákmányolására. Nincs más kívánságom, mint mindörökre véget vetni az ember ember általi leigázásának.”¹²

¹⁰ Simoné de Beauvoir: *A körülmények hatalma*. Bp., Magvető, 1966. 507. o.

¹¹ Uo. 511. o.

¹² F. Fanon: *Peau noire, masques blancs*. Id. kiad. 200. o.

Foglalkozik a faji megkülönböztetés kérdésével, Hegel gondolatai alapján elemzi a boldogtalan tudat, illetve az úr és a szolga közötti kapcsolat dialektikáját. Felhasználja Marxnak az elidegenedést és a hamis tudatot illető fejtegetéseit. Merít Sartre antiszemitizmusról írott munkáiból, amelyek kimutatják, hogy nem a zsidó karakter szüli az antiszemitizmust, hanem éppen az antiszemitizmus teremtette a zsidót.¹³

Fanon bebizonyítja, hogy a fehér civilizáció, az európai kultúra eltorzítja a fekete ember életét, személyiségét. Úgy látja, a színes bőrű embernek tudomásul kell vennie, hogy elidegenedése nem egyéni probléma, hiszen ez a történelem és a gazdaság által kitermelt alsóbbrendűségbe taszítottság belsővé tétele. „Ha kitapintható a kisebbségi komplexus, akkor ez kettős folyamat eredménye: elsősorban gazdasági természetű, majd erre következik a lealacsonyítással való belső azonosulás, sőt ennek érzékelése a felhámon.¹⁴ Elemzi a faji megkülönböztetés módszereit és ideológiai funkcióját a gyarmati kizsákmányolásban. Leírja az alárendelt tudat fejlődésének mozzanatait és a gyarmatosítóknak az emberi mivolta elismertetésére irányuló vágyát kifejező formákat. A gyarmati helyzetben az identitás elismertetésének vágyát a gyarmattartó hatalom asszimilációs politikája alakítja ki. A *fehér* ember nem mint fekete, hanem mint *fehér* ember akarja kivívni önnön identitását. A gyarmatosítók nyelvének, kultúrájának, magatartási formáinak magas szintű elsajátításával arcát fehér maszk mögé rejti. Ez a mimikri a csábítás stratégiáján alapul: a gyarmatosítót felszólítják, hogy hagyja magát saját látszatának csapdájában rajtakapni. Egyénisége elől menekülve, a fekete elveszti személyiségét és eredeti meghatározottságát. A csábításnak ez a stratégiája csak deviáns magatartási formákhoz, neurózishoz vezethet, mert a fekete ember cselekvését és értékítéleteit - miközben elfogadja lealacsonyítását - azok a sztereotípiák és előítéletek formálják, amelyeket

¹³ Vö. Jean-Paul Sartre: Vádirat az antiszemitizmusról. Bp., Káldor György Kiadó, 1947.

¹⁴ F. Fanon: *Peau noire, masques blancs*. Id. kiad. 28. o.

a fehérek világa táplál a feketékkel szemben. Fanon klinikai megfigyelései szerint Európában a fekete bőrt sztereotip módon negatív tulajdonságokkal társítják: pokol, ördög, sötét lélek, piszkosság, kór, túláradó szexualitás. A fekete külsőleges meghatározása - mint a zsidóság esetében is - akadályozza a maszk mögötti igazi arc megjelenését. A fekete embert környezete szüntelenül figyelmezteti arra, hogy ő más: esetleg túlzott, erőltetett udvariassággal, baráti közeledésnek álcázott kíváncsisággal vagy nyílt diszkriminációval.

Fanon finomítja és elmélyíti a faji megkülönböztetésről és funkcióiról készült korábbi elemzéseket. Leszögezi, hogy a rasszizmus minden formáját az őt tápláló kulturális komplexum összessége határozza meg. Megfigyelte, hogy a faji megkülönböztetés néhány nyers változata eltűnőben van, kiváltképp a fizikai jellemzőkre, így a koponya formájára, az agy méreteire, a sejtek különbözőségére vonatkozó előítéletek. A faji megkülönböztetés biológiai indokolása a gyarmati kizsákmányolás kezdeti időszakára jellemző, amikor a bennszülött izomerejét úgy hasznosították, mint az igába fogott öszvérét. A bonyolultabb gazdasági technológiák bevezetése után már egyre több bennszülött szakemberre is szükség van. Ebben az időszakban a faji megkülönböztetés kifinomultabb formáival találkozunk. Elismerik, hogy a bennszülöttek rendelkeznek autonóm értékeket hordozó kultúrával, de persze ezt a kultúrát egzotikus látványként kezelik, s egy önálló fejlődésre képtelen emberi közösségből eredeztetik. Így próbálják igazolni és elfogadtatni a függőséget, a technikailag fejlett hódító társadalmaknak való alávetettséget.

A gyarmatosítás táplálja a faji megkülönböztetés másik formáját is: a leigázott népcsoportok közé is válaszfalakat emelnek. Fanon ezt „a büntudat faji megosztásának” nevezi: „A francia nem szereti a zsidót, aki nem szereti az arabot, aki viszont nem szereti a négert. A francia, mivel képtelen elviselni a faji megkülönböztetés teljes súlyát, megosztja azt. Azt mondja a zsidónak, hogy ő jobb, mint az arab, mert fehér, s egy Einsteint, egy Bergsont mondhat magáénak. Az arabnak azt mondja, hogy ő különb a négernél, mert ezer-

éves civilizációval rendelkezik. A négernek azt mondja... A négernek nem mond semmit.”¹⁵

Az elismertetés vágyának második formája a szembeszegülés, a fehérek világától való elfordulás, a feketék világába való visszatérés stratégiáján nyugszik. Rehabilitálják a gyarmatosítottnak a nyugatiak szemében egyértelműen hitvány jelenét, azaz egy ősi, tündöklő, már letűnt korhoz kapcsolják. Fanon a négritude mozgalom jóval élesebb kritikáját fogalmazza meg, mint Sartre a *Fekete Orfeuszban*; nézetei közel állnak Amilcar Cabral és Sékou Touré felfogásához. „A fekete embernek - írja Fanon a *Fekete bőr, fehér maszkokban* - van múltja, amelynek értékeit újra kell aranyozni, s amelyet szembeszegezhet... Semmiképpen sem a színes népek múltjából kell valódi küldetésemet meríteni... Nem akarom a múltat jelenem és jövőm rovására megénekelni... Nem akarok a feketék világát kijátszó »ész cselének« áldozatává válni.”¹⁶

A nemzeti kultúráról írva Fanon visszatér erre a kérdésre. „A második szakaszban a gyarmatosított megrendül, és emlékezni akar... Az értelmiségit vonzó kultúra nagyon gyakran csak partikularizmusok tárháza. Miközben a néphez akar kötődni, megreked a látható felszínen... A kultúra... lényegét tekintve szöges ellentétben áll a szokással, amely mindig lezülleszti a kultúrát. A hagyományhoz való ragaszkodás vagy a túlhaladott hagyományok újraélesztése nemcsak a történelemmel, hanem a nép érdekeivel is ellentétes.”¹⁷

Az elismertetés vágyának harmadik, nem faji és nem egyéni jellegű megjelenési formája a valódi, kölcsönös elismerés. A *Fekete bőr, fehér maszkokban* némi bizonytalanságot fedezhetünk fel Fanon gondolatfűzésében. Egyrészt azt állítja, hogy a faji előítéleteket a történelem alakítja ki és szüli újjá, így a kölcsönös elismerés azt követelné, hogy a történelem menete módosuljon. Mégis inkább

¹⁵ Idézi Osange Silou: Un humain trop humain. „Sans Frontière”, Special Fanon, 1982. február. 12-13. o.

¹⁶ F. Fanon: Peau noire, masques blancs. Id. kiad. 203. o.

¹⁷ F. Fanon: A föld rabjai. 208-209. o.

- a fehérek és a feketék esetében egyaránt - a faji elidegenedés okozta eltévelyedések tudatosítására helyezi a hangsúlyt, mert úgy véli, ez erkölcsileg és pszichikailag is lehetővé tenné az elszakadást a történelmi meghatározottságtól. „Nem vagyok a történelem rabja. Nem benne kell keresnem sorsom értelmét... Nem szabad megkötni az embert, mert az a sorsa, hogy szabadjára engedtessek. Maga a történelem egyetlen tettemet sem határozza meg. Önmagam alapja vagyok.”¹⁸ Ez a fanoni formula azonban kétértelmű, mert bár a történelem útjában állhat a szabadságnak, segítheti is annak kibontakozását. A történelem nem egyszerűen a tehetetlenség szorításába kényszeríti az embert, hanem cselekvési lehetőségeket kínál, tehát szabadságának alapja és feltétele is. Fanon hajlik arra, hogy a faji megkülönböztetésből fakadó elidegenedést az emberek egyenlőségének meg nem értésére és félreértésére vezesse vissza: „Igazából arra akarom fehér és fekete testvéreimet rábírni, hogy határozott mozdulattal vesse le a meg nem értés századainak szálnalmas lakájuháját.”¹⁹

A *Fekete bőr, fehér maszkokban* Fanon nem ad általános elméletet sem a faji megkülönböztetésről, sem az ezzel összefüggő gyarmati elnyomásról. Az általa tárgyalt problémák láthatóan a fehérek között élő feketékre mint *feketékre* korlátozódnak, jóllehet nem hanyagolja el teljesen a gyarmati és tőkés viszonyok összefüggő rendszerét sem.

Későbbi írásaiban Fanon vizsgálódásainak súlypontját áthelyezi a gyarmattartó országban mutatkozó jelenségről a gyarmati területekre, a pszichikus jelenségekről a politika, a gazdaság szférájára. 1955 februárjában megjelent tanulmányában a következő megjegyzést teszi első könyvéről: „Itt a bizonyíték, hogy a faji megkülönböztetés csak a gazdasági valóságot takaró felépítmény, köntös, ködös ideológiai kisugárzás.”²⁰

¹⁸ F. Fanon: *Peau noire, masque. blancs*. Id. kiad. 207. o.

¹⁹ Uo. 30. o.

²⁰ F. Fanon: *Antillais et Africains*. In: *Pour la révolution africaine*. Id. kiad. 28. o.

A *főid rabjaiban* már világosan felismeri, hogy az igazi kölcsönös elismerést csak egy sorsát szabadon irányító nemzeti közösség vívhatja ki: „A nép egybehangolt cselekvéséből születő nemzet a nép valóságos vágyait testesíti meg, és átalakítja az államot; ez a nemzet csakis kivételesen termékeny kulturális körülmények között létezhet... A nemzeti felszabadulás tehát nemhogy eltávolítaná a többi nemzettől, hanem éppen feljuttatja a nemzetet a történelem porondjára. Az internacionalista tudat a nemzettudat szívéből emelkedik ki és válik élővé.”²¹

Az *algériai forradalom ötödik éve* című művében Fanon két oldalról közelíti meg a gondolkodásmód átalakításának és az elidegenedésnek a kérdéskörét. A részvétel a forradalmi harci cselekvésben megköveteli és egyúttal megkönnyíti a lealacsonyítás elfogadásának visszautasítását. A gyarmatosított immár nem a gyarmatosító sztereotípiái és előítéletei szerint viselkedik. A dekolonizáció folyamata nemcsak a gyarmati elidegenedésnek, hanem a tradicionalizmusnak a felszámolását is magával hozza. Fanon szerint itt kettős emancipációról van szó. Lényegében az asszimiláció elutasítása váltja ki a hagyományokhoz való makacs ragaszkodást; ám ez a bezárkózás csak passzív ellenállás. A forradalmi harc felszabadítja a történelem külső erőinek alávetett embert, és előmozdítja a gondolkodásmód megújulását. Fanon igen fogékony a megújulásnak, az új típusú ember kialakulásának minden jele iránt. A fátyolvisélet kapcsán például felveti a nők emancipációjának kérdését az algériai társadalomban. Megvizsgálja, hogy a harc hatására hogyan módosul a gyarmatosított viszonya a gyarmatosítók által közvetített technikához, a rádióhoz, az orvosi gyógykezeléshez stb. 1955-től Algériában a városokba helyeződött át a fő harci terep, és ez a nők forradalmi aktivitásának megélénkülését eredményezte. A fátyolvisélet mint a megszállókkal szembeni ellenállás szimbóluma most már akadályvá vált. Az algériai nők az európai viséletét felcserélték a fátyolra, majd fordítva, annak megfelelően, hogy lep-

²¹ F. Fanon: *A föld rabjai*. 229-230. o.

lezniük kellett magukat az európai negyedekben, vagy fegyvert és lőszert kellett szállítaniuk a hagyományos fátyol alatt.

Az apa hagyományos gyámkodása fia fölött, a fiú előjogai leánytestvérével szemben - mindez egy új hatalom, a közös forradalmi cél javára módosult. „A levetett, majd újra felvett fátyol, az eszköz-zé tett fátyol az álcázás technikájává, a harc eszközévé vált. A fátyol, amelyet szinte tabuként kezeltek a gyarmati helyzetben, a felszabadító harc folyamán csaknem teljesen elveszíti mitikus jellegét.”²²

A rádiókészülékek a felkelés kirobbanásáig lassan terjedtek az algériai társadalomban. A bennszülöttek az algíri rádióadót a gyarmatosított világ szócsövének tekintették. 1955-ben azután éppen egy rádió beszerzése jelentette az egyetlen lehetőséget arra, hogy a forradalom híreihez ne francia forrásból jussanak hozzá. A rádiókészülék birtoklása már nem az idegen technikával való azonosulásnak, hanem annak az eszköze, hogy összeköttetésbe kerüljenek, együtt éljenek a forradalommal.

Fanon reményeinek jó része a függetlenség kivívása után illúzió-nak bizonyult. A felszabadító háború folyamán megfigyelt társadalom-lélektani változások visszafordíthatatlanok, ám az új értékek sok vonatkozásban átrendeződtek a modern, nyugatiasodott, a forradalmi, valamint a hagyományos áramlatok hatására. Algéria is ellentmondásos követelményekbe ütközött, amikor meg kellett határoznia saját nemzeti identitásának jellegzetességeit, össze-tevőit a világrendszerekkel, az iszlámmal és az arab világgal, a társadalmi rétegződés új vonásaival szemben. E feladat megoldását az is nehezítette, hogy felgyorsult az urbanizáció üteme, továbbá, hogy több mint egymillió algériai él Nyugat-Európában, s ők sem szakadtak el teljesen régi falusi, törzsi, családi közösségüktől, szülő-házájuktól. A forradalom győzelme után újra visszaszerezte jogait a hétköznapi élet; a jelen feszültségei és konfliktusai újjáélesztik a

²² F. Fanon: *Sociologie d'une révolution*. Párizs, F. Maspero, 1966. 44. o.

múltat, a régi kultúra történelmi rétegeit. A hétköznapiak és a politikai, társadalmi, gazdasági makroszféra közötti eltolódás rányomja bélyegét a gondolkodásmódra, a megújulás folyamatára és módozataira. Minden országban, amely gyökeres forradalmi átalakulások színtere volt, tapasztalható, hogy az új értékek nagyon sok területen csak felszínesen érintik a népek történelme során kikristályosodott szokások és hiedelmek sziklatömbjét. Az új értékek összefonódnak a hagyományos értékekkel, s az utóbbiak felmorzsolódva is tovább élnek.

Feltétlenül szükség van Fanon gondolatainak korszerű értelmezésére, mert ő egyike volt a harmadik világ azon ritka teoretikusainak, akik nagy fogékonysággal és éleselmjűséggel vizsgálták a gondolkodásmód megújulásának ellentmondásos folyamatát. A harmadik világ számos országában újra napirendre kerül a hagyományos értékek védelme a gyarmatosítás ellenében. A modernizációval szembeni ellenállás fő társadalmi bázisai a mind nagyobb létszámú, városiasodott, de marginalizálódásra ítélt paraszti tömegek. „A kábítószer és az erőszak sok fiatal számára csillapítószer mélységes, leírhatatlan elégedetlenségére és szembeszegülésére. Fájdalmasan élük át a faluról a rideg, befogadásukat elutasító városokba került és ott hajóroncsként zátonyra futó szüleik kudarcait és reményeinek megghiúsulását. A szertefoszlott álmokat keserűség tölti meg, identitásuk válságba került, kitaszították őket, és ők is mindent eltaszítanak maguktól. Készek mindent szétzúzni. Mindent, kivéve az iszlámot.”²³

A hagyományos értékek zárt világába való visszahúzódás a modernizálódó városokban a fogyasztói társadalom által kínált tárgyak és értékek iránti vad vonzódással párosul. Ebben a feszültségekkel terhes közegben nemegyszer pusztító, tiszavirág-életű lázadások robbannak ki. Más feltételek között, más kifejeződési formákban hasonló jelenségekkel találkozunk a fejlett tőkés és a szocialista országokban is.

²³ *Ignacio Ramonet: Maroc: L'heure de tous les risques. „Le Monde Diplomatique”, 1984. január. 8. o.*

A társadalomtudomány kiemelkedő művelői arra törekedtek és töreksenek, hogy a számos ellentétes oldalt átfogó történelmi és társadalmi valóságot fogalmilag újraalkossák. A kortársak és az egymást követő nemzedékek szelektálják és sokszor jelszavakká egyszerűsítik a sokoldalúan kifejtett alapvető tételeket, meghamisítva átfogó jelentésüket, mert egyértelmű választ keresnek azokra a kihívásokra, amelyekkel türelmetlenül, elkeseredve, illúzióktól terhesen találkoznak. Az elméleti gondolkodás a tömegek közé hatolva anyagi erővé válhat, de terjedése és elsajátítása során nem kerülheti el a mindennapi létre és tudatra jellemző képszerűséget és egyoldalúságot. A sokoldalúan meghatározott alapvető kategóriák üres tétellé válhatnak, kemény és csillogó eszközzé, mint a gyémánt, kardpenge-élességű fegyverré, szimbólummá, mint a harcba hívó zászló.

A 60-as években, az antiimperialista mozgalmak fellendülésének időszakában, széles nemzetközi visszhangra találtak. Fanon tételei. Elemzéseiből csak bizonyos mozzanatokat, elemeket emeltek ki, azokat, amelyek kérdéseikre egyértelmű válaszokat adtak: a gyarmati uralmat jellemző erőszakstruktúrával a gyarmatosított ellen-erőszakát kell szembe szegezni. Az erőszak irányának megfordítása hármas célt szolgál: meg kell semmisíteni a gyarnaatosítókat és a gyarmati rendszert; a nemzeti újjászületésből kiindulva új történelmet kell kezdeni, amelynek a menete majd eltávolítaná a harmadik világot Európától; a megteremtendő új társadalmi rend feladata elsősorban az, hogy elősegítse a paraszti tömegek emancipációját, mert ők a gyarmatosítás fő áldozata, és „mindhárom kontinensen” ők töltik be az egyetemes osztály történelmi küldetését. Ezek az eszmék lázba hozták az afrikaiakat, a latin-amerikaiakat, sőt abban az időben az Egyesült Államokban élő négereket is, és különbözőképpen értelmezve, némileg eltérő nyomatékkai és felhangokkal megjelentek Che Guevara, Mao, Régis Debray és mások írásaiban.

Fanon retrográd fehér kritikusai eltorzítva, leegyszerűsítve kiemelték ezeket a tételeket, és ennek alapján azzal vádolták, hogy

faji gyűlölködést éleszt az európaiakkal szemben. Egyes marxista elemzők – bár nem tagadták forradalmi elkötelezettségét – elsősorban azt hangsúlyozták, ami elválasztja Fanont a marxista felfogástól. Szerintük Fanon kispolgári osztályhelyzete és nézőpontja magyarázza, hogy miért állítja szembe a munkásosztályt a parasztsággal, a fegyveres felkelés politikai előkészítésének szakaszát a felszabadító háborúval, az újjászületést eredményező erőszakot a gazdasági meghatározottsággal. Amikor először írtam Fanon műveiről, magam is megfogalmaztam ezeket a jogos kritikai szempontokat, elemzéseim azonban nem voltak elég árnyaltak, sőt mai megítélésem szerint némiképp egyoldalúak is; ennek az az oka, hogy akkor még meglehetősen kezdetleges ismereteim voltak a harmadik világ sajátosságairól, és a marxista elméletet és módszert túlságosan sematikusán, Európa-központúan alkalmaztam a vizsgált problémákra.²⁴

Az erőszokról szóló fanoni tételek nem veszítették el időszerűségüket, s mint minden értékes és élő gondolatrendszert, újra kell értelmeznünk ezeket.

Az elmúlt húsz év tapasztalatai szerint még a politikai függetlenség kivívásának céljai sem valósultak meg teljesen. A gyarmati rendszer szétesése, a politikai függetlenné válás nemzeti államok születésében konkretizálódott egy olyan időszakban, amikor erősödött a termelőerők és a termelési viszonyok, a felépítmény-rendszerek, a gazdasági kapcsolatok, a munkamegosztás nemzetközi jellege. A nemzeti állam a nemzeti érdekek erősödjén, egyszersmind a nagyhatalmi érdekek összeütközésének terepe is. A kölcsönös függőségi viszonyok meghatározó oldala továbbra is az egyoldalú alárendeltség, és így körülhatárolják, sebezhetővé teszik a függetlenséget. Bebizonyosodott, hogy az „új nemzetközi gazdasági rend” utópikus cél marad mindaddig, amíg nem alakulnak ki az új világrend politikai, kulturális és kommunikációs dimenziói.

²⁴ Vö. *Marton Imre*: *Eszmék és téveszmék a harmadik világban*. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1969. 78-101., 128-157. o.

A politikai függetlenné válás ténye is új megvilágításba került, s azt világméretű és regionális vonatkozásban is vizsgálat alá kell vetni. A politikai függetlenséget gyengíti az imperializmus állandósult katonai nyomása és beavatkozása, a harmadik világba is behatoló fegyverkezési verseny, valamint az egységszervezetek (például az el nem kötelezettek mozgalma, az Afrikai Egységszervezet, az Arab Liga stb.) megbénítására, felbomlasztására irányuló törekvések és kísérletek, sőt bizonyosfajta helyi háborúk (például az Irak és Irán között ma folyó háború) sokasodása is. A manicheizmus, amely a gyarmati társadalom sajátja volt, hamvaiból újjászületik. Az erőszak helyenként és időnként közvetettebbé válik, de továbbra is közvetíti a meglevő egyenlőtlen hatalmi struktúrák újatermelődését.

A történelem menetét illetően ma is érvényes Marxnak az a tétele, amely szerint az erőszak a gazdaságnak alárendelt mozzanat. Másfelől, a „civil társadalom” kocsonyás állapota jellemzi a legtöbb harmadik világbeli országot, s ennek a helyzetnek a fennmaradását még elő is segíti napjainkban a két világrendszer harca, a kapitalizmus strukturális válsága, a szocialista országok lemaradása és belső gyengeségei. Az erőszak még mindig alakítja, strukturálja a gazdaságot, a társadalom arculatát, a nemzetközi kapcsolatok rendszerét, a tömegtájékoztatási eszközök révén pedig egyre inkább az emberi tudat „tudományos” és alattomos manipulálását szolgálja. „Azt hittük eddig, hogy a keresztény mítoszképződés a római császárság idején csak azért volt lehetséges, mert a nyomtatás még nem volt feltalálva. Pedig éppen fordítva. A napisajtó és a táviró, amely koholmányait egy pillanat alatt szétszórja az egész földkereségre (és a marha burzsoá elhiszi és terjeszti őket), egy nap alatt több mítoszt fabrikál, mint amennyit azelőtt egy évszázad alatt létre tudtak hozni.”²⁵ Egy évszázad alatt a gyengeelméjűség nemzetközivé válása látványos előrehaladást ért el; a manipulált

²⁵ K. Marx: Levél Ludvig Kugelmannhoz. 1871. július 27. In: Marx-Engels Művei. 33. kötet. Bp. 1975. 244. o.

információk áradata látszólag jól informált, valóságban misztikus és mitikus gondolkodásmódot alakít ki, A világban sokasodnak a katonai, bonapartista, elnöki rendszerek. Az erőszak vált a társadalmak kohéziójának, homogenizálásának eszközévé. Bürokratizálódott az erőszak, és a bürokrácia erőszakossá teszi a civil társadalmat. A terrorizmus a gyengék, a marginalizáltak fegyvere, a katonai és a pénzügyi erőszak pedig a hatalom birtokosaié, kétségtelen, hogy a nemzetközi munkamegosztás, az aszimmetrikus centrum-periféria viszony, a békés célú és a katonai technológia kölcsönös átválthatósága, sőt bizonyos vonatkozásban a nemzetközi intézményrendszerek bipolaritásának továbbélése, a harmadik világon belüli differenciálódás továbbra is táplálja az erőszakos áramlatokat. A nemzetközi és nemzeti korlátok ingataggá teszik a fennálló rendszereket, s azt tapasztaljuk, hogy a hatalmi tényezők kezdenek meghatározó szerepet játszani a társadalmi élet egyéb területeinek rovására.

Fanonnál az erőszak kategóriája különböző fogalmak ötvözete, pontosabban többdimenziós fogalom, a társadalmi és lélektani realitások többféle megvilágítására használja. A forradalmi erőszak a minőségi változással, a tagadással azonosul, azt jelzi, hogy új alapokra helyeződik a világ, és új értékrendszer honosodik meg, ahogyan ő kifejezi: „Az utolsóból lesznek az elsők.” Az erőszak a legjobb eszköz a fennálló viszonyok megdöntésére, egy új történelmi folyamat kiindulópontjának megteremtésére. Ebben a vonatkozásban az erőszak fogalma a forradalommal, a fegyveres harccal, az emancipáció megindulásával, az újjászületést szolgáló bosszúállással, a korábban elfojtott gyűlölet kirobbanásával, a gyarmatosító elleni erőszakkal, a kölcsönös elismerés kivívásával, az új típusú ember megszületésével válik azonossá. Az erőszak a halál vállalását jelenti a szabadság, a nemzet sorsa feletti uralom érdekében. Az erőszak dialektikája szembefordulást jelent azzal az Európával, „amely szüntelenül az emberről prédikál, miközben mindenütt mérsárolja, ahol éri, saját utcáinak minden zugában, a világ minden

sarkában”.²⁶ A föld rabjainak erőszaka hivatott a Marx által már 1844-ben kijelölt feladat végrehajtására: „*fel kell forgatni mindazokat a viszonyokat, amelyekben az ember lealacsonyított, leigázott, elhagyott, megvetendő lény*”.²⁷

Az uralkodó osztály erőszakának gépiesen ismétlődő mozzanatai uniformizálják a tömegeket, fásulttá és képlékeny jelleművé gyúrják őket. Az erőszak irányának forradalmi megfordítása elősegíti, hogy az emberiség a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába lépjen. A függetlenség kivívása után az erőszaknak tovább kell haladnia, nehogy a dekolonizáció a lumpenburzsoázia, egy vezér vagy elitpárt irányításával a neokolonializmus mocsarába fúljon. Fanon életművének egyik legértékesebb eleme az, ahol előre jelzi a függetlenség esetleges tévútjait, és leleplezi a lumpenburzsoázia kisszerűségét, a nacionalista ideológia retrográd szerepét. Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy Fanon írásainak éppen ezeket a részeit igen hamar kezdték agyonhallgatni; a mi feladatunk ennek a leleplező elemzésnek az időszerűvé tétele, hogy a valóságnak megfelelően térképezzük fel, melyek azok a társadalmi erők, amelyek a függetlenség után képesek végigvinni a harcot az emberi, nemzeti és társadalmi emancipáció kiteljesedéséért.

Fanon erőszakelmélete lázad a tehetetlenségre kárhoztató, történelmi fatalizmust sugalló felfogások ellen. Oszttja Fourier nagyszerű megállapítását: „Lehetetlennek mondják, hogy megkíméljék magukat a cselekvés megkísérlésétől is. És valóban lehetetlenné válik, mert meg sem kísérlik a lehetetlennek látszót.”

Fanon nem hagyott hátra olyan általános társadalomelméletet, amely megmagyarázná az európai és nem európai történelem közös és eltérő vonásait. Kérdésfeltevései és válaszai azonban elegendő alapot nyújtanak ahhoz, hogy felismerjük az Európa-központú megközelítés tarthatatlanságát, és tudományosabban vizsgáljuk a

²⁶ F. Fanon: A föld rabjai. 289. o.

²⁷ K. Marx: A hegeli jogfilozófia kritikájához. In: Marx-Engels Művei. 1. kötet. Bp. 1957. 385. o.

harmadik világ egyes sajátosságait. Nem tudta elkerülni az „itt és most” elméleti általánosításának buktatóit. A rendkívüli helyzetben tapasztalt társadalmi és politikai mozgásokat tartósnak vélte, feltételezte, hogy állandósulnak: például a parasztság döntő és meghatározó részvételét az algériai felszabadító háborúban, vagy a széles tömegek elszakadását a mindennapiságtól. Sejtései új elemmel gazdagították a fejlődő világ társadalmi tagozódásának elemzését. Felismerte, hogy az osztályhelyzet itt nem esik egybe a társadalmi helyzettel, s hogy a harmadik világban a társadalmi tagozódás finom szerkezetére kell helyeznünk a hangsúlyt, mert a változás, az átmenet idején a hagyományos osztályok fölbomlanak, s ugyanakkor modern osztályok kristályosodnak ki, hiszen a társadalmi-gazdasági alakulat heterogén jellegű.

Fanon felfogásának értékes, vitatható és helytelen elemei erőteljesebben jelentkeznek, amikor azt fejti ki, hogy szerinte milyen társadalmi erők befolyásolják, lendítik előre és akadályozzák a dekolonizáció menetét. Fanon az egyes osztályok forradalmi lehetőségeit manicheista szemlélet alapján tárgyalja. Egy osztály akkor lehet forradalmi, ha nem kötődik a gyarmattartó ország által teremtett, fenntartott, a világpiachoz igazodó modern gazdasági szektorhoz. Az „idegen” modern szektorhoz csupán a lakosság elenyésző része tartozik, amelynek érdekei, léte ebben a szektorban gyökereszik, tehát nincs oka megsemmisítésére törni. Esetleg harcba szállnak élet- és munkafeltételeik javításáért, a megkülönböztetés korlátainak megszüntetéséért, hiszen a modern szektorban is uralkodnak az integráció és a diszkrimináció törvényei. Ennek alapján vádolja reformizmussal Fanon a városi munkásosztályt, a nemzeti burzsoáziát és az értelmiséget, akik számára az „idegen” modern szektor egyben létezésük társadalmi terepe is. A „hagyományos” szektorban koncentrálódik azonban a lakosság túlnyomó többsége, a paraszti tömegek; az ő sorsuk az elnyomatás és a marginalizálódás. Ezeket a rétegeket még nem fertőzte meg az európai modernizáció. A parasztok, fegyvert fogva a gyarmatosítók ellen, vissza akarják szerezni mindazt, amitől megfosztották őket, és szeretnék

visszahódítani életük alapjait, mert csak ez biztosíthatná a múltból szervesen fakadó megújulást.

Ez a szemlélet mondatja Fanonnal, hogy a városok mesterséges képződmények, idegenek a nemzeti valóságtól, mert a gyarmati uralom „sűrített kifejeződései”. Fanon szerint a parasztnak a felszabadító háborúban való részvétele biztosította a függetlenség kivívását, ezért elsősorban nekik kell élvezniük a dekolonizáció gyümölcseit, s éppen ezért a nem európai modernizációnak a falu modernizálását kell szolgálnia, nem a városi emberét, hanem a parasztét. A történelem íroniája, hogy az utóbbi két évtized fejleményei nemcsak Fanon egyes tételeit és jóslatait cáfolták meg, hanem imént említett marxista kritikusai ellenvetéseinek jó részét is.

A „harmadik világban” sem lett az emberiség előrehaladását biztosító egyetemes osztály a parasztságból. A függetlenség kivívása után a mezőgazdaság, a falu talán még hátrányosabb helyzetbe került, a város és a falu közötti szakadék tovább növekedett, meggyorsult a parasztság differenciálódása. A nyomorúságos viszonyok miatt nagy paraszti tömegek váltak passzivitásuk, a beletörődés áldozataivá. A paraszti lázadások a vallási integrizmus vagy az etnikai partikularizmus védelmének jegyében robbantak ki. A fő tendencia azonban a „menekülő forradalom”, a városokba való elvándorlás. 1946 és 1980 között 780 millióval gyarapodott a harmadik világ városi lakossága. 1980 és 2025 között a városi lakosság száma - nagyrészt a falusi elvándorlás következtében - várhatóan megkétszereződik, és megközelíti a 4 milliárdot. A visszaszerzett föld kiteszítja a falusiakat, elsősorban a fiatalokat, az iskolázottakat. A gyorsuló városiasodást azonban nem a modernizáció, a gazdasági növekedés, az iparosítás szükségletei váltották ki. A több százezerre, sőt több millióra felduzzadó városok sok vonatkozásban mesterséges képződményeknek bizonyulnak, mert lakóik számára nem jelentenek igazi életteret, nem biztosítják foglalkoztatásukat, a kulturáltabb városi életmódot, nem mozdítják elő a modern osztályokba való integrálódást. Az urbanizáció együtt jár a

marginalizációval abban az értelemben, hogy a városi lakosság jelentős része a társadalom peremére, a bádoggvárosokba, az „informális szektorba” szorul. A falusi, rejtett munkanélküliség bevonul a városba, letelepedik, állandósul, új forrásokból gyarapodik, a város újrafalusiasodásának formájában újratermelődik, a viszonylagos túlnépesedés abszolutizálódik. A „fejlődő világ” városaiban létrejött a marginalizáltak új, közbülső társadalmi tömbje, amely a városi lakosság jelentős részét alkotja. Ebben a társadalmi tömbben egyenlőtlen intenzitással, kiterjedéssel, a helyi viszonyoktól függően érvényesülnek a marginalizálódási, proletarizálódási, illetve kisárutermelői rétegeződési tendenciák.

Már Fanon felfigyelt erre a jelenségre. A *föld rabjai* egyik fejezetében (*A spontaneitás ereje és gyengeségei*) részletesen kitért a városi marginalizáltak tömbjének (ő a lumpenproletariátus elnevezést használja) helyzetére és politikai szerepére: „A vidékről induló felkelés valójában a parasztságnak a külvárosokban rekedt rétege segítségével hatol be a városokba; ez a réteg egy falásnyi koncot sem kapott még a gyarmati rendszertől... A lumpenproletariátus, ez az éhező, törzsből, nemzetségből kihullott sereg alkotja a gyarmatosított nép egyik legösztönösebben, legradikálisabban forradalmi osztagát.”²⁸ Immanuel Wallerstein hívta fel a figyelmet arra, hogy Fanon a munkásosztály fogalma alatt az állandó foglalkoztatottsággal, szakképzettséggel rendelkező bérből élőket vonta össze, míg „a föld rabjainak” a kisemmizett parasztságot és azokat tekintette, akik közbülső helyet foglalnak el a szegényparasztság és a klasszikus munkásosztály között. Fanon ugyanakkor feltárta a lumpenproletariátus és a paraszti tömegek ösztönösségében rejlő veszélyeket, és ezért tartotta fontosnak a politikai vezető erő szervező, felvilágosító, öntudatosító szerepét: „A tömegben felgyülemlett harag felhasználásával ki lehet tartani három napig, esetleg három hónapig is, de nem vihetik győzelemre a nemzeti háborút, nem zúzhatják szét az ellenség szörnyű gépezetét, nem változtathatják

²⁸ F. Fanon: *A föld rabjai*. 130. o.

meg az embert, ha elmulasztják fejleszteni a harcos öntudatát. Nem elegendő sem a vakmerőség, sem a szép jelszavak.”²⁹

Jelenleg a „fejlődő világban” a baloldali pártok és mozgalmak hasonló problémákkal kerülnek szembe, mint amelyeket Fanon vázolt. A modern szektorban dolgozó munkások körében eléggé általános a trade-unionizmus. Érdekeltek a változásban, de féltik állásukat, viszonylag előnyös helyzetüket, tartanak attól, hogy deklasszálódnak, s a marginalizáltak közé kerülnek, hiszen a munkanélküliek hada nap mint nap döngeti az üzemek, vállalatok kapuit. Készek akármilyen feltételekkel, akár alacsonyabb bérért is munkába állni. A marginalizáltak körében előfordulnak ugyan vad lázadások (Casablanca, Kairó, Tunisz), ám ezek tiszavirág-életűnek bizonyultak. Az osztályelvárás és az osztályszolidaritás objektív buktatóit, ellentmondásait a társadalmi tagozódás finom szerkezetének vizsgálata tárja fel. A marokkói Mohamed Jibril erről a következőket írja a casablancai események kapcsán: „Ez a helyzet talán magyarázatot ad azokra a nehézségekre, amelyekkel a baloldali szervezetek küzdenek stratégiájuk kidolgozásában. Hogyan lehet egyidejűleg a szubproletarizált, bizonytalan helyzetű tömegeknek, valamint azoknak a rétegeknek, amelyek nem privilegizáltak, de mégis viszonylag állandó jövedelemmel rendelkeznek, érdekkifejezőjévé és szervezeti eszközévé válni.”³⁰

Fanon újraértelmezése e szerteágazó, hibrid jellegű társadalmi tagozódásnak megfelelő politikai stratégiai program kidolgozását jelenti; ez egyesítené a dekolonizációs folyamat kiteljesítésében érdekelt összes társadalmi erőket.

Frantz Fanon a marxista elmélet és a sartré-i egzisztencializmus egyes tételeit átértelmezve igyekszik egységes elméleti-politikai-szociológiai rendszerbe foglalni a gyarmati rendszer alakulásának, felbomlásának és egy sajátos szocializmus kezdeteinek folyamatát.

²⁹ Uo. 136. o.

³⁰ Mohamed Jibril: *Le creux de la vague*. „La Malif”, Casablanca, 1983. január, 142. sz. 7. o.

Fanon nagysága, eredetisége nem annyira válaszaiban rejlik, hanem olyan lényeges problémák körvonalazásában, amelyeknek a megoldása csak egy hosszú történelmi időszak kereteiben gondolkodva képzelhető el.

A „harmadik világ”, sőt egész világunk jobb megértéséhez elengedhetetlen Fanon koncepciójának kritikai elsajátítása. Ennek magában kell foglalnia az európai és a nem európai történelem, társadalom és kultúra fejlődésének összehasonlító vizsgálatát, a közös vonások és az eltéréseket jelző sajátosságok feltárását. Újra fel kell vetni az erőszak történelmi szerepének kérdését, konkrét, változó helyét napjaink társadalmi, nemzeti konfliktusaiban. Az erőszak, a gazdaság és a politikai hatalom viszonya, kölcsönhatása ugyanis sokkal bonyolultabb, mint ahogy a marxista irodalom eddig ábrázolta. Fanon az erőszakelmélet korszerű kimunkálásához sok értékes, egyszersmind gyakran vitatható adalékot szolgáltat. Meg kell értenünk a „harmadik világ” társadalmi tagozódásának, az ott folyó osztályharcnak a jellegzetességeit. Fanon rámutatott, hogy ott a parasztság, az értelmiség, a marginális rétegek politikai, ideológiai súlya, jelentősége nagyobb, mint Európában, s ezért az osztályhelyzet és a társadalmi helyzet nem esik egybe minden vonatkozásban (a társadalmi rétegek faji, erkölcsi, vallási dimenziója). Tovább nem halasztható feladatunk a „harmadik világ” politikai rendszerének alapos elemzése. Bebizonyosodott, hogy Fanonnak nemcsak akkor volt igaza, amikor élesen bírálta a neokolonializmus politikai mesterkedéseit, hanem jórészt akkor is, amikor felhívta a figyelmet arra, milyen veszélyek rejlenek abban, ha a függetlenség kivívása után egyetlen irányzat, mozgalom vagy párt kezébe kerül a kormányrúd, s a politikai és kulturális élet a fővárosban koncentrálódik. Sok gondot okoz az elmaradottság felszámolásának igénye. Fanon már a neokolonializmus kezdeti szakaszában felismerte, hogy a volt gyarmatosítók milyen közvetett módszerekkel igyekeznek megőrizni a gyarmati rendszer lényegét. Felhasználják az utolérés és az utánzás ideológiáját, politikamentesnek álcázva, de súlyos politikai feltételekhez kötve felajánlják korszerű techni-

kai berendezéseik és eljárásaik egy részét, megkísérlik elfogadtatni a profit logikáját, fogyasztási modelljeiket.

Kritikailag értelmezve a hagyomány és a modernség viszonyát, Fanon elutasítja a hagyományokba való bezárkózást, mert ez megmerevítené a társadalom szerkezetét, az emberek közötti kapcsolatokat, és újratermelné az archaikus alá- és fölérendeltségi viszonyokat. Másrészt, bírálja a modernségnek azt a felfogását, amely Európa utánzására ösztönzi a nem európai népeket. Fanon tehát újfajta civilizáció, új ember kialakítására hívja fel testvéreit a technicizált világgal szemben.

Fanon az erőszak dialektikájának jegyében elutasít mindenféle kompromisszumot. Ez súlyos elméleti és gyakorlati kérdés, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a nemzeti függetlenség lehetőségeit a nemzetközi viszonyok is korlátozzák, hogy a „harmadik világ” nagy része e világrendszeren belül is marginalizálódik, s rendkívül nehéz megtalálni - még nehezebb alkalmazni - a világváltásból kivezető módszereket korunkban, amikor a békés egymás mellett élésen kívül nincs más lehetőség. Vajon mennyire szerves tartozéka a politikának a kompromisszum? - vetődik fel a kérdés. A kompromisszum Fanon szemében egyenlő a reformizmussal, a békülékenységgel, az elvek feladásával, a felemás megoldásokkal, a nép ügyének elárulásával. Ezért becsülte kevésre a politikai harc nem katonai formáit, ezért gondolta, hogy meg lehet szabadulni a történelmi meghatározottságtól, pontosabban, szabadon újra lehet kezdeni a történelmet.

A politika azonban a lehetőségek tudománya és művészete, ezért a kompromisszum a politika szerves része. Alkalmadtán esetleg a lehetőségek rossz kiaknázása, kitérés a harc elől, a célok feladása. A történelmi kompromisszum viszont a lehetőség felismerése, kiaknázása, és ezzel a történelmi korlátok kitágítását szolgálja anélkül, hogy tagadná a történelmi lehetőségek korlátozottságát. Fanon a célok és elvek magaslataiból közelítette meg az adott lehetőségeket, de nem tudta ezeket szervesen összekötni a távlati célok-

kai; elméletében az összekötő kapocs a türelmetlenség és a forradalmi szenvedélyesség volt.

A politikában, a világ megváltoztatásáért folyó harcban ötvöznünk kell az erőszakot és a történelmi kompromisszumot. A gyarmati rendszer szétesése nem jelentette a dekolonizáció beteljesedését. A gyarmatosítás hosszú éjszakája után a hajnal még szürke és bizonytalan. De az ábrándok, remények, az elméleti útkeresés és a harcok a nap teljes ragyogását ígérik. Ez a meggyőződést sugallja Fanon élete és munkássága.

Aimé Césaire, értesülve honfitársa haláláról, a következőket írta: „Vannak életek, amelyek felhívások az élet vállalására. Vigasztaló szentlelkek, mondta az angol költő, Hopkins. Fanonra is alkalmazhatjuk ezt a kifejezést, ha megfosztjuk vallási és misztikus jelentésétől. Ő az, aki feléleszt, aki bátorít, aki szigorúan felszólít emberi teendőink elvégzésére, önmagunk kiteljesítésére, gondolataink valóra váltására.”³¹

Marton Imre

³¹ Aimé Césaire: La revolte de Frantz Fanon. „Le Progressiste”, Fort de Francé, 1962. április 3. 7. o.

1. Az erőszakról

Nemzeti felszabadulás, nemzeti újjászületés, a nép visszahelyezése nemzeti jogaiba, Commonwealth - bármilyen elnevezést használunk, bármilyen új címkével látjuk el, a dekolonizáció mindig erőszakos jelenség. Bármely szinten vizsgáljuk: a személyes találkozások, a sportklubok új elnevezését, a koktélparkok, a rendőrség, az állami és magánbankok igazgatótanácsainak személyi összetételét tekintve, a dekolonizáció egész egyszerűen egy „emberfajtnak” egy másik „emberfajttal” való helyettesítése. Átmenet nélküli, mindenre kiterjedő, teljes, abszolút helyettesítéséről van szó. Bizonyára bemutathatnánk azt is, miként születik egy új nemzet, rendezkedik be egy új állam, milyenek diplomáciai kapcsolatai, politikai, gazdasági orientációja. Mi azonban éppen e minden dekolonizációt kezdetben meghatározó *fabula rasáról* kívánunk szólni. Ennek kivételes jelentősége abból adódik, hogy az első naptól fogva ez a gyarmatosított minimális követelése. A sikert voltaképpen az bizonyítja, ha a társadalom képe teljes egészében megváltozik. Ez a változás attól válik különlegesen fontossá, hogy akarják, kérik, követelik. A változás szükségszerűsége nyersen, féktelenül, kényszerítően van jelen a gyarmati sorban élő férfiak és nők tudatában, életében. A változás lehetőségét azonban, az ijesztő jövő képében, férfiak és nők egy másik „fajtája” is megéli: a gyarmatosok.

A dekolonizáció, amelynek célja a világ rendjének megváltozta-

tása, láthatóan az abszolút zűrzavar programja. Ennek ellenére sem varázslat, sem természeti csapás, sem baráti megegyezés nem hozhatja létre. A dekolonizáció, tudjuk, történelmi folyamat: csak akkor érthetjük meg, csak akkor válik önmaga számára is érthetővé és átláthatóvá, ha feltárjuk a történelmi mozgást, amely tartalmat és formát ad neki. A dekolonizáció két, eredendően antagonisztikus erő összeütközése, amelyeknek sajátos jellege a gyarmati helyzet által előidézett és fenntartott megmerevedésből fakad. E két erő első összeecsapása az erőszak jegyében zajlott, együttélésük pedig - pontosabban a gyarmatosítottnak a gyarmatos által való kiszákmányolása - temérdek szurony és ágyú segítségével folytatódott. Gyarmatos és gyarmatosított régi ismerősök. A gyarmatosnak tényleg igaza van, amikor ismerni véli „őket”. A gyarmatos *teremtette és teremti továbbra is* a gyarmatosítottal. A gyarmatos a gyarmati rendszerből meríti igazságát, azaz javait.

A dekolonizáció sohasem marad észrevétlen, mivel a létre vonatkozik; alapvetően módosítja a létet, a lényegtelenségbe taszított nézőkből kiváltságos színészeket formál, akiket lélegzetelállító módon ragad magával a történelem. Új emberek, új nyelv, új emberiség révén sajátos ritmust visz a létbe. A dekolonizáció valójában új emberek teremtése. Csakhogy ez a teremtés nem valamiféle természetfeletti hatalomtól nyeri legitimitását: a gyarmatosított „dolog” önmaga felszabadításának folyamatában válik emberré.

A dekolonizáció tehát megköveteli a gyarmati helyzet teljes megkérdőjelezését. Ha pontosan akarjuk leírni, meghatározhatjuk a jól ismert mondással: „Ekképpen lesznek az utolsókból elsők.” A dekolonizáció e mondat igazolása; ennél fogva a leírás szintjén minden dekolonizáció siker.

Ha azonban a dekolonizációt a maga pőre mivoltában mutatjuk meg, minden pórúsán tüzes golyókat, véres késeket látunk felsejleni. Hiszen ha az utolsóknak elsőkké kell lenniük, ez csakis a két főszereplő döntő és gyilkos összeecsapása révén válik lehetségessé. A határozott szándék, hogy az utolsó az élre kerüljenek, hogy egyazon - egyesek szerint túl gyors - ütemben kússzanak föl ama

bizonyos létrafokokon, amelyek meghatározzák a szervezett társadalmakat, csakis akkor győzedelmeskedhet, ha minden eszközt latba vetnek, beleértve természetesen az erőszakot is.

Ilyen programmal senki sem bomlaszthat föl egy társadalmat, akármilyen kezdetleges is, csak ha kezdettől fogva, tehát már a program megfogalmazásakor elszánta magát arra, hogy ledönt minden útjába kerülő akadályt. A gyarmatosított, ha meg akarja valósítani ezt a programot, motorja kíván lenni, szüntelenül készen áll az erőszakra. Születése óta világos számára, hogy ezt a tiltásokkal telehintett, szűk világot kizárólag az abszolút erőszak kérdőjelezheti meg.

A gyarmati világ megosztott világ. A leírás szintjén bizonyára fölösleges felidézni, hogy vannak bennszülött és európai városok, bennszülött és európai iskolák, miként fölösleges emlékeztetni a dél-afrikai *apartheidre* is. E megosztottság tüzetesebb vizsgálatából mégis lesz legalább annyi hasznunk, hogy feltárhatjuk rejtett erővonalainak némelyikét. A gyarmati világnak, berendezkedésének, földrajzi elhelyezkedésének ilyen megközelítése révén megrajzolhatjuk a dekolonizált társadalom majdani újjászerveződésének körvonalait.

A gyarmatosított világ kettészelt világ. Kaszárnnyák és rendőrőrök jelzik a választóvonalat, a határt. A gyarmatokon a gyarmatosított komoly és intézményes tárgyalófele, a gyarmatos és az elnyomó rendszer szóvivője a csendőr és a katona. A kapitalista típusú társadalmakban az egyházi vagy világi oktatás, az apáról fiúra örökíthető erkölcsi reflexek kialakulása, az ötvenévi jó és becsületes szolgálat után kitüntetett munkások példás tisztessége, a harmónia és a bölcsesség iránti erős vonzalom, a fennálló rend tisztetetének ezek az esztétikai formái az alávetettség és a tiltás olyan légkörét teremtik meg a kizsákmányolt körül, amely jelentősen megkönnyíti a rend erőinek feladatát. A kapitalista országokban egy sereg erkölcsprofesszor, tanácsadó, „dezorientáló” ékelődik a kizsákmányolt és a hatalom közé. A gyarmati területeken viszont a csendőr és a katona a maga közvetlen jelenlétével, közvetlen és

gyakori beavatkozásával tartja fenn a kapcsolatot a gyarmatosítottal, és puskatussal vagy napalmmal adja tudtára, hogy maradjon veszteg. Látjuk, a hatalom közvetítője a tiszta erőszak nyelvén beszél. A közvetítő nem enyhíti az elnyomást, nem kendőzi el az uralmat. Közzszemlére teszi, a rend erőinek jó lelkiismeretével kinyilvánítja azt. A közvetítő a gyarmatosított házában, agyában ülteti el az erőszakot.

A gyarmatosítottak lakta övezet nem a gyarmatosok lakókörzetének kiegészítője. E két zóna szemben áll egymással, de nem egy magasabb rendű egység szolgálatában működik. Tisztán arisztotelészi logikától vezérelve, a kölcsönös kizárás elvének engedelmeskednek: nem lehet szó összebékítésről, az egyik tag fölösleges. A gyarmatos városa kemény anyagból épült, csupa kő és vas. Kivilágított, aszfaltozott város, ahol a szemetesvödrök ismeretlen, sohasem látott, nem is álmodott hulladékot okádnak ki. A gyarmatosok lába sohasem látható, hacsak nem a tengerben, de ott sem lehet elég közel férkőzni hozzájuk. Lábukat erős cipő védi, noha városuk utcái tiszták, simák, sehol egy gödör vagy kavics. A gyarmatos városa jóllakott, lusta város, gyomra mindenkor finomságokkal teli. A-gyarmatos városa a fehérek, az idegenek városa.

A gyarmatosított városa - vagy legalábbis a bennszülött város, a néger falu, a *medina*, a rezervátum - rossz hírű hely, rossz hírű emberek népesítik be. Nem számít, hol és hogyan születik itt valaki, nem számít, hol és miben hal meg. Egybefolyó világ ez, emberek és kunyhók egymás hegyén-hátán. A gyarmatosított városa kiéhezett város, kenyérre, húsrá, cipőre, szénre, fényre éhes. A gyarmatosított városa görnyedt, térdeplő, sárban fetrengő város. Négerrek, arabok városa. A gyarmatosított buja, sóvárgó szemmel tekint a gyarmatos városára. Birtoklásról álmodik. Mindenféle birtoklásról : leülni a gyarmatos asztalához, befeküdni az ágyába, lehetőleg a feleségével. A gyarmatosított irigy. A gyarmatos tudja ezt, s elkapva annak elsikló tekintetét, keserűen, ám mindig résen állva jegyzi meg: „Ki akarnak túrni a helyünkben.” Ez igaz, nincs egyet-

len gyarmati sorban élő sem, aki napjában legalább egyszer ne álmódozna arról, hogy a gyarmatos helyére telepszik.

Ezt a felosztott, kettészelt világot különböző emberfajták lakják. A gyarmati környezet eredetiségét az adja, hogy a gazdasági tények, az egyenlőtlenség, az óriási életmódbeli különbség sohasem képes elfedni az emberi realitásokat. Amikor a gyarmati környezetet a maga közvetlenségében pillantjuk meg, nyilvánvalóvá lesz, hogy ez a világ elsősorban az adott fajhoz, fajtához tartozás szerint tagolódik. A gazdasági alap a gyarmatokon egyben felépítmény is. Az ok egyúttal következmény: az ember gazdag, mert fehér, és fehér, mert gazdag. Ezért mindig kissé tágítani kell a marxista elemzéseket, valahányszor a gyarmati problémához nyúlunk. Nincs olyan fogalom, beleértve a prekapitalista társadalom Marx által igen alaposan vizsgált fogalmát is, amelyet ne kellene újragondolni. A szolga lényegileg különbözik a lovagtól, mégis az isteni jogra kell hivatkozni ahhoz, hogy ez az alapszabályszerű különbség legitimálódjon. A máshonnan érkezett idegen ágyúi és gépei segítségével kerekedett felül a gyarmatokon. A sikeres domesztikáció és idomulás ellenére a gyarmatos mindig idegen marad. Nem az üzemek, nem a földbirtokok, nem is a bankszámla jellemzi elsősorban az „uralkodó osztályt”. Az uralkodó faj éppen az, amelyik máshonnan jön, és nem hasonlít az őslakóhoz, „a másikhöz”.

Az erőszakot, amely irányította a gyarmati világ berendezkedését, fáradhatatlanul diktálta a bennszülött társadalmi formák felszámolásának ütemét, lerombolta a gazdaság vonatkozási rendszerét, a megjelenési, öltözködési szokásokat, ezt az erőszakot a gyarmatosított magának fogja követelni és vállalni, ha elérkezik az idő, s a gyarmatosított tömeg maga akar a cselekvő történelem lenni, és előzőnli a tiltott városokat. A gyarmati világ levegőbe röpítése ezen túl nagyon világos, nagyon érthető cselekvésképzet lesz, amelyet a gyarmatosított nép valamennyi tagja magáévá tehet. A gyarmati rendszer felbomlása nem azt jelenti, hogy a határok eltörlése után átjárók létesülnek a két zóna között. A gyarmati rendszer megdön-

tése nem több és nem kevesebb, mint eltörölni egy zónát, a föld legmélyére temetni vagy kiűzni az országból.

A gyarmatosított nem nézőpontok racionális összevetése révén teszi kérdéssé a gyarmati világot. Nem tör egyetemes érvényre, csupán egy abszolútnak képzelt eredetiség kusza kifejezésére szorítkozik. A gyarmati világ manicheista világ. A gyarmatos nem éri be annyival, hogy fizikailag, tehát rendőrsége és csendőrsége segítségével szabja meg a gyarmatosított mozgásterének határait. Mintegy a gyarmati kizsákmányolás totális jellegének illusztrálására, a gyarmatosítottal a rossz egyfajta kvintesszenciájává teszi meg.¹ A gyarmatosított társadalmat nem csupán értékek nélküli társadalomként írja le. A gyarmatosnak nem elég azt állítania, hogy az értékek kivesztek a gyarmati világból, mi több, ott soha sem is léteztek. A bennszülött olyannak kiáltatik ki, akin nem fog az etika, híján van minden értéknek, sőt tagadja is azokat. Mondjuk meg nyíltan, ő az értékek ellensége. Ebben az értelemben ő az abszolút rossz. Bomlasztó elem, elpusztít minden közeledőt, deformáló elem, eltorzít mindent, aminek köze van a szépséghez vagy erkölchöz, gonosz erők letéteményese, vak erők öntudatlan és menthetetlen eszköze. S Meyer úr komolyan mondhatta a francia nemzetgyűlésben, hogy nem szabad algériaiak behozatalával prostituálni a köztársaságot. Valóban, az értékek helyrehozhatatlanul megmérgeződnek, beszenyeződnek, mihelyt kapcsolatba kerülnek a gyarmatosított néppel. A gyarmatosított szokásai, hagyományai és mítoszai - főként mítoszai - jelzik ezt a nyomort, ezt az alkotmányos lesüllyedést. Ezért kell egy szintre helyezni az élősködőket és kórokozókat kiirtó DDT-t meg a keresztény vallást, amely csírájában fojtja el az eretnokséget, az ösztönöket, a rosszat. A sárgaláz visszaszorítása és a keresztény hit terjesztése ugyanannak a mérlegnek a két oldala. Ám a missziók diadalmas közleményei voltaképpen a gyarmatosítottak között elterjesztett, elidegenedést keltő anyag pusztító hatá-

¹ A *Peau noire, masques blancs*-ban (Párizs, Edition du Seuil, 1952) már feltártuk e manicheista világ mechanizmusát.

sáról tudósítanak, A keresztény vallásról beszélek, és senkinek sincs jóra megrökönyödni ezen. A gyarmatokon az egyház a fehérek egyháza, az idegenek egyháza. A gyarmatosítottat nem az Istenhez vezető útra tereli, hanem a fehér ember útjára, a gazda útjára, az elnyomó útjára. S mint tudjuk, ebben a történetben sokan vannak a hivatalosak, de kevesen a választottak.

A manicheizmus olykor, saját logikájának végső határára érkezve, megfosztja a gyarmatosítottat ember voltától. A szó szoros értelmében állattá alacsonyítja. A gyarmatos valóban az állattan nyelvét használja, ha a gyarmatosítottról beszél. Céloz a sárga bőrűek csúszó-mászó viselkedésére, a bennszülött városok kipárolgásaira, a hordákra, a bűzre, a rohamos szaporodásra, a nyüzsgésre, a taglejtésekre. A gyarmatos minduntalan a bestiariumból merít, ha jó leírásra, találó kifejezésre törekszik. Európai ember ritkán akad fenn a „képes” beszéden. A gyarmatosított azonban, felfogván a gyarmatos szándékát, s hogy miféle pert indítanak ellene, rögtön tudja, miről van szó. Vágtató népesedés, hisztérikus tömegek, emberi jellegüket vesztett arcok, elhízott, immár semmire sem emlékeztető testek, gyűlevész sereg, látszólag senkihez sem tartozó gyerekek, füledt, tespedt tunyaság, növényi életritmus - mindez a gyarmati szókincs része. De Gaulle tábornok „sárga sokaság”-ról beszél, Mauriac úr pedig fekete, barna, sárga tömegekről, amelyek hamarosan előzönlík a világot. A gyarmatosított tudja mindezt, s jót nevet, valahányszor állatként hallja emlegetni magát a másik beszédében. Hiszen tudja, hogy nem az. S amint felfedezi önmaga ember voltát, tisztogatni kezdi fegyvereit, hogy győzedelmeskedjen.

Amint a gyarmatosított rángatni kezdi köteleit, nyugtalansággal töltve el a gyarmatost, jótét lelkeket küldenek hozzá, akik mindenféle „kulturális kongresszusokon” tartanak neki előadást a nyugati értékek sajátosságáról, gazdagságáról. A gyarmatosított azonban valósággal megbénul, merevgörcsöt kap, valahányszor a Nyugat értékeiről esik szó. A dekolonizációs szakaszban a gyarmatosított értelmére próbálnak hatni. Megbízható értékeket kínálnak neki, hosszasan magyarázzák, hogy a dekolonizáció nem feltétlenül je-

lent visszaesést, csak a már kipróbált, szilárd, bevált értékekre kell támaszkodni. Nos, megesik, hogy a gyarmatosított, a nyugati kultúráról szóló előadást hallgatva, kést ránt, vagy legalább meggyőződik arról, hogy a keze ügyében van-e. Az erőszak, amely a fehérek értékeinek felsőbbbségét kinyilvánította, az agresszivitás, amely ezeknek az értékeknek a gyarmatosítottak élet- és gondolkodásmódjával való győztes összecsapását áthatotta, azt eredményezte - a dolgok igazságos forgandósága révén -, hogy a gyarmatosított gúnyosan felnevet ezeknek az értékeknek az említésére. A gyarmati viszonyok közepette a gyarmatos csak akkor hagy föl a gyarmatosított halálra fárasztására irányuló fáradozásaival, ha az utóbbi hangosan, tagoltan elismeri a fehérek értékeinek felsőbbrendűségét. „A dekolonizáció időszakában a gyarmatosított tömeg kigúnyolja, sértegeti és kiokádja ugyanezeket az értékeket.

Ez a jelenség rendszerint rejtve marad, mivel a dekolonizáció idején egyes gyarmatosított értelmiségiek párbeszédbe bocsátkoztak a gyarmatosító ország burzsoáziájával. Ebben az időszakban az ős-lakosságot egybeolvadó tömegként észlelik. Az a néhány bennszülött, akit a burzsoá gyarmatosítóknak alkalmuk volt megismerni, nem bizonyult elég súlyos egyéniségnek ahhoz, hogy az első benyomáson túl kirajzolódhattak volna az árnyalatok. A felszabadulás időszakában ellenben a gyarmatosító burzsoázia lázasan keres kapcsolatokat az „elittel”. Ezzel az elittel kezdődik a nagy párbeszéd az értékekről. A kolonialista burzsoázia, tudomásul véve, hogy lehetetlen fenntartani a gyarmatok fölötti uralmát, elhatározza, hogy a kultúra, az értékek, a technika stb. területén indít utóvédharcot. Persze, sohasem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a gyarmati népek óriási többségét hidegen hagyják ezek a problémák. A gyarmati sorban élő nép számára a leglényegesebb - mert a legkézzelfoghatóbb - érték mindenekelőtt a föld: a föld, amely kenyérhez, és, természetesen, méltósághoz juttatja. Am ennek a méltóságnak semmi köze a „személyes emberi” méltósághoz. Sohasem hallott erről az ideális személyiségről. Saját földjén csupán azt látta, hogy büntetlenül letartóztathatják, verhetik, éhezethetik, és sohasem

jött egyetlen erkölcstantanár, egyetlen pap sem, hogy felfogja helyette az ütéseket, vagy megossa vele kenyerét. A gyarmatosított számára 'moralistának lenni nagyon konkrétan annyi, mint elhallgattatni a gyarmatos fennhéjázását, megtörni sokat fitogtatott erejét, egyszerűen megszabadulni a látványától. A híres elvre, amely szerint minden ember egyenlő, akkor lesz példa a gyarmatokon, ha a gyarmatosított felteszi, hogy egyenlő a gyarmatossal. Még egy lépés, s már harcolni akar, hogy több legyen nála. Tulajdonképpen már el isTiatározta, hogy felváltja a gyarmatost, és elfoglalja a helyét. Amint látjuk, egy egész anyagi és erkölcsi világ dől itt össze. Az értelmiségi, aki a maga részéről követte a gyarmatosítót az elvont egyetemesség síkján, most harcolni fog azért, hogy gyarmatos és gyarmatosított békében élhessen együtt egy új világban. Csakhogy nem veszi észre - éppen, mert a kolonializmus egész gondolkodásmódjába beleivódott -, hogy mihelyt megszűnik a gyarmati viszony, a gyarmatosnak nem érdeke többé ottmaradni és együtt élni. Nem véletlen, hogy mielőtt még bármilyen tárgyalásra került volna sor az algériai és a francia kormány között, az úgynevezett „liberális” európai kisebbség már nyilvánosságra hozta álláspontját: mindössze kettős állampolgárságot követelt. Miközben ugyanis bezárkóznak az elvontságba, elvárják, hogy a gyarmatos nagyon is konkrét ugrást hajtson végre az ismeretlenbe. Ne kerteljünk, a gyarmatos tökéletesen tisztában van azzal, hogy a valóságot semmiféle frazeológia nem helyettesítheti.

A gyarmatosított tehát rádöbben, hogy élete, lélegzése, szívverése ugyanolyan, mint a gyarmatosé. Rájön, hogy a gyarmatos bőre nem ér többet a bennszülött bőrénél. Márpedig ez a felfedezés alapján rendíti meg a világot. A gyarmatosított minden új, forradalmi biztonsága innen ered. Hiszen ha az én életem ugyanannyit nyom a latban, mint a gyarmatosé, akkor tekintete nem sújt le többé, nem bénít meg, nem dermedek kővé a hangjától. Ezentúl nem zavaratom magam a jelenlétében. Gyakorlatilag: köpök rá. Nem csupán a jelenléte nem zavar többé, de már olyan csapdákat állítok neki, hogy hamarosan nem lesz más választása, mint a menekülés.

A gyarmati rendszert, mint mondottuk, az embereket sújtó dichotómia jellemzi. A dekolonizáció egyesíti ezt a világot, radikális döntéssel fosztja meg heterogenitásától, egyesíti a nemzet, olykor pedig a faj alapján. Ismerjük a szenegáli hazafiak kegyetlen mondatát, utalva elnökük, Senghor manővereire: „Mi a káderek afrikánizálását kértük, és tessék, Senghor az európaiakat afrikánizálja.” Más szóval, a gyarmatosított egészen közvetlenül érezheti, hogy a dekolonizáció végbemegy-e vagy sem, mivel az a minimális követelés, hogy az utolsókból elsők legyenek.

A gyarmatosított értelmiségi azonban változatokkal egészíti ki ezt a kívánságot, s úgy tűnik, van indoka bőven: az adminisztratív és technikai káderek, a szakemberek hiánya. A gyarmatosított tehát az igazságtalan mellőzéseket megannyi szabotázsakcióként értelmezi, és gyakorta hallani gyarmatosítottak szájából: „Hát, nem sokat nyertünk a függetlenséggel.. .”

Azokon a gyarmati területeken, ahol valóságos felszabadító harc zajlott, ahol folyt a nép vére, s a fegyveres szakasz időtartama elősegítette az értelmiség tömeges visszatérését a népi alapokra, szinte gyökerestől megsemmisül az a felépítmény, amelyet ezek az értelmiségiek a gyarmatosító burzsoázia köreitől vettek át. A gyarmatosító burzsoázia a maga nárcisztikus monológiájában tanárai segítségével mélyen a gyarmatosított eszébe véste, hogy a lényeges dolgok örök érvényűek, az embereknek felróható megannyi tévedés ellenére. Mármint a Nyugat szempontjából lényeges dolgok! A gyarmatosított elfogadta e gondolatok megalapozottságát, s agyának valamely zugában éber őrszem vigyázta a görög-latin talapzatot. Nos, a felszabadító harc idején, amikor a gyarmatosított ismét kapcsolatba kerül népével, ez a mesterséges őrszem könnyen porrá omlik. Valamennyi mediterrán érték - az emberi személyiségnek, a világosságnak és a szépségnek a diadala - élettelen, színtelen csecsebecsévé válik. Ez az egész szöveg holt szavak halmazának tűnik. Ezek a lélekknemesítőnek látszó értékek használhatatlannak bizonyulnak, mert nem kapcsolódnak a valóságos harchoz, amelyre a nép ejkötelezte magát.

Nézzük először az individualizmust! A kolonizált értelmiségi már az iskolában megtanulta, hogy az egyénnek határozottan meg kell nyilvánulnia. A kolonialista burzsoázia a gyarmatosított agyába sulykolta az egyénekből álló társadalom gondolatát, ahol mindenki önnön szubjektivitásába zárkózik, s a gazdagságot a gondolat gazdagsága jelenti. Mármost az a gyarmatosított, akinek megadatik a szerencse, hogy a nép közé vegyüljön a felszabadító harc idején, rádöbben, hogy ez az elmélet hamis. Már a harc szervezeti formái szokatlan szóhasználatot kínálnak számára. A fivér, a nővér, az elvtárs a gyarmatosító burzsoázia által száműzött szavak, mivel annak fivére a pénztárcája, elvtársa pedig a politikai ravaszság. A gyarmatosított értelmiségi egyfajta autodaféként nézi végig valamennyi bálványa lerombolását: az egoizmusét, a gőgös szemrehányását, az utolsó szó jogát mindig magának akaró gyermeki együgyűségét. Ez a gyarmatosítók kultúrájának hatására elmagányosodott gyarmatosított értelmiségi felfedezi a falugyűlések összetartó erejét, a népi bizottságok megbízhatóságát, a kerületi és a pártgyűlések csodálatos termékenységét is. Az egyesek ügye ezentúl mindig mindenki ügye lesz, mert konkrétan vagy *mindenkit* lelepleznek, azaz lemészárolnak a légionáriusok, vagy *mindenki* megmenekül. Az „élelmesség”, az üdvözülésnek ez az ateista formája ebben az összefüggésben tiltott.

Egy ideje sokat beszélünk az önkritikáról: de tudjuk-e, hogy eredetileg afrikai intézményről van szó? A hagyomány úgy kívánja, hogy a falvakban kirobbanó konfliktusokat - történjék akár észak-afrikai dzsemákban, akár nyugat-afrikai gyűléseken - nyilvánosan vitassák meg. Közös önkritika, igen, ugyanakkor csöppnyi humorral vegyítve, hiszen mindenki lazít, hiszen végül is mindnyájan ugyanazt akarjuk. A népben alámerülő értelmiségi egyre inkább maga mögött hagyja a számítást, a zavarba ejtő hallgatást, a hátsó gondolatokat, az alattomos észjárást, a titkolózást. Nyugodt szívvel kijelenthetjük : a közösség már ezen a szinten is diadalmaskodik, ki-termelve a maga fényét és igazát.

Megesik azonban, hogy a dekolonizáció olyan területen megy

végbe, amelyet nem rázott meg kellőképpen a felszabadító harc, s máris az ügyeskedő, rosszindulatú, ravasz értelmiségieket látjuk viszont. Érintetlenül őrzik azokat a viselkedési és gondolkodási formákat, amelyeket a kolonialista burzsoázia köreiben szedtek fel. Tegnap a kolonializmus, ma a nemzeti hatalom elkényeztetett gyermekei, ők szervezik meg a csekélyke nemzeti erőforrások elherdálását. Politikai cselek, törvényes rablások - import-export, részvénytársaságok, tőzsdejátékok, kivételezések - révén kapaszkodnak kíméletlenül fölfelé az immár nemzeti nyomor hátán. Sürgetik a kereskedelmi ügyletek nacionalizálását, azaz a piacoknak és a kedvező lehetőségeknek kizárólag hazaiak számára való fenntartását. Doktrínaként hirdetik: a nemzet kifosztásának nacionalizálása égető szükségszerűség. A nemzeti időszak e sivárságában az úgynevezett „szigorú szakaszban” harácsolásaik sikere hamar kihívja a nép haragját és erőszakvágyát. Ez a nyomorult és független nép afrikai és a jelenlegi nemzetközi viszonylatban gyors ütemben jut el a társadalmi öntudatig. Előbb-utóbb még a kicsinyes emberek is felfogják ezt.

A gyarmatosítottnak meg kellett fizetnie azért, hogy magába szívhatta az elnyomó kultúráját és kalandozhatott benne. Magáévá kellett tennie, többek között, a gyarmatosító burzsoázia gondolkodási formáit. Ennek jele, hogy a gyarmatosított értelmiségi képtelen a párbeszédre, mert nem tud - személyes helyzetétől elvonatkoztatva - csak a szóban forgó tárgyra vagy a fogalomra összpontosítani. Ha viszont a nép soraiban harcol, egyik ámulatból a másikba esik. A szó szoros értelmében lefegyverzi őt a nép jóhiszeműsége, becsületessége. Ezúttal a populizmus állandó veszélye leselkedik rá. Bólogató Jánossá vedlik át, tüstént csatlakozik a nép minden szavához, és szentenciát farag belőle. A fellah, a munkanélküli, az éhező bezzeg nem tart igényt az igazságra. Nem mondja, hogy ő az igazság, mert lényegében hordozza azt.

Ebben az időszakban az értelmiségi, közönséges opportunistamódjára, tárgyilagosan viselkedik. Valójában nem hagy föl a márnőverezéssel. A népet sosem az érdekli, hogy meghátrálásra kény-

szenőse vagy sarokba szorítsa az értelmiségit. A nép kérése az, hogy fogjanak mindent egységbe. A gyarmatosított értelmiségi különösen rajong a részletekért, s ez késlelteti elmerülését a tengerként hullámzó népi mozgalomban. Végső soron nem azért, mert a nép lázadó. A nép szereti, ha magyarázatot kap, szereti megérteni egy gondolatsor felépülését, szereti látni, merre tart. A gyarmatosított értelmiségi azonban a néppel való együttélése kezdetén olyanmire előnyben részesíti a részletet, hogy végül megfedezkedik a gyarmatosítás felszámolásáról, a harc voltaképpen céljáról. Amint a harc lüktetése magával sodorja, hajlamossá válik arra, hogy helyi feladatokra összpontosítson, amelyeket aztán nagy hévvel, csaknem mindig túl ünnepélyesen végez. Nem látja állandóan maga előtt az egészet. Tudományágak, szaktudományok, részterületek fogalmát viszi be a népi forradalom szörnyű keverő és zúzó gépezetébe. Elkötelezve magát a front meghatározott pontjain, megesik, hogy szem elől téveszti a mozgalom egységét, és helyi kudarcok esetén kétely, sőt kétségbeesés keríti hatalmába. Ezzel szemben a nép kezdetől fogva átfogó szempontokat tesz magáévá. Föld és kenyér: mit tegyünk, hogy legyen földünk és kenyérünk? Márpedig a nép makacs, látszólag korlátolt és beszűkült nézőpontja végső soron a legtermékenyebb és leghatékonyabb működő modell.

Hasonlóképpen figyelmet kell fordítanunk az igazság problémájára. A nép mindenkor a gyarmatosítottaknak tulajdonítja az igazságot. Semmiféle abszolút igazság, semmiféle, a lélek áttetszőségéről szóló beszéd nem oszthatja el ezt a meggyőződést. A gyarmati helyzet hazugságára a gyarmatosított hasonló hazugsággal válaszol. Magatartása honfitársai iránt nyitott, a gyarmatosokkal szemben görcsös és kiismerhetetlen. Igaz az, ami sietteti a gyarmati rendszer szétesését, ami elősegíti a nemzeti felemelkedést. Igaz az, ami megvédi a bennszülötteket és elveszejtí az idegeneket. Gyarmati viszonyok között nincs igaz magatartás. A jó pedig egész egyszerűen az, ami *nekik* rossz.

Látjuk tehát, hogy a gyarmati társadalmat vezérlő kezdeti manicheizmus a dekolonizációs szakaszban is érintetlen. A gyarma-

tos ugyanis örökké ellenség, ellenfél, pontosabban, legyőzendő fél marad. Az elnyomó a maga zónájában fenntartja a mozgást, az uralom, a kizsákmányolás, a fosztogatás mozgását. A másik zónában a gúzsba kötött, kifosztott, gyarmatosított „dolog” élteti - ahogy tudja - ezt a mozgást, amely átmenet nélkül terjed a terület partvidékétől a palotáig és az „anyaország” dokkjaiig. Ebben a megmerevedett zónában a felszín mozdulatlan: pálmafa hajladozik a felhők alatt, a tenger hullámai megtörnek a kavicsokon, nyersanyagok jönnek-mennek, igazolva a gyarmatos jelenlétét, miközben a gyarmatosított összegörnyedve, élőhalottként örökkön ugyanazt az álmot álmodja. A gyarmatos csinálja a történelmet. Élete valóságos eposz, Ödüsszeia. Ő az abszolút kezdet: „Ezt a földet mi teremtettük.” Ő a folyamatos ok: „Ha elmegyünk innen, ez a föld visszasüllyed a középkorba.” Velük szemben a dermedt lények, akikben lázak és „ősi szokások” munkálnak, mintha ásványi keretbe foglalnák a merkantilista kolonializmus újító dinamizmusát.

A gyarmatos csinálja a történelmet, s ennek tudatában is van. S mivel minduntalan anyaországa történelmére hivatkozik, világosan jelzi: ő itt tulajdonképpen az anyaország nyúlványa. Tehát a történelem, amelyet ír, nem az általa kifosztott ország történelme, hanem saját, élősködő, törvényszegő, éheztető nemzetéé. A mozdulatlanság, amelyre a gyarmatosított ítéltetett, csak akkor oldódhat fel, ha a gyarmatosított elhatározza: véget vet a gyarmatosítás történelmének, a fosztogatás történelmének, és létrehozza a nemzet történelmét, a dekolonizáció történelmét.

Megosztott, manicheista, mozdulatlan szoborvilág: a hódító tábornok, a hídépítő mérnök szobrának világa. Magabiztos világ, kötőmegével elfedi az ostor hasította sebeket. Ez hát a gyarmati világ. A bennszülött bekerített lény, az *apartheid* csupán a gyarmati világ megosztottságának egyik megnyilvánulása. A bennszülött először azt tanulja meg, hogy maradjon a helyén, ne lépje át a határokat. A gyarmatosított álmai ezért mindig izmokkal, cselekvéssel kapcsolatos, agresszív álmok. Álmomban ugróm, úszom, futok,

kúszom. Álmomban hangosan felnevetek, átlépek a folyót, hosszú kocsisor üldöz, de sohasem ér utol. A kolonizáció idején a gyarmatosított este kilenctől reggel hatig egyfolytában felszabadítja magát.

A gyarmatosított először övéivel szemben juttatja kifejezésre az izmaiban leülepedett agresszivitást. Ez az az időszak, amikor a négerek egymásnak esnek, a rendőrök és a vizsgálóbírók pedig tanácstalanok az elképesztő mértékű észak-afrikai bűnözés láttán. Később majd kiderül, miként értékeljük ezt a jelenséget.² A gyarmati berendezkedéssel szemben a gyarmatosított szüntelen feszültségben él. A gyarmatos világa ellenséges, taszító világ, ugyanakkor irigylésre méltó is. Láttuk, a gyarmatosított mindig arról álmodik, hogy a gyarmatos helyére kerül. Nem gyarmatossá akar válni, hanem el akarja foglalni a gyarmatos helyét. Ez az ellenséges, nyomasztó, agresszív világ, amely érdességével eltaszítja a gyarmatosított tömeget, nem a poklot testesíti meg, amelytől célszerű mihamarabb eltávolodni, hanem egy elérhető paradicsomot, amelyet szörnyű véredek őriznek.

A gyarmatosított mindig résen áll, hiszen nehezen fejt meg a gyarmati világ számtalan jelét, és sohasem tudja, nem lépte-e át a határt. A gyarmatosító által berendezett világban a gyarmatosított mindig bűösnek számít. A gyarmatosított bűnössége nem vállalt bűnösség, inkább egyfajta átok, Damoklész kardja. Ezért lelke legmélyén a gyarmatosított nem ismer el semmiféle felsőbb hatalmat. Alávetett, de nem alázatos. Alsóbbrendűnek nyilvánítják, de nincs meggyőződve saját alsóbbrendűségéről. Türelmesen várja, hogy a gyarmatos ébersége alábbhagyjon, s ő rávethesse magát. A gyarmatosított izmai szüntelen várakozásban vannak. Nem mondhatni, hogy nyugtalan volna, vagy akár megfélemlített. Tulajdonképpen mindig készen áll arra, hogy a vad szerepét a vadászéval cserélje föl. A gyarmatosított olyan üldözött, aki folyvást arról álmodik, hogy üldözővé lép elő. A társadalmi jelképek - csendőrök, ka-

² Lásd e könyv 5. fejezetét: Gyarmati háború és elmezavarok.

szárnyákban felharsanó kürtészó, katonai szemlék, felvont zászlók - gátló és serkentő' tényezők egyszerre. Egyáltalán nem azt jelentik: „Ne mozdulj!”, hanem ezt: „Jól fontold meg, mikor ütsz!” Ha a gyarmatosított már-már hajlana is arra, hogy elszunnyadjon, felejtse, a gyarmatos gőgje, a gyarmati rendszer szilárdságát próbára tevő igyekezete mindannyiszor eszébe juttatná, hogy a nagy összecsapást nem lehet a végtelenségig halogatni. A késztetés, hogy a gyarmatos helyébe lépjen, egy pillanatra sem engedi elernyedni az izmokat. Tudjuk, hogy felfokozott érzelmi állapotban az akadály jelenléte lényegében csak felerősíti a mozgásvágyat.

A gyarmatos és a gyarmatosított viszonya tömegviszony. A gyarmatos saját erejét állítja szembe a sokasággal. Biztonsági törekvéseiben odáig jut, hogy nyíltan a gyarmatosított szemébe vágja: „Itt én vagyok a gazda.” A gyarmatos szítja a gyarmatosított haragját, de megakadályozza annak kitörését. A gyarmatosított a kolonializmus szoros hálójában vergődik. Láttuk azonban, hogy a gyarmatosnak csak látszólagos dermedtséget sikerül előidéznie. A gyarmatosított izmainak feszültsége időről időre véres kitörésekben enged fel: törzsi harcokban, egyének közötti összecsapásokban.

Egyéni szinten a józan ésszel homlokegyenest ellenkező dolgokat tapasztalunk. Míg a gyarmatos vagy a rendőr naphosszat ütlegetheti, sértegetheti, térdre kényszerítheti a gyarmatosítottat, az utóbbi nyomban kést ránt, ha egy másik gyarmatosított kicsit is ellenségesen vagy kihívóan néz rá. Mert a gyarmatosított utolsó lehetősége, hogy fajtestvérével szemben védje meg személyiségét. A törzsi viszályokban csupán az emlékezet mélyén gyökerező ősi gyűlölködés rögzül. Amikor a gyarmatosított eszeveszetten éli ki bosszúját, önmagát igyekszik meggyőzni arról, hogy a kolonializmus nem is létezik, minden úgy van, mint azelőtt, a történelem megy a maga útján. Tisztán ragadhatjuk meg itt ama bizonyos közösségi szintű pótcselekvéseket. Mintha a testvéri vér kiontása eltakarhatná előlük az akadályt, és elodázhathatná a kolonializmus elleni fegyveres harcba torkolló, egyébként elkerülhetetlen választást. A törzsi harcokban nagyon kézzelfoghatóan megnyilvánuló kollektív önpusz-

títás - íme az egyik út, amelyen át az izmok feszültsége fölenged. Ezek a magatartások voltaképpen a veszély által előidézett halál-reflexek, olyan öngyilkos viselkedési formák, amelyek alkalmat teremtenek arra, hogy a gyarmatos, akinek élete és uralkodó helyzete újabb biztosítékot kap, beigazolódva lássa, hogy ezek az emberek beszámíthatatlanok. A gyarmatosítottnak a vallás segítségével szintén sikerül megfélemlenie a gyarmatosról. Fatalizmusában minden felelősség alól felmenti az elnyomót, hiszen a bajok, a nyomor, a sors egyaránt Istenre vezethető vissza. Ily módon az egyén elfogadja, hogy lealjasodása Isten rendelése, meghunyászkodik a gyarmatos és a sors előtt, s visszanyerve belső egyensúlyát, eljut a kőderűs nyugalmaig.

Közben azért zajlik az élet, és a gyarmatosított az elmaradott társadalmakban túlbujánzó, rémítő mítoszokból emel gátakat önön agresszivitása elé: a rosszra hajlókat mindig utolérő ártó szellemek, leopárdemberek, kígyóemberek, hatlábú kutya, zombik, apró állatkák és óriások kimeríthetetlen választékából épül a gyarmatosított köré a tiltások, gátak és gátlások világa, s ez még a gyarmati világnál is sokkal ijesztőbb. Ez a bennszülött társadalmat átító mágikus felépítmény meghatározó szerepet tölt be a libidóháztartás dinamizmusában. Az elmaradott társadalmakra jellemző ugyanis, hogy a libidó elsősorban a csoport, a család ügye. Etnológusok leírásából ismerjük azt a szokást, hogy ha egy férfi álmában más asszonyával kerül szexuális kapcsolatba, köteles nyilvánosan bevallani álmát és természetben vagy robotmunka formájában adózni érte a férjnek, illetve a sértett családnak. Ami mellel azt is bizonyítja, hogy az úgynevezett történelem előtti társadalmak nagy jelentőséget tulajdonítanak a tudattalannak.

A mítosz és mágia légköre félelemmel tölt el, ugyanakkor kétségbevonhatatlan realitásként jelenik meg. Miközben elrettent, engem is beolvaszt a hagyományokba, szülőföldem és törzsem történelmébe, de ugyanakkor biztonságot ad, törvényes státussal ruház fel, hitelesíti polgári állapotomat. Az elmaradott országokban a titok kollektív terület, kizárólag a mágia birodalmába tartozik. Meg-

béklyóz ezzel a kibogozhatatlan szövedékkel, ahol a cselekvések kristálytisztá állandósággal ismétlődnek, s ezáltal megerősíti az én világom, a mi világunk örökkévalóságát. Higgyék el, a zombik féltelmetesebbek a gyarmatosoknál. Ezért már nem a kolonializmus vasba öltözött világával való kiegyezés a feladat, hanem az, hogy háromszor is gondoljam meg, mielőtt vizelnék, köpnék vagy kimennék éjszaka.

A természetfeletti, mágikus erők csodálatosan moikus erőknek bizonyulnak. Ezekhez képest eltörpülnek a gyarmatos idegenből származó erői. Már nem kell igazán harcolni ellenük, hiszen csak a mitikus struktúrák ijesztő csapásától kell félni. Látjuk, minden feloldódik a rémképekkel folytatott szüntelen viaskodásban.

Ez a hajdan irreális körökre osztott, megfoghatatlan rémület áldozataként vergődő, de képzelt lelki viharban boldogan elmerülő nép a felszabadító harc nagyon is reális, nagyon is közvetlen, könnyes és véres erőpróbái során felbomlik, majd újjászerveződik és újjászületik. Enni adni a mudzsahedineknek, őrszemeket állítani, segíteni a legszükségesebbtől is megfosztott családokon, helyettesíteni a meggyilkolt vagy bebörtönzött férjet - ilyen konkrét feladatok hárulnak a népre a felszabadító harc idején.

A gyarmati világban a gyarmatosított érzékenységét felületi kezelésben részesítik, akár egy sajtó sebet, amely nem bírja a csípős szereket. A lelki élet visszahúzódik, elhalványul, erőmutatványokkal könnyít magán, s ebből igen tudós emberek arra következtettek, hogy a gyarmatosított hisztérikus. Ez a megmerevedett érzékenység, amelyet láthatatlan, ám a személyiség magjával közvetlen összeköttetésben álló strázsák fürkésznek, érzéken tetszeleg a válság előrehaladott bomlási folyamatában.

Másfelől, látni fogjuk, hogy a gyarmatosított érzékenysége többé-kevésbé eksztatikus táncokban pazarlódik el. Ezért a gyarmati világ tanulmányozása nem képzelhető el a tánc és a megszállottság megértése nélkül. A gyarmatosított épp ebben az izomorgiában ernyed el, amelynek során a legélesebb agresszivitás, a legközvetlenebb erőszak is levezetődik, átalakul, felszívódik. A táncban sok

minden megengedett. Védelmes és felhatalmaz. Bizonyos napokon, bizonyos időpontban férfiak és nők találkoznak egy adott helyen, és a törzs szigorú tekintete előtt egy külsőre zavaros, de valójában rendszerezett pantomimba fognak, amelyből számtalan kifejező-eszköz - fejrázás, hajlongás, az egész test hátravetése - segítségével mint nyitott könyvből tárul elénk a közösség óriási erőfeszítése az ördög kiűzésére, hogy felszabadítsa és kifejezze önmagát. Mindent szabad... a körön belül. A domb, amelyre felkapaszkodnak, mint-ha közelebb akarnának kerülni a holdhoz, a folyópart, ahová leereszkednek, mintegy utalva a tánc és a rituális tisztálkodás, a mosdás, a megtisztulás egyenlőségére, mind szent helyek. Mindent szabad, hiszen azért gyűlnek össze, hogy vulkán módjára engedjék kitörni a felhalmozódott libidót, az elfojtott agresszivitást. Jelképes kivégzések, szerelmi aktusok, számtalan elképzelt gyilkosság - mindennek távoznia kell. A rosszkedv zajos lávafolyamként múlik el.

Még egy lépés, és teljes révületbe esünk. Lényegében ördögidéző-ördögűző szertartásokról, vámpírizmusról, dzsinnek, zombik, Legba (a Vaudou hírhedt istene) általi megszállottságról van szó. A személyiségnek ez a felmorzsolódása, megkettőződése, felbomlása nagyon lényeges gazdasági funkciót tölt be a gyarmatosított világ stabilitásában. Odamenet a férfiak és a nők toporzékoltak a türelmetlenségtől, idegeik pattanásig feszültek. Visszatértükkor nyugalom, béke, mozdulatlanság száll a falura.

A felszabadító harc során sajátos elhidegülés figyelhető meg a szertartásokkal szemben. Háttal a falnak, késsel a torkán, illetve még pontosabban, elektródával a nemi szervén, a gyarmatosított felszólítatik, hogy ne áltassa magát többé mesékkel.

A gyarmatosított, miután az irrealizmus éveiben elképesztő agyrémekben fürdött, géppisztollyal a kezében szembeszáll végre a létét vitató egyetlen erővel: a kolonializmus erejével. A tűz és vas légkörében felnövő fiatal gyarmatosított jól mulathat - nem is mulasztja el - a zombi ősökön, a kétfejű lovakon, a visszajáró halotyakon, a dzsinneken, akik ásításkor tódulnak be a testbe. A gyar-

matosított felfedezi a valóságot, és saját gyakorlatának mozgásában, az erőszak gyakorlásában, felszabadító terveiben formálja át.

Láttuk, hogy az erőszak a gyarmati időszakban végig látszólag légüres térben mozog. A tánc és a révület emocionális csatornáin keresztül vezetődik le, testvérgyilkos harcokban merül ki. Most az a feladat adódik, hogy meg kell érteni az éppen új célt kereső erőszakot. Jóllehet eddig mítoszokban élte ki magát, s a kollektív öngyilkosság lehetőségein töprengett, most az új körülmények lehetővé teszik, hogy irányt változtasson.

A politikai taktika és a történelem síkján a gyarmatok felszabadulása elsőrendűen fontos elméleti problémát vet föl korunkban: mikor mondhatjuk, hogy a helyzet megérett a nemzeti felszabadító mozgalomra? Milyen élcsapattal kell rendelkeznie a mozgalomnak? A dekolonizáció ugyanis sokféle alakot öltött, az ész habozik, nem meri eldönteni, melyik az igazi, melyik a hamis. Látni fogjuk, hogy az elkötelezett embernek sürgősen határozni kell az eszközöket, a taktikát, tehát az irányítást és a szervezést illetően. Ezenkívül csak az ijesztően reakciós kockázatokkal járó elvakult voluntarizmus létezik.

Melyek azok az erők, amelyek a gyarmati időszakban új utakat, új pólusokat kínálnak a gyarmatosítottban élő erőszaknak? Elsősorban a politikai pártok, valamint az értelmiségi vagy kereskedő elit. Nos, egyes politikai formációkra jellemző, hogy kikiáltanak elveket, de nem adnak jelszavakat. A gyarmati időszakban e politikai pártok egész tevékenysége választásközpontú: filozófiai-politikai értekezések sorozata a népek önrendelkezési jogáról, az ember méltósághoz és kenyérhez való jogáról, az „egy ember - egy szavazat” elvének szakadatlan hangoztatása. A nacionalista politikai pártok sosem hangsúlyozzák az erőpróba szükségességét, mivel céljuk éppen nem a rendszer radikális megdöntése. Ezek a pacifista, törvénytisztelő, tulajdonképpen az „új” rend mellé álló politikai formációk nyersen a kolonialista burzsoáziának szegeznek a számukra lényeges követelést: „Adjatok nekünk több hatalmat.” Az erőszak sajátos problémáját illetően az elit kétértelműen visel-

kedik: szavaiban erőszakos, magatartásában reformista. Amikor a burzsoá nacionalista politikai káderek mondanak valamit, nyíltan közlik, hogy nem gondolják komolyan.

A nacionalista politikai pártok e jellemvonása kádereik és tömegbázisuk összetételével magyarázható. A nacionalista pártok tömegbázisa városi. Ezeknek a munkásoknak, tanároknak, kisiparosoknak, kereskedőknek, akik már kezdtek hasznot húzni - persze, leszállított áron - a gyarmati helyzetből, megvannak a maguk érdekei. Táboruk sorsának javítását, fizetésük emelését követelik. E politikai pártok és a kolonializmus között sohasem szakad meg a párbeszéd. Berendezkedésről, választási képviseletről, sajtószabadságról, egyesületi szabadságról beszélnek. Reformokról vitatkoznak. Így aztán nem szabad meglepődnünk, ha számos beimszültött végez mozgalmi munkát az anyaország politikai formációinak fióküzleteiben. Ezek a bennszülöttek a „hatalmat a proletariátusnak” elvont jelszavával küzdenek, megfelelkezve arról, hogy országukban előbb nacionalista jelszavakkal kell megvívni a harcot. A gyarmatosított értelmiségi a gyarmati világba való asszimilálódás alig leplezett szándékába ágyazza agresszivitását, és saját, egyéni érdekei szolgálatába állítja. Könnyűszerrel megszületik így egyfajta egyénileg felszabadított rabszolgákból, libertinusokból álló osztály. Az értelmiségi azt követeli, hogy minél több libertinus lehessen, s hogy a libertinusok valódi osztállyá szerveződhessenek. A tömegek ellenben nem érik be az egyéni siker esélyeinek növekedésével. Ők nem a gyarmatos státusát igénylik, hanem a helyére törnek. A gyarmatosítottak döntő többsége a gyarmatos gazdaságát akarja. Számukra nem a gyarmatossal való versengésről van szó. A helyére vágynak.

A legtöbb nacionalista párt propagandája rendszeresen mellőzi a parasztságot. Márpedig nyilvánvaló, hogy a gyarmati országokban egyedül a parasztság forradalmi. Semmi veszténivalója nincs, és mindent megnyerhet. A kizsákmányoltak közül a deklasszált, éhező paraszt ébred rá leghamarabb, hogy egyedül az erőszak kifizető. Számára nincs kompromisszum, nincs lehetőség a kiegye-

zésre. Kolonizáció vagy dekolonizáció, ez egyszerűen erőviszony kérdése. A kizsákmányolt észreveszi, hogy felszabadulásának ügye mindenféle eszközt megenged, s mindenekelőtt az erőszakét. Amikor 1956-ban - miután Guy Mollet kapitulált az algériai gyarmatosok előtt - a Nemzeti Felszabadítási Front (FLN) híres röpiratában leszögezte, hogy a kolonializmus csupán a kést vette le a torukukról, valóban egyetlen algériai sem találta túl élesnek ezeket a szavakat. A röpirat csak kifejezte azt, amit lelke legmélyén minden algériai érzett: a kolonializmus nem gondolkodó gép, nem ésszel felruházott test. Természetes állapota az erőszak, és csakis a még nagyobb erőszak előtt képes meghajolni.

A döntő leszámolás percében a mindaddig háttérben maradó kolonialista burzsoázia a cselekvés porondjára lép. Új fogalmat vezet be, amely tulajdonképpen a gyarmati helyzet szüleménye: az erőszakmentességet. A gyarmatosított értelmiségi és gazdasági elit számára ez az erőszakmentesség nyersen fogalmazva azt jelenti, hogy a gyarmatosító burzsoázia érdekei megegyeznek az övéivel, s hogy következésképpen sürgősen megegyezésre kell jutni a közös üdv érdekében. Az erőszakmentesség kísérlet a gyarmati kérdés zöld asztalnál való rendezésére, megelőzve minden visszafordíthatatlan gesztust, vérontást, sajnálatos eseményt. Ha azonban a tömegek, anélkül hogy megvárnák, amíg elrendezik a székeket a zöld asztal körül, senkire sem hallgatva, gyűjtogatásokat, merényleteket kezdeményeznek, az „elit rétegek”, valamint a burzsoá nacionalista pártok vezetői máris a gyarmatosokhoz rohannak, mondván: „A helyzet rendkívül súlyos! Nem tudni, hogyan végződik ez az egész, megoldást kell találni, kompromisszumot kell kötni!”

A dekolonizáció jelenségén belül ez a kompromisszumfogalom igen fontos, mivel korántsem egyszerű. A kompromisszum volta-képpen a gyarmati rendszert és a fiatal nemzeti burzsoáziát egyaránt érinti. A gyarmati rendszer védelmezői felismerik annak veszélyét, hogy a néptömegek mindent lerombolnak. A hídrobantások, a majorok pusztulása, a háborús korlátozások keményen sújtják a gazdaságot. A kompromisszum a nemzeti burzsoázia számára

is üdvös, hiszen nincs tisztában a tájfun lehetséges következményeivel, s valójában attól fél, hogy őt is elsodorja a fergeteges szélroham. Ezért hajtogatja folyton a gyarmatosoknak: „Még módimkban áll megállítani az öldöklést, a tömegek még bíznak bennünk. Ne késlekedjete, ha nem akartok mindent tönkretenni.” Még egy kis lépés, és a nacionalista párt vezetője elhatárolja magát az erőszaktól. Fennen bizonygatja, hogy semmi dolga a Mau-Maukkal, ezekkel a terrorista gyilkosokkal. Legjobb esetben a terroristák és a gyarmatosok közötti *no man's landre* [senki földjére] vonul vissza, s szívesen szerepel „tárgyalófélként”, azaz, mivel a gyarmatosok nem értenek szót a Mau-Maukkal, ő készséggel elkezd a tárgyalásokat. Így aztán a nemzeti harc utóvédje, a népnek ez a harcban mindenkor a túlsó parton maradó része most a tárgyalások és a kompromisszum élcsapatává tornázza fel magát, pontosan azért, mert mindig is óvakodott megszakítani a kapcsolatot a kolonializmussal.

A tárgyalást megelőzően a nacionalista pártok nagyobb része a legjobb esetben megelégszik azzal, hogy magyarázza, mentegesse a „vadságot”. Nem vállalják a nép harcát, s nemritkán arra vetemednek, hogy zárt körben elítélnek bizonyos látványos megmozdulásokat, amelyeket a sajtó és az anyaország közvéleménye felháborítónak nyilvánított. A mozdulatlanság politikájának törvényes mentése az a szándék, hogy tárgyilagosan szemléljék a dolgokat. Valójában a gyarmatosított értelmiséginek és a nacionalista pártok vezetőinek e klasszikus magatartása nem tárgyilagos. Lényegében nem biztosak abban, hogy a tömegekben élő türelmetlen erőszak volna saját érdekeik védelmének leghatékonyabb módja. Továbbá, meg vannak győződve az erőszakos módszerek elégtelenségéről. Úgy vélik, semmiféle kétség nem engedhető meg, s a gyarmati elnyomás megszüntetésére irányuló valamennyi kísérlet kétségbeesett, öngyilkos magatartásra vall. A gyarmatosok tankjai és vadászrepülői ugyanis óriási helyet foglalnak el agyukban. Amikor azt hallják: cselekedni kell, lelki szemeik előtt máris fejükre hulló bombák, vonuló páncélosok, géppuskatűz, rendőrség jelenik meg...

és ülvé maradnak. Eleve vesztesként indulnak. Szükségtelen bizonyítani, hogy képtelenek erőszak útján győzni. Mindennapi életükben, lépéseikben vállalják is ezt. Megrekedtek azon a gyermeteg állásponton, amit Engels tett magáévá a Dühring úrral, e hegygyé növekedett gyermetegséggel folytatott híres vitájában: „Ahogy Robinson kardot szerezhett magának, ugyanúgy feltehetjük, hogy Péntek egy szép napon töltött revolverrel a kezében jelenik meg, s akkor az egész »erőszak«-viszony megfordul: Péntek parancsol, és Robinsonnak kell robotolnia... Tehát a revolver győz a kard felett, és ezzel alkalmasint a leggyermetegbb axiomatikus számára is megérthető lesz, hogy az erőszak nem pusztá akarati aktus, hanem működtetéséhez nagyon reális előfeltételeket követel meg, nevezetesen *szerszámokat*, melyek közül a tökéletesebb a tökéletlenebbet leküzdi; hogy továbbá ezeket a szerszámokat meg kellett hogy termeljék, ami egyúttal azt is jelenti, hogy a tökéletesebb erőszakszerszámok - vulgo fegyverek - termelője legyőzi a tökéletlenebbek termelőjét, s hogy, egyszóval, az erőszak győzelme fegyverek termelésén, ez pedig megint egyáltalában a termelésen, tehát - a »gazdasági hatalmon«, a »gazdasági helyzeten«, az erőszaknak rendelkezésére álló *anyagi* eszközökön nyugszik.”³ A reformista vezetők is csak ezt mondják: „Mivel akartok harcolni a gyarmatosok ellen? Késsel? Vadászpuskával?”

Igaz, az erőszak terén fontosak az eszközök, mert végül is minden az eszközök elosztásán áll vagy bukik. Ám úgy tűnik, ezen a területen a gyarmati országok felszabadulása új megvilágításba helyezi a dolgokat. Példának okáért láttuk, hogy a spanyolországi hadjáratban, ami igazi gyarmati háború volt, Napóleon hátrálni kényszerült, noha hadereje az 1810-es tavaszi offenzíva idején elérte a hatalmas, 400 ezres létszámot. Márpedig a francia hadsereg egész Európát rettegésben tartotta harci eszközei, katonai erényei, tisztjeinek harci felkészültsége révén. A napóleoni csapatok rop-

³ F. Engels: Anti-Dühring. In: Marx-Engels Művei. 20. kötet. Bp. 1974. 163. o.

pánt felszereltségével szemben a spanyolok, akiket rendíthetetlen nemzeti meggyőződés éltetett, felfedezték a híres gerillaharcot, amelyet huszonöt évvel korábban az amerikai népfölkelők kísérleteztek ki az angol csapatok ellen. A gyarmatosított gerillaharca mint erőszakszerszám azonban mit sem érne egyéb erőszakszerszámokkal szemben, ha nem jelentene új elemet a trösztök és monopóliumok közti versengés egész folyamatában.

A gyarmatosítás kezdetén egyetlen hadoszlop óriási területeket tudott elfoglalni: Kongót, Nigériát, Elefántcsontpartot stb. Ma viszont a gyarmatosított nemzeti harca teljesen új körülmények között folyik. Fejlődő szakaszában a kapitalizmus nyersanyagforrásnak tekintette a gyarmatokat, a feldolgozott nyersanyagokkal elárasztotta az európai piacot. Ma már, a tőkefelhalmozás korának lezárultával kénytelen módosítani egy üzlet jövedelmezőségére vonatkozó elképzelését. A gyarmatok piaccá váltak, a gyarmati lakosság vevőkörre. Ennélfogva ha a helyőrséget örökösen erősíteni kell, ha lassul a kereskedelem, azaz az ipari és késztermékeket képtelenek exportálni, ez nyilvánvalóan a katonai megoldás ellen szól. Az elvakult, rabszolgatartó típusú uralom gazdaságilag nem kifizetődő az anyaország számára. Az anyaország burzsoáziájának monopolista csoportja nem támogat olyan kormányt, amelynek politikája kizárólag katonai jellegű. Az anyaország gyárosai és bankárai nem a törzsek megtizedelését várják kormányuktól, hanem „törvényes érdekeik” védelmét gazdasági megállapodások segítségével.

Van tehát egyfajta objektív cinkosság a kapitalizmus és a gyarmati területen felbukkanó erőszakos erők között. Mi több, a gyarmatosított nem egyedül áll szentben az elnyomóval. Természetesen számíthat a haladó népek és országok politikai és diplomáciai támogatására, de legfőképpen a finánciókés csoportok egymással folytatott versengésére, könyörtelen háborújára. A berlini konferencián még megtehették, hogy három-négy zászló javára osszák fel a felszabdalt Afrikát. Napjainkban már nincs jelentősége, hogy valamelyik afrikai terület francia vagy belga fennhatóság alá tartozik-e; az a fontos, hogy megvédjék a gazdasági övezeteket. A tü-

zérsegi bombázást, a felperzselt föld politikáját a gazdasági függőség váltotta fel. Ma nem indítanak háborút egy lázadó szultán levezésére. Elegánsabbak, kevésbé vérengzők, s céljuk a castroista rendszer békés felszámolása. Megpróbálják megfojtani Guineát, eltüntetik Moszadikot. Az erőszaktól rettegő nemzeti vezető tehát téved, ha azt képzei, hogy a kolonializmus „mindannyiunkat lemészárol”. A katonák persze továbbra is játszadoznak a hódítás idejéből való bábukkal, de a pénzügyi körök hamar visszatérítik őket a valósághoz.

Ezért megkövetelik, hogy a mérsékelt nacionalista politikai pártok a lehető legvilágosabban adják elő követeléseiket, s a kolonialista tárgyaló féllel nyugodt légkörben és szenvedélymentesen kereszenek olyan megoldást, amely mindkét fél érdekeit tiszteletben tartja. Látjuk, hogy ha ez a gyakran a szindikalizmus karikatúrájaként megjelenő nacionalista reformizmus cselekvésre szánja el magát, akkor fölöttébb békés utakat választ: munkabeszüntetéseket a városokban meghonosított néhány iparágban, tömegtüntetéseket a pártvezér éljenzésére, az autóbuszok vagy az importáruk bojkottját. Mindezek az akciók arra valók, hogy nyomást gyakoroljanak a kolonializmusra, és ugyanakkor levezessék a nép indulatait. Ez a hibernoterápiás gyakorlat, ez a népnek szánt álomkúra néha sikerrel járhat. A zöldasztalnál folytatott tárgyalásokból kibontakozó politikai fejlődés ilyenkor lehetővé teszi M'ba úrnak, a Gabon Köztársaság elnökének, hogy hivatalos látogatásra érkezve Párizsba, igen ünnepélyesen kijelentse: „Gabon független, de Gabon és Franciaország között semmi sem változott, minden úgy folytatódik, mint azelőtt.” Az egyetlen változás valóban az, hogy M'ba úr gaboni köztársasági elnök, s hogy a francia köztársasági elnök fogadja őt.

A gyarmatosító burzsoáziát a gyarmatosítottak lecsillapítására irányuló fáradozásaiban a vallás, ez a mellőzhetetlen tényező is segíti. Példaképpé emelnek minden szentet, aki odanyújtotta a másik orcáját is, aki megbocsátotta a vétkeket, aki rezzenéstelenül fogadta a köpéseket és sértéseket. A gyarmatosított országok elit rétegei,

e felszabadított rabszolgák, amikor a mozgalom élére kerülnek, végül menthetetlenül valamilyen harcpótlékot gyártanak. *Testvéreik rabszolgaságát* arra használják föl, hogy megszégyenítsék a rabszolgatartókat, vagy hogy szármalmas humanitárius ideológiával lássák el az elnyomóikkal versengő finánciókés csoportokat. Igazából azonban sohasem fordulnak a rabszolgákhoz, sohasem mozgósítják őket konkrét célokért. Bezzeg az igazság - azaz számukra a hazugság - pillanatában fenyegetően meglobogtatják a *tömegmozgósítás* lehetőségét mint döntő fegyvert, amely varázsütésre „véget vetne a gyarmati rendszernek”. E politikai pártokban a káderek között természetesen akadnak forradalmárok is, akik elszántan hátat fordítanak a nemzeti függetlenség mókájának. Ám felszólalásaik, kezdeményezéseik, dühkitöréseik megviselik a pártgépezetet. Ezeket az elemeket fokozatosan elszigetelik, majd egyszerűen félreállítják. Ugyanakkor, mintha dialektikus együttműködés volna köztük, a kolonialista rendőrség is rájuk támad. S mivel ezek az izzó tekintetű, nemkívánatos elemek nincsenek biztonságban a városokban, a pártmunkások kerülnek, a pártszervek pedig elutasítják őket, vidékre vetődnek és ott ragadnak. Ekkor mámorosán fedezik fel, hogy a paraszti tömegek félszavakból is megértik őket, és minden köntörfalazás nélkül nekik szegeznek a kérdést, amelyre nem készültek fel: „Na, és mikor?”

A városból érkezett forradalmárok és a parasztok találkozásának később még több figyelmet szentelünk. Most térjünk inkább vissza a politikai pártokhoz, hogy megmutassuk: tevékenységük mégis haladó jellegű. A politikai vezetők beszédeikben „néven nevezik” a nemzetet. Így öltenek formát a gyarmatosított követeléseit. Viszont nincs tartalom, nincs politikai és szociális program. Van egy bizonytalan, ámde mégis nemzeti forma, amelyet mi minimális követelménynek nevezünk. A szót emelő, a nemzeti újságokba író politikusok álomba ringatják a népet. Kerülik a felforgatást, de voltaképpen félelmetes hatású felforgató anyagot oltanak a hallgatók és olvasók tudatába. Gyakran nemzeti vagy törzsi nyelvet használnak. Ez is egy módja az álom megőrzésének, lehetővé teszi,

hogy a képzelet túlszökkenjen a gyarmati renden. Ezek a politikusok olykor még így is beszélnek: „Mi, négerék, mi, arabok” - és ez a gyarmati időszakban oly kétértelmű megjelölés most szentté avatódik. A nacionalista politikusok a tűzzel játszanak. Valamelyik afrikai vezető nemrégiben így figyelmeztetett erre egy fiatal értelmiségiekből álló csoportot: „Gondolkozzanak, mielőtt a tömegekhez szólnak; hamar tűzbe jönnek.” A történelem csele tehát szörnyű játékot űz a gyarmatokon.

Amikor a politikai vezető gyűlésbe hívja a népet, mondhatni, vérszag van a levegőben. A politikai vezetők legfőbb gondja nagyon gyakran mégis az, hogy „megmutassák” erejüket ... nehogy használni kelljen. Az így szított nyugtalanság - jönni-menni, beszédek hallgatni, látni az összegyűlt népet rendőrök gyűrűjében, a katonai szemléket, a letartóztatásokat, a vezérek deportálását -, mindez a felfordulás azt a benyomást kelti a népben, hogy elérkezett a cselekvés ideje. A bizonytalanság e pillanataiban a politikai pártok mind többször intik nyugalomra a baloldalt, miközben jobbszárnyukon a látóhatárt fürkészik, a kolonializmus liberális szándékait igyekeznek megfejtetni.

A nép is felhasználja a közösségi élet egyes eseményeit, hogy formában maradjon, s megőrizze forradalmi képességét. Az a bandita például, aki napokig harcol az üldözésére küldött csendőrökkel, aki párbajban esik el négy-öt rendőr leterítése után, aki öngyilkos lesz, nehogy „kiadja” bűntársait, mind megannyi világítótorony a nép számára, cselekvési minta, „hős”. És persze hiába mondjuk, hogy ez a hős tolvaj, aljas gazember, züllött alak. Ha a tett, amiért a gyarmatosító hatóságok üldözik, kizárólag egy gyarmatos személye vagy tulajdona ellen irányult, akkor a határvonat éles és nyilvánvaló. Az azonosulás folyamata automatikus.

Hangsúlyoznunk kell a hódítással szembeni nemzeti ellenállás történetének az érlelődésben játszott szerepét is. Mindig azok a gyarmatosított nép nagy jelképei, akik a megszállás idején a nemzeti ellenállást vezették. Behanzin, Soundiata, Samory, Abdel Káder alakja különös intenzitással éled újjá a cselekvést megelőző idő-

szakban. Ez annak a jele, hogy a nép készül megmozdulni, végét vetni a kolonializmus okozta holt időnek, átvenni a történelem alakítását.

Az új nemzet születése, a gyarmati struktúrák lerombolása egy független nép erőszakos harcának vagy pedig más gyarmati népek külső, ám a gyarmati rendszerre kényszerítően ható erőszakos fellépésének az eredménye.

A gyarmatosított nép nincs egyedül. A kolonializmus erőfeszítései ellenére határain továbbra is átszivárognak a hírek, a visszhangok. A nép felfedezi, hogy az erőszak olyan, mint az időjárás: hol itt, hol ott tör ki, hol itt, hol ott söpri el a gyarmati rendszert. Ez a sikeres erőszak a gyarmatosítottnak nemcsak a tájékozódásban segít, hanem a cselekvésben is. A vietnami nép nagy győzelme Dien Bien Phunál már nem szorosan vett vietnami győzelem. 1954 júliusa óta a gyarmati népek a következő kérdéssel kerültek szembe: „Mit kell tennünk, hogy végrehajtsuk a magunk Dien Bien Phuját? Hogyan fogjunk hozzá?” Egyetlen gyarmatosított sem kételkedhetett már egy újabb Dien Bien Phu lehetőségében. Gondot csak az erők rendezése, megszervezése, fellépésük időpontjának megválasztása jelentett. Nemcsak a gyarmatosítottakat változtatja meg az őket körülvevő erőszak, hanem a gyarmatosítókat is, akik tudatára ébrednek, hogy Dien Bien Phu megsokszorozódik. A kolonialista kormányokat ezért valóságos szervezett pánik keríti hatalmába. Megpróbálnak az események elébe vágni, a felszabadító mozgalmat jobbra terelni, a népet lefegyverezni: gyorsan, dekolonizáljunk! Dekolonizáljuk Kongót, mielőtt még Algériává változna! Szavazuk meg a kerettörvényt Afrikának, hozzuk létre a Közösséget, újítsuk föl ezt a Közösséget, csak, könyörgöm, dekolonizáljunk, dekolonizáljunk... Olyan ütemben dekolonizálnak, hogy rákényszerítik a függetlenséget Houphouet-Boignyra. A gyarmatosított által követett Dien Bien Phu-féle stratégiára a gyarmatosító a bekerítés stratégiájával válaszol... az államok szuverenitását tiszteletben tartva.

De térjünk vissza az atmoszferikus felületi erőszakra! Láttuk,

hogy érési folyamata során számos áttétellel jut el a végkifejletig. Bár a gyarmati rendszer hatására átalakul a törzsi vagy regionális harcokban érvényesülő erőszak, az halad előre, a gyarmatosított felismeri ellenségét, nevet ad valamennyi bajának, s gyűlölete és haragja egész felfokozott erejét ebbe a mederbe tereli. De hogyan jutunk el az erőszak légkörétől a cselekvő erőszakig? Mitől robban föl a bomba? Először is, ez a fejlődés felborítja a gyarmatos paradicsomi nyugalmát. A gyarmatos, aki „ismeri” a bennszülötteket, több jelből észleli, hogy valami változóban van. Ritkán találkozik jó bennszülöttekkel, csend támad az elnyomó közeledtére. A tekintetek megkeményednek, a viselkedés és a beszéd nyíltan támadó. A nacionalista pártok mozgolódnak, gyakorta gyűléseznek, ugyanakkor megnövekednek a rendőrség erői, kiegészítő csapatok érkeznek. Elsőnek a tanyáikon elszigetelve élő, főként földműveléssel foglalkozó gyarmatosok fújnak riadót. Erélyes intézkedéseket követelnek.

A hatóságok valóban látványos lépéseket tesznek, letartóztatnak egy-két vezetőt, katonai felvonulásokat, hadgyakorlatokat, légi őrzőjáratokat szerveznek. Az erőfitogtatás, a harcias gyakorlatok, az immár puskaporszagú levegő mégsem kényszeríti meghátrálásra a népet. A szuronyok és az ágyúszó fokozzák támadókedvét. Drámai légkör alakul ki, ki-ki be akarja bizonyítani, hogy mindenre kész. Ilyen körülmények között a puska magától is elsül, mert pattanásig feszülnek az idegek, szétárad a félelem, s az emberek könnyen meghúzzák a ravaszt. Egy közönséges összetűzés, és elkezdődik a géppuskázás: ez történt az algériai Sétifben, a marokkói Carrières Centrales-ban, a madagaszkári Moramangában.

Az elnyomó intézkedések, korántsem törve meg a lendületet, megszabják a nemzeti tudat fejlődésének ütemét. A gyarmatokon folyó vérengzések fejlődésének igen korai szakaszától kezdve edzik a tudatot, mivel jelzik, hogy elnyomók és elnyomottak között mindent az erő old meg. Hangsúlyozni kell, hogy a politikai pártok nem adták ki a fegyveres felkelés jelszavát, nem is készítettek elő ilyen felkelést. A vezetők nem akartak semmiféle megtorlást, sem-

miféle félelem szülte cselekedetet. Az események meglepik őket. A kolonialisták ekkor elrendelhetik a nacionalista vezetők letartóztatását. Ma már azonban a gyarmatosító országok kormányai is jól tudják, hogy veszélyes megfosztani a tömegeket vezetőiktől. Hiszen a fékevesztett nép ilyenkor parasztfelkelésekbe, lázongásokba, „bestiális gyilkosságokba” menekül. A tömegek szabadjára engedik „vérengző ösztöneiket”, és vezérek szabadon bocsátására kényszerítik a kolonialistákat; ismét a vezérekre hárul a nyugalom helyreállításának nehéz feladata. A gyarmatosított nép, nem sokkal az után, hogy a benne feszülő erőszakot önként a gyarmati rendszer megdöntésének, e hatalmas feladatnak az elvégzésére kezdte felhasználni, ezzel az egyáltalán nem mozgósító, terméketlen jelzővel találkozunk: „Engedjék szabadon X.-et vagy Y.-t!”⁴ Akkor aztán a kolonialisták szabadlábra helyezik ezeket az embereket, és vitába bocsátkoznak velük. Elkezdődik a népünnepélyek ideje.

Más esetben a politikai pártok gépezete érintetlen marad, de a gyarmati elnyomás és a nép spontán reakciója következtében a pártok szűknek bizonyulnak aktív harcosaik számára. A népi erőszak szilárdan ellenáll a megszállók katonai erőinek, a helyzet romlik, azaz érlelődik. A szabadon levő vezetők tehát a partvonalon rekednek. Hirtelen fölöslegessé váltak szervezetükkel és ésszerű programjukkal egyetemben, s így, az eseményektől távol, megkísérlik a legnagyobb csalást: „a szájkosarat viselő nemzet nevében beszélnek”. A kolonializmus általában kapva kap ezen a nem remélt lehetőségen, e fölöslegeseket tárgyalóféllé emeli, és villámgyorsan függetlenséget ad nekik, azzal a feltétellel, hogy helyreállítják a rendet.

Látjuk, mindenki tisztában van tehát az erőszakkal, s nem mindig az a kérdés, hogy még nagyobb erőszakkal feleljenek-e rá, hanem hogy megtalálják a válság felszámolásának módját*

Mi hát ez az erőszak valójában? Láttuk, tulajdonképpen a gyar-

⁴ Megeshet, hogy a letartóztatott vezér híven képviseli a gyarmatosított tömegeket. Fogva tartását ebben az esetben arra használják a kolonialisták, hogy megpróbálnak új vezéreket divatba hozni.

matosított tömegek ösztönös megérzése, hogy felszabadulásuknak meg kell történnie, és csakis erővel történhet meg. Miféle lelki eltévelyedés vezérli ezeket a gyakorlatlan, kiéhezett, legyengült, szervezési módszerekben járatlan embereket, hogy a megszálló gazdasági és katonai hatalma láttán is hiszik, hogy csak az erőszak szabadíthatja fel őket? Hogyan reménykedhetnek a győzelemben?

Az erőszak mint módszer ugyanis - és ez botrányos - lehet egy politikai párt jelszava. A káderek felszólíthatják a népet a fegyveres harcra. Ezzel kapcsolatban is meg kell vizsgálnunk az erőszakot. Egyáltalán nem lepődünk meg, ha a német militarizmus úgy dönt, hogy erőszakkal rendezi határproblémáit, ám ha például az angolai nép elhatározza, hogy fegyvert ragad, ha az algériai nép elvet minden nem erőszakos módszert, ez már azt bizonyítja, hogy valami történt, vagy épp most történik. A gyarmatosítottak, a modern idők e rabszolgái türelmetlenek. Tudják, hogy kizárólag ez az örűlt-ség emelheti ki őket a gyarmati elnyomásból. Újfajta viszonyok alakultak ki a világban. Az elmaradott népek szétroppantják láncukat, s az a különös, hogy sikerül is nekik. Bizton állíthatjuk, hogy a szputnyikok korában nevetséges dolog éhen halni, csak hogy a gyarmatosított tömegeket nem elégti ki a magyarázat. Az igazság az, hogy ma egyetlen gyarmatosító ország sem tudja vállalni azt a harci formát, amely egyedül kínálna némi esélyt a győzelemre: jelentős megszálló haderő huzamos kivezénylését.

Belső viszonyaikat tekintve, a gyarmatosító országok ellentmondásokkal küszködnek, a munkások követelése miatt kénytelenek rendőri erőiket alkalmazni. Ezenfelül, a jelenlegi nemzetközi helyzetben ezeknek az országoknak szükségük van csapataikra, hogy megvédjék a fennálló rendszert. Végül, ismeretes a Moszkvából irányított felszabadító mozgalmak mítosza. A rendszer pánikkeltő érvelése szerint ez ennyit jelent: „Ha így folytatódik, a kommunisták megpróbálják kihasználni e zavargásokat arra, hogy beszivárognak ezekre a területekre.”

Az a tény, hogy a gyarmatosított türelmetlenségében erőszakkal fenyegetőzik, azt bizonyítja, hogy tudatában van a jelenlegi helyzet

kívételes voltának, és hasznot akar húzni belőle. A gyarmatosított-
nek viszont alkalma van látni, amint a modern világ a vidék legel-
dugottabb zugába is behatol, így közvetlen tapasztalatból is igen
fájón ébred tudatára annak, hogy mije nincs. A tömegek egyfajta
„gyermeki” okoskodás segítségével meggyőződnek arról, hogy
mindezt tőlük rabolták el. Ennélfogva egyes elmaradott országok-
ban az emberek hamar, két-három évvel a függetlenség elnyerése
után megértik, hogy félrevezették őket, hogy „nem volt érdemes”
harcolni, ha nem következik be igazi változás. 1789-ben, a polgári
forradalom után lényegében a legutolsó francia paraszt is hasznot
húzott a felfordulásból. Elcsévelt megállapítás, hogy az esetek több-
ségében a függetlenség nem hoz azonnali változást az elmaradott
országok népességének 95%-a számára. A tájékozott megfigyelő
nyugtázza a lappangó elégedetlenséget, amely, mint a tűzvész után
maradt parázs, bármikor lángra lobbanhat.

Azt mondják ilyenkor, hogy a gyarmatosítottak túl gyorsan akar-
nak haladni. Nos, ne feledjük, nem is olyan régen még lassúságu-
kat, lustaságukat, fatalizmusukat emlegették. Most már rájönnek,
hogy a felszabadító harc idején nagyon határozottan megnyilvá-
nuló erőszak nem alszik ki varázsütésre a nemzeti zászló felvonásá-
nak szertartása után. Annál kevésbé alszik ki, mert a nemzeti építő-
munka továbbra is a kapitalizmus és a szocializmus döntő küzdel-
mének keretében valósul meg.

Ez a versengés mintegy egyetemes dimenziót ad a legkorlátozo-
ttabb követeléseknek is. Minden egyes gyűlés, minden egyes elnyo-
mó cselekedet a nemzetközi küzdőtéren visszhangzik. A sharpe-
ville-i mészárlás hónapokon át izgalomban tartotta a közvéleményt.
Az újságokban, a televízióban, a magánbeszélgetésekben Sharpe-
ville jelképpé vált. Az emberek Sharpeville révén kerültek szembe
a dél-afrikai *apartheid* kérdésével. Nem állíthatjuk, hogy egyedül a
demagógia magyarázza a nagyhatalmak hirtelen támadt érdeklő-
dését az elmaradott területek apró ügyei iránt. A harmadik világ
minden parasztfelkelése, minden lázadása beleilleszkedik a hideg-
háború keretébe. Salisburyben megbotoznak két embert, és egy

egész tömb mozgásba lendül, erről a két emberről beszél, s a botozás alkalmából fölveti Rhodesia sajátos problémáját, összekapcsolva egész Afrika és valamennyi gyarmati nép ügyével. A megindult hadjárat terjedésével arányban a másik tömb is mérlegeli rendszerének helyi fogyatékoságait. A gyarmatosított népek megértik, hogy egyik érdekszövetség sem közömbös a helyi incidensek iránt. Felfogva, hogy e világméretű megrázkódtatás légkörében élnek, már nem szorítkoznak regionális célokra.

Amikor háromhavonta arról értesülünk, hogy a 6. vagy 7. flotta valamilyen part felé tart, amikor Hruscsov azzal fenyegetőzik, hogy rakétacsapásokkal siet Castro segítségére, amikor Kennedy Laoszszal kapcsolatban szélsőséges megoldásokat helyez kilátásba, akkor a gyarmatosítottak, illetve az újdonsült függetlenek az a benyomása, hogy - akár tetszik neki, akár nem - belesodorják egyfajta féktelen menetbe. S valóban, már menetel is. Vegyük például a nemrég felszabadult országok kormányainak esetét! A hatalmon levők idejük kétharmad részét azzal töltik, hogy ellenőrizték környezetüket, hogy elhárítsák a fenyegető veszélyt, s csak a fennmaradó harmadrészben dolgoznak az országért. Ugyanakkor támogatókat is találnak. A nemzeti ellenzékhez tartozók, ugyanennek a dialektikának engedelmessé válva, megvetéssel fordulnak el a parlamenti módszerektől. Olyan szövetségeseket keresnek, akik hajlandók támogatni őket erőszakos lázadási kísérletükben. A gyarmati időszakot átítató erőszak légköre továbbra is uralkodik a nemzet életében. Mert mint mondtuk, a harmadik világ egyáltalán nem mentes a politikai vihartól, ellenkezőleg, annak egyik gócpontja. Ezért az elmaradott országbeli államférfiak beszédeikben a végső-kig őrzik az agresszív és elkeseredett hangnemet, amelynek rendes körülmények között el kellett volna tűnnie. Érthető az új vezetők gyakran emlegetett udvariatsága is. Ám kevésbé vesszük észre ugyanezen vezetők végtelen udvariasságát a testvéreikkel, bajtársaikkal való érintkezésben. Az udvariatság másoknak, az egykori gyarmatosítóknak szól, akik nézelődni, adatokat gyűjteni jönnek. A volt gyarmatosított gyakran érzi úgy, hogy ezeknek a felmérések-

nek a végeredményét már előre megfogalmazták. Az újságíró utazása csupán hitelesítésül szolgál. A cikket illusztráló fényképek bizonyítják, hogy tudja, miről beszél, mert ott járt. A vizsgálódás célja annak az evidenciának az igazolása, hogy ott minden rosszul megy, mióta eljöttünk. Az újságírók gyakorta panaszkodnak, hogy barátságtalanul fogadták őket, hogy nem megfelelő körülmények között dolgoztak, közömbös vagy ellenséges falba ütköztek. Mindez rendjén való. A nacionalista vezetők tudják, hogy a nemzetközi közvéleményt kizárólag a nyugati sajtó formálja. Egy nyugati újságíró tehát ritkán faggatózik azért, hogy szívességet tegyen nekünk. Az algériai háború idején például még a legliberálisabb francia újságírók is állandóan kétértelmű jelzőkkel illették harcunkat. Ha szemrehányást tesznek nekik ezért, a legnagyobb jóhiszeműséggel válaszolják, hogy ők tárgyilagosak. A gyarmatosított szemében a tárgyilagosság mindig őellene irányul. Érthető az az új hangnem is, amely az ENSZ 1960. szeptemberi közgyűlésén uralkodott el a nemzetközi diplomácián. A gyarmati országok képviselői támadó, erőszakos, sértő módon léptek föl, a gyarmati népek viszont cseppet sem találták ezt túlzottnak. Az afrikai szóvivők radikalizmusa nyomán kifakadt a tályog, s világosan láthatóvá vált a vétónak, a nagyhatalmak párbeszédének elfogadhatatlansága, s főként a harmadik világnak szánt jelentéktelen szerep.

Az a diplomácia, amelyet az újonnan függetlenné vált népek vezettek be, nem a finom árnyalatok, a burkolt célzások, a delejező gesztusok játéka többé. Szóvivőit a nép azzal bízta meg, hogy egyszerre védelmezzék a nemzet egységét, a tömegek haladását a jólét felé, a népek jogát a szabadsághoz és a kenyérhez.

Mozgásban levő, dühöngő diplomácia ez, amely különös ellentétet alkot a kolonizáció mozdulatlan, megkövesedett világával. Amikor Hruscsov úr az ENSZ-ben cipőjével veri az asztalt, egyetlen gyarmatosítottnak, az elmaradott országok egyetlen képviselőjének sem jut eszébe nevetni. Mert Hruscsov úr megmutatja a gyarmatosított országoknak, hogy ő, a muzsik, akinek egyébként rakétái vannak, úgy bánik a nyomorult kapitalistákkal, ahogy megér-

demlik. Ugyanígy Castro sem botránkoztatja meg az elmaradott országokat, amiért katonaruhában ül az ENSZ-ben. Kifejezi ezzel, hogy tudatában van annak, mit jelent a folytatólagos erőszakra épülő rendszer. A meglepő inkább az, hogy nem géppuskával a kézben lépett be az ENSZ székházába; vagy talán nem engedték volna? A parasztfelkelések, az elkeseredés szülte akciók, a konyhakéssel, baltával felfegyverzett csoportok a kapitalizmust és a szocializmust szembeállító kérlelhetetlen harcban találhatnak rá saját nemzeti voltukra.

A 45 ezer sétifi halottra 1945-ben senki sem figyelt; a 90 ezer madagaszkári halott 1947-ben egyszerű karcolat tárgyát alkotta az újságokban; a kenyai elnyomás 200 ezer áldozata 1952-ben viszonylagos közömbösségre talált. A nemzetközi ellentétek ugyanis még nem éleződtek ki kellőképpen. A koreai és az indokínai háború viszont már új szakaszt nyitott. Legfőképpen azonban Budapest és Szuezt volt a konfrontáció döntő mozzanata.

A szocialista országok feltétlen támogatásától erőre kapott gyarmatosítottak a rendelkezésükre álló fegyverekkel indulnak a kolonializmus bevehetetlen erődjé ellen. S míg ez az erőd sebezhetetlen a kések, a puszták ököl ellenében, egyszerre nem az többé, ha számot vetünk a hidegháború körülményeivel.

Ebben az új helyzetben az amerikaiak nagyon is komolyan veszik a nemzetközi kapitalizmus főnökének szerepét. Eleinte békés dekolonizálást tanácsolnak az európai országoknak. Második lépésként habozás nélkül kinyilvánítják az „Afrika az afrikaiaké” elvnek előbb csak a tiszteletben tartását, majd támogatását. Az Egyesült Államok nem ártallja magát hivatalosan a népek önrendelkezési joga védelmezőjének feltüntetni. Mennen-Williams úr legutóbbi utazása csupán illusztrálja az amerikaiaknak azt a meggyőződését, hogy a harmadik világot nem szabad feláldozni. Mindebből megérthetjük, hogy a gyarmatosított által gyakorolt erőszak miért csak addig eredménytelen, amíg *in abstracto* hasonlítjuk össze az elnyomók katonai gépezetével. Nemzetközi dinamikába helyezve láthatóan szörnyű veszélyt jelent az elnyomók számára. Az állandó parasztmeg-

mozdulások és a Mau-Mau szövetség kitartása felbillenti a gyarmat gazdasági életének egyensúlyát, de nem veszélyezteti az anyaországot. Az imperializmus fontosabbnak tartja, hogy a szocialista propaganda beszivároghat a tömegekbe és megfertőzheti őket. Ez már súlyos veszély a konfliktus hideg szakaszában; mi lenne azonban a gyilkos gerillaharcok emésztette gyarmatból egy forró háború esetén?

A kapitalizmus tehát számol azzal, hogy katonai stratégiája mindent elveszíthet a nemzeti háborúk kiterjedésével. Épp ezért szorgalmazza valamennyi gyarmat megszűnését a békés egymás mellett élés keretein belül, s ezért kell a kapitalizmusnak a végsőig tiszteletben tartania a semlegességet. Mindenekelőtt kerülni kell a stratégiai bizonytalanságot, a tömegek nyitottságát az ellenséges tanra, több tízmillió ember mélységes gyűlöletét. A gyarmatosított népek tökéletesen tudatában vannak ezeknek a szükségszerűségeknek, amelyek a nemzetközi politikai életben uralkodnak. Ennél fogva még az erőszak ellenzői is mindig e világméretű erőszaknak megfelelően határoznak és cselekednek. Napjainkban a két tömb békés egymás mellett élése váltja ki és tartja fenn az erőszakot a gyarmati országokban. Holnap talán megérjük, hogy a gyarmati területek teljes felszabadulása után az erőszak birodalma máshova helyeződik át. Megérjük talán, hogy felvetődik a kisebbségek kérdése. Közülük néhányan már ma is habozás nélkül nyúlnak erőszakos eszközökhöz problémáik megoldása érdekében, és nem véletlen, hogy az Egyesült Államokban élő néger szélsőségesek, amint halljuk, milíciákat alakítanak, tehát fegyverkeznek. Az sem véletlen, hogy az úgynevezett szabad világban bizottságok jönnek létre a Szovjetunióban élő kisebbségek védelmére, hogy De Gaulle tábornok egyik beszédében könnyeket hullatott a kommunista diktatúra által elnyomott muzulmán milliókért. A kapitalizmus és az imperializmus meggyőződése szerint a fajüldözés elleni harc, a nemzeti felszabadító mozgalmak pusztán távirányított, „kívülről” szított zavargások. Ezért is tekintik a Szabad Európa Rádiót, az elnyomott kisebbségeket támogató bizottságokat hatékony taktiká-

nak. Úgy folytatnak antikolonialista politikát, ahogyan a francia ezredek folytattak felforgató háborút Algériában a SAS és a lélektani alakulatok segítségével. „A népet használták föl a nép ellen.” Köztudott, hová vezet ez.

Az erőszak, a fenyegetés, a rakétatámadás veszélyének légköre nem ijeszti meg, nem riasztja el a gyarmatosítottat. Láttuk, egész újabb történelme előkészíti arra, hogy „megértse” a helyzetet. A gyarmatokon folyó erőszak és a békés erőszak között, amelyben mai világunk lubickol, van egyfajta cinkos megfelelés, egyneműség. A gyarmatosítottak hozzászórtak ehhez a légkörhöz. Ez egyszer a maguk idejében élnek. Csodálkozunk olykor, ha a gyarmatosítottak inkább tranzisztoros rádiót vásárolnak, mintsem ruhát a feleségüknek. Pedig érthető. A gyarmati sorban élők mély meggyőződése, hogy sorsuk most dől el. Afféle világvége-hangulatban élnek, úgy vélik, semmit nem szabad elszalasztaniuk. Ezért értik pontosan Phoumát és Phoumit, Lumumbát és Csombét, Ahidjót és Moumiét, Kenyattát és mindazokat, akiket helyettük időről időre előtérbe állítanak. Nagyon jól értik ezeket az embereket, mert leleplezik a mögöttük megbúvó erőket. A gyarmatosított, az elmaradott ember ma a szó legtagabb értelmében politikus állat.

A függetlenség kétségkívül meghozta a gyarmatosított erkölcsi újjászületését, szentesítette méltóságát. Nem jutott még ideje azonban új társadalom kialakítására, értékek létrehozására és megszilárdítására. Nem létezik még olyan izzó tűzhely, ahol az állampolgár és az ember mind tágabb téren bontakoztathatja ki belső gazdagságát. Ezek az emberek elbizonytalanodva elég könnyen meggyőzik magukat arról, hogy minden másutt dől el, mindenki számára egy időben. Ami a vezetőket illeti, a helyzet láttán haboznak, és a semlegességet választják.

Hosszabban kellene szólnunk a semlegességről. Egyesek valamilyéle visszataszító haszonleséssel azonosítják, amely abból áll, hogy jobbról is, balról is elfogad. Nos, a semlegesség, a hidegháború műve, bár lehetővé teszi, hogy az elmaradott országok mindkét féltől kapjanak segítséget, valójában egyik fél számára sem teszi lehe-

tővé, hogy úgy segítsen, ahogy egy elmaradott országot segíteni kellene. A katonai kutatásokba fektetett, szó szerint csillagászati összegek, a nukleáris háború szakembereivé kiképzett mérnökök tízenöt év alatt 60%-kal növelhetnék az elmaradott országok élet-színvonalát. Látható hát, hogy sem a hidegháború meghosszabbítása, sem kiélezése nem áll érdekében az elmaradott országoknak. Csakhogy nem kérik ki a véleményüket. Ha viszont lehetőségük nyílik rá, nem kötelezik el magukat. De megtehetik-e valóban? Vegyük példaként Franciaország afrikai atombomba-kísérleteit! A jegyzékeket, a gyűléseket, a zajos diplomáciai szakításokat leszámítva, nem mondhatjuk, hogy az afrikai népek nyomást gyakoroltak volna Franciaország magatartására éppen ezen a területen.

A semlegesség olyan lelki beállítottságot eredményez a harmadik világ polgárában, amely a mindennapi életben elszántságként, szent büszkeségként jelentkezik, s furcsamód a kihíváshoz hasonlatos. A kompromisszum határozott visszautasítása, a senkihez sem csatlakozás eltökélt szándéka azoknak a büszke és védtelen kamaszoknak a magatartására emlékeztet, akik készek egyetlen szóért föllázadni magukat. Mindez persze meghökkenti a nyugati megfigyelőket. Mert, hogy pontosan fogalmazzunk, botrányos a távolság a között, amivé ezek az emberek válni akarnak, s a között, amit maguk mögött tudnak. A villamosok, katonák és pénz nélküli ország semmiképp nem hitelesíti a nyíltan fitogtatott hősködést. Kétségtelenül csalásról van szó. A harmadik világ gyakran kelt olyan benyomást, mintha élvezné a drámákat, mintha szüksége volna a heti válságdózisra. Idegesítőek az üresen kongó országok nagyhangú vezetői. Kedvünk támad elhallgattatni őket. Ehelyett körüludvarolják őket, virágokat nyújtanak át nekik, meghívják, egyszerűen egymás kezéből kapkodják ki őket. És ezt hívják semlegességnak. 98%-uk írástudatlan, ugyanakkor roppant irodalom foglalkozik velük. Rengeteget utaznak. Az elmaradott országok vezetői, diákjai a légitársaságok jól fizető utasai. Az afrikai és ázsiai illetékesek megtehetik, hogy egyazon hónapban tanulmányozzák a szocialista tervgazdálkodást Moszkvában és a liberális gazdaság jótéteményeit

Londonban avagy a Columbia Egyetemen. Az afrikai szindikalizták a maguk részéről gyors ütemben lépnek előre. Alig kapnak felelős beosztást a vezető szervezetekben, máris önálló központokba szerveződnek. Nem tekinthetnek ugyan vissza ötvenéves szakszervezeti gyakorlatra egy ipari országban, mégis tudják, hogy az apolitikus szindikalizmus képtelenség. Nem szálltak szembe a burzsoá gépezettel, nem fejlesztették tudatukat az osztályharcban, de ez talán nem is szükséges. Talán. Látni fogjuk, hogy ez a mindenre kiterjedő akarat, amely gyakran globalizmusként teszi magát nevetségessé, egyike az elmaradott országok legjellemzőbb vonásainak.

Térjünk azonban vissza a gyarmatosított és a gyarmatos párharcára! Nyílt, fegyveres harcról van szó. A történelmi példák; Indokína, Indozénia és, persze, Észak-Afrika. Nem szabad viszont szem előtt tévesztenünk, hogy a harc bárhol kitörhetett volna, Guineában éppúgy, mint Szomáliában, s ma is kirobbanhat mindenütt, ahol a kolonializmus tovább él, például Angolában. A fegyveres harc léte jelzi, hogy a nép immár kizárólag az erőszakos eszközökben bízik. A nép, amely mást se hallott, mint hogy kizárólag az erőszak nyelvéen ért, most úgy dönt, hogy az erőszak révén fejezi ki magát. Voltaképpen a gyarmatos mindig azt az utat jelezte számára, amelyet most neki is követnie kell, ha szabadságot akar. A gyarmatosított által választott érvet előbb a gyarmatos hozta föl ellene, most viszont - így fordulnak visszájukra a dolgok - a gyarmatosított állítja, hogy a gyarmatos egyedül az erőszaktól ért. A gyarmati rendszer legitimitását az erő adja, s egyetlen pillanatig sem próbálja kijátszani a dolgok természetét. Minden egyes szobor, Faidherbe-é, Lyautey-é, Bugaud-é vagy Blandan őrmesteré, folyvást egy és ugyanarra a dologra utal: „A szuronyok ereje juttatott ide minket...” Könnyűszerrel folytathatjuk a mondatot. A felkelések időszakában minden gyarmatos pontos számítás alapján gondolkodik. Ez a logika nem lepi meg a többi gyarmatost, de fontos hozzátennünk, hogy a gyarmatosítottakat sem. Először is, a „vagy ők, vagy mi” elv állítása nem paradoxon, hiszen a kolonializmus, láttuk, éppen egy manicheista, részekre bomlott világ szervezete. S mikor a gyarma-

tos, a konkrét módszereket latolgatva, megkérdezi a kisebbség képviselőitől, ki ellenzi harminc, száz vagy kétszáz bennszülött lepufantását, azt tapasztalja, hogy senki sem méltatlankodik, s a probléma végső soron arra szűkül, hogy egy csapásra vagy csak fokozatosan intézheti-e el.⁵

Ez a gondolkodásmód, amely nagyon is számszerűen jelzi előre a gyarmati sorban élő nép pusztulását, semmiféle erkölcsi felháborodást nem vált ki a gyarmatosítottból. Mindig tudta, hogy a gyarmatossal való összechapásai zárt küzdőtéren zajlanak majd le. A gyarmatosított éppen ezért nem vesztegeti az idejét siránkozásra, nem keresi a módját, hogy gyarmati keretek között szolgáltatassanak igazságot neki. A gyarmatos érvelése lényegében azért nem rendítheti meg, mert felszabadulásának kérdését végül gyakorlatilag így vetette föl: „Alakítsunk kétszáz vagy ötszáz fős csoportokat, s mindegyik csoport foglalkozzon egy gyarmatossal!” A főszereplők ebben a kölcsönös hangulatban kezdik el harcukat.

A gyarmatosítottnak az erőszak jelenti az abszolút praxist. Ennélfogva aki harcol, az dolgozik. A szervezet is ilyen világszemléletet tükröző kérdéseket tesz föl a belépő harcosnak: „Hol dolgoztál? Kivel? Mit csináltál?” A csoport minden tagjától megmásíthatatlan tettet követel. Algériában például, ahol a nemzeti harcnak csaknem valamennyi szervezőjét halálra ítélték, vagy a francia rendőrség üldözte őket, a bizalom mértéke a lépések reménytelenségével állt arányban. Az új harcos akkor vált megbízhatóvá, ha már nem térhetett vissza a gyarmati rendszerbe. Valószínűleg ez a mechaniz-

⁵ Nyilvánvaló, hogy a tökéletes tisztogatás elpusztítja a megmentendőt is. Erre utal Sartre, amikor ezt írja: „Mindent összevetve, már az ismétlődés pusztító ténye (a rasszista eszmékről van szó) rávilágít annak megvalósíthatatlanságára, hogy mindenki egyszerre fogjon össze a bennszülöttek ellen; állandó körforgás ez, hiszen az összefogás mint aktív csoportosulás kizárólag a bennszülöttek lemészárlása, a gyarmatosító e szüntelen és abszurd törekvésének az érvényesítése végett jöhetne létre, ami viszont, még ha egyébként megvalósítható volna is, egy csapásra megszüntetné a kolonizációt.” (*Critique de la raison dialectique*. 346. o.)

mus működött Kenyában is a Mau-Mauknál, akik a csoport minden egyes tagjától megkövetelték, hogy sújtson le az áldozatra. Tehát mindenki személyesen felelős volt az áldozat haláláért. Dolgozni annyi, mint a gyarmatos halálán dolgozni. A vállalt erőszak a megtévedtek és a csoportból kizártak számára is lehetővé teszi, hogy visszatérjenek, ismét megtalálják a helyüket, ismét beilleszkedjenek. Az erőszak olyasmi, mint a királyi közbenjárás. A gyarmati sorban élő ember az erőszakban, az erőszak által szabadul föl. Ez a gyakorlat tudatossá teszi a cselekvőt, mert megmutatja neki az eszközöket és a célt. Césaire költészete az erőszak világos távlatából kap profetikus jelentést. Érdemes felidéznünk tragédiájának egyik legmeggrázóbb részletét, a Lázadó (figyelem!) vallomását:

A LÁZADÓ

(keményen)

Nevem: sértett; keresztnvem: megalázott; foglalkozásom: felkelő; korom: a kő kora.

AZ ANYA

Fajom: az emberi faj. Vallásom: a testvériség...

A LÁZADÓ

Fajom: a bukott faj. Vallásom...

de azt nem a ti fegyvertelenségetek szüli...

hanem én, az én lázadásom és szegény összeszorított ökleim és borzas fejem.

(Nagyon nyugodtan.)

Egy novemberi napra emlékezem; még hathónapos sem volt, amikor a gazda vörös holdként bukkant föl a homályos viskóban, megtapogatta izmos kis tagjait, nagyon jó gazda volt, egyetlen simítással végigjártatta húsos ujjait a kicsi gödröcskékkal teli arcán. Kék szeme nevetett, szája édességekkel ingerelte: ez jó szoba lesz, mondta, miközben rám nézett, s mondott más kedves dolgokat is a gazda, hogy

korán kell hozzálátni, hogy húsz év nem sok idő hű keresztényt és jó rabszolgát nevelni, derék alattvalót, odaadót, éles szemű, erős kezű, jó rabszolga-felügyelőt. És ez az ember fiam bölcsőjéről mint egy rabszolga-felügyelő bölcsőjéről elmélt.

Késsel a kezünkben kúszunk...

AZ ANYA

Ó jaj, meg fogsz halni.

A LÁZADÓ

Halott... Saját kezemmel öltem...

Igen: termékeny, dús halállal...

éjszaka volt. Cukornáderdőben kúszunk.

A kések fölnevettek a csillagokra, de az emberek Jütyülnek a csillagokra.

A cukornád zöld pengék özönével szabdalta arcunkat.

AZ ANYA

Olyan fiúról álmodtam, aki egy nap lezárja anyja szemét.

A LÁZADÓ

Én inkább fiam szemét nyitom föl egy másik napra.

AZ ANYA

.. .0, fiam... rossz és vészterhes halálú

A LÁZADÓ

Anyám, életes, pompás halálú

AZ ANYA

mert oly sok gyűlölet volt benned

A LÁZADÓ

mert oly sok szeretet volt benned.

AZ ANYA

Kímélj engem, köteleid megfojtanak. Sebeidből vérzem.

A LÁZADÓ

A világ pedig nem kímél engem... Nincs a világon olyan meglin-cselt rongy alak, megkínzott szegény ember, akiben ne engem gyilkolnának és aláznának meg.

AZ ANYA

Mennyei Atyám, szabadítsd meg!

A LÁZADÓ

Szívem, te nem szabadítasz meg emlékeimtől...

Egy novemberi estén történt...

Hirtelen kiáltozás világította meg a csendet.

Fölugrottunk, mi, a rabszolgák; mi, a trágya; mi, a türelem-sarus állatok.

őrzöngve rohantunk; lövések dördültek... Ütöttünk. Az izzadság és a vér felfrissített minket. A kiáltások közé vágtunk, és a kiáltások élesebbé váltak, és hatalmas üvöltés szállt kelet felé, az égő cselédházak fölerősítették, s a láng lágyan arcunkra loccsant.

Ekkor kezdődött a roham a gazda háza ellen.

Fölpattantak az ablakok.

Fölfeszítettük az ajtókat.

A gazda szobája tárva-nyitva. A gazda szobája vakítóan kivilágítva, s a gazda ott állt, nagyon nyugodtan... és a mieink megtor-pantak ... ez a gazda... Beléptem. Te vagy az, mondta nagyon nyugodtan ... Én vagyok, ki más, feleltem, a jó rabszolga, a hű rabszolga, a rabszolga rabszolga, és szeme egyszeriben két riadt svá-bogár lett esős napon... rávágtam, a vér kifröccsent: ez az egyetlen keresztelő, amelyre még emlékezem.⁶

⁶ Aimé Césaire: Les Armes Miraculeuses (Et les chiens se taisaient). Párizs, Gallimard, 1960. 133-137. o.

Érthető, hogy ebben a légkörben a mindennapiság egész egyszerűen lehetetlenné válik. Az ember nem lehet fellah, strici vagy alkoholista úgy, mint azelőtt. A gyarmati rendszer által gyakorolt erőszak és a gyarmatosított által gyakorolt ellenerőszak kiegyenlíti egymást: csodálatos egyöntetűséggel felelgetnek egymásnak. Annál iszonyúbb az erőszak uralma, minél többen települnek az anyaországból a gyarmatra. A gyarmatosított népben a vitatott gyarmati rendszer által gyakorolt erőszakkal arányosan fejlődik ki az erőszak. A felkelés első szakaszában az anyaország kormánya a gyarmatosok rabja. A gyarmatosok egyszerre fenyegetik a gyarmatosítottakat és saját kormányukat. Mindkettő ellen ugyanazokat a módszereket használják. Evian polgármesterének meggyilkolása, mechanizmusát és indítékait tekintve, semmiben sem különbözik Ali Boumendjel meggyilkolásától. A gyarmatosok számára az alternatíva nem algériai Algéria vagy francia Algéria, hanem független Algéria vagy gyarmati Algéria. Minden egyéb csak szószátyárkodás vagy árulási kísérlet. A gyarmatos logikája kérlelhetetlen; a gyarmatosított viselkedéséből kihámozható ellenlogika csak akkor ejthet zavarba, ha előzetesen nem tártuk föl a gyarmatos gondolkodásának mechanizmusát. Attól fogva, hogy a gyarmatosított az ellenerőszakot választja, a rendőri megtorló intézkedések automatikusan kihívják a nemzeti erők megtorlását. Az eredmények persze nem egyenértékűek, hiszen a repülőgépekről lezúduló géppuskarú, a flotta ágyúzásai nagyságrendjüket, pusztító erejüket tekintve jóval fölülmúlják a gyarmatosított válaszlépéseit. A hol ezen, hol azon az oldalon alkalmazott terror végképp kijózanítja a leginkább elbolondított gyarmatosítottakat is. Most már ők is megállapítják, hogy a minden ember egyenlőségét hirdető fecsegés sem fedi el azt a mindennapi jelenséget, hogy a Sakamody-hágónál megölt vagy megsebesített hét francia esete felháborítja a művelt embereket, a Guergor-duárok, a Djerah-dechra kifosztását, népességének lemészárlását ellenben semmibe veszik, noha éppen ezek az események motiválták a hágónál elrejtőzött csapatot. Terror, ellenterror, erőszak, ellenerőszak... A megfigyelők keserűen regisztrálják ezt,

amikor leírják a gyűlölet nyilvánvaló és makacs körforgását Algériában.

A fegyveres harcok elérnek egy fokot, ahonnan már nincs visszaút. Ezt majd mindig a gyarmatosított nép valamennyi rétegére nehezedő' szörnyű elnyomás idézi elő'. Algériában ez a helyzet 1955-ben a 12 000 philippeville-i áldozattal és 1956-ban a Lacoste-féle városi és falusi milíciák felállításával következett be.⁷ Ekkor min-

⁷ Vissza kell térni erre a korszakra, hogy fölmérjük az algériai francia hatalom e döntésének jelentőségét. A „*Résistance Algérienne*” 1957. március 28-i, 4. számában ez olvasható:

„Válaszként az Egyesült Nemzetek közgyűlésének határozatára, a francia kormány úgy döntött, hogy városi milíciákat létesít Algériában. Elég volt a vérontásból - nyilvánította ki az ENSZ, s Lacoste válasza: Alakítsunk milíciákat! Tűzszünetet - javasolta az ENSZ, Lacoste pedig acsarkodik: Fegyverezzük föl a civileket! Szólítsák föl a szemben álló feleket, hogy lépjenek érintkezésbe, és egyezzenek meg egy demokratikus és békés megoldásban - ajánlotta az ENSZ, mire Lacoste elrendeli: ezentúl minden európainak legyen fegyvere, és lőjön mindenkire, aki gyanúsak látszik. Továbbá, úgy vélték, a hatóságoknak mindenekelőtt a vad, igazságtalan, népirtással határos elnyomás ellen kell küzdeniük. Lacoste válasza: rendszerezzük az elnyomást, szervezzük meg az algériaiak elleni hajtóvadászatot. Jelképesen átadja a polgári hatalmat a katonáknak, a katonai hatalmat pedig a civileknek. A kör bezárult. Középen a fegyvertelen, éhező, agyonhajszolt, félrelökődött, megsebzett, összevert algériai, akit hamarosan leterítenek, mert gyanús. Algériában ma nincs egyetlen francia sem, aki ne kapott volna felhatalmazást, sőt felszólítást fegyvere használatára. Nincs egyetlen francia sem, akinek - egy hónappal az ENSZ nyugalomra intő felhívása után - ne volna engedelme és kötelessége fölfedezni, kiugrasztani, üldözni a gyanúsakat.

Egy hónappal az ENSZ közgyűlésének az utolsó indítvány fölötti szavazása után egyetlen európai sincs Algériában, aki idegenkedne a modern idők legborzalmasabb irtóháborújától. Demokratikus megoldás? Jól van - nyugszik bele Lacoste -, kezdjük az algériaiak megölésével. Ennek érdekében fegyverezzük föl a civileket, és adjunk nekik szabad kezet. A párizsi sajtó egészében véve tartózkodóan fogadta a fegyveres csoportok létrehozását. Fasiszta milíciák - mondták. Igen. Csak-hogy mi más a fasiszmus az egyén és a nemzetközi jog viszonylatában,

denki, még a gyarmatosok előtt is világossá vált, hogy „már nem lehet újrakezdeni”, mint azelőtt. A gyarmatosított nép azonban nem vezet könyvelést. Szükséges rosszként veszi tudomásul borzalmas veszteségeit. Mivel eltökélt szándéka erőszakkal válaszolni, elfogadja az összes következményeket. Egyedüli követelése, hogy tőle se kérjék számon a másik fél veszteségeit. A gyarmatosított válasza a „Minden bennszülött egyforma” formulára: „Minden gyarmatos

ha nem a hagyományosan gyarmatosító országok kolonializmusa? Rendszeres, törvényesített, parancsra végrehajtott gyilkosságok - folytatták. De nem borítják-e Algéria testét százharminc éve egyre nyíltabb, egyre sokasodó, egyre mélyebb sebek? Vigyázat - figyelmeztet Kenne Vignes úr, az MRP képviselője -, e milíciák szervezésével nem kockáztatjuk-e, hogy hamarosan szakadék támad a két algériai közösség között? Igaz. De a gyarmati állapot nem egy egész nép szervezett leigázása? Az algériai forradalom éppen e leigázottság, e szakadék ellen lép föl nyomatékosan. Az algériai forradalom így fordul az elnyomó nemzethez: »Engedjétek ki karmaitok közül Algéria összetört, megsebzett testét! Hagyjátok szóhoz jutni az algériai népet!«

E milíciák megalakítása állítólag lehetővé teszi a hadsereg feladatainak csökkentését. Felszabadítja a tunéziai és marokkói határok védelmére hivatott egységeket. Hatszázezer főnyi erős hadsereg. Csaknem a teljes tengerészet és légierő. Óriási, gyorsan mozgósítható rendőrség, a tunéziai és marokkói nép egykori hóhérait magában foglaló, rémítő névsorral. Százezer fős, erős területi egységek. Könnyíteni kell a hadsereg terhein. Szervezzünk városi milíciákat! Igaz, Lacoste hisztérikus, bűnös őrjöngése még a tisztán látó franciáknak is imponál. Az az igazság, hogy e milíciák felállításának igazolásában ellentmondás rejlik. A francia hadsereg feladatai végtelenül nagyok. Mihelyt azt a célt állítják elé, hogy ismét tömje be az algériaiak száját, bezárul a jövő kapuja. Legfőképpen, megfosztják magukat attól a lehetőségtől, hogy elemezzék, megértsék, mérlegeljék az algériai forradalom mélységét, súlyát. Kerületparancsnokok, tömbparancsnokok, utcaparancsnokok, épületparancsnokok, emeletparancsnokok... A felszíni körzeteket most függőleges tagolású körzetesítés egészíti ki.

Negyvennyolc óra alatt kétezer jelentkezőt vettek föl. Az Algériában élő európaiak azonnal válaszoltak Lacoste gyilkosságra szólító felhívására. Ezentúl saját körzetében minden európai köteles nyilvántartani az életben maradó algériaiakat. Adatszolgáltatás, »gyors válasz« a terro-

egyforma.”⁸ A gyarmatosított nem megy panaszra senkihez, ha megkínózzák, ha megölik vagy megerőszakolják a feleségét. Az elnyomó kormány akár mindennap kinevezhet vizsgáló és helyzetfelmérő bizottságokat. A gyarmatosított nem létezőnek tekintí eze- ket a bizottságokat. Hiszen Algériában a bűntettek csaknem hét éve alatt ténylegesen egyetlen franciát sem állítottak francia tör- vényszék elé algériai ember meggyilkolásáért. Indokínában, Mada- gaszkáron, a gyarmatokon a bennszülött mindig tudta, hogy a túl- só oldalról semmit sem várhat. A gyarmatos azon munkálkodik, hogy még azt is lehetetlenné tegye, hogy a szabadságról álmodjon a gyarmatosított. A gyarmatosított pedig azon fáradozik, hogy kép-

rizmusra, a gyanúsak felderítése, a »szökevények« likvidálása, a rendőr- járőrök megerősítése. Bizony, csökkenteni kell a hadsereg feladatait. A felszín átfésülését most a magasság átfésülése, a kisipari gyilkolást pedig ma már a tervszerű gyilkolás egészíti ki. Vessetek véget a véron- tásnak! - tanácsolta az ENSZ. A legjobb módszer erre - vág vissza La- coste -, ha nem marad kiontható vér. Az algériai népet előbb Massu hordáinak szolgáltatták ki, majd a városi milíciák gondjaira bízzák. A milíciák föllállításával Lacoste nyíltan tudtul adja, hogy nem mond le az SA-háborúról. Bebizonyítja, hogy a végtelenségig rothadt. Im- már fogoly ugyan, de minő élvezet önmagával együtt mindenkit elve- szejteni!

Az algériai nép minden effajta döntés után megfeszíti izmait, és nö- veli harci erejét. Minden egyes ösztönzött és szervezett gyilkosság után gyorsul az algériai nép öntudatra ébredése, tovább szilárdul az ellen- állása. Igen. A francia hadsereg feladatai végtelenül nagyok. Mert vég- telenül nagy, ó, de mennyire nagy, az algériai nép egysége.”

⁸ Ezért nincsenek foglyok az ellenségeskedések kezdetén. A vezető csak a káderek politikai képzése révén tudják elfogadtatni a tömegek- kel, hogy 1. az anyaországból érkező emberek nem mindig önkéntesek, sőt olykor kifejezetten undorodnak ettől a háborútól; 2. a harc napi érdekei úgy kívánják, hogy a mozgalom tetteivel bizonyítsa bizonyos nemzetközi egyezmények tiszteletben tartását; 3. egy foglyokat ejtő hadsereg valószínű hadsereg, s nem tekinthető többé útonálló bandá- nak; 4. foglyok birtoklása az ügy bármilyen állása esetén sem elhanya- golható kényszerítő eszköz az ellenség fogságában levő harcosaink meg- védésére.

zeletben számításba vegyen minden lehetőséget a gyarmatos elpusztítására. A gondolkodás síkján a gyarmatos manicheizmusa teremti meg a gyarmatosított manicheizmusát. A „bennszülött a legfőbb rossz” elméletére a „gyarmatos a legfőbb rossz” elmélete válaszol.

A gyarmatos megjelenését az ősi társadalom halála, kulturális közöny, az egyén megdermedése kísérte. A gyarmatosított számára csak a gyarmatos rothadó hullájából fakadhat élet. A kétféle gondolkodás tehát tökéletesen megfelel egymásnak.

A gyarmatosított számára az erőszak, mivel ez egyedüli munkája, pozitív, alkotó jelleget is ölthet. Az erőszak gyakorlata mindenre kiterjed, hiszen mindenki láncszemmé válik az erőszak nagy láncolatában, az erőszak hatalmas szervezetében, amely az először a gyarmatosító által alkalmazott erőszak visszahatásaként jött létre. A csoportok kölcsönösen magukra ismernek egymásban, s a leendő nemzet máris egységes. A fegyveres harc mozgósítja a népet, azaz ugyanarra az egyirányú útra tereli.

A tömegeknek a felszabadító háború érdekében történő mozgósítása minden ember tudatába bevési a közös ügy, a nemzeti sors, a kollektív történelem fogalmát. E vérből és haragból készült habarcsnak a léte meg is könnyíti a második, nemzetépítő szakaszt, így már jobban megértjük az elmaradott országokban használt szókincs eredetiségét. A gyarmati időszakban harcba hívták a népet az elnyomás ellen, a nemzet felszabadulása után pedig a nyomor, az analfabetizmus, az elmaradottság elleni harcra ösztönzik. Hangsúlyozzák, hogy a harc folytatódik, s a nép igazolja, hogy az élet végeláthatatlan küzdelem.

A gyarmatosított által gyakorolt erőszak, mint mondtuk, egyesíti a népet. A kolonializmus pedig struktúrájából adódóan szeparatista és regionalista. A kolonializmus nem éri be a törzsek létének megállapításával, erősíti, differenciálja is őket. A gyarmati rendszer támogatja a főnökök befolyását, újraéleszti a régi aszketikus mohamedán társaságokat. Az erőszak a gyakorlatban mindenre kiterjed, és nemzeti jellegű, következésképpen magával hozza

a regionalitás és a törzsi szervezet fölszámolását. A nacionalista pártok éppen ezért különösen kérlelhetetlennek mutatkoznak a kaidokkal és a szokásjog alapján uralkodó főnökökkel szemben. A kaidok és a főnökök likvidálása a nép egyesítésének előfeltétele.

Az egyének szintjén az erőszak ellenméreg. Kigyógyítja a gyarmatosítottat kisebbségi komplexusából, elkeseredett, szemlélődő magatartásából. Elszánttá tesz, visszaadja az önbecsülést. Még ha a fegyveres harc jelképes volt is, s a gyors dekolonizáció lefegyverzi, a népnek van ideje meggyőződnie arról, hogy a felszabadulás mindenkinek közös és saját ügye volt egyszerre, s hogy a vezérnek nincs különösebb érdeme. Az erőszak a vezérrel egyenrangúvá emeli a népet. Ebből fakad a fiatal kormányok által sietve beiktatott protokollgépezettel szembeni ellenséges tartózkodás. Ha a tömegek részt vettek a nemzet erőszakos felszabadításában, akkor senkinek sem engedik meg, hogy „felszabadítóként” tetszelegjen. Féltékenyek tettük eredményére, és óvakodnak jövőjüket, sorsukat, a haza sorsát egy élő isten kezébe helyezni. Tegnap még teljesen felelőtlenek, ma már mindenre figyelnek, mindent megértenek, mindenről döntenek. Az erőszak fölvilágosította a népet, ezért tudata fellázad mindenfajta békítés ellen. A demagógoknak, az opportunistáknak, a bűvészkedőknek azóta nehéz dolguk van. Ugyanaz a gyakorlat, amely test test elleni elkeseredett küzdelemre kényszerítette a tömegeket, most megadja nekik a konkrétum utáni mohó vágyakozást. Megtévesztésük hosszú időre teljesen lehetetlenné válik.

Az előző oldalakon már több ízben utaltunk arra, hogy az elmaradott területek felelős politikusa szüntelenül harcra szólítja népét. Harcra a kolonializmus ellen, harcra a nyomor és az elmaradottság ellen, harcra a bénító hagyományok ellen. Felhívásaiban a vezérkari főnök szókincsét használja: „a tömegek mozgósítása”, „a mezőgazdaság frontja”, „az analfabetizmus frontja”, „elszenvedett vereségek”, „kivívott győzelmek”. A fiatal, független nemzet az első években harctéri légkörben fejlődik. Az elmaradott ország politikai vezetője ugyanis rémülten méregeti az ország előtt álló hatalmas utat. Felhívással fordul a néphez: „Húzzuk meg a nadrágszíjat és dolgozzunk!” Az ország pedig, valamiféle makacs alkotó örület hatására, gigantikus és aránytalan erőlködésbe kezd. A cél nem pusztán talpra állni, hanem a meglevő eszközökkel utol is érni a többi nemzetet. Az európai népek saját erőfeszítéseiknek köszönhetik, hogy elérkeztek erre a fejlettségi fokra, gondolják. Bizonyítjuk be tehát a világnak és önmagunknak, hogy képesek vagyunk ugyanilyen teljesítményekre. Véleményünk szerint nem helyes, és nem is ésszerű, hogy az elmaradott országokban így vetik fel a fejlődés kérdését.

Az európai államok akkor teremttették meg nemzeti egységüket, amikor a nemzeti burzsoáziák már saját kezükben összpontosították a javak nagy részét. Kereskedők, kézművesek, írástudók és ban-

károk nemzeti keretben monopolizálták a pénzügyeket, a kereskedelmet, a tudományt. A burzsoázia volt a legdinamikusabb, leginkább gyarapodó osztály. Hatalomra jutása lehetővé tette, hogy döntő műveletekbe fogjon: iparosítás, a közlekedés fejlesztése, majd nemsokára „tengerentúli” piacok keresése.

Európában, néhány árnyalatnyi különbségtől eltekintve (Anglia például már bizonyos előnyre tett szert), a különböző államok nemzeti egységük megteremtésének pillanatában körülbelül egyforma gazdasági helyzetben éltek. Fejlettségének és fejlődésének jellegével valóban egyetlen nemzet *sem sértette* a többit.

Napjainkban az elmaradott országok nemzeti függetlensége, a nemzetté válás merőben új szempontokat vet fel. Ezeken a területeken, néhány látványos eredményt kivéve, a különböző országokban ugyanúgy hiányzik az infrastruktúra. A tömegek ugyanolyan nyomorral küszködnek, ugyanolyan gesztusokkal vitatkoznak, és, mondhatni, összeszűkülött gyomrukkal rajzolják meg az éhség térképét. Elmaradott világ, nyomorúságos, embertelen világ. És egyúttal orvosok, mérnökök, hivatalnokok nélküli világ is. Ezzel a világgal ellentétben az európai nemzetek tüntető fényűzésben tobzódnak. Az európai gazdagság a szó szoros értelmében botrányos, mert rabszolgák hátán épült, mert rabszolgák véréből táplálkozott, mert egyenesen ennek az elmaradott világnak a földjéről és földjéből származik. Európa jóléte és haladása négerék, arabok, indiánok, sárgák verítékére és holttesteire épült. Ezt nem akarjuk többé elfelejteni. Amikor egy gyarmatosító ország valamelyik gyarmat függetlenségi követeléseitől szorongattatva, a nacionalista vezetőknek címezve azt hangoztatja: „Ha függetlenséget akartok, vegyétek, és térjete vissza a középkorba” - a minap függetlenné vált nép inkább beletörődik, elfogadja a kihívást. A kolonializmus pedig valóban kivonja tőkéjét és szakembereit, s a fiatal államot a gazdasági nyomás gépezetével veszi körül.⁹ A függetlenség apoteózisa a függet-

⁹ A jelenlegi nemzetközi helyzetben a kapitalizmus nemcsak afrikai és ázsiai gyarmatokkal szemben alkalmaz gazdasági zárlatot. Az Egyesült Államok Castro-ellenes hadművelete a nyugati féltekén is új feje-

lenség megátkozásába megy át. A gyarmatosító hatalom roppant kényszerítő eszközeivel visszafejlődésre ítéli a fiatal nemzetet. A gyarmatosító hatalom világosan közli: „Ha függetlenséget akartok, hát itt van, és döglöjtek meg!” A nacionalista vezetőknek tehát nem marad más választásuk, mint a néphez fordulni és óriási erőfeszítést kérni tőle. A kiéhezett emberektől szigorú életmódot követelnek, az elsatnyult izmoktól aránytalanul nagy munkát. Önellátó rendszert vezetnek be: minden állam a rendelkezésére álló nyomorúságos eszközökkel igyekszik válaszolni a nagy nemzeti éhségre, a nagy nemzeti nyomorra. Olyan nép mozgósításának vagyunk tanúi, amely ettől kezdve a végkimerülésig hajszolja magát, szemben a jóllakott és gögös Európával.

A harmadik világ más országai nem vállalják ezt a próbatételt, és beletörődnek a korábban fölöttük gyámkodó hatalom feltételei-

zetet nyit az ember felszabadulásának keserves történelmében. Afrikának okulni kellene a független ENSZ-taggá vált és saját pénzt verő országokból álló Latin-Amerika példájából. E volt gyarmatok felszabadulásuk óta rettegve és nélkülözve szenvedik el a nyugati kapitalizmus vastörvényeit.

Afrika felszabadulása, az emberek öntudatának növekedése lehetővé tette, hogy a latin-amerikai népek szakítsanak a diktatúrák régi táncával, azaz megtörjék a hasonló rendszerek egymást követő sorát. Kubában Castro megszerzi és a népnek adja a hatalmat. Ezt az eretnekséget nemzeti csapásnak érzik a jenik, az Egyesült Államok ellenforradalmi brigádokat szervez, ideiglenes kormányt fabrikál, felégeti a cukornádtermést, végül pedig elhatározza, hogy irgalmatlanul megfojtja a kubai népet. Nem lesz könnyű dolga. A kubai nép, szenvedések árán, de győzni fog. János Quadros brazil elnök történelmi jelentőségű nyilatkozatában leszögezte: országa minden eszközzel megvédelmezi a kubai forradalmat. Talán maga az Egyesült Államok is meghátrál a népek akarata előtt. Azon a napon zászlódíszbe öltözünk, mert döntő nap lesz a világ valamennyi férfja és asszonya számára. A dollár, amelyet végső soron a rabszolgák biztosítanak szerte a földgolyón, Közel-Kelet olajkútjainál, Peru és Kongó bányáiban, a United Fruit vagy a Firestone ültetvényein, akkor már nem uralkodik egész hatalmával e rabszolgákon, akik megtermelték, és üres fejjel, üres hassal, önnön lényegükkel táplálják ma is.

be. Ezek az országok kihasználják azt az előnyt, amelyet a tömbök harcában stratégiai helyzetüknél fogva élveznek, s egyezményeket kötnek, elkötelezik magukat. A korábban elnyomott ország gazdaságilag függő országgá alakul át. A volt gyarmati hatalom, amely érintetlenül hagyta, sőt olykor meg is erősítette a kolonialista típusú kereskedelmi kapcsolatokat, vállalja, hogy kisebb injekciókkal élesztgeti a független nemzet költségvetését. Látjuk tehát, hogy a gyarmati országok függetlensége egy súlyos problémát tár a világ elé: a gyarmatosított országok nemzeti fölszabadulása felfedi és még elviselhetetlenebbé teszi valóságos helyzetüket. A kolonializmus és antikolonializmus, sőt a kapitalizmus és szocializmus közti alapvető ellentét immár veszít jelentőségéből. A horizontot eltorlaszoló döntő kérdés ma a javak újraelosztásának szükségessége. Az emberiségnek felelnie kell erre a kérdésre, különben saját létét teszi kockára.

Általában azt lehetett gondolni, elérkezett az ideje annak, hogy a világ és különösképpen a harmadik világ válasszon a kapitalista és a szocialista rendszer között. Az elmaradott országoknak, amelyek kihasználták a két rendszer ádáz versengését nemzeti felszabadító harcuk győzelmének megszilárdítására, mégsem szabad részt venniük ebben a versenyben. A harmadik világnak nem szabad beélnie azzal, hogy nála régebbi értékekhez mérje magát. Ellenkezőleg, az elmaradott országoknak igyekezniük kell felszínre hozni saját értékeiket, a rájuk jellemző stílust és módszereket. Az előttünk álló konkrét probléma nem abban áll, hogy bármi áron válasszunk a szocializmus és a kapitalizmus között, ahogyan a két rendszert különböző kontinenseken és korszakokban élők meghatározták. Persze, tudjuk, hogy a kapitalista rendszer mint életforma nem teheti lehetővé nemzeti és egyetemes feladatunk megvalósítását. A tökéletes kizsákmányolás, a trösztök és a monopóliumok ellenségei az elmaradott országoknak. Ha viszont szocialista rendszert választunk, azt a rendszert, amely teljes mértékben az egész népre támaszkodik, alapelve pedig, hogy a legfőbb érték az ember, akkor gyorsabban és harmonikusabban haladhatunk előre, és megelőzhetjük

egy olyan torz társadalom kialakulását, ahol egyesek tartják a kezükben a gazdasági és politikai hatalom egészét a nemzet összességének rovására.

Am ahhoz, hogy ez a rendszer érvényesen működhessen, hogy elveinket mindenkor tiszteletben tarthassuk, az emberi beruházáson kívül más is kell. Egyes elmaradott országok óriási erőfeszítést tesznek ennek elérésére. Férfiak és nők, fiatalok és öregek lelkesedésükben valóságos kényszermunkára kötelezik s a nemzet rabszolgáivá nyilvánítják magukat. Az önmehtagadás, a mindenfajta nem kollektív foglalatosság megvetése olyan nemzeti morált szül, amely megvigasztalja az embert, visszaadja a világ sorsába vetett bizalmát, és lefegyverzi a legtartózkodóbb megfigyelőket is. Úgy véljük azonban, hogy ekkora erőkifejtés nem folytatható sokáig ilyen pokoli iramban. Ezek a fiatal országok el merték fogadni a kihívást a volt gyarmatosító feltétel nélküli kivonulása után. Az ország irányítása új gárda kezébe kerül, de lényegében mindent újra kell kezdeni, mindent újra kell gondolni. A gyarmati rendszer valóban érdeklődött bizonyos javak, bizonyos nyersanyagforrások iránt, pontosan azok iránt, amelyek iparát táplálták. Mindmáig azonban semmiféle komoly felmérés nem készült a felszínen és a föld mélyén rejlő kincsekről. Ennélfogva a fiatal független nemzet kénytelen fenntartani a gyarmati rendszer által létesített gazdasági kapcsolatokat. Exportálhat természetesen más országokba, más valutaövezetekbe is, de exportbázisa alapján véve nem változik. A gyarmati rendszer kikristályosított bizonyos kapcsolatokat, és a fiatal nemzet a fenyegető katasztrófa súlya alatt rákényszerül, hogy tiszteletben tartsa ezeket. Talán mindent előlről kellene kezdeni, megváltoztatni nemcsak az export irányát, de jellegét is, újból vállatóra fogni a talajt, a föld mélyét, sőt a napot is. Nos, a pusztá emberi befektetés mindehhez kevés. Tőke kell, technikusok, mérnökök, szerelők stb.... Mondjuk ki: véleményünk szerint a roppant erőfeszítés, amelyet a vezetők az elmaradott országok népeitől kívánnak, nem fogja beváltani a hozzáfűzött reményeket. Ha a munka-

feltételek nem változnak, századokra lesz szükség, amíg humanizálódik az imperialista hatalmak által elállatiasított világ.¹⁰

Az igazság az, hogy nem szabad elfogadnunk ezeket a feltételeket. Kereken vissza kell utasítanunk azt a helyzetet, amelybe a nyugati országok akarnak minket belekényszeríteni. A kolonializmus és az imperializmus még nem egyenlíti ki számláját azzal, hogy levonja zászlóit, és visszavonja területeinkről rendőri erőit. A tőkés századokon át valóságos háborús bűnösökként viselkedtek az elmaradott világban. Deportálások, tömeggyilkosságok, kényszer-munka, rabszolgaság - ezek voltak a kapitalizmus fő módszerei arany- és gyémánttartalékainak, gazdagságának növelésére, hatalmának kiépítésére. Nem is olyan régen a náciizmus gyarmattá változtatta egész Európát. A különböző európai nemzetek kormányai jóvátételt követeltek, az elrabolt javak visszaszolgáltatását pedig pénzben vagy természetben kérték: kulturális alkotások, festmények, szobrok, mozaikablakok kerültek vissza tulajdonosaikhoz. 1945 után egyetlen mondat hangzott az európaiak ajkán: „Németország fizetni fog.” Az Eichmann-per kezdetén a német nép nevében maga Adenauer úr kért ismételten bocsánatot a zsidó néptől. Adenauer úr megújította országának azt a kötelezettségét, hogy továbbra is hatalmas összegeket fizet Izraelnek, kárpótlásul a nácik bűntetteiért.¹¹

Hasonlóképpen állítjuk, hogy az imperialista államok súlyos té-

¹⁰ Egyes országok, ahol igen sok európai telepedett meg, mivel a függetlenség elérésekor már voltak városaik, sugárútjaik, hajlamosak megfélekezni az éhező, nyomorgó hátországról. A sors iróniája, hogy erről cinkosan hallgatva úgy tesznek, mintha városaik egyidősek volnának a függetlenséggel.

¹¹ Igaz, Németország nem adott teljes elégtételt a háborús bűnökért. Nem követelték meg a legyőzött nemzetre kiszabott egész kártérítést, mert a megkárosított nemzetek bevették Németországot antikommunista védelmi rendszerükbe. Ez az állandó törekvés vezeti a gyarmatosító országokat akkor is, amikor katonai támaszpontokat és enklávákat próbálnak szerezni a nyugati rendszerhez nem csatlakozó egykori gyarmataiktól. Közmegegyezéssel úgy döntöttek, hogy a NATO stratégiája

védést és minősíthetetlen igazságtalanságot követnének el, ha arra szorítkoznának, hogy kivonják államunk területéről a katonai alakulatokat meg a természeti kincsek felkutatásával, kitermelésével és az anyaországba szállításával megbízott, adminisztratív és igazgatási feladatokat ellátó személyzetet. A nemzeti függetlenség adta morális elégtétel nem vakít el és nem is lakat jól minket. Az imperiaalista országok gazdagsága a mi gazdagságunk is. Ez az állítás persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy szerintünk a Nyugat valamenyny technikai és művészi alkotása minket illet. Európát a szó szoros értelmében mértéktelenül földuzzasztotta a gyarmati országok - Latin-Amerika, Kína, Afrika - aranya, nyersanyaga. Mindezekről a földrészekről évszázadok óta áramlik a gyémánt és a kőolaj, a selyem és a gyapot, a fa és a gyarmatáru abba az Európába, amelyet ma saját fényűzése vádol. Európa szó szerint a harmadik világ műve. Az elmaradott népektől lopott bőség fojtogatja. Hollandia és Liverpool kikötői, Bordeaux és Liverpool rabszolga-kereskedelemre kiképzett dokkjai hírnevüket az elhurcolt négerek millióinak köszönhetik. És amikor azt halljuk, hogy valamelyik európai államfő szívére tett kézzel kijelenti, hogy segíteni kell a szerencsétlen elmaradott népeken, nem hatódunk meg a hálától. Sőt ellenkezőleg, így szólunk magunkban: „Jogos elégtételt szolgáltatnak nekünk.” Ezért nem fogadjuk el, hogy az elmaradott országoknak nyújtott segítség valamiféle „irgalmasnővéri” program legyen. Ennek a segítségnek kettős felismerést kell szentesítenie: annak felismerését a gyarmatosítottak részéről, hogy *ez jár nekik*, a tőkés ha-

és a szabad világ nevében lemondanak követeléseikről. Németország pedig szakadatlanul kapta a dollárt és a gépeket. A nyugati tábornak szüksége volt arra, hogy Németország talpra álljon, erős és gazdag legyen. Érthető, hogy a szabadnak nevezett Európa érdekének egy virágzó, újjáépült és a feltételezett vörös hordákkal szemben előretolt bástyaként használható Németország felelt meg. Németország remekül kihasználta az európai válságot. Az Egyesült Államok meg a többi európai állam ezért is érez jogos keserűséget a tegnap még térden csúszó, a gazdasági piacon ma már kérlelhetetlen versenytársként jelentkező Németország iránt.

talmak részéről pedig hogy ténylegesen *fizetniük kell*.¹² Ha a tőkés országok korlátoltságából - ne beszéljünk hálátlanságról! - megtagadnák a fizetést, akkor saját rendszerük kérlelhetetlen dialektikája fojtaná meg őket. Tény, hogy a fiatal nemzetek kevés magántőkét vonzanak. Számtalan ok igazolja és magyarázza a monopóliumok tartózkodását. Amint a kapitalisták megtudják - és nyilván ők tudják meg először -, hogy kormányuk dekolonizálásra készül, sietve kivonják a gyarmatról minden tőkéjüket. A dekolonizáció egyik legbiztosabb tünete a tőke látványos menekülése.

A magántársaságok olyan feltételeket követelnek a független országokban való befektetésekhez, amelyek a gyakorlatban elfogadhatatlannak és megvalósíthatatlannak bizonyulnak. A tőkések, híven az azonnali jövedelmezőség elvéhez, amelyet magukévá tesznek, mihelyt a „tengerentúlra” mennek, óvakodnak minden hosszú lejáratú befektetéstől. Ellenzik és gyakran nyíltan elutasítják a fiatal vezetés tervezési elképzeléseit. Tulajdonképpen szívesen kölcsönöznének pénzt a fiatal államoknak, de azzal a feltétellel, hogy ez a pénz késztermékek, gépek vásárlására szolgáljon, tehát az anyaország üzemeit működtesse.

A nyugati pénzügyi csoportok bizonytalanságának voltaképpeni magyarázata, hogy igyekeznek kerülni mindenféle kockázatot. Ezért követelnek politikai stabilitást és derűs társadalmi légkört; ez viszont elérhetetlen, ha figyelembe vesszük, hogy milyen siralmas az egész népesség helyzete a függetlenné váláskor. Nos, mivel

¹² „Élesen elhatárolni a szocializmus európai építését »a harmadik világgal fenntartott kapcsolatoktól (mintha kizárólag külsőleges kapcsolataink lennének vele) annyit jelent, mint akarva-akaratlanul előnyben részesíteni a gyarmati örökség felhasználását az elmaradott országok felszabadításával szemben, luxusszocializmust építeni a birodalmi harácsolás nyereségéből - miként egy rablóbandában is többé-kevésbé igazságosan osztanak el a zsákmányt, készen arra, hogy egy keveset játékonyság formájában a szegény embereknek is juttassanak belőle, megelégedve arról, hogy e nyomorultaktól rabolták el.” (Marcel Péju: Mourir pour de Gaulle? „Les Temps Modernes”, 175-176. sz. 1960. október-november.)

a volt gyarmat nem adhatja meg ezt a keresett biztosítékot, követelik egyes helyőrségek fenntartását, illetve a fiatal állam belépését gazdasági és katonai szövetségekbe, A magántársaságok nyomást gyakorolnak saját kormányukra, hogy legalább katonai támaszpontok létesítésével biztosítsa érdekeik védelmét ezekben az országokban. Ezek a társaságok végső soron azt kívánják kormányuktól, hogy kezeskedjen a tőkéért, amelyet valamelyik elmaradott területen akarnak befektetni.

A helyzet az, hogy kevés ország tesz eleget a trösztök és monopóliumok által szabott feltételeknek. Ennélfogva a biztos piacoktól megfosztott tőkéek Európában maradnak, megbénulnak. Annál is inkább, mert a kapitalisták nem hajlandók saját területükön beruházni. A jövedelmezőség ebben az esetben valóban nevetséges, és az adóellenőrzés még a legmerészebbeket is kétségbe ejti.

A helyzet hosszú távon katasztrofális. A tőkéek nem forognak többé, vagy legalábbis mozgásuk jelentősen csökken. A svájci bankok nem fogadják el a tőkéket, Európa fuldoklik. A nemzetközi kapitalizmus kilátásai a katonai kiadásokra vesztegetett hatalmas összegek ellenére is kétségbeejtőek.

Azonkívül egy másik veszély is fenyeget. Ha a nyugati nemzetek önzése és erkölcstelensége magára hagyja, visszafejlődésre, de legalábbis stagnálásra ítéli a harmadik világot, az elmaradott népek úgy döntenek majd, hogy kollektív önellátásra rendezkednek be. A nyugati ipar hamarosan el fogja veszteni tengerentúli piacait. A gépek felhalmozódnak a raktárakban, és az európai piacokon kérlelhetetlen harc folyik majd a fináncsőkes csoportok és a trösztök között. Az üzemek bezárása, az elbocsátások, a munkanélküliség arra fogja késztetni az európai proletariátust, hogy nyílt harcot indítson a kapitalista rendszer ellen. A monopóliumok ekkor majd ráébrednek, hogy saját jól felfogott érdekük segítséget, mégpedig nagymértékű és túlzott feltételek nélküli segítséget nyújtani az elmaradott országoknak. Látható tehát, hogy a harmadik világ fiatal nemzetei rosszul teszik, ha kacérkodnak a tőkés országokkal. Álláspontunk jogosságának és helyességének tudata erőt ad. Éppen-

séggel meg kell értetnünk a tőkés országokkal, hogy korunk alapvető kérdése nem a köztük és a szocializmus között folyó harc. Véget kell vetni ennek a céltalan hidegháborúnak, abba kell hagyni a készülődést a világméretű nukleáris összecsapásra, nagylelkű be-
ruházásokat kell végrehajtani az elmaradott országokban, és technikailag segíteni kell őket. A világ sorsa e kérdés megválaszolásától függ-

A kapitalista rendszerek pedig ne próbálják a kiéhezett színes bőrű tömegekről „Európa sorsa” felé terelni a szocialista rendszerek érdeklődését! Gagarin parancsnok hőstette, még ha De Gaulle tábornok megharagszik is, nem olyan siker, amely „dicsőséget hoz Európára”. A tőkés rendszerek államfői, művelt emberei egy ideje ambivalensen viselkednek a Szovjetunióval. Miután minden erejüket összeszedték a szocialista rendszer megsemmisítésére, egyszer csak megértették, hogy számolni kell vele. Ezért aztán barátságos arcot öltenek; mind több kísérletet tesznek a csábításra, szüntelenül emlékeztetve a szovjet népet arra, hogy „Európához tartozik”.

Azzal, hogy felkavarják a harmadik világot, mint valami mocsarat, amely elnyeléssel fenyegeti egész Európát, még nem sikerül megosztani a haladó erőket, amelyek készek elvezetni az emberiséget a boldogsághoz. A harmadik világnak nem áll szándékában meghirdetni az éhség nagy keresztes háborúját egész Európa ellen. Az öt évszázadokon át rabszolgasorban tartóktól azt követeli, hogy segítsenek visszaszerezni az ember önbecsülését, segítsék győzelemre az embert egyszer s mindenkorra, mindenütt.

Naivitásunk azért természetesen nem terjed odáig, hogy azt képzeljük, mindez az európai kormányok együttműködésével és jóindulatával fog megtörténni. Ez a roppant feladat, amelynek a lényege visszavezetni az embert, a teljes embert a világba, az európai tömegek döntő segítségével fog megvalósulni; e tömegek, el kell ismerniük, a gyarmati problémákat illetően gyakran közös gazdáink álláspontjához csatlakoztak. Ehhez elsősorban arra lesz szükség, hogy az európai tömegek végre fölébredjenek, megmozgassák agyukat, és felhagyjanak a felelőtlen Csipkerózsika-játékkal.

2. A spontaneitás ereje és gyengeségei

Az erőszakkal kapcsolatos elmélkedéseink során arra a felismerésre jutottunk, hogy gyakran van eltérés, ritmuskülönbség a nacionalista párt káderei és a néptömegek között. Jól tudjuk, hogy minden politikai vagy szakszervezeti szervezetben szakadék húzódik a helyzetük azonnali és mindenre kiterjedő javítását követelő tömegek meg a káderek között, akik, mérlegelve azokat a nehézségeket, amelyeket a munkáltatók támaszthatnak, inkább korlátozzák és szűkítik követeléseiket. Ezért gyakran tapasztalható a tömegek makacs elégedetlenkedése a káderekkel szemben. Minden egyes tüntetés után, miközben a káderek győzelmet ünnepelnek, a tömegek egyenesen úgy érzik, hogy elárulták őket. A mind gyakrabba váló tüntetések és szakszervezeti harcok eredménye lesz e tömegek politikai tudatosodása. Egy politikailag tudatos szakszervezeti aktivista ugyanis tisztában van azzal, hogy a munkáltatókkal lezajlott helyi összeütközés nem lehet döntő jelentőségű. Azok a gyarmati értelmiségiek, akik a nagyra tartott anyaországban tanulmányozták a politikai pártok működését, hasonló szervezetet hoznak létre, hogy mozgósítsák a tömegeket és nyomást gyakoroljanak a gyarmati közigazgatásra. A gyarmati országok nacionalista pártjainak születése egybeesik az értelmiségi és kereskedő elit kialakulásával. Az elit alapvető fontosságot tulajdonít a szervezetnek mint olyannak, s a szervezet fetisizálása gyakran fölébe kerekedik a gyarmati társadalom

vizsgálatának. A párt fogalmát az anyaországból importálják. A modern harcoknak ezt az eszközét változtatás nélkül, gépiesen ültetik át egy százféle alakot öltő, kiegyensúlyozatlan valóságba, ahol jól megfér egymással a rabszolgaság, a jobbágyság, a cserekereskedelem, a kézművesség és a tőzsdei spekuláció.

A politikai pártok gyengesége nemcsak abból ered, hogy gépiesen alkalmaznak egy olyan szervezetet, amely a proletariátus harcát vezeti az erősen ipariasodott tőkés társadalmakban. Pusztán a szervezet típusát illetően is újításokra, a helyi viszonyokhoz igazodó módosításra lett volna szükség. Az elmaradott területeken működő politikai pártok többségének nagy hibája és eredendő bűne volt, hogy - a klasszikus séma szerint - a legöntudatosabb elemekhez fordult: a városi proletariátushoz, a kézművesekhez, a hivatalnokokhoz, tehát a lakosság alig egy százalékát képviselő töredékéhez.

Mármost ez a proletariátus, ha megértette is a párt propagandáját és olvasta is a pártirodalmat, jóval kevésbé készült fel arra, hogy válaszoljon a nemzeti felszabadulásért folytatandó kérlelhetetlen harc esetleges jelszavaira. Számtalanszor jelezték: a gyarmati területeken a proletariátus alkotja a gyarmatosított népnek azt a magvát, amelyet a gyarmati rendszer a legféltőbb becsben tart. A kialakulóban levő városi proletariátus viszonylagos kiváltságokat élvez. A tőkés országokban a proletariátusnak nincs vesztenivalója, és alkalomadtán mindent megnyerhet. A gyarmati országokban a proletariátus mindent elveszíthet. Valójában a gyarmati népességnek azt a részét képviseli, amely nélkülözhetetlenül szükséges a gyarmati gépezet gördülékeny működéséhez: tagjai a villamosvezetők, taxisofőrök, bányászok, dokkmunkások, tolmácsok, ápolók stb. Ezek az elemek alkotják a nacionalista pártok leghűségesebb támaszát, s a gyarmati rendszerben elfoglalt kiváltságos helyüknél fogva a gyarmatosított nép „burzsoá” töredékét.

Így már érthető, hogy a nacionalista politikai pártok bázisa elsősorban városi jellegű: munkavezetők, mimkások, értelmiségiek és kereskedők, akik főként a városokban laknak. Gondolkodásmód-

juk máris magán viseli szakmai környezetük és viszonylag jó anyagi helyzetük számos bélyegét. Köreikben a „modernizmus” uralkodik. Ők indítják meg a harcot a maradi hagyományok ellen, a szokások reformjáért, nyíltan aláásva ezzel a nemzet alapját alkotó ősi gránittalapzatot.

A nacionalista pártok óriási többsége igen bizalmatlan a falusi tömegekkel szemben. E tömegek csakugyan olyan benyomást keltenek, mintha elmerültek volna a tétlenségben és a terméketlenségben. A nacionalista pártok tagjai (városi munkások, értelmiségiek) már-már ugyanúgy lebecsülik a vidéket, mint a gyarmatosok. Ám ha meg akarjuk érteni, hogy milyen okok táplálják a politikai pártok bizalmatlanságát a falusi tömegekkel szemben, nem feledkezhetünk meg arról, hogy a kolonializmus gyakran azzal erősítette vagy éppen alapozta meg uralmát, hogy a vidéket mintegy megkövült állapotban tartotta. A marabutoktól, boszorkányoktól és megszokott főnököktől körülvelt falusi tömegek még mindig feudális szinten élnek, e középkori struktúra mindenhatóságát a gyarmati hadsereg és közigazgatás is táplálja.

A fiatal, főként kereskedő nemzeti burzsoázia jó néhány területen versenyre kényszerül a feudális urakkal: marabutok és boszorkányok állják a betegek útját, akik orvoshoz fordulhatnának, dzsemák ítékeznek, fölöslegessé téve az ügyvédeket, kaidok vetik latba politikai és közigazgatási hatalmukat egy üzletág vagy közlekedési vonal fellendítése érdekében, a megszokott főnökök a vallás és a hagyomány nevében ellenzik újszerű kereskedelmi ügyletek és termékek bevezetését.

A kis- és nagykereskedőknek a gyarmatosítottakból kikerülő fiatal osztálya csak e tilalmak és korlátok eltűnésével fejlődhet. A feudális urak vadászterületéhez tartozó bennszülött vevőknek többé-kevésbé tilos új termékeket vásárolnia, hiszen ezt a piacot mindenki magának szeretné megkaparintani.

A feudális körök válaszfalként állnak az elnyugatiasodott fiatal nacionalisták és a tömegek között. Valahányszor az elit megpróbál közeledni a vidéki tömegekhez, a törzsfőnökök, a vallási vezetők

és a tradicionális hatalmasságok megsokszorozzák a figyelmeztetések, a fenyegetések, a kiközösítések számát. A megszálló hatalom által támogatott hagyományos tekintélyek nem látják szívesen, hogy az elit megkísérel beszivárogni a falvakba. Tudják, hogy a városi elemek által terjesztett eszmék még a hűbéri állapotok örökkévalóságának elvét is kérdésessé teszik. Így aztán éppen nem a megszálló hatalmat tartják ellenségüknek - amellyel végső' soron jól megférnek -, hanem a modernistákat, akiknek az a szándékuk, hogy felbomlasszák az ősi társadalmat, s ezáltal megfosszák őket megélhetésük alapjától.

Az elnyugatiasodott elemek olyan érzelmeket táplálnak a paraszti tömegek iránt, amelyek az ipari országok proletariátusa körében fellelhető érzelmekre emlékeztetnek. A polgári és a proletárforradalmak története megmutatta, hogy a paraszti tömegek gyakran a fők szerepét töltik be a forradalomban. Az ipari országok paraszti tömegei általában a legkevésbé öntudatos, legszervezetlenebb és leganarchistább elemeket foglalják magukban. Számos olyan jellemvonásuk van - individualizmus, fegyelmetlenség, nyereségvágy, a hirtelen fellobbanó indulatok váltakozása a teljes csüggedéssel -, amely objektív tartalmát illetően reakciós magatartáshoz vezet.

Láttuk, hogy a nacionalista pártok a nyugati pártoktól veszik át módszereiket és tanaikat, s így az esetek többségében nem e tömegekhez igazítják propagandájukat. Valójában a gyarmati társadalom ésszerű elemzése - ha valaha is elvégezték volna - felfedte volna előttük, hogy a gyarmatosított parasztság hagyományos környezetben él, amelynek struktúrái mindmáig érintetlenek, az ipari országokban viszont éppen ezt a hagyományos környezetet lazította föl az ipari fejlődés. A gyarmatokon éppen a születőben levő proletariátus körében találkozhatunk az individualista magatartás megnyilvánulásaival. A lumpenproletariátust alkotó föld nélküli parasztok elhagyják a vidéket, ahol a népszaporulat megoldhatatlan problémákat teremt, a városokba özönlenek, összezsúfolódnak a nyomornegyedekben, s igyekeznek beszivárogni a gyarmati ura-

lom idején keletkezett kikötőkbe és városnegyedekbe. A paraszti tömegek ellenben továbbra is változatlan keretek között élnek, s a táplálék nélkül maradó fölöslegéseknek nincs más választásuk, mint a városokba menekülni. Az otthon maradó paraszt makacsul védelmezi hagyományait, s a gyarmati társadalomban azt a fegyelmezett elemet képviseli, amelynek társadalmi szerkezete változatlanul közösségi jellegű. Igaz, hogy ez a merev formákba kövült, mozdulatlan élet alkalmoszerűen talaja lehet vallási fanatizmusból vagy törzsi villongásokból kinövő mozgalmaknak is. A falusi tömegek azonban ösztönösen fegyelmezettek és önzetlenek. Az egyén meghajlik a közösség előtt.

A parasztok bizalmatlanok a városi emberrel szemben. A városi ember úgy öltözik, mint az európaiak, az ő nyelvüket beszéli, velük dolgozik, olykor az ő városnegyedükben lakik - a parasztok ezért úgy tekintenek rá, mint valami árulóra, aki cserbenhagyta a nemzeti örökséget. A városiak „árulók, bérencek”, akik láthatóan jól megférnek a megszállókkal, és igyekeznek a gyarmati rendszer keretein belül érvényesülni. Ezért hallani gyakorta parasztok szájából, hogy a városi emberek erkölcstelenek. Itt azonban nem a falu és a város klasszikus ellentétével van dolgunk. A kolonializmus előnyeiből kirekesztett gyarmatosított áll itt szemben azzal, aki úgy intézi a dolgokat, hogy kivehesse a részét a gyarmati kizsákmányolásból.

Egyébként a gyarmatosítók kihasználják ezt az ellentétet a nacionalista pártokkal vívott harcukban. A hegyekben és a sivatagban lakókat mozgósítják a városiak ellen. A belső területeket a partvidék ellen uszítják, újra életre keltik a törzseket, így aztán nincs okunk csodálkozni, ha Kalondzsi Kaszai királyává koronáztatja magát, mint ahogy az sem volt meglepő, hogy néhány évvel ezelőtt a ghanai törzsi vezetők gyülekezete sokáig hitegette Nkrumahot.

A politikai pártoknak nem sikerül meghonosítaniuk szervezetüket vidéken. Ahelyett, hogy a meglevő struktúrákat nacionalista vagy progresszív tartalommal töltenék meg, a gyarmati rendszer keretein belül akarják felforgatni a hagyományos valóságot. Úgy

képzelik, mozgásba hozhatják a nemzetet, bár súlyosak még a gyarmati rendszer béklyói. Nem mennek elébe a tömegeknek. Elméleti ismereteiket nem állítják a nép szolgálatába, inkább megpróbálják egy *a priori* sémába szorítani a tömegeket. Ezért ismeretlen vagy túlságosan fiatal vezetőket küldenek a városokból a falvakba, akik a központi szerv felhatalmazásával üzemi pártszervezetként akarják kezelni a duárok és a falvakat. Nem vesznek tudomást a hagyományos vezetőkről, nemegyszer maguk ellen hangolják őket. A jövődő nemzet történelme sajátos fesztelenséggel tapossa szét a kis, helyi történelmeket, azaz az egyetlen nemzeti realitást, holott a falu történelméhez, a klánok és törzsek hagyományos konfliktusai történetéhez harmonikusan kellene illeszkednie annak a döntő cselekvésnek, amelyre a népet szólítják. Nyilvánosan nevetségessé tesz az öregeket, akiket pedig a tradicionális társadalomban tisztelettel öveznek, és rendszerint megfellebbezhetetlen morális tekintélyt tulajdonítanak nekik. A megszállók hatalmi szervei nem mulasztják el kihasználni az efféle viszálykodásokat, és figyelemmel kísérik a hatalom e torzképének legapróbb döntéseit is. A pontos bejelentésekre építő, tehát jól értesült rendőrség megtorlása sem várat magára. A vidékre küldött vezetőket és az új csoportosulás fontosabb tagjait letartóztatják.

Az elszenvedett vereségek alátámasztják a nacionalista pártok „elméleti elemzéseit”. A falusi tömegek toborzására tett kísérlet katasztrofális tapasztalatai növelik bizalmatlanságukat, kikristályosítják agresszivitásukat a nép e része ellen. A nemzeti felszabadító harc győzelme után ugyanezek a tévedések ismétlődnek, táplálva a decentralizáló és autonomista tendenciákat. A gyarmati szakasz törzsi szervezetét felváltja a nemzeti szakasz területi szervezete, intézményes kifejezéssel: a föderalizmus.

Előfordul, hogy a paraszti tömegek, a nacionalista pártok elenyésző befolyása ellenére, döntően avatkoznak közbe, hol a nemzettudat érlelődési folyamatát elősegítendő, hol átvállalva a nacionalista pártok tevékenységét, hol pedig - jóval ritkábban - azért, hogy egész egyszerűen e tehetetlenné vált pártok helyébe lépjenek.

A nacionalista pártok propagandája mindig visszhangra talál a paraszti tömegek körében. A falvakban élénken él a gyarmatosítás-ellenes idők emléke. Az asszonyok még mindig azokat a dalokat dúdolják gyermekeik fülébe, amelyek a hódítók ellen induló harcosokat kísérték. A falusi gyerekek tizenkét-tizenhárom éves korukra már ismerik azoknak az öregeknek a nevét, akik részt vettek az utolsó felkelésben, s a duárokban, falvakban nem luxusról, vizsgasikerekről álmodnak, mint a városi gyerekek, hanem arról, hogy valamelyik harcosra hasonlítanak, akinek a hősi haláláról szóló elbeszélés most is sűrű könnyeket fakaszt.

Miközben a nacionalista pártok igyekeznek megszervezni a városok kialakulóban levő munkásosztályát, vidéken látszólag megmagyarázhatatlan robbanásoknak vagyunk tanúi. Vegyük például a híres, 1947-es madagaszkári felkelést! Ezt a gyarmatosító hatóságok határozottan parasztfelkelésnek minősítik. Ma már tudjuk, hogy a dolgok a valóságban, mint mindig, sokkalta bonyolultabbak voltak. A második világháború folyamán a nagy gyarmati társaságok kiterjesztették hatalmukat, és megszerezték az összes még szabad földeket. Ugyanebben az időben szó volt arról, hogy esetleg menekült zsidókat, kabilokat, antillaiakat telepítenek a szigetre. Arról is suttoztak, hogy a dél-afrikai fehérek, a gyarmatosokkal összejátszva, hamarosan megszállják a szigetet. A háború után ezért is választották meg diadalmasan a nacionalista lista jelöltjeit. Közvetlenül ezután szerveződött a hadjárat az MDRM (Malgas Újjászületés Demokratikus Mozgalma) párt sejtjei ellen. A kolonializmus céljainak eléréseért a legklasszikusabb módszerekhez folyamodott: számtalan letartóztatásra került sor, rasszista propagandát folytattak, hogy a törzseket egymásra uszítsák, megpróbálták pártot alakítani a lumpenproletariátus szervezetien elemeiből. A Madagaszkári Kisemmizettek Pártja (PADESM) határozott provokációival törvényes ürügyet kínált a gyarmati hatóságoknak a rend fenntartására. Nos, egy párt likvidálásának előre kitervelt, szokványos művelete itt óriási méreteket öltött. A három-négy éve védelmi állásba szorult falusi tömegek hirtelen életveszélyben érezték

magukat, és elhatározták, hogy kérlelhetetlenül szembeszállnak a kolonialista erőkkal. A lándzsákkal, de leginkább kövekkel és botokkal felfegyverzett nép a nemzeti felszabadulás reményében csatlakozik az általánossá szélesedő felkeléshez. A folytatást ismerjük.

A fegyveres felkelés a falusi tömegeknek csupán egyik módszere a nemzeti harcba való bekapcsolódásra. A parasztok olykor átveszik a váltóbotot a városi agitációtól, mivel a városokban rendőri elnyomás nehezedik a nacionalista pártra. A hírek felnagyítva, mértéktelenül felnagyítva jutnak el vidékre: letartóztatott vezetők, gyakori géppuskatűz, a néger vér előnti a várost, a gyarmatosok gyermekei arab vérben fürdenek. Ekkor kitör a felgyülemlett, felfokozott gyűlölet. Bekerítik a szomszédos rendőrorsöt, felkoncolják a csendőröket, meggyilkolják a tanítót, az orvos csak azért menekül meg, mert épp távol van stb. Rendfenntartó hadosztályokat vezényelnek a helyszínre, a légierő bombákat szór. Kibontják a lázadás zászlaját, fölélednek a régi harcos hagyományok, az asszonyok ujjonganak, a férfiak szervezkednek, és elfoglalják állásaikat a hegyekben, elkezdődik a gerillaharc. A parasztok ösztönösen teremtik meg az általános bizonytalanságot, a kolonializmus megretten, berendezkedik a háborúra, vagy tárgyalni kezd.

Miként reagálnak a nacionalista pártok arra, hogy a paraszti tömegek hirtelen kirobbantják a nemzeti harcot? Láttuk, a nacionalista pártok többsége nem vette föl propagandájába a fegyveres megmozdulás szükségességét. Nincs ellenükre a felkelés állhatatossága, ám megelégednek azzal, hogy bíznak a falusiak ösztönösségében. Nagyjából úgy kezelik ezt az új elemet, mintha égből potytyant manna volna, s kéri a sorsot, hogy juttasson továbbra is belőle. Élnek ezzel a mannával, de nem is próbálják megszervezni a felkelést. Nem küldenek kádereket vidékre, hogy politikai felvilágosítást végezzenek a tömegek körében, s hogy emeljék a harc színvonalát. Abban reménykednek, hogy a tömegek cselekvését annak saját sodrása nem engedi lassulni. A városi mozgaloik nem fertőzi meg a falusi mozgalmat. Mindkettő a saját dialektikája szerint fejlődik tovább.

A nacionalista pártok nem adnak jelszavakat az ekkor teljesen nyitott falusi tömegeknek. Nem tűznek eléjük célokat, egyszerűen csak reménykednek abban, hogy ez a mozgalom a végtelenségig folytatódik, és még a bombázások sem végeznek vele. Látható, a nacionalista pártok ezúttal sem aknázzák ki a kínálkozó lehetőséget a falusi tömegek bevonására, politikai nevelésére, harcuk színvonalának emelésére. Fenntartják a vidékkel szembeni bizalmatlanság bűnös álláspontját.

A politikai káderek beássák magukat a városokba, a kolonialisták tudtára adják, hogy nincs kapcsolatuk a felkelőkkel, esetleg külföldre távoznak. Ritkán esik meg, hogy csatlakoznak a hegyekben küzdő néphez. Kenyában például, a Mau-Mau felkelés idején egyetlen ismert nacionalista sem vallotta magát a mozgalomhoz tartozónak, egy sem próbálta megvédeni a harcosokat.

Nincs sem termékeny eszmecsere, sem konfrontáció a nemzet különböző rétegei között. Azért is oly erős az értetlenség a függetlenség kivívásakor, mert ezt megelőzte a falusi tömegek elnyomása és a kolonializmus meg a nacionalista pártok megegyezése. A falusiak tartózkodónak mutatkoznak a kormány által javasolt strukturális reformok iránt, így a lényegüket tekintve mégoly haladó társadalmi újítások iránt is, pontosan azért, mert a jelenlegi rendszer felelős vezetői a gyarmati időszak alatt nem tárták fel az egész nép előtt a párt céljait, a nemzeti orientációt, a nemzetközi problémákat stb.

A gyarmati szakaszban a falusiak és a feudális urak bizalmatlannak voltak a nacionalista pártokkal szemben, s ezt hasonlóan ellességes érzület követi a nemzeti szakaszban. A kolonialista titkoszolgálatok a függetlenség kinyilvánítása után sem tették le a fegyvert, elégedetlenséget szítanak, és még több súlyos nehézséget okoznak a fiatal kormányoknak. Végső soron a kormány csupán megfizet azért, hogy tétlenkedett a felszabadító szakasz idején, s állandó megvetéssel viseltetett a falusi tömegek iránt. Lehet a nemzetnek értelmes, mi több, progresszíven gondolkodó feje, ám a hatalmas test erőtlen és csökönyösen engedetlen marad.

Ekkor fellép a kísértés, hogy a közigazgatás centralizálásával és a nép szigorú kordában tartásával megtörjék a testet. Részben ezért hallani oly gyakran, hogy az elmaradott országokban szükség van bizonyos mértékű diktatúrára. A vezetők nem bíznak a paraszti tömegekben, s ez veszélyes formákat is ölthet. Egyes kormányok például jóval a nemzet függetlenné válása után is békétlenkedő vidéknek tekintik a hátszínigot, ahová az államfő és a miniszterek csak a nemzeti hadsereg hadgyakorlatai alkalmával merészkedhetnek. Ez a hátszínigot gyakorlatilag ismeretlen terület. A nemzeti kormánynak a falusi tömegek iránti magatartása egyes vonásaiban paradox módon emlékeztet a gyarmati hataloméra. „Nem tudni pontosan, hogyan reagálnak majd a tömegek”, s a fiatal vezetők habozás nélkül vallják: „Ezt az országot bottal kell kimozdítani a középkelektől.” Láttuk azonban, hogy a politikai pártok fölényessége, ahogyan a falusi tömegeket a gyarmati időszakban kezelték, csak ártott a nemzeti egységnek, a nemzet gyors fellendülésének.

A kolonializmus időnként megpróbálja megosztani, elterelni a nacionalista nyomást. A bennszülöttekkel foglalkozó hivatalok nem a sejkéket és főnököket uszítják a városi „forradalmárok” ellen, hanem a törzseket és a vallási csoportokat szervezik pártokká. Csoportocskák születnek, irányzatok, etnikai vagy regionális alapon szerveződő pártok lépnek fel a városi párttal szemben, amely már-már „megtestesítette a nemzeti akaratot”, és lassanként veszélyt jelentett a gyarmati rendszer számára. A törzs a maga teljességében alakul át a gyarmatosítók által közvetlenül befolyásolt politikai párttá. Kezdődhet a kerekasztal-konferencia. Az egységre törekvő párt az irányzatok aritmetikájába fullad. A törzsi pártok szembehelyezkednek a centralizációval és az egységgel, s leleplezik az egységpárt diktatúráját.

Később a nemzeti ellenzék él ezzel a taktikával. A megszálló hatalom már választott a felszabadító harcot vezető két vagy három nemzeti párt közül. A választás a jól bevált módon történik: amikor egy párt, maga mögött tudva a nemzet egyhangú támogatását, egyedüli tárgyalófélként lép a megszállók elé, akkor a megszállók

megsokszorozzák mesterkedéseiket, a lehető legkésőbbre halasztják a tárgyalások megkezdését. A késleltetésnek az a célja, hogy elaprózódjanak a párt követelései, illetve hogy a vezetőség félreállítson bizonyos „szélsőséges” elemeket.

Ha viszont egyetlen párt sem kerekedett a többi fölé, akkor a megszálló hatalom megelégszik azzal, hogy a „legmérsékeltebbnek” látszó pártot részesítse előnyben. Ekkor a tárgyalásból kirekesztett nacionalista pártok hozzálátnak, hogy leleplezzék a másik párt és a megszállók egyezségét. Az a párt, amelyik hatalmát a megszállóktól kapta, tudja, mekkora veszélyt jelentenek a rivális párt teljesen demagóg és zavaros állásfoglalásai, ezért igyekszik tönkretenni és illegalitásba szorítani azt. Az üldözött pártnak nem marad más választása, visszahúzódik a külvárosokba és a falvakba. Innen igyekszik a „partvidéki bérencek és a megvesztegetett fővárosiak” ellen hangolni a falusi tömegeket. Megragad hát minden ürügyet: vallási érveket, az új nemzeti hatalom újító, a hagyománnyal szakító rendelkezéseit; kihasználja a falusi tömegek inüveletlenségét. Az úgynevezett forradalmi tan voltaképpen a vidékiek maradiságára, szenvedélyektől irányított, ösztönös jellemvonásaira épít. Itt is, ott is arról suttoznak, hogy mozgolódik a hegyvidék, a vidékiek elégedetlenek. Megerősítik, hogy ezen és ezen a helyen a csendőrök tüzet nyitottak a parasztokra, hogy erősítést küldtek, hogy a rendszer közel áll az összeomláshoz. Az ellenzéki pártok világos program híján, azzal az egyedüli céllal, hogy a kormányzó csoport helyébe lépjenek, sorsukat az ösztönös és tudatlan paraszti tömegek kezébe helyezik.

Fordított esetben megtörténik, hogy az ellenzék már nem a falusi tömegekre, hanem a fiatal nemzet haladó elemeire és szakszervezeteire támaszkodik. Ilyenkor a kormány felszólítja a tömegeket, hogy álljanak ellen a munkások követeléseinek, amelyeket ezúttal hagyományellenes kalandorakcióknak bélyegez. A politikai pártokkal kapcsolatos megállapításaink - *mutatis mutandis* - érvényesek a szakszervezetekre is. A gyarmati területeken alakult szakszervezetek kezdetben rendszerint az anyaországi szakszervezetek helyi

elágazásai, jelszavaik visszhangként felelnek az anyaország jelszavaira.

Miután a felszabadító harc döntő szakaszába érkezik, néhány bennszülött szakszervezeti vezető elhatározza, hogy nemzeti szakszervezeteket alapít. Az őslakosok tömegesen hagyják el az anyaországból importált régi képződményt. A városi lakosság számára a szakszervezetek létrejötte a kolonializmusra gyakorolt nyomás újabb eleme. Szóltunk arról, hogy a gyarmati proletariátus még csak születőben van, és a nép legkedvezőbb helyzetű részét alkotja. A városokban megalakulnak a harcban kovácsolódott nemzeti szakszervezetek, programjuk mindenekelőtt politikai program, nacionalista program. A függetlenségért vívott harc döntő szakaszában született nemzeti szakszervezet lényegében a tudatos, dinamikus nacionalista elemek törvényes felsorakozása.

A politikai pártok által megvetett falusi tömegeket továbbra is mellőzik. Természetesen a mezőgazdasági munkásoknak is lesz szakszervezetük, csak hogy ez a szervezet beéri annyival, hogy megfeleljen az „egységfrontot a kolonializmussal szemben” formális követelményének. A szakszervezeti vezetők, akik az anyaországbeli szervezetekben kovácsolták fegyvereiket, nem értenek a városi tömegek megszervezéséhez. A parasztsággal minden kapcsolatot elveszítettek, és elsősorban a fémmunkások, dokkmunkások, gáz- és villanszerelők megnyerésével törődnek.

A nemzeti szakszervezeti csoportosulások a gyarmati időszakban látványos ütőerőt alkotnak. A városi szakszervezetek megbéníthatják, de legalábbis bármely pillanatban megakaszthatják a gyarmati gazdaság működését. Mivel az európai lakosság leggyakrabban a városokban tömörül, a tüntetések lelkiileg erősen megviselik: nincs áram, nincs gáz, nem szedik össze a szemetet, az áruk a rakparton rohadnak.

A városok, ezek az anyaországi szigetecskék a gyarmati környezetben, alaposan megérzik a szakszervezetek működését. A főváros, a kolonializmus erődjé, nehezen viseli el a kemény csapásokat.

A „belterület” (a falusi tömegek) azonban közömbös marad az özszeütközés iránt.

Látjuk tehát, hogy nemzeti szempontból aránytalanul nagy a szakszervezetek jelentősége a nemzet többi részéhez képest. A szakszervezetbe belépő munkások a függetlenség elnyerése után úgy érzik, légüres térben mozognak. A maguk elé tűzött cél beteljesülve nagyon is kétesnek bizonyul a nemzetépítés roppant feladatához képest. A hatalommal gyakran igen szoros kapcsolatban álló nemzeti burzsoáziával ellentétben, a szakszervezeti vezetők ráébrednek, hogy nem szorítkozhatnak a munkásagitációra. A szakszervezetek már létrejöttükör elszigetelődtek a falusi tömegektől, és képtelenek jelszavaikat a külvárosoknál messzebbre terjeszteni, állásfoglalásaik viszont egyre inkább politikai jellegűek. A szakszervezetek valójában a hatalomra pályáznak. Minden módon igyekeznek sarokba szorítani a burzsoáziát: tiltakoznak a házájuk területén levő idegen támaszpontok fenntartása ellen, leleplezik a kereskedelmi egyezményeket, állást foglalnak a nemzeti kormány külpolitikájával szemben. Az immár „független” munkások légüres térben mozognak. A függetlenség kivívásának másnapján a szakszervezetek rádöbbennek, hogy ha kinyilvánítanák társadalmi követeléseiket, felháborítanák a nemzet többi részét. Mert a rendszer valóságos előnyökben részesíti a munkásokat, ők alkotják a nép legjobb mód-ban élő rétegét. Az az agitáció, amely azt tűzné ki célul, hogy kicsikarja az ipari és dokkmunkások életkörülményeinek javítását, nemcsak népszerűtlen volna, de azt is kockáztatná, hogy kihívja a kisemmizett vidéki tömegek ellenséges indulatát. A szakszervezetek egy helyben topognak, mivel számukra mindenfajta szindikalizmus tilos.

Ez a rossz érzés is kifejezi a nemzet egészét átfogó társadalmi program objektív szükségességét. A szakszervezetek hirtelen rádöbbennek, hogy fel kell világosítani, szervezni kell a hátországot is. Mivel azonban sohasem törődtek azzal, hogy megfelelő áttételt teremtsenek önmaguk és a paraszttömegek között, s mivel éppen ezek a tömegek alkotják az ország egyetlen ösztönösen forradalmi

erejét, a szakszervezetek hamarosan hatástalannak bizonyulnak, és felismerik: programjuk anakronisztikus.

A politikai és munkásagitációba merült szakszervezeti vezetők gépiesen jutnak el az államcsíny előkészítéséig. Ebből is kirekesztik azonban a háterszágot. A nemzeti burzsoázia és a szakszervezeti munkáskultusz korlátozott összecsapása ez. A nemzeti burzsoázia a kolonializmus régi hagyományaihoz fordul, katonai és rendőri erejét fitogtatja, miközben a szakszervezetek gyűléseket rendeznek, mozgósítják tagságuk tízezreit. A parasztok vállvonogatva szemlélik a nemzeti burzsoáziát és a munkásokat, akik végül is jóllakásig ehetnek. Vállalat vannak, mert tisztában vannak azzal, hogy mindkét csoport pusztán tartaléknak tekintti őket. A szakszervezetek, a pártok vagy a kormány, egyfajta erkölcstelen machiavellizmussal, tehetetlen és vak haderőként kezeli a paraszttömegeket. Mint valami nyers, állati erőt.

Bizonyos körülmények között azonban a paraszti tömegek döntő módon alakítják mind a nemzeti felszabadító harcot, mind azokat a perspektívákat, amelyeket az eljövendő nemzet választ. Az elmaradott országokban ez a jelenség alapvető jelentőségre tesz szert, ezért kívánjuk részletesebben tanulmányozni.

Láttuk, hogy a nacionalista pártok esetében a kolonializmus megdöntésének szándéka együtt jár egy másik szándékkal, mégpedig azzal, hogy békén megférjenek egymással. E pártokon belül olykor kétféle folyamat megy végbe. Először is, miután az értelmiségiek alaposan elemezték a gyarmati valóságot és a nemzetközi helyzetet, bírálni kezdik a nacionalista párt ideológiai ürességét, stratégiai és taktikai szegényességét. Fáradhatatlanul keresztkérdésekkel ostromolják a vezetőket: „Mi a nacionalizmus? Mi van e szó mögött? Mit tartalmaz maga a szó? Mire való a függetlenség? S mindenekelőtt, hogyan gondolják elérhetőnek?” Közben követelik, hogy komolyan lássanak hozzá a módszertani problémák megoldásához. Javasolják, hogy a választási módszereket kapcsolják össze az „összes többi módszerekkel”. Az első csetepaték alkalmával a vezetők hamar elintézik ezt a forrongást, amelyet előszeretettel minősítenek

gyermeteknek. Mivel azonban ezek a követelések nem a forrongás kifejezői, de nem is az ifjúság velejárói, az álláspontjukat védelmező forradalmi elemek gyorsan elszigetelődnek. A tapasztalataikra hivatkozó vezetők kérlelhetetlenül elutasítják „ezeket a kalandorokat és anarchistákat”.

A párt gépezete minden újításnak ellenáll. A forradalmi kisebbség magára marad a megfélemlített vezetőséggel szemben, amely retteg a politikai vihartól, hiszen sejtelve sincs megjelenési formáiról, erejéről, irányáról. A második folyamat azokkal a vezető és beosztott káderekkel függ össze, akik tevékenységük folytán a gyarmati rendőrség zaklatásainak célpontjai voltak. Érdemes kiemelni, hogy ezek az emberek kitartó munkájuk, önfeláldozásuk, példás hazafiságuk révén kerültek be a vezető körökbe. Ezek az alulról jött emberek gyakran szegény napszámosok, idénymunkások, sőt olykor igazi munkanélküliek voltak. Az ő szemükben egy nemzeti pártban harcolni nem egyszerűen politizálást jelent: ez az egyetlen módja az állati létből az emberi létbe való felemelkedésnek. Ezek az emberek, akiket zavar a párt végletekig vitt törvénytisztelete, a rájuk bízott tevékenységi kör határain belül olyan kezdeményező-készségnek, bátorságnak, harci érzéknek adják tanúbizonyságát, amely szinte magától rájuk irányítja a kolonializmus elnyomó erőinek figyelmét. Letartóztatják, elítélik, megkínózzák, szabadlábra helyezik őket. A fogságban töltött időt felhasználják arra, hogy összevessék gondolataikat, megszilárdítsák elszántságukat. Az éhségsztrájkok, a börtönök tömegsírjainak erős szolidaritása után szabadulásukat a fegyveres harc megindítására adódó alkalomként élik meg. Eközben odakint a mindenünnen ostromolt kolonializmus előnyöket juttat a mérsékelt nacionalistáknak.

Azt látjuk tehát, hogy az egység meghasad, és szakadás fenyeget a párt illegális és legális irányzata között. Az illegálisok érzik, hogy a többiek nemkívánatos elemeknek tartják és kerülik őket. A párt legális szárnya - bár rendkívül óvatosan - még segítségükre van, de a két oldal már elidegenült egymástól. Az illegálisok ekkor kapcsolatba lépnek azokkal az értelmiségiekkel, akiknek álláspontját

néhány évvel korábban nagyra értékelték. A legális párttal párhuzamosan működő földalatti párt szentesíti ezt a találkozást. A menthetetlen elemek azonban annál inkább háttérbe szorulnak, minél jobban közeledik a legális párt a kolonializmushoz, megpróbálva „belülről” megváltoztatni azt. Az illegális csoport így történelmi zsákutcába kerül.

Ezek a városokból kivetett emberek eleinte a környező külvárosokban csoportosulnak. Ám itt is fennakadnak a rendőrhálón, s ez arra kényszeríti őket, hogy végleg elhagyják a városokat, és eltűnjenek a politikai harc színteréről. Visszasodródnak vidékre, a hegyekbe, a paraszti tömegek közé. A tömegek eleinte óvón köréjük zárulva elrejtik őket a rendőri nyomozás elől. Sohasem veszít az a nacionalista pártmunkás, aki elhatározza: nem bújócskázik tovább a rendőrséggel a városokban, hanem sorsát a paraszti tömegek kezébe helyezi. A parasztközpönyeg sohasem gyanított gyengédséggel és erővel öleli körül. Ezek a belső száműzöttek - elszakadva a városi környezettől, ahol kialakult bennük a nemzet és a politikai harc fogalma - valóban ellenállóvá, partizánná váltak. Állandó helyváltogatással siklanak ki a rendőrség kezéből, éjszaka menekelnek, nehogy magukra vonják a figyelmet, s alkalmuk van bejárni és megismerni hazájukat. Elfelejtik a kávéházakat, a következő választásokról folyó vitákat, az ilyen-olyan rendőri galádságokat. Fülük befogadja a haza igazi hangját, szemük rányílik a nép nagy, mérhetetlen nyomorúságára. Rájönnek, mennyi értékes időt fecsekeltek a gyarmati rendszer hiábavaló szapulására. Megértik végre, hogy a változás nem reform, nem toldás-foldás lesz. Megértik - szinte mámoros állapotban, amelyből nem fognak többé kijózanodni -, hogy a városokban folyó politikai agitáció sohasem lesz képes megváltoztatni, megdönteni a gyarmati rendszert.

Ezek az emberek hozzászoknak a parasztokkal folytatott beszélgetésekhez. Felfedezik, hogy a falusi tömegek felszabadulásuk kérését mindig az erőszakkal, a földnek az idegenektől való visszafoglalásával, *a nemzeti harccal*, a fegyveres felkeléssel kapcsolatban vetik föl. Minden egyszerű. Ezek az emberek felfedezik az egységes

népet, amely egyfajta mozdulatlanságba kövült ugyan, de sértetlenül őrzi erkölcsi értékeit, ragaszkodását a nemzethez. Felfedezik a nagylelkű népet, amely áldozatkész, odaadó, türelmetlen és törhetetlenül önérzetes. Könnyű megérteni, hogy a rendőrség által üldözött pártmunkások és az ugrásra kész, ösztönösen lázadó tömegek találkozásából rendkívüli erejű robbanóanyag keletkezhet. A városokból érkezettek a nép iskolájában formálódnak, s ugyanakkor tanfolyamokat indítanak a nép politikai és katonai kiképzésére. A nép háborúra készül. A tanfolyamok tulajdonképpen nem tartanak sokáig, mert a tömegek felismerik erejüket, és rábírják a vezetőket, hogy siettessék a dolgok menetét. Kirobban a fegyveres harc.

A felkelés zavarba ejti a politikai pártokat. Elméletük mindig azt hirdette, hogy mindenféle erőpróba haszontalan, sőt már pusztalétükkel is elítélnék minden felkelést. Egyes politikai pártok titokban osztják a gyarmatosok optimizmusát, és hálát adnak, amiért kimaradtak ebből az őrültségből, amelyet, mint mondják, vérbe fognak fojtani. De a tűz fellobbant, és elharapódzó ragályként terjed az egész országban. A páncélosok és a repülőgépek nem hozzák meg a várt sikert. A baj mértéke láttán a kolonialisták gondolkodóba esnek. Még az elnyomók körében is hallani olyan hangokat, amelyek felhívják a figyelmet a helyzet súlyosságára.

Ami a népet illeti, kunyhóiban, álmaiban átveszi az új nemzeti ritmust. Szíve mélyén, halkán, végtelen himnuszokat énekel a dicső harcosokról. A felkelés nemzeti méreteket ölt. Most már a pártok szigetelődnek el.

A felkelés vezetői előbb-utóbb felismerik, hogy a felkelést a városokra is ki kell terjeszteni. Ez a fölfedezés nem véletlen. Igazolja a nemzet felszabadításáért folyó fegyveres harc fejlődésének dialektikáját. Noha a vidék kimeríthetetlen tartaléka a nép energiájának, s a fegyveres csoportok működése következtében nem biztonságosabbé a gyarmatosítók számára, az utóbbiak mégsem kételkednek igazán rendszerük szilárdságában. Alapjában véve nem érzik veszélyben magukat. A felkelés vezére úgy dönt tehát, hogy a háborút kiterjeszti az ellenség földjére, a nyugodt és fellengzős városokra.

A felkelés bevitele a városokba nehéz feladat elé állítja a vezetést. Láttuk, hogy a városokban született vagy nevelkedett vezetők zöme elmenekült eredeti környezetéből, részint a gyarmati rendőrség üldözései miatt, részint mert általában nem talált megértésre a politikai pártok óvatos és józan kádereinek körében sem. Visszahúzó-dásuk a falvakba egyszerre volt menekülés az elnyomás elől és bizalmatlanság a régi politikai alakulatokkal szemben. E vezetők városi összekötői természetesen a politikai pártok ismert nacionalistái. Láttuk azonban, hogy az ő újabb történetük félénk vezetők mellett zajlott, akik begubóznak a kolonializmus gáztetteiről való szakadatlan elmélkedésbe.

Egyébként a partizánok első közeledési kísérletei régi barátaikhoz, pontosabban azokhoz, akiket a legbaloldalibbnak vélnek, igazolják aggályaikat, és még attól is elveszik a kedvüket, hogy viszontlássák régi ismerőseiket. A vidékről induló felkelés valójában a parasztságnak a külvárosokban rekedt rétege segítségével hatol be a városokba; ez a réteg egy falásnyi koncot sem kapott még a gyarmati rendszertől. Ezek az emberek, akiket a falusi népesség növekedése és a gyarmati kizsákmányolás kényszerített a családi föld elhagyására, szüntelenül keringenek a különböző városok körül, remélve, hogy egyszer majd bebocsátják őket. Ez a tömeg, a nyomor-negyedek népe, a lumpenproletariátus lesz a felkelés városi lándzsa-hegye. A lumpenproletariátus, ez az éhező, törzsből, nemzetségből kihullott sereg alkotja a gyarmatosított nép egyik legösztönösebben, legradikálisabban forradalmi osztagát.

A Mau-Mau lázadást megelőző években Kenyában a brit gyarmati hatóságok megsokszorozták a lumpenproletariátus elleni megfélemlítő intézkedéseket. 1950-51-ben a rendőri erők és a misszionáriusok összehangolták erőfeszítéseiket, hogy megfelelően válaszolhassanak a vidékről, az erdőkből érkező fiatal kenyaiak rop-pant áradatára, akik, mivel nem sikerült elhelyezkedniük a piacon, rablásra, züllésre, ivásra adták a fejüket. A fiatalkori bűnözés a gyarmati országokban a lumpenproletariátus létének közvetlen terméke. Kongóban 1957-től kezdve drákói intézkedéseket hoztak,

hogy visszaszorítsák a falvakba a fennálló rendet zavaró „fiatal vagányokat”. Javítótáborokat nyitottak, és rábízták ezeket a protestáns missziókra, természetesen a belga hadsereg védnöksége alatt.

A lumpenproletariátus kialakulásának megvan a maga logikája, és sem a misszionáriusok túlradó igyekezete, sem a központi hatalom rendeletei nem fékezhetik meg ezt a folyamatot. A lumpenproletariátus, akár valami patkánysereg, hiába rugdossák, hiába dobálják kövekkel, szakadatlanul rágcsálja a fa gyökereit.

A nyomornegyed szentesíti a gyarmatosítottnak azt a biológiai elhatározását, hogy bármi áron, szükség esetén a legtitkosabb utakon is beveszi az ellenséges erődítményt. A kialakult és teljes súlyával a város „biztonságára” nehezedő lumpenproletariátus a visszafordíthatatlan rothadást, a gyarmati uralom szívébe férkőzött üszkösödést testesíti meg. Nos, a stricik, a vagányok, a munkanélküliek, a köztörvényesek felfingerelve, markos munkások módjára vetik magukat a felszabadító harcba. Ezek a naplopók, ezek a deklaszáltak a sorsdöntő harci cselekvés csatornáján keresztül találják meg újra a nemzet útját. Nem a gyarmati társadalommal szemben és nem az elnyomó erkölcséhez képest nyerik vissza becsületüket. Éppen ellenkezőleg, vállalják, hogy csak revolverrel és gránáttal juthatnak be a városba. Ezek a munkanélküliek, ezek az alsóbbrendű emberek önmaguk és a történelem előtt nyerik vissza becsületüket. A prostituáltak, a kétezer frankos szolgálók, a kétségbeesettek, mindazok a férfiak és nők, akik az örület és az öngyilkosság között vergődnek, visszanyerik egyensúlyukat, újra elindulnak, és csatlakoznak a felferkent nemzet nagy körmenetéhez.

A nacionalista pártok nem értik ezt a felbomlásukat siettető új jelenséget. A felkelés betörése a városokba módosítja a harc arculatát. Míg azelőtt a gyarmatosító csapatokat teljes mértékben a vidék kötötte le, most rohanvást zúdulnak vissza a városokba, hogy óvják a személyek és javak biztonságát. A megtorló erők elaprózódnak, a veszély mindenütt jelen van. A gyarmat egész területén úrrá lesz a rettegés. A parasztok fegyveres csoportjai érzik, hogy

enyhül a katonai nyomás. A városi felkelés nem remélt oxigénpalack.

A felkelés vezetői, látván, hogy a lelkes, lázban égő nép döntő csapásokat mér a gyarmati gépezetre, növekvő bizalmatlansággal viseltetnek a hagyományos politika iránt. Minden egyes siker igazolja idegenkedésüket attól, amit ezentúl toroköblögetésnek, szájtépésnek, „blablának”, meddő agitációnak neveznek. Gyűlölik a „politikát”, a demagógiát. Kezdetben ezért valósággal diadalmaskodik az ösztönösség kultusza.

A szaporodó vidéki parasztfelkelések, bárhol törnek is ki, arról tanúskodnak, hogy a nemzet mindenütt és általában kézzelfoghatóan jelen van. Minden fegyveres gyarmatosított az immár eleven nemzetnek egy-egy darabja. E parasztfelkelések veszélybe sodorják a gyarmati rendszert, erőinek mozgósítására, megosztására kényszerítik, s minden pillanatban összeroppanthatják. Egyszerű tannak engedelmeskednek: cselekedj úgy, hogy a nemzet fennmaradjon! Nincs program, nincsenek beszédek, nincsenek határozatok, nincsenek irányzatok. A kérdés világos: az idegeneknek távoznuk kell. Alkossunk egységfrontot az elnyomó ellen, és szilárdítsuk meg ezt a frontot fegyveres harccal!

Amíg a kolonializmus nyugtalankodik, a nemzet ügye előrehalad, és mindenki személyes ügyévé válik. Kirajzolódik a felszabadulás menete, s már az ország egészére kiterjed. Ebben az időszakban az ösztönösség uralkodik. A kezdeményezés helyi jellegű. Minden hegytetőn miniatűr kormány alakul, és magára vállalja a hatalmat. A völgyekben és az erdőkben, a dzsungelban és a falvakban, mindenütt nemzeti hatósággal találkozunk. Mindegyik a saját tevékenységével tartja életben a nemzetet, és igyekszik azt helyileg győzelemre juttatni. A korlátlan és gyökeres közvetlenség stratégiájával van dolgunk. Valamennyi öntevékenyen alakult csoport célja, programja a helyi felszabadulás. Ha a nemzet mindenütt jelen van, akkor itt is jelen van. Még egy lépés, és már csak itt van jelen. Összekeveredik a stratégia és a taktika. A politika művészete egysze-

rúen hadműveletté alakul át. A politikai aktivista maga a harcos. Háborúzni vagy politizálni egy és ugyanaz.

A kisemmizett nép, amely hozzászokott, hogy harcok és rivalizálások szűk körében éljen, ünnepélyes hangulatban kezd hozzá a nemzet helyi arculatának megtisztításához, szépítéséhez. Az ellenséges családokat valóságos kollektív extázis ragadja magával: mindent el akarnak törölni, mindent el akarnak felejtetni. Mind többen kibékülnek. A makacs, eltemetett gyűlölségek csupán azért élednek fel, hogy annál biztosabban kiirthassák őket. A nemzet megdicsőülése fejleszti az öntudatot. A nemzeti egység mindenekelőtt csoportegység, a régi viszályok eltűnése, az elhallgatott ügyek végérvényes tisztázása. A megtisztulás arra a néhány bennszülöttre is érvényes, aki tevékenysége, a hódítóval való cinkossága folytán szégyent hozott az országra. Az árulókat és a bérenceket viszont elítélik és megbüntetik. A nép az általa elindított szakadatlan mozgás közben törvényeket hoz, kitárulkozik, és uralkodónak akarja tudni magát. Elviselhetetlen lázban él mindenki, akit így ébresztettek föl a garmati álomból. A falvakban szüntelenül túláradó érzelmek uralkodnak, látványos nagylelkűség, lefegyverző jóság és egy soha meg nem tagadott szándék: meghalni az „ügyért”. Minden egyszerre emlékeztet jótékony egyesületre, templomra, misztikára. Egyetlen őslakos sem maradhat közönyös a nemzetet magával ragadó új ritmus iránt. Megbízottak sietnek a szomszédos törzsekhez. Ők alkotják a felkelés első összekötő rendszerét, ütemet, mozgást visznek a még mozdulatlan vidékekre. A közismerten ádázul vetélkedő törzsek ujjongva és sírva kibékülnek, s kölcsönösen megfogadják, hogy segítik és védelmezik a másikat. A testvéri, vállvetett küzdelemben, a fegyveres harcban az emberek felsorakoznak tegnapi ellenségeik mögé. Bővül a nemzet köre, új meg új készenlétben álló csapatok köszöntik új meg új törzsek színre lépését. Minden egyes falu önálló s egyben közvetítő erőnek érzi magát. A törzsek, a falvak, az egész nemzet szolidaritása először az ellenségre mért csapások megszokozódásában nyilvánul meg. Valamennyi újonnan alakult

csoport, valamennyi sortűz arra vall, hogy mindenki üldözi az ellenséget, mindenki szembeszáll vele.

Ez a szolidaritás sokkal világosabban megmutatkozik a második szakaszban, az ellenséges támadás megindulásakor. A robbanás után a gyarmati erők újra összefognak, újjászerveződnek, és a felkelés természetének megfelelő harci módszerekhez folyamodnak. Ez a támadás kérdésessé teszi az első időszak eufórikus és paradicsomi hangulatát. Az ellenség megindítja a támadást, s meghatározott pontokon jelentős erőket von össze. A helyi csoportot hamar legyőzik, annál is inkább, mert eleinte hajlamos szemtől szembe felvenni a harcot. Az első szakaszban eluralkodó optimizmus elszánttá, sőt önfeledtté teszi a csoportot. Az a csoport, amelynek meggyőződése, hogy az általa védett hegycsúcs maga a nemzet, nem fogadja el a menekülést, nem viseli el a visszavonulást. Rengetegen elesnek, s a kétely mélyen beivódik a lelkekbe. A csoport döntő próbatételként éli át a helyi támadást. Hajszállra úgy viselkedik, mintha az ország sorsa itt és most dőlné el.

Megértették azonban, hogy ez a voluntarista féktelenség - az a feltett szándék, hogy azonnal rendezzék a számlát a gyarmati rendszerrel - mint a pillanatnyiság doktrínája arra ítéltetett, hogy megtagadják. A leghétköznapibb, leggyakorlatiasabb realizmus lép a tegnap túlárado érzelmessége helyébe, felváltva az örökkévalóság illúzióját. A tények leckéje, a géppuskával leterített testek látványa kikényszeríti az események teljes újraértékelését. A túlélés egyszerű ösztöne nagyobb mozgást, több rugalmasságot kíván. A harci technika ilyenén megváltozása jellemzi az angolai nép felszabadító háborújának első hónapjait. Emlékszünk, hogy 1961. március 15-én angolai parasztok két-háromezres csoportokban rohamozták meg a portugál állásokat. Férfiak, nők, gyerekek, fegyverrel vagy fegyvertelenül, bátorságukkal, lelkesedésükkel, szorosan felzárkózva, egymást követő hullámokban rohanták meg azokat az országrészeket, ahol a gyarmatos, a katona, a portugál zászló uralkodott. Falvakat és repülőtereket kerítettek be és ostromoltak meg újra meg újra, sok ezer angolai esett el a gyarmatosítók géppuskáinak tüze-

ben. Nem tellett sok időbe, az angolai felkelés vezetői belátták, más kell kitalálniuk, ha valóban fel akarják szabadítani hazájukat. Hol-dén Roberto, az angolai vezér ezért szervezte át néhány hónapja az angolai nemzeti hadsereget, figyelembe véve a különböző felszaba-dító háborúk tapasztalatait és felhasználva a gerillaharc módszereit.

A gerillaháborúban a harc nem ott van többé, ahol van, hanem ott, ahová megy. Minden harcos csupasz lábában viszi magával a harcban álló hazát. A nemzeti felszabadító hadsereg nem azokkal az erőkkel azonos, amelyek harcban állnak az ellenséggel, hanem azokkal, amelyek faluról falura járnak, visszahúzódnak az erdők-be, és örömujjongásban törnek ki, ha megpillantják a völgyben az ellenséges hadoszlopok nyomában felszálló porfelhőt. A törzsek felkerekednek, a csoportok helyet változtatnak, más terepre vonul-nak. Az északiak nyugatnak tartanak, a síkság lakói a hegyekbe húzódnak. Egyetlen hadállást sem részesítenek előnyben. Az ellen-ség azt képzei, minket üldöz, de mi megtaláljuk a módját, hogyan kerüljünk mögéje, s éppen akkor ütünk rajta, amikor azt hiszi, hogy megsemmisített minket. Ezután mi üldözzük őt. Az ellenség minden technikájával és tűzerejével együtt olyan benyomást kelt, mint aki sárban caplat és elsüllyed. Mi pedig dalolunk, dalolunk.

Időközben azonban a felkelés vezetői megértik, hogy fel kell vi-lágosítani a csoportokat, oktatni és tanítani kell őket, létre kell hoz-ni a hadsereget és központosítani kell a hatalmat. Meg kell szün-tetni a fegyverben álló nemzet szétforgácsoltságát, túl kell lépni ezen. Azok a vezetők, akik elmenekültek a városok komolytalan politikai légköréből, ismét felfedezik a politikát, de már nem mint az altatás vagy a misztifikáció eszközét, hanem mint az egyetlen módot arra, hogy fokozzák a harcot, és felkészítsék a népet az or-szág értelmes vezetésére. A felkelés vezetői belátják, hogy még a nagyszabású parasztmozgalnak is ellenőrzésre, irányításra szorul-nak. A vezetők végül is tagadják, hogy a mozgalom parasztfelkelés volna, s ily módon forradalmi háborúvá fejlesztik tovább. Felis-merik, hogy a harc sikere határozott célokat, áttekinthető módsze-reket feltételez, és főként azt, hogy a tömegek tisztában legyenek

erőfeszítéseik dinamikájával. A tömegben felgyülemlett harag felhasználásával ki lehet tartani három napig, esetleg három hónapig is, de nem vihetik győzelemre a nemzeti háborút, nem zúzhatják szét az ellenség szörnyű gépezetét, nem változtathatják meg az embert, ha elmulasztják fejleszteni a harcos öntudatát. Nem elegendő sem a vakmerőség, sem a szép jelszavak.

A felszabadító háború kibontakozása egyébiránt alaposan megpépázza a vezetők hitét. Az ellenség ugyanis módosítja taktikáját. A brutális elnyomó politika mellé, megalkuvó módon, az enyhülés látványos gesztusait társítja, megosztó manővereket, „lélektani hadműveleteket” kezdeményez. Provokátorok bevetésével itt-ott sikerrel szítja a törzsi villongásokat; ezt ellenfelforgatásnak nevezik. A kolonializmus az őslakosság két rétegét használja fel céljai megvalósítására. Először, a megszokott kollaboránsokat: főnököket, kaidokat, varázslókat. A paraszti tömegek, mint láttuk, elmerülnek egy mozdulatlan lét történelem nélküli ismétlésében, továbbra is tisztelik a vallási vezetőket, az ősi családok leszármazottait. A törzs egy emberként lép arra az útra, amelyet hagyományos főnöke jelöl ki számára. A kolonializmus adományokkal, méregdrágán vásárolja meg e bizalmi emberek szolgálatait.

A kolonializmus is jelentékeny mozgósítható embertömeget talál a lumpenproletariátusban. Ezért minden nemzeti felszabadító mozgalomnak a lehető legnagyobb figyelmet kell fordítania erre a rétegre. A lumpenproletároknak mindig visszhangot kelt a felkelésre hívó szó, de ha a felkelés nem támaszkodik rájuk, ez a kiéhezett, deklasszált tömeg beleveti ugyan magát a fegyveres harcba, részt vesz az összecsapásban, de ezúttal az elnyomó oldalán. Az elnyomó, aki soha egyetlen alkalmat sem szalaszt el arra, hogy egymással falassa fel a négereket, ritka örömmel használja ki a lumpenproletariátus fogyatékoságait: a tudatlanságot és az öntudat hiányát. Ez a rendelkezésre álló embertartalék zsoldosként a gyarmatosítók csapataihoz szegődik, ha a felkelés azonnal meg nem szervezi. Algériában a lumpenproletárok közül kerültek ki az arab segédszolgálatosok és zsoldosok; Angolában ma ők egyengetik az

utat a portugál hadoszlopok előtt; Kongóban a kaszai és katangai regionalista tüntetésekből bukkanunk újra rájuk, Léopoldville-ben viszont Kongó ellenségei használják fel őket Lumumba-ellenes „spontán” gyűlések szervezésére.

Az ellenfél, elemezve a felkelés erőit, s mind tüzetesebben tanulmányozva az egészében ellenségnek minősülő gyarmati népet, fölfigyel a lakosság egyes rétegeinek ideológiai gyengeségére, szellemi bizonytalanságára. Az ellenfél a felkelés rendíthetetlen és jól felépített élgárdája mellett olyan emberek tömegét találja, akiknek elkötelezettségét szüntelenül megingatja az a tény, hogy túlságosan megszokták a testi nyomort, a megaláztatásokat és a felelőtlenséget. Az ellenfél felhasználja ezt a tömeget, és kész magas árat fizetni érte. A spontaneitást szuronyokkal vagy példás büntetésekkel váltja ki. Áramlik a dollár és a belga frank Kongóba, miközben Madagaszkáron sokasodnak a Hova-ellenes sarcok, Algériában pedig újoncokat, valójában túszoikat soroznak a francia hadseregbe. A felkelés vezetője szó szerint magából kifordult nemzetet lát. Egész törzsek alakulnak át segédszolgálatos egységgé, s modern fegyverekkel ellátva a hadak ösvényére lépnek, hogy lerohanják a rivális törzset, amelyre valamilyen, az alkalomhoz illő nacionalista címkét ragasztanak. Felbomlik a felkelés első óráiban oly termékeny és nagyszerű harci egység. A nemzeti egység szétmállik, a felkelés döntő fordulópontjához érkezik. Ekkor felismerik: történelmi szükségszerűség, hogy a tömegek bekapcsolódjanak a politikai életbe.

Az a látványos voluntarizmus, amely egy csapásra akarta korlátlan hatalomhoz juttatni a gyarmatosított népet, az a bizonyosság, hogy a nemzet minden elemét magával ragadja ugyanaz a lendület és ugyanaz a megvilágosodás, a reményt tápláló erő a gyakorlatban igen nagy gyengeségnek bizonyul. Amíg a gyarmatosított azt képzelte, hogy a gyarmatosított létből átmenet nélkül egy független nemzet szuverén polgárává válhat, amíg közvetlenül önnön erejének bűvöletében élt, nem léphetett igazán előre a tudatosodás útján. Öntudata elemi szinten maradt. Láttuk, a gyarmatosított szenvedélyesen száll harcba, főként, ha ez a harc fegyveres. A parasz-

tok annál lelkesebben vetették magukat a felkelésbe, mivel mindig is görcsösen ragaszkodtak a gyakorlatilag antikolonialista életmódhoz. A parasztok - számos ravaszkodás és bűvészműtatványokra emlékeztető egyensúlyozás révén - valamelyest mindig megóvták személyiségüket a gyarmati kényszerrel szemben. Végül már azt hitték, hogy a kolonializmus nem is győzött igazán. A paraszt büszkesége, tartózkodása attól, hogy lemenjen a városokba, hogy megközelítse az idegen által épített világot, állandó visszahőkölése a gyarmati közigazgatás képviselőinek közeledtére, mindig is azt érzékeltette, hogy a gyarmatos dichotómiájával szembeállította saját dichotómiáját.

A fajüldözés-ellenes fajvédelem, az elszánt életöszön, amely a gyarmatosítottak a gyarmati elnyomásra adott válaszát jellemzi, természetesen elegendő ok a harc vállalására. Ám az ember nem háborúskodik, nem visel el iszonyú megtorlást, nem nézi végig egész családjá kiirtását pusztán azért, hogy a gyűlöletét vagy a rasszizmust juttassa diadalra. A rasszizmus, a gyűlölet, a harag, a „jogos bosszúvágy” nem táplálhat egy felszabadító háborút. Ezek a tudati felvillanások viszontagságos utakra terelik, szinte beteges lázálomba taszítják a testet: mámorítóan hat rám a másik arca, vérem a másik ember vérére hívja, halálom magától kiváltja a másik halálát; az első óráknak ez a nagy lelkesedése szertefoszlik, mihelyt önnön lényegéből kíván erőt meríteni. Igaz, a kolonialista erők véget nem érő sarcai újra érzelmi elemeket visznek a harcba, újabb indítékokat szolgáltatnak a harcosnak a gyűlöletre, arra, hogy a „kiirtandó gyarmatos” keresésére induljon. A vezető azonban nap mint nap belátja, hogy a gyűlölet önmagában nem adhat programot. Nem lehet megbízni az ellenfélben, hacsak nem perverzióból, mivel az természetesen mindig megtalálja a módját, hogy egyre több büntettet kövessen el, mélyítse az „árkot”, a felkelés oldalára taszítva ezzel az egész népet. Az ellenfél, mint már jeleztük, mindeképpen igyekszik megnyerni a népesség egyes csoportjainak, egyes vidékeinek, egyes vezetőknek a rokonszenvét. A harc folyamán a gyarmatosok és a rendőri erők utasításokat kapnak; maga-

tartásuk árnyaltabb lesz, „humanizálódik”. Nem átallanak a gyarmatos és a gyarmatosított viszonyában olyan megszólításokat bevezetni, mint „Uram” vagy „Asszonyom”. Mind gyakrabban találkozni az udvariasság, az előzékenység megnyilvánulásaival. A gyarmatosított úgy érzi, tényleg változnak a dolgok.

A gyarmatosított nem csupán azért ragadott fegyvert, mert kis híján éhen halt, és mert szeme előtt bomlott fel a társadalom, amelyben élt, hanem azért is, mert a gyarmatos állatnak tekintette, állatként bánt vele; ezért most igen érzékenyen válaszol ezekre a lépésekre. A leleményes lélektani fogások leszerelik a gyűlöletet. A szociológusok rávilágítanak a kolonialista manőverekre, és egyre több tanulmányt írnak a „komplexusokról”: frusztrációs komplexus, háborús komplexus, „kolonizálhatósági” komplexus. Előléptetik a bennszülöttet, megpróbálják lefegyverezni a lélektan és persze némi pénz segítségével. Ezek az alávaló lépések, ezek az egyébként okosan adagolt felszíni változtatások nem mindig eredménytelenek. A gyarmatosított éhsége oly nagy, oly csillapíthatatlan bármi után, ami - akár leszállított áron - emberré avatja, hogy helyenként még ezek az alamizsnák is megingatják. Öntudata annyira kialakulatlan, annyira homályos, hogy a jóindulat legkisebb szikrájától is meghatódik. A megtévesztés minden pillanatban veszélyezteti a kezdeti nagy sóvárgást bármiféle fény után. Az erőszakos és átfogó követelések, amelyek szivárványként feszültek az égre, most szerényen visszahúzódnak. Félő, hogy a bőszt farkas, amely mindent fel akart falni, a szélroham, amely valóságos forradalomként akart végigsöpörni, a felismerhetetlenségbe vész, ha folytatódik a harc; márpedig folytatódik. A gyarmatosított minden pillanatban azt kockáztatja, hogy akár jelentéktelen engedmény árán is hagyja magát lefegyverezni.

A felkelés vezetői riadtan tapasztalják a gyarmatosítottnak ezt az állhatatlanságát. Először elbizonytalanodnak, majd ez az új kerülőút megérteti velük, hogy felvilágosító munkára van szükség, s mozgásba kell hozni a tespedt tudatot. Mert a háború folytatódik, az ellenség szervezkedik, megerősödik, átlát a gyarmatosított stra-

tégláján. A nemzeti felszabadító harc nem abban áll, hogy egy csapásra kell leküzdeni egy nagy űrt. A hősköltevényből nehéz mindennapok lesznek, s a kiállt szenvedések felülmúlják a gyarmati időszak minden megpróbáltatását. Lent a városokban a gyarmatosok látszólag megváltoztak. A mieink boldogabbak. *Tisztelik őket.* Telnek-múlnak a napok, és a harc iránt elkötelezett gyarmatosítottnak, a népnek, amelynek segítségére továbbra is szükség van, nem szabad meginognia. Nem képzelhetik, hogy már elérték a célt. Amikor felvázolják előttük a harc valódi céljait, nem gondolhatják, hogy ezek elérhetetlenek. Ismételjük: meg kell magyarázni a dolgokat, a népnek tudnia kell, hová megy és milyen úton. A háború nem egyetlen ütközet, hanem helyi összecsapások sorozata, amelyek közül igazság szerint egyik sem döntő.

Takarékoskodni kell tehát az erővel, nem szabad egyszerre bevetni valamennyit. A kolonializmus erőforrásai gazdagabbak és jelentősebbek, mint a gyarmatosított tartalékai. A háború folytatódik. Az ellenség védekezik. A nagy leszámolás nem ma, nem is holnap zajlik le. Valójában már az első napon kezdődött, és nem azért ér majd véget, mert nem lesz több ellenfél, hanem egészen egyszerűen azért, mert az utóbbi számos oknál fogva belátja majd, hogy érdekében áll befejezni ezt a harcot, és elismerni a gyarmatosított nép szuverenitását. A harc céljainak nem szabad megmaradniok az első napok elmosódottságában. Ha nem vagyunk éberek, minden pillanatban azt kockáztatjuk, hogy a nép az ellenség legcsekélyebb engedménye esetén is megkérdezi, miért folytatjuk még a háborút. Annyira megszokták már, hogy a hódító megvetéssel sújtja őket, és eltökélt szándéka bármi áron fenntartani az elnyomást, hogy minden nagylelkűnek szánt kezdeményezést, minden jóindulatú megnyilvánulást csodálkozó ujjongással köszöntenek. A gyarmatosítottnak máris énekelni támad kedve. Fokozni kell a felvilágosítást, meg kell értetni a harccsal: hiba volna, ha elvakítanák az ellenfél engedményei. Ezek az engedmények csupán csak engedmények, nem változtatnak a lényegen; és leszögezhetjük, hogy a gyarmatosított szemszögéből egy engedmény akkor nem változtat a lé-

nyegen, ha a maga valóságában érintetlenül hagyja a gyarmati rendszer lényegét.

Pontosabban, a hódító jelenlétének brutális formái tökéletesen eltűnhetnek. Ez a látványos eltűnés voltaképpen a hódító költségeinek csökkentését szolgálja, erőinek elaprózódását akadályozza. Ezért azonban magas árat kell fizetni. Az ár, egészen pontosan, az ország sorsának még kényszerítőbb keretek közé szorítása. A történelmi példák felidézése révén a nép meggyőződhet arról, hogy az engedmények maszkabálja, a mindenáron való engedmény elvének alkalmazása egyes országok esetében enyhébb, ámde mindenre kiterjedő szolgálattal végződött. A népnek, valamennyi aktivistának meg kell ismernie azt a történelmi törvényszerűséget, hogy bizonyos engedmények valójában kalodát jelentenek. Ahol erre nem derült fény, ott bizonyos politikai pártok vezetői meglepő könnyedséggel lépnek minősíthetetlenül kompromittáló kapcsolatba a hajdani gyarmatosítóval. A gyarmatosítottnak meg kell győződnie róla, hogy a kolonializmus semmit nem ad ajándékba. Amit a gyarmatosított politikai vagy fegyveres harccal elér, az nem a gyarmatos jó szándékának vagy nagylelkűségének köszönhető, hanem arról tanúskodik, hogy már képtelen volt tovább halogatni az engedményeket. Sőt mi több, a gyarmatosítottnak tisztában kell lennie azzal, hogy az engedményeket nem a kolonializmus teszi, hanem ő maga. Amikor a brit kormányzat néhány mandátummal többet engedélyez az afrikai népességnek a kenyai nemzetgyűlésben, nagy szemérmertlenség vagy tudatlanság kell ahhoz az állításhoz, hogy a brit kormányzat engedményeket tett. Hát nem látjuk, hogy épenséggel a kenyai nép tett engedményeket? A gyarmatosított népeknek, a kifosztott népeknek meg kell szabadulniuk attól a gondolkodásmódtól, amely mind ez ideig jellemezte őket. A gyarmatosított kényszerűségből kompromisszumot köthet a kolonializmussal, de sohasem szabad kompromittálnia magát.

Mindezek a magyarázatok, a tudat felvilágosítására irányuló szakadatlan erőfeszítések, a társadalmak történetének megismerése útján tett előrelépések csak egy szervezet keretében, a nép szerve-

zetbe tömörítése révén lehetségesek. E szervezet felállítása azoknak a forradalmi elemeknek a közreműködésével történik, akik a felkelés kezdetekor a városokból jöttek, vagy a harc kibontakozásának ütemében érkeztek a falvakba. Ez a mag alkotja a felkelés politikai szervezetének csíráját. Ám maguk a parasztok is alkalmasnak bizonyulnak a népi harc vezetésére, mihelyt tapasztalataik alapján ismeretekre tesznek szert. A hadban álló nemzet és vezetői kölcsönösen tanítják és gazdagítják egymást. A hagyományos intézményeket megszilárdítják, erősítik, és néhol a szó szoros értelmében továbbfejlesztik. A konfliktusokban ítélkező bíróságok, a dzse-mák, a falugyűlések forradalmi bírósággá, politikai-katonai bizottmánná alakulnak. Minden harci csoportban, minden faluban felbukkan egy sereg politikai biztos, ők világosítják föl a tudatlanság zsombékjain botladozó népet. Bátran szembenéznek azokkal a problémákkal, amelyek, ha tisztázatlanok maradnának, még inkább megzavarnák a népet. A fegyveres harcost ugyanis felháborítja, ha azt látja, hogy sok bennszülött továbbra is úgy él a városokban, mintha semmi köze nem volna ahhoz, ami a hegyekben történik, mintha nem is tudná, hogy a mozgalom döntő szakaszába lépett. A városok csendje, a dolgok megszokott rendjének folytatódása azt a keserű benyomást kelti a parasztban, hogy a nemzet nagy része beéri a találatok számlálásával. Ezek a tapasztalatok felűhítik a parasztokat, és fokozzák azt a hajlamukat, hogy általában megvessék és elítéljék a városiakat. A politikai biztosnak arra kell törekednie, hogy árnyaltabbá tegye ezt az állásfoglalásukat, tudatosítva, hogy a népesség bizonyos rétegeinek külön érdekei vannak, amelyek nem mindig esnek egybe a nemzeti érdekekkel. A nép ekkor megérti, hogy a nemzeti függetlenség számos, egymástól olykor eltérő, sőt ellentétes realitást hoz napvilágra. A felvilágosítás a harcnak éppen ebben a szakaszában döntő fontosságú, mert az általános és differenciálatlan nacionalizmustól a társadalmi és gazdasági tudatossághoz vezeti a népet. A nép, amely kezdetben magáévá tette a gyarmatos eredendő manicheizmusát - fehérek és feketék, arabok és keresztények -, menet közben rádöbben arra, hogy

akadnak feketék, akik fehérebbek a fehéreknél, s hogy egy nemzeti zászló, a független nemzet eshetősége nem jelenti feltétlenül, hogy a népesség bizonyos rétegei lemondanak kiváltságaikról vagy érdekeikről. A nép észreveszi, hogy hozzá hasonló bennszülöttek nem veszítették el a fejüket; éppen ellenkezőleg: kihasználják a háborút anyagi helyzetük és csírázó hatalmuk megszilárdítására. A bennszülöttek üzletelnek, igazi hadiprofitra tesznek szert a nép kárára, amely, mint mindig, fenntartások nélkül feláldozza magát, és vérével öntözi a haza földjét. Az a harcos, aki kezdetleges eszközeivel száll szembe a gyarmatos hadigépezetével, ráébred arra, hogy midőn megdönti a gyarmati elnyomást, más oldalról új kizsákmányoló apparátust segít világra. E felfedezés zavarba ejtő, kínos és lázító. Lám, milyen egyszerű volt minden, ameddig az egyik oldalon a jók, a másikon a rosszak sorakoztak. A kezdetek idilli és irreális világosságát tudatficamító félhomály váltja fel. A nép felfedezi, hogy az igazságtalan kizsákmányolás fekete vagy arab ábrázatban is megjelenhet. Árulót kiált, de ezt a kiáltást helyesbíteni kell. Az árulás nem nemzeti, hanem társadalmi jellegű; meg kell tanítani a népet arra, hogy tolvajt kiáltson. Miközben szorgalmasan igyekszik racionális ismeretekre szert tenni, a népnek meg kell szabadulnia az uralkodó rétegről alkotott leegyszerűsítő felfogásától is. A faj a szeme láttára morzsolódik szét. Körültekint, s azt látja, hogy bizonyos gyarmatosok nem vesznek részt a bűnös hisztériában: elkülönülnek a fajtól. Ezek az emberek, akiket különbségtevés nélkül az idegen jelenlét monolit tömbjébe soroltak, elítélik a gyarmati háborút. Valóságos botrány tör ki, amikor e faj mintapéldányai a másik oldalra állnak, négerré vagy arabbá válnak, és elfogadják a szenvedéseket, a kínzást, a halált.

Ezek a példák lefegyverzik a gyarmatosítottnak az idegen népességgel szembeni globális gyűlöletét. A gyarmatosított meleg rokonszenwel veszi körül ezt a néhány embert, és érzelmi túláradásában hajlik arra, hogy teljes mértékben megbízzék bennük. A kegyetlen és vérszomjas mostohaként elképzelt anyaországban számos és olykor neves személyiség foglal állást: teljes egészében elítélve kormá-

nya háborús politikáját, azt javasolja, hogy végre vegyék tekintetbe a gyarmatosított nép nemzeti akaratát. Katonák átállnak a gyarmatosító hadseregből, mások nyíltan visszautasítják, hogy a nép szabadsága ellen harcoljanak, börtönbe vonulnak, szenvedéseket vállalnak a nép függetlenségéért és önrendelkezési jogáért.

A gyarmatos többé már nem egyszerűen az az ember, akit meg kell ölni. Kiderül, hogy a gyarmatosítók tömegének néhány tagja közelebb, sokkalta közelebb áll a nemzet küzdelméhez, mint a nemzet egyes fiai. Kétféle értelemben is meghaladják a faji és fajvédő szintet. Már nem állítanak ki hitellevelet minden négernek vagy muzulmánna. Már nem nyúlnak puskáért vagy bozótvgó késért, ha egy gyarmatos felbukkan. A tudat fáradtságos munkával csak korlátozott, bizonytalan részigazságokhoz jut el. Sejthető, milyen nehéz mindez. A nép felnőtté nevelését megkönnyíti a szervezet fegyelme és vezetőinek ideológiai felkészültsége. A harc kifejlődésének, az ellenfél lépéseinek, a győzelmeknek és visszavonulásoknak a mértékében bontakozik ki és erősödik meg az ideológiai szint hatása. A vezetés erejét és tekintélyét árulja el, amikor elítéli a hibákat, amikor minden egyes tudatos visszatekintést felhasznál arra, hogy levonja a tanulságot, hogy biztosítsa a fejlődés új feltételeit. Minden helyi visszaesést arra használnak fel, hogy a kérdést valamennyi falu, valamennyi szervezet viszonylatában felvessék. A felkelés önmaga előtt bizonyítja ésszerűségét, fejezi ki érettségét, ha minden alkalommal egyedi esetből kiindulva mozdítja előre a nép tudatát. Annak ellenére, hogy a környezet olykor hajlamos úgy vélni, még a kisebb eltérések is veszélyt jelentenek, és megtörik a népi egységet, a vezetés szilárdan tartja magát a nemzeti és általános emberi felszabadulásért vívott harcban kialakított elvekhez. Létezik egy jellegzetesen forradalmi kíméletlenség, a finom megkülönböztetések és egyéni esetek megvetése. Létezik azonban egy másfajta kíméletlenség is, amely meghökkentően hasonlít az előzőre; ez jellegzetesen ellenforradalmi, kalandor és anarchista jellegű. Ha nem küzdik le azonnal, ez a tiszta, tökéletes kíméletlenség

néhány héten belül elkerülhetetlenül a mozgalom felbomlását okozza.

Az a nacionalista pártmunkás, aki elkeseredett a vezetők demagóg és reformista mesterkedései láttán, s a „politikából” kiábrándulva menekült el a városból, új politikára lel a konkrét gyakorlatban; ez a politika semmiben sem hasonlít a régihez. Ez a politika felelős emberek politikája, olyan vezetőké, akik, beleilleszkedve a történelembe, fizikai és szellemi erejüket latba vetve vállalják a felszabadító harc irányítását. Ez a politika nemzeti, forradalmi és társadalmi jellegű. Az új realitás, amelyet a gyarmatosított most megismer, csakis a cselekvés által létezik. Maga a harc, miközben szétrobbantja a gyarmati valóságot, annak ismeretlen oldalait tárja fel, új jelentéseket hoz felszínre, és rámutat azokra az ellentmondásokra, amelyeket korábban ez a valóság elleplezett. A harcoló nép, a nép, amely e harc jóvoltából meghódítja és megismeri az új valóságot, felszabadulva a gyarmatosítás alól, előrehalad, eleve megakadályozva minden misztifikációs kísérletet, minden nemzeti öndicséretet. Egyedül a nép által gyakorolt erőszak, a vezetés által megszervezett és tudatosított erőszak teszi lehetővé, hogy a tömegek megfejtsek a társadalmi valóságot, megkaparintsák a kulcsát. E harc nélkül, a gyakorlati megismerés nélkül nincs más, csak karnevál és operettszöveg. Csekély kiigazítás, néhány reform a csúcson, egy zászló - és mélyen alant a még mindig „középkori” osztatlan tömeg, amely folytatja örökös mozgását.

3. A nemzettudat eltévelyedései

A történelem arra tanít bennünket, hogy az antikolonialista harcnak nem szabad azon nyomban nacionalista irányba tolódnia. A gyarmatosított huzamosabb időn keresztül bizonyos igazságtalanságok - kényszermunka, testi fenyegetések, egyenlőtlen bérek, a politikai jogok korlátozása stb. - megszüntetésére irányítja erőfeszítéseit. A demokráciáért, az ember elnyomása ellen vívott harc fokozatosan kilép az egyetemességre törő neoliberális kuszaságból, és - olykor komoly nehézségek árán - eljut a nemzeti követeléshez. Márpedig az elit felkészületlensége, az őt és a tömegeket összekötő szerves kapcsolat hiánya, tunyasága és - ne kerteljünk - a harc döntő pillanatában megmutatkozó gyávasága végzetes eltévelyedések kiindulópontja lesz.

A nemzettudat, ahelyett hogy összehangolná és kikristályosítaná az egész nép legbensőbb törekvéseit, s a nép mozgósításának legkézzelfoghatóbb közvetlen eredménye volna, végeredményben csak tartalom nélküli, törékeny, elnagyolt forma marad. Hiányosságai bőséges magyarázatot adnak arra, miért választják oly könnyen a fiatal független országok a nemzet helyett az etnikumot, az állam helyett a törzset. Ezek a törésvonalak a nemzet felemelkedésére, a nemzeti egységre nézve oly kártékony és fájdalmas múltba merülésről tanúskodnak. Látni fogjuk, hogy e fogyatékok és a bennük rejlő súlyos veszélyek annak történelmi következményei, hogy

az elmaradott országok nemzeti burzsoáziája képtelen racionalizálni a népi gyakorlatot, azaz képtelen kibontani annak értelmét.

Az elmaradott országok nemzettudatának régi, úgyszólván vele született fogyatéka nem csupán abból fakad, hogy a gyarmati rendszer megcsonkítja a gyarmatosítottat. Van más oka is: a nemzeti burzsoázia tunyasága, kisszerűsége, szellemének mélységes közmopolitizmusa.

A gyarmati rendszer letűntével egy elmaradott nemzeti burzsoázia kerül hatalomra. Gazdasági ereje csaknem a nullával egyenlő, mindenestre össze sem hasonlítható az anyaországi burzsoáziával, amelynek helyébe kíván lépni. A nemzeti burzsoázia a maga voluntarista önimádatában könnyűszerrel meggyőzte magát arról, hogy képes sikeresen helyettesíteni az anyaországi burzsoáziát. A függetlenség azonban, amely a szó szoros érteinkében sarokba szorítja, végzetes reakciókat vált ki belőle, és arra készíti, hogy szorongatottságában a hajdani anyaországhoz kiáltson segítségért. Az új állam legfelvilágosultabb elemeire, az egyetemi emberekre és a kereskedőkre tulajdonképpen az jellemző, hogy kevesen vannak, a fővárosban tömörülnek, tevékenységük jellege szerint pedig kereskedők, mezőgazdászok, szabadfoglalkozásúak. E nemzeti burzsoázián belül nem találunk sem gyáriparosokat, sem pénzembereket. Az elmaradott országok nemzeti burzsoáziáját nem érdekli a termelés, a kezdeményezés, az építés, a munka. Teljes egészében közvetítő jellegű tevékenységet űz. Úgy látszik, igazi hivatása az, hogy bennfentes legyen, benne legyen a buliban. A nemzeti burzsoáziának nem iparvezéri, hanem üzletemberi lelkülete van; igaz ugyan, hogy a gyarmatosok kapzsisága és a kolonializmus által meghonosított embargórendszer alig hagyott számára más választást.

Tőkefelhalmozó burzsoázia elképzelhetetlen a gyarmati rendszerben. Éppenséggel úgy tűnik tehát, hogy az elmaradott országok esetében az igazán nemzeti burzsoázia történelmi hivatása: tagadni önmagát mint burzsoáziát, tagadni önmagát mint a tőke eszközét

és teljes mértékben a nép által létrehozott forradalmi tőke rabszolgájává válni.

Elmaradott országban a valóban nemzeti burzsoáziának elsőrendű feladata, hogy elárulja azt a hivatást, amelyre rendeltetett, kijárja a nép iskoláját, tehát hogy a nép rendelkezésére bocsássa a gyarmati egyetemeken szerzett szellemi és technikai tőkét. Fájdalom, látni fogjuk, hogy a nemzeti burzsoázia elég gyakran letér erről a hősi és előremutató, termékeny és helyes útról, hogy nyugodt lélekkel haladjon a szokványos polgárság, a burzsoá, a szellemtelenül, ostobán és cinikusan burzsoá polgárság förtelmes - nemzetellenes - útján.

Láttuk, egy bizonyos időponttól a nacionalista pártok célja szigorúan nemzeti jellegű. A függetlenség jelszavával mozgósítják a népet, egyébiránt pedig a jövőre hagyatkoznak. Amikor arról faggatják ezeket a pártokat, milyen lesz az általuk követelt állam gazdasági programja, milyen kormányformát szándékoznak bevezetni, képtelenek válaszolni, mert teljesen tájékozatlanok saját országuk gazdaságát illetően.

Ez a gazdaság mindig is rajtuk kívül fejlődött. Hazájuk felszínének és a föld mélyének meglevő és potenciális kincseiről csupán könyvekből szerzett, megközelítő ismereteik vannak, következőképpen csak elvontan, általánosságokban tudnak beszélni róla. Ez az elmaradott, kis létszámú, tőkével nem rendelkező burzsoázia, amely visszautasítja a forradalmi utat, a függetlenség kivívását követően siralmas stagnálásba süllyed. Nem képes kibontakoztatni tehetségét, amelyről kissé elhamarkodottan állította, hogy a gyarmati uralom gátolja. Anyagi eszközeinek ingatagsága és csekély létszáma évszámra kisipari jellegű gazdálkodásra kényszeríti. Szűkséggéppen szűk látókörében a nemzetgazdaság tulajdonképpen az úgynevezett helyi termékekre alapozott gazdaságot jelenti. Fennkölt beszédek hangzanak el a kézműiparról. A burzsoázia képtelen az országnak és saját magának egyaránt jövedelmezőbb nagyüzemek létrehozására, ezért a neki egyébként jelentős hasznot hozó kézműipart övezi majd azzal a sovíniszta gyöngédséggel, amely az

új értelmű nemzeti méltóságot előlegezi. A helyi termékek kultusza, az új irányok kialakítására való képtelenség nyilvánul meg abban is, hogy a nemzeti burzsoázia megreked a gyarmati időszakra jellemző mezőgazdasági termelésnél.

A nemzetgazdaság nem fordul új irányba a függetlenség időszakájában. Még mindig a földimogyoróról, a kakaóról, az olajbogyóról van szó. Ugyanígy nem módosul az alapvető termékek kivitele sem. Az országba semmiféle ipart nem telepítenek. Továbbra is kiviszik a nyersanyagokat, továbbra is ők Európa mezőgazdasági kistermelői, a nyerstermékek szakemberei.

A nemzeti burzsoázia mégis szüntelenül követeli a gazdasági rendszer és a kereskedelmi ágazatok nacionalizálását. A nacionalizálás ugyanis nem azt jelenti számára, hogy a nemzet szolgálatába állítják a gazdaság egészét, és a nemzet valamennyi szükségletének kielégítését tűzik ki célul. A nacionalizálás számára nem az új társadalmi viszonyoknak megfelelő, azok kibontakozását elősegítő államigazgatást jelent. A nacionalizálás az ő szemében egészen pontosan azt jelenti, hogy őslakosokra ruházzák át a gyarmati korszakból örökölt kivételezéseket.

Mivel a burzsoáziának sem az anyagi eszközei, sem a szellemi eszközei (mérnökök, technikusok) nem elegendők, csak arra törekszik, hogy újra működőképessé tegye a korábban a gyarmatosok kezében levő ügynökségeket és kereskedelmi vállalatokat. A nemzeti burzsoázia elfoglalja a hajdani európai telepesek - orvosok, ügyvédek, kereskedők, képviselők, főmegbízottak, tranzitáru-kereskedők - helyét. Úgy véli, a haza méltósága és önnön védelme érdekében el kell foglalni ezeket az állásokat. Ettől kezdve megköveteli, hogy a nagy külföldi vállalatok az ő közvetítésével intézzék ügyeiket, akár fenn akarják tartani uralmukat az országban, akár az a szándékuk, hogy behatoljanak oda. A nemzeti burzsoázia föl ismeri, hogy történelmi küldetése a közvetítés. Amint látjuk, nem a nemzet átalakítását célzó elhivatottságról van szó, hanem csupán arról, hogy közvetítőként szolgálja az álcázásra kényszerülő, manapság neokolonialista maszkot öltő kapitalizmust. A nemzeti bur-

zsoázia gátlástalanul és teljes méltósággal tetszeleg a nyugati burzsoázia ügyvivőjének szerepében. Ez a jövedelmező szerep, ez a kisipari funkció, ez a szűklátókörűség, ez az ambícióhiány azt jelzi, hogy a nemzeti burzsoázia képtelen betölteni a burzsoázia történelmi szerepét. Az a dinamizmus és úttörő tevékenység, feltaláló és világfelfedező szellem, amely minden burzsoáziánál fellelhető, itt szálanalmasan hiányzik. A gyarmati országok nemzeti burzsoáziája körében az élvhajhászás szelleme uralkodik. Lélektanilag azonosul a nyugati burzsoáziával, amelynek valamennyi tanítását magába szívta. Utánozza a nyugati burzsoázia negatív és dekadens vonásait, anélkül hogy áthaladt volna a felfedezések és találmányok fő állomásain, pedig ezek mindenképpen a nyugati polgárság múltjának értékei. A gyarmat születőben levő nemzeti burzsoáziája a hanyatló nyugati burzsoáziával azonosul. Ne higgyük, hogy lázasan átugorja ezeket az állomásokat. Voltaképpen a végén kezdi. Máris öregszik, noha nem ismerte a serdülőkor és az ifjúság féktelenségét, elszántságát, voluntarizmusát.

A nemzeti burzsoázia dekadens jellegének kialakulását jelentős mértékben elősegítik azok a nyugati burzsoák, akik egzotikumért, vadászatért, kaszinókért rajongó turistaként érkeznek az országba. A nemzeti burzsoázia pihenő-, üdülő- és szórakoztató-központokat szervez a nyugati burzsoázia számára. Ez a tevékenység majd az idegenforgalom nevet veszi fel, sőt alkalmasszerűen nemzeti iparként kerül szóba. Ha bizonyítékot akarunk arra, hogy a volt gyarmati burzsoázia egyes tagjai a nyugati burzsoáziát kiszolgáló „partik” szervezőjévé válhatnak, érdemes felidéznünk a Latin-Amerikában történeteket. Havanna és Mexikóváros kaszinói, Rio strandjai, a brazil és mexikói nőcskéik, a tizenhárom éves mesztic lányok, Acapulco, Copacabana - mind a nemzeti burzsoázia lealjasodásának szégyenbélyegei. A nemzeti burzsoázia - mivel nincsenek eszméi, mivel a néptől elszakadva magába zárkózik, emésztli vele született képtelensége arra, hogy az összes problémákról az egész nemzet képviselőjeként gondolkozzék - felvállalja a nyugati vállalatok

ügyvezetőjének szerepét, s hazáját gyakorlatilag Európa bordélyházává teszi.

Idézzük fel még egyszer némely latin-amerikai köztársaság hatalmas látványát. Az Egyesült Államok üzletemberei, a nagybankárok, a technokraták rövid repülőút után kiszállnak a „trópusokon”, és nyolc-tíz napig elmerülnek a „háterszáguk” kínálta édes romlottságban.

A hazai földbirtokosok magatartása gyakorlatilag nem különbözik a városi burzsoáziáétól. A gazdag földművesek már a függetlenség kiátkiltásakor követelték a mezőgazdasági üzemek nacionalizálását. Nem kevés ügyeskedéssel sikerül megkaparintaniok a korábban a gyarmatosok birtokában volt gazdaságokat, így erősítve hatalmukat a vidék fölött. Meg sem kísérelik azonban a mezőgazdaság korszerűsítését, hatékonyságának növelését, beépítését egy valóban nemzeti gazdaságba.

A földbirtokosok voltaképpen azt fogják követelni a hatóságoktól, hogy sokszorozzák meg az ő javukra azokat az engedményeket és kivételezéseket, amelyeket korábban az idegen gyarmatosok élveztek. Fokozódik és törvényessé válik a mezőgazdasági munkások kizsákmányolása. Ezek az új gyarmatosok két-három jelszóval manipulálva roppant munkát követelnek a mezőgazdasági munkásoktól, természetesen a nemzeti törekvések nevében. Nem korszerűsítik a mezőgazdaságot, nem lesz fejlesztési terv, sem kezdeményezések, mivel még a legkisebb kockázattal járó kezdeményezések is riadalmat keltenek ezekben a körökben, és visszakozásra késztetik a habozó, óvatos nagybirtokos burzsoáziát, amely mindinkább megreked a kolonializmus által kijelölt pályákon. Ezeken a vidékeken a kormány dolga a kezdeményezés: mindezt a kormány határozza meg, bátorítja és pénzeli. A földbirtokos burzsoázia a legkisebb kockázatot sem hajlandó vállalni. Szemben áll minden kalanddal. Nem akar homokra építeni. Gyors és biztos haszonra törekszik. A nemzeti jövedelemhez képest hatalmas nyereséget vág zsebre, s ezt nem fekteti be újra. A földbirtokosok lelkületét a kicsinyes kuporgatás jellemzi. A nemzeti burzsoázia olykor, főleg a

függetlenség kivívását követő években, nem átalija külföldi bankokra bízni a nemzet földjéből kisajtolt nyereséget. Ellenben jelentős összegeket költ fényűzésre, kocsikra, villákra; mindezt a közgazdászok az elmaradott országok burzsoáziáját jellemezve már részletesen leírták.

Azt mondtuk, hogy a hatalomra jutó gyarmati burzsoázia osztály-agresszivitását a korábban idegenek által betöltött állások megszerzésére használja. A függetlenség másnapján csakugyan szembe kerül a kolonializmus emberi söpredékével: ügyvédekkel, kereskedőkkel, földbirtokosokkal, orvosokkal, főhivatalnokokkal. Kíméletlen harcot indít hát ezek ellen az emberek ellen, akik „sértik a nemzeti méltóságot”. Erélyesen követeli a káderek nacionalizálását, afrikanizálását. Fellépése végeredményben egyre inkább rasszista színezetet ölt. Nyersen és határozottan felszólítja a kormányt: szükségünk van ezekre a helyekre. Indulatai pedig csak akkor tom-pulnak, ha már valamennyit elfoglalta.

A városi proletariátus, a munkanélküliek tömege, a kézművesek, az úgynevezett kisiparosok felsorakoznak e nacionalista magatartás mellett; de legyünk igazságosak: ők csupán utánozzák burzsoáziájuk magatartását. A nemzeti burzsoázia az európaiak vetélytársaként lép fel, a kézművesek és kisiparosok pedig a nemzetükön kívüli afrikaiak ellen indítanak harcot. Elefántcsontparton hamisítatlan faji zavargások törnek ki a dahomeyiek és a voltaiak ellen. Közvetlenül a függetlenség kivívása után az elefántcsontparti ellenséges megnyilvánulásai azokat a dahomeyieket és voltainkat sújtják, akik fontos szektorokat foglaltak el a kiskereskedelemben. A nacionalizmustól elérkeztünk az ultranacionalizmushoz, a sovinizmushoz, a fajüldözéshez. Követelik az idegen távozását, felgyújtják üzleteiket, lerombolják boltjaikat, meglincselik őket, az elefántcsontparti kormány pedig, elégtételt szolgáltatva a hazaiaknak, távozásra szólítja fel őket. Szenegálban a szudániak ellen irányuló tüntetések mondatják Mamadou Dia úrral a következőket: „A szenegáli nép valójában csak vezérei iránti ragaszkodásból tette

magáévá Nagy-Mali misztikáját. A Mali Szövetséghez való csatlakozásnak semmi egyéb értéke nem volt, mint újból hitet tenni e vezérek politikája mellett. A szenegáli terület már csak azért sem szűnt meg ezáltal, mivel a szudániak jelenléte Dakarban túlságosan szembeszökő volt ahhoz, hogy megfeledkezhessünk róla. Ez a magyarázata annak, hogy a Szövetség felbomlása nemhogy sajnálkozást váltott volna ki, de a néptömegek egyenesen megkönnyebbüléssel fogadták, és sehol semmiféle támogatás nem nyilvánult meg a fönntartására.”¹

Miközben a szenegáli nép bizonyos rétegei kapva kaptak a vezetőik kínálta alkalmon, hogy megszabaduljanak a szudániaktól, akik terhükre voltak mind a kereskedelmi szektorban, mind a közigazgatásban, a kongóiak - akik, bár nem hitték, megérték a belgák tömeges távozását - elhatározták, hogy a Léopoldville-ben és Elisabethville-ben letelepült szenegáliakra gyakorolnak nyomást, és kieszközlik távozásukat.

Amint látjuk, a két jelenség mechanizmusa azonos. Az értelmiség és az üzleti burzsoázia mohóságának az európaiak szabnak határt, a városi néptömegek számára viszont elsősorban a más nemzethez tartozó afrikaiak jelentik a konkurenciát. Elefántcsontparton a dahomeyiek, Ghánában a nigériaiak, Szenegálban a szudániak.

A burzsoáziának a vezető tisztségek négeresítésére, illetve arabosítására vonatkozó követelése nem valódi nacionalizálási szándékból fakad, hanem egyszerűen abból a törekvésből, hogy a burzsoáziára ruházzák a korábban idegenek által birtokolt hatalmat, a tömegek pedig a maguk szintjén ugyanezt a követelést nyújtják be, csupán területi határok közé szorítják a néger, illetve arab fogalmát. Számos magatartásformát lehetne leírni a kontinens egységének lelkesült hangoztatása és a tömegeknek e káderek sugallta magatartása között. Állandó ingadozás figyelhető meg a tűnőfélben

¹ Mamadou Dia: Nations africaines et solidarité mondiale. P. U. F. 140. o.

levő afrikai egység meg a legszégyenletesebb, legmegveszekedettebb sovinizmushoz való kétségbeejtő visszatérés között.

„Tagadhatatlan felelősség terheli azokat a szenegáli vezetőket, akik az afrikai egység legfőbb teoretikusai voltak, s akik több ízben - igaz, jóhiszeműen - helyi politikai szervezeteiket és személyes meggyőződésüket áldozták föl ezért az eszméért. Tévedésük, a mi tévedésünk az volt, hogy a balkanizálás elleni harc ürügyén nem vettük tekintetbe a területi megosztottság gyarmatosítás előtti valóságát. Abban tévedtünk, hogy elemzéseinkben nem szenteltünk elegendő figyelmet ennek a jelenségnek, a kolonializmus e gyümölcsének, amely egyúttal szociológiai tény is; az egységről szóló elmélet, bármilyen dicséretes vagy rokonszenves is, nem szüntetheti meg ezt. Hagytuk magunkat elszédíteni a leglélekemelőbb konstrukció káprázatától, eszményünket valóságnak tekintettük, elhittük, hogy elegendő elítélni a területi megosztottságot és termését, a mikronacionalizmust, s máris leküzdöttük őket, biztosítottuk csalóka vállalkozásunk sikerét.”²

A szenegáli sovinizmust nem sok választja el az ulof törzsi szemlélettől. És valóban: mindenütt, ahol a nemzeti burzsoázia kicsinyes magatartása és elméleti nézeteinek tisztázatlansága folytán nem tudta elérni, hogy fölvilágosítsa a nép egészét, hogy a kérdéseket elsősorban a néppel összefüggésben vesse föl, mindenütt, ahol ez a nemzeti burzsoázia képtelennek bizonyult arra, hogy kellőképpen kitágítsa világképét, ott megfigyelhető a törzsi gondolkodásba való visszaesés; tehetetlen dühvei szemléljük az etnikumok elsöprő diadalát. Mivel a burzsoázia egyetlen jelszava: leváltani az idegeket, s mivel siet valamennyi szektorban igazságot szolgáltatni és elfoglalni a helyeket, a kisemberek - taxisofőrök, süteményárusok és cipőtisztítók - ugyancsak azt követelik, hogy a dahomeyiek távozzanak, s ráadásul, hogy a fulbék menjenek vissza a bozótba vagy a hegyekbe.

Ebből a szemszögből kell értelmeznünk azt aényt, hogy a. füg-

² Uo.

getlenné vált fiatal országokban több helyütt győz a föderalizmus. A gyarmati uralom, tudjuk, előnyben részesített egyes vidékeket. A gyarmat gazdasága nem épült be a nemzet egészébe, mindig a különböző anyaországokkal való kiegészítő viszony szerint alakult. A kolonializmus szinte sohasem zsákmányolja ki az egész országot. Megelégszik a természeti kincsek felszínre hozatalával, kibányássza és az anyaország ipara számára exportálja ezeket, lehetővé téve egyes szektorok viszonylagos meggazdagodását, miközben a gyarmat többi részén folytatódik vagy inkább mélyebbé válik az elmaradottság és a nyomor.

A függetlenné válást követően a virágzó területek lakosai szerencsájük tudatára ébrednek, s valamiféle belső, elemi reflex hatására nem hajlandók eltartani honfitársaikat. A földimogyoróban, kakaóban, gyémántban gazdag vidékek szembeszökően kiemelkednek az ország többi részének egyöntetű sivárságából. E vidékek polgárai gyűlölettel tekintenek a többiekre, akikben irigységet, kapzsi vágyat, gyilkos hajlamokat fedeznek fel. Fölélednek a gyarmatosítást megelőző régi viszálykodások, az etnikumok közti ősi gyűlölködések. A balubák nem hajlandók etetni a luluákat. Katanga állammá alakul, és Albert Kalondzsi Dél-Kaszai királyává koronáztatja magát.

Az afrikai egység homályos formulája, amelyhez azonban szenvedélyesen kötődtek az afrikai férfiak és nők, s amelynek operatív értéke a kolonializmusra gyakorolt roppant nyomásból származott, most felfedi igazi arcát, és ugyanazon a nemzeti valóságon belül szétmállik egyes vidékek önállósági törekvéseire. Mivel a nemzeti burzsoázia görcsösen tapad saját közvetlen érdekeihez, és nem lát tovább az orra hegyénél, képtelennek bizonyul a nemzeti egység egyszerű megvalósítására, arra, hogy szilárd és termékeny alapokra építse a nemzetet. Felbomlik a nemzeti front, amely meghátrálásra kényszerítette a kolonializmust, és kénytelen belátni vereségét.

Az etnikumok és törzsek kérlelhetetlen harca, valamint az idegenek távozásával megüresedett tisztségekért való tülekedés nyomán felújulnak a vallási torzsalkodások is. A falvakban és a bozót-

bán új erőre kapnak a kis felekezetek, a helyi vallások, a marabutikus kultuszok, s ismét elérkezik a kiközösítések ideje. A nagyvárosokban, a közigazgatási hivatalnokok körében a két nagy kinyilatkoztatott vallás, az iszlám és a katolicizmus mérkőzésének tanúi vagyunk.

A kolonializmus, amelyet alapjaiban rendített meg az afrikai egység megszületése, újból magára talál, és a mozgalom összes gyengéit felhasználva megkísérli megtörni ezt a szándékot. A kolonializmus most azzal mozgósítja Afrika népeit, hogy felfedi előttük a „szellemi” versengés lehetőségét. Szenegálban az *Afrique Nouvelle* című újság hinti el hétről hétre az iszlám és az arabok elleni gyűlöletet. A nyugati part kiskereskedelmének zömét kezükben tartó libanoniakat szolgáltatják ki a nemzeti megtorlásnak. A misszionáriusok a legjobbkor emlékeztetik a tömegeket arra, hogy jóval az európai kolonializmus eljövetele előtt hatalmas néger birodalmakat döntött romba az-arabok betörése. Nem átallják kijelenteni, hogy az arab hódítás egyengette az európai kolonializmus útját: arab imperializmusról beszélnek, és leleplezik az iszlám kulturális imperializmusát. A muzulmánokat általában távol tartják a vezető beosztásoktól. Más vidékeken ennek a fordítottja történik, és a keresztény hitre tért bennszülötteket tekintik a nemzeti függetlenség igazi és tudatos ellenségeinek.

A kolonializmus szemérmetlenül alkalmazza mindezeket a fogásokat, és túlságosan is sikeresen uszítja egymás ellen a tegnap még ellene szövethető afrikaiakat. Fenyegetően előreveti árnyékát Szent Bertalan szelleme, s a kolonializmus csendben kuncog az afrikai egységről szóló fennkölt nyilatkozatok hallatán. A vallás megosztja az egyetlen nemzetet alkotó népet, egymás ellen uszítja a kolonializmus és bábjai által fenntartott és megszilárdított vallási közösségeket. Helyenként teljesen váratlan jelenségek mutatkoznak. A túlnyomórészt katolikus vagy protestáns országokban a muzulmán kisebbség szokatlan vallási buzgóságba menekül. Felélednek az iszlám ünnepek, a muzulmán vallás körömszakadtáig védekezik a katolikus vallás erőszakos abszolutizmusa ellen. Halljuk, amint mi-

niszterek odavágják bizonyos alakoknak, hogy ha elégedetlenek, menjenek Kairóba. Olykor az amerikai protestantizmus telepíti át afrikai talajra katolikusellenes előítéleteit, és a valláson keresztül szítja a törzsi viszályokat.

A kontinens viszonylatában ez a vallási feszültség a legközönségesebb rasszizmus képét öltheti. Afrikát fehér és fekete részre osztják. Az olyan fedőnevek sem tűntethetnek el ezt a lappangó fajelméletet, mint a Szaharától délre vagy északra eső Afrika. Északon azt állítják, hogy Fehér-Afrika évezredes kulturális hagyománnyal rendelkezik, hogy mediterrán, hogy Európa meghosszabbítása, és a görög-latin kultúra részese. Fekete-Afrikát lusta, nyers, civilizálatlan, vad vidéknek tekintik. Délen folyton felháborító eszmefuttatásokat hallani a nők fátyláról, a poligámiáról, az arabok föltételezett megvetéséről a női nem iránt. E megjegyzések agresszivitásukkal a gyarmatosok már többször is említett nézeteire emlékeztetnek. Mindkét nagy terület nemzeti burzsoáziája, gyökeréig magáévá téve a leghitványabb kolonialista eszméket, átveszi a váltóbotot az európaiaktól, s egy Afrika jövőjére rettenetesen káros fajvédő filozófiát honosít meg a kontinensen. Lustaságával, alkalmazkodóképességével elősegíti a gyarmati korszakra jellemző fajelmélet meggyökerezését és erősödését. Ennélfogva az sem meglepő, hogy egy magát afrikainak valló országban fajgyűlölő megjegyzések hangzanak el, s olyan paternalista magatartások fedezhetők, fel amelyek azt a keserű benyomást keltik, mintha Párizsban, Brüsszelben vagy Londonban volnánk.

Afrika egyes vidékein kendőzetlenül uralkodik a megrögzött paternalizmus a feketékkel szemben, az a nyugati kultúrából merített szemérmetlen gondolat, hogy a négeren nem fog sem a logika, sem a tudomány. Néha még az is megfigyelhető, hogy a fekete kisebbségeket egyfajta félrabszolgaságba taszítják, ami jogossá teszi a fekete-afrikai országok óvatosságát, bizalmatlanságát Fehér-Afrika országai iránt. Nemegyszer előfordul, hogy egy fekete-afrikai polgár valamelyik fehér-afrikai nagyvárosban sétálgatva hallja, amint

„leniggetezik” a gyerekek, vagy a hivatalnokok tört, gyarmati franciasággal szólnak hozzá.

Nem, sajnos nem kizárt, hogy a Szaharától északra eső középiskolákba felvett fekete-afrikai diákoktól iskolatársaik megkérdezik, vannak-e feléjük házak, ismerik-e a villanyt, családjukban gyakorlják-e az emberevést. Nem, sajnos nem kizárt, hogy a Szaharától északra egyes vidékeken a Szaharától délre fekvő területekről érkezők olyan honfitársaikkal találkoznak, akik könyörögve kérik őket: vigyék őket magukkal „bárhová, csak négerek közé”. Hasonlóképpen, Fekete-Afrika egyes újonnan alakult államaiban országgyűlési képviselők, sőt miniszterek állítják teljes komolysággal, hogy a veszélyt nem a kolonializmus visszatérése, hanem az „északról jövő vandál arabok” esetleges betörése jelenti.

Mint látjuk, a burzsoázia állhatatlansága nem kizárólag gazdasági téren mutatkozik meg. A szűkén értelmezett nacionalizmus és a faj nevében hatalomra jutó burzsoázia - a formailag igen tetszetős, de tökéletesen tartalmatlan nyilatkozatok ellenére, teljesen feleltelenül forgatva egyenesen európai erkölcsi vagy politikai filozófiai értekezésekből származó frázisokat - tanúbizonyságát adja, hogy a legegyszerűbb humanista katekizmust is képtelen érvényesíteni. Amikor a burzsoázia erős, amikor - amennyire hatalma engedi - elrendezi a világot, nem áll egyetemes igényű demokratikus eszméket hangoztatni. Ezt a gazdaságilag erős burzsoáziát csak kivételes körülmények készíthetik arra, hogy ne tartsa tiszteletben humanista ideológiáját. A nyugati burzsoáziának, noha alapjában véve fajüldöző, az árnyalatok szaporításával többnyire sikerül el-
kendőznie ezt a fajelméletet, s ez lehetővé teszi számára, hogy változtatlanul tovább szónokoljon a magasabb rendű emberi méltóságról.

A nyugati burzsoázia elegendő akadályt és korlátot emelt ahhoz, hogy ne kelljen igazán félnie az általa kizsákmányoltak és megvetettek versenytől. A néger- és a „bicofo”-ellenes nyugati burzsoá fajelmélet megvető, lekicsinylő fajelmélet. Az emberek természetes egyenlőségét hirdető polgári ideológia úgy vágja ki magát a logikai

önellentmondásból, hogy az általa megtestesített nyugati embertípuson keresztül felkínálja az alsóbbrendűeknek az emberré válás lehetőségét.

A fiatal nemzeti burzsoázia fajelmélete félelmen alapuló, védekező fajelmélet. Lényegét tekintve nem különbözik a közönséges törzsi szellemtől, a törzsek, illetve felekezetek között dúló viszályoktól. Érthető, hogy az éles szemű külföldi megfigyelők nemigen vették komolyan az afrikai egységről szóló fennkölt szónoklatokat. A szemmel látható repedések száma ugyanis oly nagy, hogy a helyzetet elég jól ismerő ember szerint ezeknek az ellentmondásoknak a megoldása elengedhetetlen előfeltétele az egység megvalósulásának.

Az afrikai népek az utóbbi időben már nyíltan léptek fel, és úgy döntöttek, hogy az egész kontinens nevében szembeszállnak a gyarmati rendszerrel. Márpedig a nemzeti burzsoáziák, amelyek mindenfelé sietnek összehozni a maguk vagyunkját és megalapozni a nemzeti kizsákmányoló rendszert, mind több akadályt emelnek ennek az „utópiának” a megvalósulása elé. A nemzeti burzsoáziák, minthogy tökéletesen tudatában vannak céljaiknak, meg akarják gátolni az egység kialakulását, kétszázötvenmillió ember arra irányuló közös erőfeszítését, hogy egy csapásra legyőzzék a tudatlanságot, az éhséget és az embertelenséget. Éppen ezért tudnunk kell azt, hogy az afrikai egység csakis a népek nyomására és irányításával születhet meg, anélkül tehát, hogy figyelembe vennék a burzsoázia érdekeit.

A nemzeti burzsoázia a belpolitikai, valamint az intézményrendszer terén is tehetetlenségről tesz tanúbizonyságot. Jó néhány elmaradott országban alapvetően hibás a parlament működése. A gazdaságilag tehetetlen burzsoázia, mivel képtelen létrehozni az osztályuralmának megfelelő társadalmi viszonyokat, a számára legkönnyebbnek tetsző megoldást választja, az egypártrendszert. Még nem olyan nyugodt a lelkiismerete és nem olyan higgadt, amilyen-né csak a gazdasági hatalom és az államhatalom megragadása te-

hetné. Az általa teremtetett állam háborgatja az állampolgárt, nem nyugtatja meg.

Az államnak szilárdságával s egyben tapintatosságával bizalmat kellene ébresztenie, békítő, csillapító szerepet kellene betöltenie; ezzel szemben itt hivalkodóan előtérbe tolakodik, durván és erőszakosan viselkedik, ekképpen hozva az állampolgár tudomására, hogy szüntelen veszélyben forog. Az egypártrendszer a nyílt, leplezetlen, lelkiismeretlenül cinikus burzsoá diktatúra modern változata.

Tény, hogy az effajta diktatúra nem jut túl messzire. Állandóan újratermeli önnön ellentmondásait. Mivel a burzsoáziának hiányoznak az anyagi eszközei ahhoz, hogy megszilárdítsa uralmát, s ugyanakkor juttasson néhány morzsát a nemzet egészének is, másfelől, mivel minden igyekezete arra irányul, hogy minél gyorsabban, egyszersemind a legközönségesebb módon tömje tele a zsebeit, az ország az eddiginél is mélyebb fásultságba merül. A burzsoáziának egyetlen lehetősége nyílik arra, hogy elrejtse ezt a tespedést, takargassa a visszafejlődést, hogy megerősítse helyzetét, és ürügyet találjon a büszkélkedésre: nagyszabású építkezésekbe kezd a fővárosban, ahogy mondani szokás, presztízsköltségekbe veri magát.

A nemzeti burzsoázia mindinkább hátat fordít a belföldnek, a parlagon heverő ország valóságának, és a hajdani anyaország felé tekint, az idegen tőkések felé, akik megvásárolják szolgálataikat. Minthogy nem osztja meg kiváltságait a néppel, s az utolsó fillérig magának tartja meg a nagy külföldi társaságoktól húzott zsíros jövedelmeket, hamarosan ráébred, hogy szüksége van egy népvezérré, akire kettős szerep hárul majd: meg kell szilárdítania a rendszert, és állandósítania kell a burzsoázia hatalmát. Az elmaradott országok burzsoá diktatúrája a vezér létéből meríti szilárdságát. A fejlett országokban, tudjuk, a burzsoá diktatúra a burzsoázia gazdasági hatalmának terméke. Az elmaradott országokban viszont a vezér képviseli azt az erkölcsi hatalmat, amelynek oltalmában a fiatal nemzet csenevész és fegyvertelen burzsoáziája a meggazdagság útjára lép.

A nép, amely éveken át látta vagy hallotta beszélni a vezért, s távolról, egyfajta kábulatban figyelte viszályait a gyarmati hatalommal, ösztönösen megbízik ebben a hazafiban. A függetlenség kivívása előtt a vezér általában a nép vágyait testesítette meg: a függetlenséget, a politikai szabadságjogokat, a nemzeti méltóságot. A függetlenné válást követően azonban a vezér nemhogy a nép konkrét szükségleteit nem testesíti meg, nemhogy a nép valódi méltóságát nem juttatja érvényre - ami abban állna, hogy kenyeret és földet ad, s az országot visszaszolgáltatja a nép szent kezébe -, hanem fény derül arra a titkos megbízatására, hogy ő töltsé be a nemzeti burzsoázia alkotta élvhajhász, nyereszkeskedő társulat elnöki tisztét.

A vezér, noha gyakran becsületes és őszinte kijelentéseket tesz, tulajdonképpen a nemzeti burzsoázia és a volt gyarmati vállalatok immár összefonódó érdekeinek ádáz védelmezője. Becsületessége pusztán belső hajlam, s fokozatosan szertefoszlik. A tömegekkel való kapcsolata olyannyira irreális, hogy a vezér végül is meggyőzi magát arról, hogy a tekintélyére törnek, és kétségbe vonják a hazának tett szolgálatait. A vezér szigorúan ítéli meg a tömegek hálátlanságát, és napról napra határozottabban csatlakozik a kizsákmányolók táborához. A tények ismeretében tehát a korrupcióban és élvezetekben lubickoló fiatal burzsoázia cinkosává válik.

A fiatal állam gazdasági vérkeringése visszafordíthatatlanul elakad a neokolonialista struktúrában. Az azelőtt támogatott nemzetgazdaság ma a szó szoros értelmében irányított gazdaság. A költségvetést kölcsönök és segélyek táplálják. Negyedévenként maguk az államfők vagy kormányküldöttségek látogatnak el egy kis tőkehalászatra a hajdani anyaországba vagy máshova.

A volt gyarmatosító hatalom fokozza követeléseit, engedményeket és biztosítékokat gyűjt, egyre kevésbé ügyelve arra, hogy takargassa, milyen alávetettségben tartja a nemzeti hatalmat. A nép elviselhetetlen nyomora siralmas módon állandósul, s lassan ráeszmél vezetőinek minősíthetetlen árulására. A felismerés annál saj-

góbb, mert a burzsoázia képtelen osztályá szerveződni. Úgy szervezi meg a javak elosztását, hogy számos szektorban nem elég fokozatosan differenciálja, rétegezi, hierarchizálja. Az új kaszt léte annál inkább sértő és vérlázító, mert a népesség óriási többsége, kilenctized része továbbra is majd éhen hal. E kaszt felháborító, gyors, kíméletlen meggazdagodása együtt jár a nép határozott kijózanodásával, erőszaktól terhes holnapokat ígérő öntudatra ébredésével. A burzsoá kaszt, a nemzetnek az a része, amely az ország valamennyi javát a saját hasznára fordítja, egyfajta - bár szokatlan - logikának engedelmessé, úgy ítéli meg, annyira lebecsüli a többi néget vagy arabot, hogy ez több okból is a gyarmati hatalom volt képviselőinek fajelméletére emlékeztet. A nép nyomora, a burzsoá kaszt féktelen gazdagodása s a nemzet többi részét sújtó megvetése, mindez együttesen idézi elő a gondolatok és magatartások megacélozódását.

A fölsejlő veszélyek azonban a hatalom megerősítését és a diktatúra megjelenését vonják maguk után. S mert a vezér - aki mögött harcos, önfeláldozó, hazafias élet áll - kezességet vállalt e kaszt vállalkozásáért, és szemet hunyt arcátlansága, közepszerűsége és alapvető erkölcstelensége fölött, válaszfalként áll a nép és a kapzsi burzsoázia között. Késlelteti a nép öntudatra ébredését. A kaszt segítségére siet, eltitkolja a nép elől a kaszt mesterkedéseit, s ezáltal a népámításnak, a tudat eltompításának legbuzgóbb munkása lesz. Valahányszor a néphez szól, felidézi korábbi, gyakran hősiességét, a nép nevében folytatott harcokat, a nép nevében kivívott győzelmeket, így hozva a tömegek tudomására, hogy továbbra is bízniok kell benne. Hemzsegnek a példák az afrikai hazafiakról, akik az idősebbek óvatos politikai harcát határozott nacionalista jellegű stílussal gazdagították. Ezek a férfiak a bozótból jöttek. Az uralmon levők megbotránkoztatására és a fővárosban élő honfitársaik szégyenére azt mondták, hogy a bozótból jönnek, és a négek nevében beszélnek. Ezek a férfiak, akik a fajról énekeltek, akik föl-vállalták az egész múltat, a szellemi elkorcsosulást és az ember-évést - nos, ezek jelenleg sajnos egy olyan csoport élére kerültek,

amely hátat fordít a bozótnak, és azt hirdeti, hogy népe hivatása az ő követése, az ő követése most és mindörökké.

A vezér lecsillapítja a népet. Mivel még évekkel a függetlenség elérése után is képtelen konkrét munkára szólítani a népet, valóban megnyitni előtte a jövő't, a nemzet építésének, azaz önmaga építésének útjára irányítani a népet, unalomig ismételteti a függetlenné válás történetét, s a felszabadító harc szent egységére emlékeztet. A vezér, minthogy nem hajlandó megtörni a nemzeti burzsoáziát, felszólítja a népet, hogy tekintsen vissza a múltba, és mámorosodjon meg a függetlenség hőskölteményétől. A vezér - tetteinek objektív tartalmát tekintve - lefékezi a tömegeket, s minden erejét latba veti, hogy vagy kiűzze őket a történelemből, vagy megakadályozza, hogy megvessék lábukat a történelemben. A felszabadító harc idején a vezér ébresztgette a népet, hősi és radikális haladást ígért neki. Ma viszont megsokszorozza erőfeszítéseit, hogy elaltassa a népet, és évente háromszor-négyszer felkéri, hogy emlékezzék a gyarmati korszakra, s mérje fel a megtett út nagyságát.

Nos, meg kell jegyeznünk, hogy a tömegek teljesen képtelenek értékelni a megtett utat. A paraszt, aki továbbra is a földet túrja, a munkanélküli, aki továbbra is munka nélkül van, az ünnepek és még az új zászlók ellenére sem tudja meggyőzni magát arról, hogy bármi is valóban megváltozott volna az életében. Hiába bizonykodik újra meg újra a hatalmon levő burzsoázia, nem tudja illúziókba ringatni a tömegeket. A tömegek éhesek, s az immár afrikai rendőrfelügyelők sem nyugtatják meg őket jobban. Elégedetlenkedni kezdenek, elfordulnak, elhidegülnek attól a nemzettől, amelyben semmiféle hely nem jut számukra.

Időnként mégis cselekvésre vált át a vezér, rádióbeszédet tart, körutazásokat tesz, csillapít, nyugtat, ködösít. A vezérre annál is inkább szükség van, mert nincsen párt. A függetlenségi harc időszakában létezett ugyan egy párt, amelyet a jelenlegi vezér irányított, azonban ez a párt azóta siralmasan szétforgácsolódott. Csupán a párt formális eleme, az elnevezés, a jelvény, a jelmondat maradt fenn. Az a szerves párt, amelynek a nép valóságos szükségletei

alapján kialakított eszme szabad áramlását kellett volna lehetővé tennie, egyéni érdekeket védő szakszervezetté alakult át. A függetlenné válás óta a párt nem segíti már a népet követelései megfogalmazásában, szükségleteinek mélyebb tudatosításában, hatalmának megalapozásában. A párt feladata manapság az, hogy továbbítsa a népnek a felülről áradó utasításokat. Nincs többé termékeny kölcsönös kapcsolat a tömegek és vezetés között, pedig ez a párton belüli demokrácia alapja és biztosítója. Éppen ellenkezőleg, a párt válaszfalként áll a tömegek és a vezetés között. Megszűnt a pártélet. A gyarmati időszakban megszervezett sejtek jelenleg teljesen működésképtelenek.

Fogytán a harcosok türelme. Most döbbennek rá, milyen helyesen foglalt állást némely aktivista a felszabadító harc során. Valóban, a küzdelem idején többen azzal a kéréssel fordultak a vezető szervekhez, hogy dolgozzanak ki elméletet, pontosan határozzák meg a célokat, tüzzenek ki programot. A vezetők azonban a nemzeti egység védelmének ürügyén kereken megtagadták még azt is, hogy tárgyaljanak ezekről. Az elmélet, ismételtgették, tulajdonképpen a következő: nemzeti egység a kolonializmus ellen. Miközben egész ideológiai tevékenységük arra korlátozódott, hogy hirdették a népek önrendelkezési jogának különböző változatait, egy elmélettel emelt vad jelszóval fölfegyverkezve, a történelem viharára hagyatkoztak, amely végérvényesen elsöpri majd a kolonializmust. Amikor a harcosok azt kérték, hogy kicsit alaposabban elemezzék a történelem viharát, a vezetők a reménnyel, a szükséges és elkerülhetetlen dekolonizációval stb. hozakodtak elő.

A függetlenség kivívása után a párt látványos letargiába süllyed. A pártmunkásokat már csak népinek nevezett gyűlések, nemzetközi konferenciák vagy függetlenségi ünnepek alkalmából mozgósítják. A párt helyi kádereit adminisztratív állásokba nevezik ki, a pártból pusztán adminisztráció lesz, a pártmunkások visszalépnek az egyszerű állampolgárok sorába.

Miután betöltötték történelmi küldetésüket, és hatalomra segítették a burzsoáziát, határozottan felszólítják őket a visszavonulás-

ra, hogy a burzsoázia nyugodtan betölthesse saját küldetését. Látuk pedig, hogy az elmaradott országok nemzeti burzsoáziája képtelen bármiféle küldetés betöltésére. Néhány év leforgása alatt a párt szétesése olyannyira nyilvánvalóvá válik, hogy még a legfelületebb szemlélő is beláthatja, a régi párt mai váza csupán a nép megbénítását szolgálja. A párt, amely a harc idején az egész nemzetet magához vonzotta, most darabokra hullik. Azok az értelmiségiek, akik a függetlenség előestéjén csatlakoztak a párthoz, mostani magatartásukkal igazolják, hogy csatlakozásuknak nem volt más célja, mint részesedni a haszonnak a függetlenség utáni elosztásából. A párt az egyéni boldogulás eszköze lett.

Az új rendszerben azonban a meggazdagodásra és harácsolásra sincs mindenkinek egyenlő esélye. Egyesek több helyről is hasznot húznak, és az oportunizmus kiváló szakértőinek bizonyulnak. Szaporodnak a kiváltságok, győz a korrupció, hanyatlanak az erkölcsök. Manapság túl sok és túl mohó a holló a soványka nemzeti zsákmányhoz képest. A párt, mint tényleges hatalmi eszköz a burzsoázia kezében, megszilárdítja az államapparátust, pontosan meghatározza a nép mozgásterét, azaz leszereli a népet. A párt a hatalom szerveként kordában tartja a népet; egyre inkább tisztán antidemokratikus kényszerítő eszközzé válik. A párt az objektív eredményeket, de néha a szubjektív szándékokat nézve is a haszonleső burzsoázia cinkosa. Ahogyan a nemzeti burzsoázia, az építés szakaszát megkerülve, az élvezetekbe veti magát, az intézmények tekintetében hasonlóképpen jár el: átugorja a parlamenti szakaszt, és egy nemzetiszocialista típusú diktatúrát választ. Ma már tudjuk, hogy az a szűk látókörű fasizmus, amely fél évszázadig győzedelmeskedett Latin-Amerikában, voltaképpen a függetlenné válást követő időszak félgyarmati államának dialektikus eredménye.

Ezekben a szegény, elmaradott országokban, ahol egymás mellett fordul elő a legnagyobb gazdagság és a legnagyobb nyomor, a hadsereg és a rendőrség a rendszer két pillére. Olyan hadsereg és rendőrség ez, amely - s ez ismét figyelemre méltó szabályszerűség - külföldi szakértők bevonásával működik. Az efféle rendőrség ereje.

a hadsereg ütőképessége megfelel annak a pangásnak, amelyben a nemzet többi része senyved. A nemzeti burzsoázia egyre nyíltabban eladja magát a nagy külföldi vállalatoknak. Megvesztegetéssel az idegen csikarja ki a koncessziókat, sokasodnak a botrányok, a miniszterek meggazdagodnak, feleségeik felcsapnak kokottnak, a képviselők ügyeskednek, nem akad senki, beleértve a rendőrt és a vámost is, aki kimaradna a korrupció nagy karavánjából.

Nő az ellenzék támadó kedve, s propagandáját a nép fél szavakból is megérti. A burzsoáziával szemben táplált ellenséges érzület ettől fogva nyíltan megmutatkozik. A látszólag korai agyérelmeszedésben szenvedő fiatal burzsoázia nem fogadja meg a reá pazartolt tanácsokat, nem képes felfogni, hogy saját érdekében legalább valamelyest lepleznie kellene kizsákmányolói mivoltát.

A brazzaville-i *La Semaine Africaine* című, erősen keresztény szemléletű lap a következőképpen fordult a rendszer uraihoz:

„Magas rangú férfiak, s ti, hitveseik, akik ma kényelemben s talán műveltségben éltek, akik bővelkedtek szép házban, kapcsolatokban, számos nektek juttatott és új távlatokat nyitó feladatban! Bizony, mindez a gazdagság, amely páncélként rakódik rátok, megakadályoz abban, hogy lássátok a körülöttetek levő nyomort. Vigyázzatok!” Ebben a figyelmeztetésben, amelyet a *La Semaine Africaine* Youlou úr bérenceinek címzett, sejthetjük, nincsen semmi forradalmi. A *La Semaine Africaine* azt kívánja a kongói nép éheztetőinek tudtára adni, hogy Isten megbünteti őket viselkedésükért: „Ha nincs szívetekben tisztelet az alattatok levők iránt, nem lesz számotokra hely Isten házában.”

Világos, hogy a nemzeti burzsoáziát aligha nyugtalanítják ezek a vádak. Európához kötődik, és eltökélt szándéka hasznot húzni a helyzetből. A nép kizsákmányolásából származó óriási nyereséget külföldre viszi. A fiatal nemzeti burzsoázia igen gyakran kevésbé bízik az általa létrehozott rendszerben, mint a külföldi társaságok. Nem hajlandó hazájában befektetni tőkéjét, s az őt védelmező és tápláló állammal szembeni hálátlansága igazán említésre méltó. Az európai országokban külföldi értékpapírokkal tőzsdézik, s a víken-

det Párizsban vagy Hamburgban tölti. Némely elmaradott ország nemzeti burzsoáziája magatartásával azokra a gengszterekre emlékeztet, akik minden egyes betörés után eldugják részüket a bandatársak elől, bölcsen egyengetve a visszavonulás útját. Ez a magatartás arra utal, hogy hosszú távon a nemzeti burzsoázia többé-kevésbé tudatosan vesztésre játszik. Sejtí, hogy ez a helyzet nem tart hat a végtelenségig, de addig is a lehető legjobban ki akarja használni. Ugyanakkor az ilyen mértékű kizsákmányolás és az állam iránt tanúsított ekkora bizalmatlanság a tömegekben elkerülhetetlenül elégedetlenséget szül. Ez a körülmény azután kiváltja a rendszer szigorodását. Ekkor lesz a hadsereg az intézményesített elnyomás nélkülözhetetlen támasza. Parlament híján a hadsereg játssza a döntőbíró szerepét. Csakhogy előbb-utóbb fölfedezi saját fontosságát, s egy esetleges katonai puccs mindig fennálló veszélyével gyakorol nyomást a kormányra.

Amint látjuk, egyes elmaradott országok nemzeti burzsoáziája semmit sem tanult a könyvekből. Ha jobban figyelt volna a latin-amerikai országokra, minden kétséget kizáróan felismeri a reá leselkedő veszélyeket. Arra a következtetésre jutunk tehát, hogy ez a nagyhangú mikroburzsoázia egy helyben topogásra ítéltetett. Az elmaradott országokban a fejlődés polgári szakasza elképzelhetetlen. Bizonyára lesz rendőri diktatúra, lesz egy nyereszkeskedőkből álló kaszt, de a polgári társadalom kialakításán munkálkodók eljegyezték magukat a kudarccal. A fölcicomázott nyereszkeskedők testületé, akik egymás kezéből kapkodják ki a bankjegyeket egy nyomorult ország földjén, előbb-utóbb törékeny szalmaszál lesz a külföldi szakértők ügyes irányítása alatt álló hadsereg kezében. A közvetett kormányzást így a hajdani anyaország gyakorolja egyrészt az általa táplált burzsoázia, másrészt a szakértőitől vezényelt nemzeti hadsereg révén, amely visszafogja, megbénítja és rettegésben tartja a népet.

A nemzeti burzsoáziáról tett néhány fenti megjegyzésünkéből levont következtetés remélhetőleg nem kelt megrökönyödést. Az elmaradott országok burzsoáziájának nem szabad megtalálnia a lété-

hez és kibontakozásához szükséges feltételeket. Másképpen fogalmazva: az egy pártba tömörülő tömegek, valamint a rendkívül tudatos, forradalmi elvekkel fölverteztett értelmiség együttes erőfeszítésének el kell torlaszolnia a haszontalan és kártékony burzsoázia útját.

Azt az elméleti kérdést, amelyet az elmaradott országok történelmével foglalkozók mintegy ötven éve minden esetben föltesznek - hogy tudniillik átugorható-e a polgári szakasz vagy sem -, nem gondolati úton, hanem a forradalmi cselekvés szintjén kell megoldani. Az elmaradott országokban a polgári szakasz csakis akkor nyerne létjogosultságot, ha a nemzeti burzsoázia gazdaságilag és technikailag elég erős volna a polgári társadalom fölépítéséhez, egy számottevő proletariátus kialakulása feltételeinek megteremtéséhez, a mezőgazdaság iparosításához, s végül egy hiteles nemzeti kultúra kibontakoztatásához.

Az Európában kialakult burzsoázia képes volt rá, hogy saját hatalmának megszilárdítása mellett kidolgozzon egy ideológiát. Ez a dinamikus, művelt, világi burzsoázia teljes sikerrel hajtotta végre a tőkefelhalmozást, és a nemzet számára is biztosította a minimális jólétet. Láttuk, az elmaradott országokban nincs igazi burzsoázia, csak egy falánk, mohó, telhetetlen, kis létszámú és kisstílű kaszt, amely beéri a volt gyarmati hatalomtól kapott osztalékkal. Ez a kosztprénzen tartott burzsoázia nem képes nagy eszmékre, ötletekre. Emlékszik a nyugati tankönyvekben olvasottakra, és - mintegy észrevétlenül - már nem is Európa utánzatává, hanem karikatúrájává vedlik át.

Az elmaradott országok burzsoáziája elleni harc távolról sem elméleti állásfoglalás kérdése. Szó sincs arról-, hogy meg kellene fejteni a történelem ellene hozott ítéletét. Nem azért kell küzdeni az elmaradott országok nemzeti burzsoáziája ellen, mert hátráltatja az egész nemzet harmonikus fejlődését. Egyszerűen azért kell elszántan fellépni ellene, mert a szó szoros értelmében semmire se jó. Ez a sikereiben, teljesítményeiben, gondolkodásában egyaránt középszerű polgárság egyéni érdekeltségű presztízsepítkezésekkel,

krómozott amerikai kocsikkal, riviérai nyaralásokkal és neonfényes mulatókban töltött víkendekkel igyekszik leplezni közepszerűségét.

A nép egészétől mindinkább elforduló burzsoáziának még látványos engedményeket, az ország gazdaságát kedvezően befolyásoló beruházásokat, néhány iparág telepítését sem sikerül kicsikarnia a Nyugattól. Ezzel szemben nő az összeszerelő üzemek száma, szentesítve a nemzetgazdaságot sorvasztó neokolonialista jelleget. Nem arról van tehát szó, hogy a nemzeti burzsoázia hátráltatja az ország fejlődését, hogy idővesztést okoz neki, vagy esetleg zsákutcába vezetheti a nemzetet. Az elmaradott országok történelmében a polgári szakasz voltaképpen fölösleges. Ha majd ez a kaszt megsemmisül, ha felfalják önnön ellentmondásai, akkor észrevevesszük, hogy semmi sem történt a függetlenség kivívása óta, hogy mindent előlről kell kezdeni, újra nulláról kell elindulni. A váltás nem azokhoz a struktúrákhoz képest következik be, amelyeket a burzsoázia létesített uralma idején, mivel ez a kaszt nem tett mást, mint változatlan formában átvette a gyarmati gazdaság és gondolkodás, a koloniális intézmények örökségét.

Annál is könnyebb semlegesíteni ezt a burzsoá osztályt, mert, mint láttuk, számszerűen, valamint intellektuális és gazdasági szempontból egyaránt gyenge. A gyarmati területeken a burzsoá kaszt ereje a függetlenné válást követően főként a volt gyarmati hatalommal kötött egyezményekből származik. A nemzeti burzsoáziának annál több esélye lesz a kolonialista elnyomó helyére lépni, minél több időt hagynak neki arra, hogy négyszékmközt maradjon a volt gyarmatosító hatalommal. E burzsoázia sorait azonban mély ellentmondások osztják meg, s ez a figyelmes szemlélőben azt a benyomást kelti, hogy rendkívül ingatag kaszttal van dolgunk. Még nem alakult ki a kaszt egyneműsége. Sok értelmiségi elítéli például a kevesek uralmán alapuló rendszert. Az elmaradott országokban akadnak olyan értelmiségiek, funkcionáriusok, az elitnek olyan őszinte tagjai, akik érzik a gazdasági tervezés bevezetésének, a nyereszkesdők törvényen kívül helyezésének, a népámítás szigorú megtiltásának szükségességét. Mi több, ezek az emberek bizonyos mér-

tékiig harcolnak is azért, hogy a néptömegek részt vehessenek a közügyek irányításában.

A függetlenséghez jutott elmaradott országokban mindig van néhány tisztességes értelmiségi, akinek nincsenek határozott politikai elképzelései, de ösztönös bizalmatlansággal viseltetik a gyarmati országok felszabadulását követő időszakra jellemző állás- és jövedelemhajhászással szemben. Saját helyzetük (népes családot tartanak el) vagy múltjuk (kemény tapasztalatok, szigorú erkölcsi neveltetés) magyarázza az ügyeskedők és nyerészkedők iránti nyílt megvetésüket. Ezeket az embereket fel kell használni a nemzet egészséges irányításáért vívandó döntő küzdelemben. Eltorlaszolni a nemzeti burzsoázia útját: ez nyilvánvalóan annyit tesz, mint elhárítani a függetlenné válás utáni drámai bonyodalmakat, a nemzeti egység eltévelyedéseit, az erkölcsök megromlását, a korrupció eluralkodását az országban, a gazdasági visszaesést, a megfélemlítés erején nyugvó antidemokratikus rendszer gyors kialakulását. Ez pedig egyúttal az előrejutás egyetlen módja is.

A burzsoázia látszólagos ereje késlelteti a döntést, és elbátortalanítja a fiatal nemzet mélyen demokrata és haladó elemeit. A nemrég függetlenné vált elmaradott országok összes káderei a kolonializmus által épített városokban nyüzsögnek. Mert elmulasztják a teljes népesség elemzését, a megfigyelők azt hiszik, hogy létezik egy erős, tökéletesen szervezett burzsoázia. Ma már tudjuk, hogy az elmaradott országokban voltaképpen nincs burzsoázia. A burzsoáziát nem a szellem, az ízlés vagy a viselkedési formák teremtik. Még csak nem is a remények. A burzsoázia mindenekelőtt meghatározott gazdasági realitások közvetlen terméke.

Márpedig a gyarmatok gazdasági valóságát az idegen burzsoázia alakította. A gyarmati városokban képviselői révén van jelen az anyaország burzsoáziája. A függetlenséget megelőzően a gyarmati burzsoázia tulajdonképpen nyugati burzsoázia, az anyaország burzsoáziájának valóságos fiókküzlete, amely létjogosultságát, erejét, stabilitását ettől az anyaországbeli burzsoáziától nyeri. A függetlenség kivívását megelőző nyugtalan időkben az importált bur-

zsoázián belül a bennszülött értelmiségiek és kereskedők igyekeznek azonosulni ezzel a burzsoáziával: a bennszülött értelmiségiek és kereskedők szüntelen törekvése az anyaország burzsoá képviselőivel való azonosulás.

Ez a burzsoázia, amely fenntartás nélküli lelkesedéssel tette magáévá az anyaországra jellemző gondolkodási mechanizmusokat, és tudatát jellegzetesen idegen alapokra építve csodálatosan elidegenítette saját gondolkodását, hamarosan száraz torokkal veszi észre, hogy hiányzik nála az a valami, ami a burzsoáziát burzsoáziává teszi: a pénz. Az elmaradott országok burzsoáziája csupán lélekben létezik. Sem gazdasági ereje, sem képviselőinek dinamizmusa, sem elképzeléseinek nagyvonalúsága nem éri el az igazi burzsoázia minőségét. Éppen ezért lesz kezdetben, majd hosszú időn át funkcionárius-burzsoáziává. Az új nemzeti közigazgatásban betöltött állásokból meríti nyugalmát és biztonságát. Ha a hatalom időt és lehetőséget hagy számára, ez a burzsoázia végül összegyűjt magának valamelyes tőkét, s ez megszilárdítja hatalmát. Mindig alkalmatlan lesz viszont egy igazi polgári társadalom s az azzal járó összes gazdasági és ipari következmények kialakítására.

A nemzeti burzsoázia kezdettől fogva a közvetítő jellegű tevékenységek felé fordul. Hatalmának alapja érzéke a kereskedelmi ügyletek iránt, képessége a jutalékok összeszedésére. Nem a pénze, hanem az üzleti érzéke működik. Nem fekteti be a tőkéjét, nem hajtja végre az igazi burzsoázia születéséhez és kibontakozásához nélkülözhetetlen tőkefelhalmozást. Ebben az ütemben évszázadokra volna szüksége ahhoz, hogy akár a legkezdetlegesebb iparosítást elindítsa. Egyébiránt pedig a régi anyaország kérlelhetetlen ellenállásába ütközik, amely a neokolonialista megállapodások keretében addigra már minden óvintézkedést megtett.

Ha a hatalom ki akarja mozdítani a pangásból, és nagy lépésekkel a fejlődés és haladás felé kívánja vezetni az országot, elsősorban a harmadik szektort kell államosítania. A burzsoázia ugyanis, amely a nyereség- és élvezethajhászást, a tömegekkel szembeni megvető magatartást, a profit, jobban mondva a rablás botrányos olda-

lát helyezi előtérbe, valóban nagy összegeket fektet ebbe a szektorba. A régebben gyarmatosok uralta harmadik szektort előzőnli a nemzeti burzsoázia. A gyarmati gazdaságban a harmadik szektor sokkal fontosabb a többinél. Ha előre akarunk lépni, a legelső órákban el kell határozni ennél a szektornak a nacionalizálását. Világos azonban, hogy ennek a nacionalizálásnak nem szabad holmi merev államosítás jellegét öltenie. Nem politikailag képzetlen állampolgárokat kell a hivatalok élére állítani. Valahányszor ezt a módszert alkalmazták, kiderült, hogy a hatalom tulajdonképpen a hajdani anyaország által kiképzett funkcionáriusok diktatúrájának győzelmét segítette elő; róluk azonban hamarosan bebizonyosodott, hogy nem képesek a nemzet egészében gondolkodni. Ezek a funkcionáriusok igen hamar szabotálni kezdik a nemzetgazdaságot, meghonosodik a korrupció, a hivatali hatalommal való visszaélés, az árukészletek elsikkasztása, virágzik a feketepiac. A harmadik szektor nacionalizálása értékesítő és felvásárló szövetkezetek demokratikus szervezését, továbbá ezeknek a szövetkezeteknek a decentralizálását jelenti, így téve érdekeltté a tömegeket a közügyek irányításában. Mindez nyilvánvalóan és csakis a nép politikai nevelése révén sikerülhet. Azelőtt megértették, hogy a fő kérdéseket egyszer s mindenkorra tisztázni kell. Manapság az elmaradott országokban általában valóban elfogadják a tömegek politikai nevelésének elvét. Úgy látszik azonban, hogy nem helyesen közelítik meg azt az elsőrendűen fontos feladatot. Amikor a nép politikai nevelésének szükségességét hangsúlyozzák, egyben azt is ki akarják fejezni, hogy igényt tartanak a nép támogatására a soron következő vállalkozásban. Az a kormány, amelyik kijelenti, hogy politikailag nevelni kívánja a népet, annak az óhajának ad hangot, hogy a néppel és a népért kormányozzon. Ezt nem teheti a burzsoá vezetés álcázására hivatott nyelv segítségével. A tőkés országok polgári kormányai régóta túlléptek már a hatalom e gyermekes korszakán. Hidegen kormányoznak, törvényeik, gazdasági erejük és rendőrségük segítségével. Most, hogy hatalmuk szilárdan kiépült, már nem kénytelenek idejüket demagóg szerepjátszásra fe-

csérelni. Érdekeik szerint kormányoznak, és bátran élnek hatalmukkal. Megteremtették a legitimitást, és erőt merítenek önnön jogosultságukból.

Az újonnan függetlenné vált országok burzsoá kasztjából hiányzik a régi burzsoáziák hatalmon alapuló cinizmusa és derűje. Innen származik az a törekvés, hogy palástolja mély meggyőződését, megtévesszen, röviden: népinek mutakozzon A tömegek politikai nevelése nem azonos több tíz- vagy százezer férfi és nő évi háromszori vagy négyszeri mozgósításával Ezek a gyűlések, ezek a látványos összejövetelek a függetlenség előtti, régi taktikával mutatnak rokonságot, amikor az erőfitogtatás célja az volt, hogy önmaguk és mások előtt egyaránt bizonyítsák: a nép velük van A politikai nevelés révén a tömegeknek nem gyermekké, hanem felnőtté kell válniuk.

Mindezek alapján szemügyre kell vennünk, mi is a politikai párt szerepe egy elmaradott országban. Az előző oldalakon szó volt arról, hogy némely egyszerű lelkek, akik egyébként a kialakuló burzsoáziához tartoznak, unos-untalan azt hajtogatják, hogy az ügyeknek egy erőskezű hatalom, mi több, diktatúra által való irányítása szükségszerű ezekben az országokban. Ebből a meggondolásból azt a küldetést bízzák a pártra, hogy őrkdjék a tömegek felett. A párt megkettőzi az adminisztrációt és a rendőrséget, ellenőrzése alá vonja a tömegeket; nem mintha afelől akarna megbizonyosodni, valóban részt vesznek-e a nemzet ügyeiben, hanem azért, hogy szüntelenül figyelmeztesse őket: a hatalom fegyelmet és engedelmességet vár tőlük. Ez a diktatúra, amely úgy véli, hogy ő a történelem választottja, s hogy nélkülözhetetlen a függetlenség kivívását követő időszakban, valójában a burzsoá kasztnak azt a szándékát jelzi, hogy előbb a nép támogatásával, majd csakhamar annak ellenében kormányozza az országot. A párt fokozatosan hírszerző szolgálattá alakul át, ami annak a jele, hogy a hatalom mindinkább védekezésbe szorul. Az alaktalan néptömeget mint vak erőt érzékelik, amelyet akár a népámítás, akár a rendőri erők által keltett rettegés révén állandóan pórázon kell tartani. A párt barométerként, hír-

szerző szolgálatként működik. A pártmunkásból besúgó lesz. Feladata abban áll, hogy megbüntesse a falvakat. Az ellenzéki pártok csíráit bottal és kővel likvidálják. Fölgyújtják az ellenzéki képviselők házeit. A rendőrség egyre több provokációt hajt végre. Ilyen körülmények között természetesen egyetlen párt létezik, és a szavazatok 99,99%-a a kormánypárti képviselőknek jut. Meg kell mondanunk, hogy Afrikában jó néhány kormány ezt a mintát követi. A gumibotok és börtönök erejével hallgatásra, majd illegálításra ítélték minden olyan, egyébként jobbára haladó ellenzéki pártot, amely a tömegeknek a közügyek irányításában való nagyobb részvételéért munkálkodott, s a gőgös és pénzsóvár burzsoázia megfélekezését kívánta.

Számos jelenleg független afrikai országban a politikai párt elkeserítő mértékben elveszítette hitelét. A nép elhallgat, birkának tettei magát a párttagok jelenlétében, és hódoló szavakkal nyilatkozik a kormányról, a vezérről. Az utcán viszont, vagy este a falu szélén, a kávéházban vagy a folyón a nép keserű csalódottságát tapasztaljuk, a reménytelenséget, de a visszafojtott haragot is. A párt, ahelyett hogy segítené a nép fájdalmainak kifejezését, és legfőbb küldetésének tekintené a népi gondolatok szabad áramoltatását a vezetés felé, válaszfalat emel és tilt. A pártvezetők közönséges segédtisztként viselkednek, szakadatlanul arra figyelmeztetik a népet, hogy „a sorokban csendnek kell lennie”. Ez a párt, amely a nép szolgálojának vallotta magát, és a népi energiák kibontakoztatásán akart munkálkodni, sietve visszaküldi a népet a barlangjába, midőn a gyarmati hatalom átadja neki az országot. A párt a nemzeti egység kérdésében szintén tévedést tévedésre halmoz. Így eshet meg, hogy egy nemzetinek mondott párt etnikai pártként viselkedik, valóságos párttá alakult törzs. Ez a magát előszeretettel nemzetinek kikiáltó párt, amely azt hangoztatja, hogy a nép nevében beszél, titokban, és néha nyíltan is, valóságos etnikai diktatúrát szervez. Nem burzsoá, immár törzsi diktatúrával állunk szemben. A minisztereket, a kabinetek vezetőit, a nagyköveteket, az állami tisztségviselőket a vezér népcsoportjából, sőt olykor egyene-

sen a családjából választják. Ezek a családi jellegű rendszerek mint-
ha az endogámia ősi törvényeit elevenítenék fel; az ember nem ha-
ragot, hanem szégyent érez ekkora butaság, csalás, lelki és szellemi
nyomor láttán. Ezek a kormányfők az igazi árulói Afrikának, mert
legsörnyűbb ellenségének, a tudatlanságnak szolgáttatják ki. Elő-
re látható, hogy a hatalom törzsi alapokra helyezése regionalista
szellemet, szeparatizmust hoz magával. Fölbukkannak és győznek
a decentralizáló tendenciák, s nemzet felbomlik, darabjaira hullik.
A vezér, aki saját szűk családjára gondolva „afrikai egységet” hir-
detett, egy szép napon arra ébred, hogy öt törzs követel magának
miniszteri és nagyköveti kinevezéseket; ő pedig, ismét csak felelőt-
lenül, öntudatlanul, nyomorultul, leleplezi az „árulást”.

Több ízben utaltunk már a vezér gyakorta végzetes szerepére.
Egyes vidékeken ugyanis a párt szervezete olyan, mint egy gengsz-
terbandaé, amelyben a legkeményebb egyéniség vállalja a vezetést.
Előszeretettel mesélnek a vezér fölemelkedéséről, erejéről, s nem
átallják egyfajta cinkossággal és némi csodálattal elegyített hang-
nemben leszögezni, hogy még közvetlen munkatársai is reszketnek
előtte. E számtalan buktató elkerüléséért szívósan kell küzdeni,
nehogy a párt valaha is engedelmes eszközzé váljon egy vezér, egy
leader kezében; *leader* mint az angol „vezetni” ige származéka.
A nép vezetőjének fogalma már nem létezik. A nép nem csorda
többé, és nincs szüksége arra, hogy vezessék. Ha a *leader* vezet en-
gem, azt akarom, hogy tudja: egyúttal én is vezetem őt. A nemzet-
nek nem szabad egy istenség vak eszközévé válnia. így érthetjük
meg, miért keríti hatalmába pánik a vezető köröket, valahányszor
megbetegszik egy *leader*. Ilyenkor ugyanis az utódlás kérdése gyötri
őket. Mi lesz az országgal, ha a *leader* eltűnik? A vezető körök,
amelyek lemondtak a *leader* javára, és felelőtlen vakságukban csu-
pán az élet kellemes oldalával, koktélpark szervezésével, utazá-
sokkal, az üzletetés jövedelmezőségével törődnek, időről időre föl-
fedezik a nemzet lelkében tátongó űrt.

Annak az országnak, amely valóban felelni akar a történelem
kérdéseire, amely fejleszteni akarja városait és lakosainak agyát,

igazmondó pártra van szüksége. A párt nem a kormány eszköze. Éppen ellenkezőleg: a nép eszköze. A párt állapítja meg a kormány politikáját. A párt nem korlátozódik, és sohasem szabad a politikai bizottságra korlátozódnia, ahol kényelmesen összejönnek a kormány tagjai és a rendszer főtisztviselői. Sajnos túl gyakran előfordul, hogy a politikai bizottság jelenti az egész pártot, tagjai pedig állandóan a fővárosban tartózkodnak. Egy elmaradott országban a párt vezetőinek úgy kell menekülniük a fővárosból, mint a pestis elől. Néhányuk kivételével a vidéki körzetekben kell tartózkodniuk. El kell kerülni azt, hogy minden a nagyvárosban összpontosuljon. Semmiféle adminisztratív jellegű ürgy nem igazolhatja az ország területének kilenctizedéhez képest máris túlnépesedett és túlfejlett főváros nyüzsgését. A pártot a végsőig decentralizálni kell. Ez az egyetlen eszköz a még szunnyadó körzetek felébresztésére.

Gyakorlatilag legalább egy politikai bizottsági tag lesz minden egyes országrészben, de ne ő legyen a körzeti főnök. A politikai bizottság helyi tagjának nem kell elfoglálnia a legmagasabb tiszteket a körzeti közigazgatási apparátusban. Nem kell feltétlenül összeolvadnia a hatalommal. A párt a nép számára nem a hatalom letéményese, hanem olyan szervezet, amelynek révén saját vezető szerepét és akaratát érvényesíti. Minél kevesebb lesz az összefonódás, a kettős hatalom, annál jobban betölti majd vezető szerepét a párt, annál inkább lesz végső biztosíték a nép számára. Ha a párt összeolvad a hatalommal, akkor pártmunkásnak lenni annyit jelent, mint a legrövidebb utat választani önző célok eléréséhez, tisztséghez jutni a közigazgatásban, emelkedni a ranglétrán, társadalmi státust változtatni, karriert csinálni.

A dinamikus helyi vezetőségek létrehozása az elmaradott országokban megakadályozza a városok felduzzadását, a falusi tömegek beáramlását a városokba. Minden haladni kívánó országban már a függetlenség első napjától kezdve égetően szükséges, hogy olyan helyi vezetőségeket hozzanak létre, amelyeknek minden képességük megvan a körzet felébresztésére, felélesztésére, az állampolgárok öntudatra ébredésének meggyorsítására. Máskülönben a párt

vezetői és a rendszer főtisztviselői a *leader* köré tömörülnek. Az adminisztráció felduzzad, nem mintha fejlődne és differenciálódna, hanem azért, mert újabb unokatestvérek és újabb pártmunkások jelentkeznek, remélve, hogy beilleszkedhetnek a gépezetbe. És minden állampolgár álma eljutni a fővárosba és kikanyarítani részét a koncból. A községek kiürülnek, a szervezetien, tanulatlan, magukra maradt falusi tömegek elhagyják a rosszul művelt földet, és áttelepülnek a peremvárosokba, mértéktelenül felduzzasztva a lumpenproletariátust.

Nincs messze egy új nemzeti válság órája. Mi azonban úgy gondoljuk, hogy az ország belsejét, a hátsószágot kellene előnyben részesíteni. Végére is semmi akadály nem volna annak, hogy a kormány székhelye ne a fővárosban legyen. Le kell rombolni a fővárost övező dicsfényt, és meg kell mutatni a kisemmizett tömegeknek, hogy értük folyik a munka. A brazil kormány bizonyos értelemben ezt kísérelte meg Brasiáliával. Rio de Janeiro gőgje sértette a brazil népet. Brasília azonban sajnos csak egy új főváros, éppoly förtelmes, mint az előző volt. Ennek a létesítménynek egyedüli értéke ma az, hogy út vezet az őserdőn keresztül. Nem, egyetlen komoly ok sem szól az ellen, hogy másik fővárost választva az egész kormány a legszegényebb körzetek egyikébe költözzék. Az elmaradott országok fővárosa tulajdonképpen a gyarmati korszakból örökölt kereskedelmi fogalom. Az elmaradott országokban viszont szorosabbra kell fűznünk kapcsolatainkat a falusi tömegekkel. Nemzeti politikát kell folytatnunk, azaz mindenekelőtt a tömegek érdekében kell politizálnunk. Sohasem szabad elveszítenünk a kapcsolatot a néppel, amely függetlenségéért és sorsának kézzelfogható javulásáért harcolt.

A bennszülött tisztségviselőknek és szakembereknek diagramok és statisztikák helyett a nép sűrűjében kell elmerülniük. Nem szabad többé ingerültté válniuk, valahányszor szóba kerül, hogy az ország „belsejébe” költözzenek. Ne lássunk többé az elmaradott országokban olyan fiatalasszonyokat, akik válással fenyegetik férjüket, ha nem intézi el valahogyan, hogy ne vidékre helyezték.

Ezért a párt politikai bizottságának előnyben kell részesítenie a ki-
semmizett körzeteket, a főváros életének pedig, e mesterkélt, felszí-
nes, a nemzeti valóságon idegen testként terpeszkedő életnek a le-
hető legkisebb helyet szabad elfoglalnia a nemzet életében; hiszen
a nemzet a legszentebb mindenek között.

Egy elmaradott országban a pártot úgy kell megszervezni, hogy
ne elégedjék meg a tömegekkel való pusztá kapcsolattal. A párt le-
gyen a tömegek közvetlen kifejeződése. A párt nem a kormány uta-
sításait közvetítő hatóság, hanem a tömegek erélyes szóvivője, meg-
vesztegethetetlen védelmezője. Ahhoz, hogy eljussunk a párt szere-
pének ehhez az értelmezéséhez, mindenekelőtt meg kell szabadul-
nunk attól a nagyon nyugati, nagyon polgári, tehát nagyon meg-
vető gondolattól, hogy a tömegek képtelenek tájékozódni. A gya-
korlat valójában azt bizonyítja, hogy a tömegek e legbonyolultabb
kérdéseket is tökéletesen megértik. Az egyik legnagyobb szolgálat,
amelyet az algériai forradalom az algériai értelmiségnek tett, való-
színűleg az, hogy kapcsolatba hozta a néppel, módot adott neki
arra, hogy meglássa a nép végső, kimondhatatlan nyomorát, ugyan-
akkor tanúja lehessen annak, hogy amint értelme kinyílik, öntudata
is fejlődik. Az algériai nép - ez az éhező és írástudatlan tömeg, ezek
a férfiak és nők, akik évszázadokon keresztül a legriasztóbb sötét-
ségben éltek - kitartott a tankok és a repülőgépek ellenében, a na-
palm és a lélektani csoportok ellenében, de legfőképpen a korrup-
ció és az agymosás, az árulók és Bellounis tábornok „nemzeti” had-
serege ellenében. Ez a nép kitartott a gyengék, a habozók, a diktá-
torfiókák ellenében is. Ez a nép talpon maradt, mert hétéves harca
olyan területeket nyitott meg előtte, amelyek létezését még csak
nem is sejtette. Ma fegyvergyárak működnek a dzsebel kellős kö-
zepén, több méterrel a föld felszíne alatt, ma a nép bíróságai mű-
ködnek minden szinten, helyi tervbizottságok szervezik a nagybir-
tokok felosztását, alakítják a holnap Algériáját. Egy elszigetelt em-
ber mutatkozhat érzéketlennek valamilyen probléma iránt, de a
csoport, a falu elképesztő gyorsasággal megérti. Való igaz, ha elő-
vigyázatosságból kizárólag a végzett jogászok és közgazdászok szá-

mára érthető nyelvet használunk, könnyűszerrel bebizonyosodik, hogy a tömegek irányításra szorúlnak. Ellenben ha közérthető nyelven szólunk, ha nem kerít hatalmába minket az a ferde szándék, hogy megkeverjük a lapokat, megszabaduljunk a néptől, akkor meglátjuk, hogy a tömegek minden apró árnyalatot, minden rejtett célzást felfognak. A szaknyelvhez akkor folyamodnak, ha a népet avatatlanak akarják tekinteni. Ez a nyelvezet rosszul palástolja a beszélőknek azt a szándékát, hogy megtévesszék, kirekesszék a népet. A nyelvi ködösítésre törekvés álarc, amely mögött egy még erősebb törekvés húzódik: a kifosztásé. Egyszerre akarják megfosztani a népet javaitól és szuverenitásától. Mindent meg lehet magyarázni a népnek, persze csak akkor, ha igazán akarjuk is, hogy megértse. Ha azonban úgy vélik, hogy ez fölösleges, sőt ellenkezőleg, megzavarhatja a számos magán- és részvénytársaság jó üzletmenetét - ezek még nyomorultabbá akarják tenni a népet -, akkor a kérdés eldöntetett.

Ha úgy gondolják, hogy tökéletesen irányíthatják az országot, anélkül hogy a nép beleütné az orrát, ha úgy gondolják, hogy a nép már pusztán jelenlétével megzavarja a játékot, akár késlelteti, akár természetes tudatlansága folytán szabotálja, akkor semmiféle habozásnak nincs helye: a népet félre kell állítani. Márpedig a helyzet úgy áll, hogy a nép, ha felkéri egy ország irányítására, nemhogy hátráltatná, de gyorsítja a mozgást. Nekünk, algériaiaknak, a háború alatt alkalmunk, szerencsénk volt közvetlenül érzékelni jó néhány dolgot. Egyes vidéki körzetekben a forradalom politikai-katonai felelősei bizony gyakran kerültek radikális megoldásokat igénylő helyzetekbe. Ezek közül veszünk sorra néhányat.

1956—57-ben a francia kolonializmus tiltottá nyilvánított bizonyos övezeteket, s a személyi forgalmat ezeken a vidékeken szigorúan szabályozta. A parasztoknak nem volt többé lehetőségük arra, hogy szabadon bejárjanak a városba, és felújítsák készleteiket. Ebben az időszakban a fűszeresek roppant nyereségre tettek szert. A tea, a kávé, a cukor, a dohány, a só ára rendkívül magasra szökött. A feketepiac különös arcátlanysággal diadalmaskodott. Azok

a parasztok, akik nem tudtak készpénzben fizetni, jelzáloggal terhelték meg termésüket, sőt földjüket, vagy apránként szabdalták szét a családi vagyont, s a következő időszakban már a fűszeres számlájára dolgoztak. A politikai biztosok azonnal intézkedtek, mihelyt fölmérték a veszélyt. Életbe léptettek egy racionális ellátási rendszert: a fűszeres, aki bemegy a városba, köteles honfitárs nagykereskedőnél vásárolni, aki számlát ad neki, az árucikkek árának pontos feltüntetésével. Amikor a kiskereskedő visszatér a duárba, először is meg kell jelennie a politikai biztos előtt, aki ellenőrzi a számlát, megszabja a haszonkulcsot, és megállapítja az eladási árat. Az előírt árakat falragaszon közzéteszik a boltban, a duár egyik tagja ellenőrként jelen van, és tájékoztatja a fellahot, milyen áron kell eladni a termékeket. A kiskereskedő azonban hamar rájön egy fortélyra, három-négy nap elteltével bejelenti, hogy készletei kimerültek. Eközben újrakezdi az üzletet, s a továbbiakban a feketepiacon ad el. A politikai-katonai hatóság élesen reagált. Komoly büntetéseket rótt ki, a begyűjtött és a falu pénztárába befizetett bírságokat jóléti intézmények vagy közérdekű munkák céljaira használták föl. Olykor úgy döntöttek, hogy egy időre bezárják az üzletet. Visszaeső bűnözés esetén pedig azon nyomban lefoglalják az üzleti tőkét, amelyet ezek után egy kezelő bizottság értékesít, készen arra, hogy havi járadékot fizessen a régi tulajdonosnak.

Ezekből a tapasztalatokból kiindulva értették meg a néppel, konkrét esetekre vonatkoztatva, a nagy gazdasági törvények működését. A tőkefelhalmozás immár nem elmélet, hanem nagyon is valóságos és jelen levő magatartás lett. A nép megértette, hogyan lehet meggazdagodni egy üzletből, majd bővíteni ezt az üzletet. Nos, kizárólag a parasztok elbeszéléséből derült ki, hogy ez a fűszeres uzsorakamatra kölcsönzött nekik; mások arra emlékeztek, hogyan űzte el őket földjeikről, s miként váltak földbirtokosból munkássá. Minél többet ért meg a nép, annál éberebb lesz, annál jobban tudatosítja, hogy végső soron minden tőle függ, hogy üdve az összetartásban, érdekei felismerésében, ellenségei azonosításában rejlik. A nép megérti, hogy a gazdagság nem a munka gyümöl-

cse, hanem a szervezett és védelmet élvező lopás eredménye. A gazdagok többé nem tiszteletre méltó személyek, csupán ragadozó állatok, a nép vérében fetrengő sakálok és hollók. Másfelől, a politikai biztosoknak el kellett határozniuk, hogy ezentúl senki nem dolgozik mások javára. A föld azoké, akik megművelik. Olyan elv ez, amely a felvilágosítás révén alaptörvénnyé vált az algériai forradalomban. A korábban mezőgazdasági munkásokat foglalkoztató parasztokat kötelezték arra, hogy részesedést fizessenek régi alkalmazottaiknak.

Nos, egyszeriben azt vették észre, hogy a hektáronkénti hozam a franciák gyakori rajtaütései, a légitámadások, a trágyaellátás akadózása ellenére is megháromszorozódott. Azok a fellahok, akik a betakarításkor felbecsülhették és lemérhették a kapott terményeket, meg akarták érteni ezt a jelenséget. Nagyon könnyen rájöttek, hogy a munka nem egyszerű fogalom, hogy a rabszolgaság nem teszi lehetővé a munkát, hogy a munka szabadságot, felelősséget, tudatosságot feltételez.

Ezekén a vidékeken, ahol véghezvihettük tanulságos kísérleteinket, és tanúi lehettünk, miként alakul az ember az intézményesült forradalom révén, a parasztok nagyon is világosan felfogták azt az elvet, hogy annál több kedvvel dolgozik az ember, minél nagyobb tisztánlátással vállalja az erőfeszítést. Sikerült megértetni a tömegekkel, hogy a munka nem energiakifejtés vagy bizonyos izmok működésének kérdése, hogy az ember inkább agyával és szívével dolgozik, mintsem izmaival és veritékével. Később a felszabadított, de a régi kereskedelmi forgalomból kizárt területeken módosítani kellett a termelést, amely korábban egyedül a városok és az export felé fordult. Megindult a fogyasztásra termelés a nép meg a nemzeti felszabadító hadsereg egységei számára. Négyszeresére növelték a lencsetermesztést, és megszervezték a faszéngyártást. A zöldségféléket és a szenet a hegyeken keresztül szállh'tották az északi területekről délre, a déli övezetek pedig húst küldtek északra. Ezt az FLN hangolta így össze, az FLN hozta létre a kommunikációs rendszert. Nem voltak nagy nyugati iskolákban végzett műszaki

szakembereink, sem tervezőink. Anapi fejadag a felszabadított területeken mégis elérte a mindaddig ismeretlen 3200 kalóriát. A nép nem elégedett meg azzal, hogy sikerrel állta ezt a próbát; most már elméleti kérdéseket is felvetett. Például: egyes vidékek miért nem láttak soha narancsot a felszabadító háború előtt, noha évente több ezer tonnányit exportáltak külföldre; miért volt ismeretlen a szőlő számos algériai előtt, amikor az európai népek milliósámsra élvezhették a fürtöket? A nép ma nagyon világos fogalmat alkot arról, ami az övé. Az algériai nép ma már tudja, hogy ő az ország földjének s a föld mélyének kizárólagos birtokosa. És ha egyesek nem értik, miért acsarkodik az FLN, nem tűrve, hogy bárki bitorolja ezt a tulajdont, miért utasít vissza vad elszántsággal minden kompromisszumot az elveket illetően, akkor eszükbe kell vésniük, hogy az algériai nép ma már felnőtt, felelős, öntudatos nép. Röviden: az algériai nép tulajdonos nép.

Az algériai nép példáját egyáltalában nem azért említettük, hogy magasztaljuk, hanem egészen egyszerűen azért, hogy megmutassuk, milyen jelentős mértékben járult hozzá öntudatosodásához az általa vívott küzdelem. Más népek nyilván más utakon jutottak el ugyanehhez az eredményhez. Ma már jobban tudjuk: Algériában az erőpróba elkerülhetetlen volt, más országok népét viszont a párt által kezdeményezett politikai harc és felvilágosító munka vezette hasonló eredményekhez. Mi megértettük Algériában, hogy a tömegek képesek az előttük álló kérdésekre pontos választ adni. Az elmaradott országok tapasztalata bizonyítja, nem az a fontos, hogy háromszáz ember felfogja a dolgokat és döntsön, hanem akár kétszer vagy háromszor annyi idő árán is, de az egész nép öntudatosodjon és döntsön. A felvilágosításra fordított idő, a dolgozó emberré formálásra „elvesztegetett” idő valójában megtérül a végrehajtáskor. Az embereknek tudniuk kell, merre tartanak és miért. A politikusoknak nem szabad megfélelkeznie arról, hogy a jövő útja mindaddig elzárul, amíg a nép tudata fejletlen, korlátolt, homályos marad. Nekünk, afrikai politikusoknak népünk helyzetét illetően nagyon pontos elgondolásokkal kell rendelkezünk. Ennek

a tisztánlátásnak azonban mélységesen dialektikusnak kell lennie. Az egész nép nem fog egy csapásra felébredni, a nemzetépítés munkájában való értelmes elkötelezettsége csak fokozatosan alakul ki, először is azért, mert a kommunikáció útjai, a közvetítés eszközei kevésbé fejlettek, azután azért, mert a gondolkodás már nem tapadhat a pillanathoz vagy a következő betakarításhoz, hanem világot átfogóvá kell válnia, végül pedig azért, mert még mindig érezteti hatását az a bátortalanság, amelyet a gyarmati uralom ültetett az agyak mélyére. Tudnunk kell azonban, hogy az ország anyagi és szellemi alávetettségének örökségeként létező legkisebb ellenállási góccok felszámolása is olyan szükségszerűség, amely elől egyetlen kormány sem térhet ki. Vegyük például a munka esetét a gyarmati rendszeren belül! A gyarmatos állandóan azt hangsúlyozta, hogy a bennszülött lassú. Egyes független országokban mostanában a káderek vélekednek ilyen elítélően. A gyarmatos igazából azt akarta, hogy a rabszolga lelkesedjék. Egyfajta megtévesztéssel, a legmagasabb fokú elidegenítéssel akarta meggyőzni a rabszolgát arról, hogy a föld, amelyet megművel, az övé, hogy a bánya, amelyben tönkreteszi egészségét, az ő tulajdona. Különös, a gyarmatos elfeledkezett arról, hogy vagyonát a rabszolga haláltusája árán növeli. Gyakorlatilag azt mondta a gyarmatosítottnak: „Fordulj föl, csak én legyek gazdag!” Ma másképpen kell eljárni. Nem szabad így szólni a néphez: „Fordulj föl, csak az ország gyarapodjék!” Ha növelni akarjuk a nemzeti jövedelmet, csökkenteni bizonyos haszontalan, sőt kártékony termékek behozatalát, növelni a mezőgazdasági termelést és harcolni az írástudatlanság ellen, akkor felvilágosító munkát kell végeznünk. A népnek meg kell értenie a tét fontosságát. A közügy a közösség ügye. Oda jutottunk tehát, hogy szaporítani kell az alapszervezetek számát az alsó szinteken. Tulajdonképpen nagyon gyakran meglegszenek azzal, hogy országos szervezeteket hoznak létre fent, s megint csak a fővárosban: nőszövetséget, ifjúsági szövetséget, szakszervezeteket stb. Ha azonban a fővárosban székelő iroda mögé merészkedünk, és belépünk a hátsó terembe, ahol a névsoroknak kellene lenniük, elriadunk az

üresség, a semmi, a blöff láttán. Kell egy alap, kellene alapszervezetek, amelyek pontos tartalmat és dinamizmust visznek a dolgokba. Módot kell nyújtani arra, hogy a tömegek összegyűljenek, vitatkozzanak, javaslatokat tegyenek, utasításokat kapjanak. Az állampolgárnak szólási, önkifejezési, kezdeményezési lehetőség kell. Az alapszervi gyűlés, a bizottsági ülés liturgikus aktus. Kivételes alkalom, amely arra való, hogy az ember meghallgathasson másokat és szólhasson. Minden egyes gyűlésen többszörösére növekszenek az agy asszociációs pályái, s a szem elé egyre emberibb látvány tárul.

A fiatalok magas aránya az elmaradott országokban sajátos feladatok elé állítja a kormányt; e kérdések megoldásához okosan kell hozzálátni. A tétlen és gyakran írástudatlan városi ifjúság mindenféle erkölcsromboló tapasztalatnak van kitéve. Az elmaradott ifjúságnak többnyire az ipari országokból behozott játékokat kínálnak. Rendszerint valamiféle egyneműség mutatkozik egy társadalom tagjainak szellemi és anyagi színvonala, valamint e társadalom örömforrásai között. Nos, az elmaradott országok fiatalságának a kapitalista országok fiatalsága számára kitalált játékok állnak rendelkezésére: detektívregények, játékautomaták, obszcén fényképek, pornográf irodalom, tizenhat éven aluliaknak nem ajánlott filmek és főleg az alkohol... Nyugaton a családi környezet, a beiskolázás, a dolgozó tömegek viszonylag magas életszínvonala védőbástyául szolgál e játékok végzetes hatásával szemben. Egy afrikai országban azonban, ahol a szellemi fejlődés egyenetlen, ahol a két világ éles összeütközése nagymértékben aláásta a régi hagyományokat, és felbomlasztotta az észlelés világát, az afrikai fiatal érzelmi élete, érzékenysége ki van szolgáltatva a nyugati kultúrában fellelhető különféle agresszióknak. A család gyakran nem képes szilárdan és egyöntetűen szembeállni ezzel az erőszakkal.

A kormánynak ezen a területen szűrőként és szabályozóként kell működnie. Az elmaradott országok ifjúsági vezetői egy dologban hibáznak: a fejlett országok ifjúsági vezetőinek mintájára értelmezik szerepüket. A lélek megedzéséről, a test kifejlesztéséről, a sporterények megnyilvánulási lehetőségeiről beszélnek. Véleményünk

szerint őrizkedniük kellene ettől a felfogástól. A fejletlen országok ifjúsága többnyire dologtalan. Először is elfoglaltságot kell adni neki. Az ifjúsági vezetőnek ezért intézményesen a munkaügyi minisztériumhoz kell tartoznia. A munkaügyi minisztérium pedig, amely egyébként nélkülözhetetlen egy elmaradott országban, szorosán együttműködik az elmaradott országokban ugyancsak nélkülözhetetlen tervezési minisztériummal. Az afrikai ifjúságot nem a stadionok, hanem a földek, a szántóföldek és az iskolák felé kell irányítani. A stadion nem a városban létesített, magamutogatásra rendszeresített hely, hanem egy darab föld, amelyet feltörnek, megművelnek és átnyújtanak a nemzetnek. A sport tőkés felfogása alapvetően különbözik attól, amelynek az elmaradott országokban kellene kialakulnia. Az afrikai politikusnak nem sportolók, hanem öntudatos emberek nevelésével kellene törődnie, akik mellesleg sportolók is. Ha a sportot nem illesztik bele a nemzet életébe, azaz a nemzetépítésbe, és öntudatos emberek helyett válogatott sportolókat formálnak, akkor a sportot hamarosan elrohasztja a profeszszionizmus, az üzleti szellem. A sport ne váljon polgárok szórakoztatását célzó játékká! A legfőbb feladat: minden pillanatban érteni azt, ami nálunk történik. Nem a kivételest kell kifejlesztenünk, nem a hőst, a *leader* egy másik formáját kell keresnünk. A népet kell fölemelnünk, a nép agyát kell kitágítanunk, berendeznünk, differenciálttá, emberivé tennünk.

Ismét visszakanyarodunk ahhoz a rögeszménkhez, amelyet valamennyi afrikai politikus figyelmébe ajánlunk: arra van szükség, hogy megvilágítsuk a nép erőfeszítéseinek célját, vigyünk fényt a munkába, szabadítsuk meg a ráakódott történelmi homálytól. Egy elmaradott ország vezetőjének tudnia kell, hogy végső soron minden a tömegek nevelésén nyugszik, a gondolkodás felemelésén, amit leegyszerűsítve politikai nevelésnek nevezünk.

Bűnös könnyelműséggel gyakran azt hiszik, a tömegek politikai nevelése abból áll, hogy alkalomszerűen nagy politikai beszédet tartanak nekik. Elegendőnek vélik, hogy a *leader* vagy vezető a doktori értekezések hangnemében beszéljen a fő időszerű kérdésekről,

és máris letudta a tömegek politikai nevelésének fontos feladatát. Márpedig a politikai nevelés lényege megnyitni, feléleszteni és világra hozni a szellemet. Ahogy Césaire mondotta: „Feltalálni a lelkeket.” A tömegek politikai neveléséhez nem elegendő egy politikai beszéd. Makacs dühvei kell a tömegek tudomására hozni, hogy minden tőlük függ: rajtuk múlik, ha egy helyben állunk, és rajtuk múlik az is, ha előrelépünk, nincs demiurgosz, nincs kiváló és mindenért felelős férfiú, mert a demiurgosz maga a nép, és a varázsló kéz végső soron a nép keze. Ahhoz, hogy mindez valóra váljon, igazán testet öltjön, végsőkéig vitt decentralizáció szükséges. A csúctól az alapig, az alaptól a csúcsig vivő körforgásnak szigorú elvvé kell válnia, nem a külsőségek megőrzése kedvéért, hanem egész egyszerűen azért, mert ennek az elvnek a tiszteletben tartásán múlik az üdvösség. Az alaptól indulnak fölfelé azok az erők, amelyek dinamizmust visznek a csúcsra, és dialektikusán lehetővé teszik egy újabb ugrás végrehajtását. Megint csak mi, algériaiak értettük meg nagyon gyorsan ezeket a dolgokat, mert egyetlen csúcson levőnek sem nyílt alkalma arra, hogy bármiféle üdvöztítő küldetéssel kérkedjen. Algériában az alap harcol, és ez az alap tudja, hogy mindennapos hősi és kemény küzdelme nélkül a csúcs sem tartana ki. Mint ahogyan azt is tudja, hogy csúcs és vezetés nélkül az alap szétesne a széthúzásban és zúrzavarban. A vezetés értékét és erejét a harcoló nép léte adja. A szó szoros értelmében a nép adja át magát önszántából a vezetésnek, és nem a vezetés tűri meg a népet.

A tömegeknek tudniuk kell, hogy a kormány és a párt az ő szolgálatukban áll. Egy méltóságteljes, tehát méltósága tudatában levő nép sohasem felejt el ezeket a nyilvánvaló tényeket. A gyarmati hódoltság alatt azt mondták a népnek, hogy életét kell áldoznia a méltóság diadaláért. Afrika népei azonban hamar megértették, hogy méltóságukat nemcsak a hódító vitatja. Afrika népei gyorsan megértették, hogy a méltóság és a szuverenitás tökéletesen egyenértékű. A méltóságteljes és szabad nép voltaképpen szuverén nép; a méltóságteljes nép felelős nép. És nem ér semmit „megmutatni”, hogy az afrikai népek gyermetegek vagy gyengeelméjűek. Adott kormány-

hoz és párthoz olyan nép tartozik, amelyet megérdemel. Rövidebb-hosszabb távon pedig egy népnek is olyan kormányja van, amelyet megérdemel.

Egyes országok konkrét tapasztalata igazolja ezeket a nézeteket. Gyűléseken előfordul olykor, hogy a pártmunkások a nehéz kérdések megoldása helyett a „nincs más hátra, mint...” formulához folyamodnak. Gyakran győz ez az önkényes rövidítés, amelyben veszélyesen erősíti egymást az ösztönösség, a leegyszerűsítő szinkretizmus és az intellektuális kidolgozatlanság. Valahányszor egy pártmunkásnál a felelősség ilyenén elutasítását tapasztaljuk, nem elég csupán közölni vele, hogy nincs igaza. Felelősségre kell vonni, fel kell szólítani, hogy vigye végig gondolatmenetét; majd meg kell értetni vele a „nincs más hátra, mint...” megfogalmazás gyakran kegyetlen, embertelen és végeredményben terméketlen voltát. Senki sem lehet az igazság kizárólagos birtokosa, sem a vezető, sem a pártmunkás. Helyi szituációkban az igazság keresése közös ügy. Egyesek tapasztalatokban gazdagabbak, könnyebben fejtik ki gondolataikat, a múltban több mentális kapcsolatot építhettek ki. Kérülniük kell azonban, hogy elhallgattassák a népet, mert az elfogadott döntés sikere az egész nép összehangolt és tudatos elkötelezettségétől függ. Senki sem léphet ki a játékból. Mindenkit megölnek vagy megkínóznak, a független nemzetben mindenki éhezni fog és részes a tespedésben. A közös harc közös felelősséget feltételez az alap szintjén, és testületi felelősséget a csúcson. Igen, mindenkit kompromittálni kell a közös boldogulásért folytatott küzdelemben. Nincs tiszta kéz, nincsenek ártatlanok, sem nézők. Valamennyien beszenyezzük kezünket földünk mocsarában és agyunk ijesztő ürességében. Aki szemlélődik, az gyáva vagy áruló.

A vezetés feladata az, hogy magával ragadja a tömegeket. Nos, a csatlakozás tudatosságot, a betöltendő küldetés megértését, röviden: legalább kezdetleges elvonatkoztatást feltételez. Nem szabad megrontani, heves érzelmek zűrzavarává oldani a népet. Ma csakis a népből kikerült forradalmi elit által irányított elmaradott országok képesek felvezetni a tömegeket a történelem porondjára.

Ismételjük el viszont, hogy erőteljesen és határozottan meg kell akadályozni a nemzeti burzsoázia, egy kiváltságos kaszt megszületését! A tömegek politikai nevelése azt jelenti, hogy minden egyes állampolgár számára jelenvalóvá kell tenni az egész nemzetet. A nemzeti tapasztalatnak minden egyes állampolgár saját tapasztalatává kell válnia. Ahogyan Sékou Touré elnök igen helyesen emlékeztetett erre az afrikai írók második kongresszusához küldött üzenetében: „A gondolkodás területén képzelheti magát az ember a világ agyának, a való élet síkján azonban, ahol minden beavatkozás a testi és szellemi létet érinti, mindig a világ az ember agya, mert ezen a szinten összegeződnek a gondolkodási képességek és egységek, a fejlődés és tökéletesedés mozgatóerői, itt egyesülnek az energiák, és végeredményben itt summázódnak az ember szellemi értékei.” Az egyéni tapasztalat, mivel nemzeti, a nemzeti lét láncszeme, nem egyéni, korlátolt, szűk tapasztalat többé, s így eljuthat a nemzet és a világ igazságához. Mint ahogy a harc idején minden egyes harcos karjában hordozta a nemzetet, a nemzetépítés szakaszában minden egyes állampolgárnak folytatnia kell konkrét, mindennapi tevékenységét, csatlakoznia kell a nemzet egészéhez, meg kell testesítenie a nemzet mindig dialektikus igazságát, itt és most kell akarnia a teljes ember győzelmét. Ha egy híd fölépítése nem gazdagítja létrehozóinak tudatát, akkor ne épüljön föl az a híd, és az állampolgárok továbbra is úszva vagy kompon szeljék át a folyót. A hidat nem szabad ejtőernyővel ledobni, nem *deus ex machinaként* kell rákényszeríteni a társadalomra, éppen ellenkezőleg: a hídnek az állampolgárok izmaiból és agyából kell megszületnie. S jóllehet olykor talán csak idegen mérnökök és építészek működnek közre, ám a párt helyi vezetőinek jelen kell lenniük, hogy a technika beszívárogyék az állampolgár agyába, hogy a híd részleteiben és egészében megértsék és vállalják. Az állampolgárnak el kell sajátítania a hidat. Csak ekkor válik lehetségessé minden.

Egy magát nemzetinek kikiáltó kormánynak vállalnia kell a nemzet egészét, az elmaradott országokban pedig az ifjúság az egyik legfontosabb réteg. Magasabb szintre kell emelni a fiatalok tuda-

tát, fel kell világosítani őket. Ezzel az ifjúsággal találkozunk majd a nemzeti hadseregben. Ha végrehajtják az ifjúság felvilágosítását, ha az országos ifjúsági szövetség betölti feladatát, és beilleszti az ifjúságot a nemzet egészébe, akkor elkerülhetők lesznek azok a hibák, amelyek megterhelték, sőt aláásták a latin-amerikai országok jövőjét. A hadsereg sohasem hadi iskola, inkább a helyes állampolgári magatartás iskolája, politikai iskola. Egy felnőtt nemzet katonája nem zsoldos, hanem állampolgár, aki fegyverrel védelmezi a nemzetet. Ezért alapvetően fontos, hogy a katona tudja: nem egy tisztet szolgál, bármilyen magas rangú legyen is az, hanem az országot. A nemzet civil és katonai szolgálatát a nemzettudat fejlesztésére, a törzsi rendszer megbontására, az egység megteremtésére kell felhasználni. Az elmaradott országokban a lehető leggyorsabban igyekeznek majd mozgósítani a férfiakat és a nőket. Az elmaradott országnak Őrizkednie kell a feudális hagyományok továbbvitelétől, amelyek szentesítik a férfi elsőbbségét a nővel szemben. A nők a férfiakkal azonos helyet kapnak majd, nem az alkotmány cikkelyeiben, hanem a mindennapi életben, az üzemben, az iskolában, a nemzetgyűlésben. Habár a nyugati országokban kaszárnyákba zárják a katonákat, ez nem jelenti azt, hogy mindig ez a legjobb megoldás. Nem ragaszkodunk ahhoz, hogy katonai szellemmel töltsék el az újoncokat. A szolgálat lehet polgári vagy katonai, az pedig mindenképpen ajánlatos, hogy valamennyi munkabíró állampolgár bármelyik pillanatban beilleszkedhessen egy harci egységbe, hogy megvédhesse a nemzeti és társadalmi tulajdont.

Fontos, hogy a nagyszabású, közérdekű munkákat újoncok végezhessek. Nagyszerű eszköz ez a tunya körzetek aktivizálására, arra, hogy mind több állampolgár ismerje meg az ország realitásait. El kell kerülni, hogy a hadsereg önálló testté alakuljon, amely tétlenségében, megbízatások híján előbb-utóbb „politizálni” kezd, és fenyegeti a hatalmat. A szalontábornokok addig forgolódnak a hatalom előszobáiban, amíg puccsokról kezdenek álmodozni. Ezt csak a hadsereg politikai nevelésével, tehát nacionalizálásával lehet el-

kerülni. Sürgősen növelni kell a milíciák számát is. Háború esetén az egész nemzet harcol vagy dolgozik. Nincs szükség főfoglalkozású katonákra, a hivatásos tisztek számát pedig a lehető legkisebbre kell csökkenteni. Elsősorban azért, mert a tiszteket nagyon gyakran az egyetemi káderek közül válogatják ki, akik sokkal több hasznot hajthatnának másutt: egy mérnök ezerszer inkább nélkülözhetetlen a nemzet számára, mint egy katonatiszt. Azután azért, mert meg kell akadályozni a kasztszellem kikristályosodását. Az előző oldalakon láttuk, hogy a nacionalizmus csodálatos dala, amely az elnyomó ellen indította a népet, a semmibe száll a függetlenség másnapján. A nacionalizmus nem politikai elmélet, nem program. Ha valóban meg akarjuk kímélni országunkat az ilyen visszalépésektől, a megtorpanásoktól és törésektől, akkor a nemzettudatból mielőbb politikai és társadalmi öntudatot kell formálni. A nemzet sehol sem lehet, csak a forradalmi vezetés által kidolgozott programban, amelyet a nép tiszta fejjel és lelkesen magáévá tesz. A nemzet erőfeszítését állandóan az elmaradott országok összességére kell vonatkoztatni. Az éhség és a sötétség frontjának, a nyomor és a kezdetleges tudat frontjának meg kell jelennie a férfiak és nők lelkében, izmaiban. A tömegek munkájának és arra irányuló akaratának, hogy legyőzzék azokat a csapásokat, amelyek századokon át kizárták őket az emberi szellem történelméből, valamennyi elmaradott nép munkájához és akaratához kell csatlakoznia. Az elmaradott országokban élő emberek törekvése és sorsa valamiképpen közös. A harmadik világot nem a Baudouin király házasságáról vagy az olasz burzsoázia botrányairól szóló hírek érdeklik. Mi azokról a tapasztalatokról szeretnénk tudni, amelyeket az argentinok vagy a burmaiak szereztek az analfabetizmus vagy a diktatórikus hajlamú vezetők ellen folytatott harcukban. Ezek a mozzanatok erőt adnak, tanítanak és sokkal eredményesebbé tesznek minket. Amint látjuk, annak a kormánynak, amely valóban a nép társadalmi és politikai felszabadítására törekszik, programra van szüksége; gazdasági programra, de egyúttal a javak elosztását és a tár-

sadalmi viszonyokat illető elméletre is. Voltaképpen az emberről, az emberiség jövőjéről kell kialakítani valamilyen felfogást. Ez annyit jelent, hogy semmilyen demagóg fogalmazás, semmiféle összejátszás a régi hódítóval nem helyettesítheti a programot. Az eleinte még öntudatlan, de hamarosan egyre tisztábban látó népek erőnek erejével fogják követelni ezt a programot. Afrika népei, az elmaradott népek politikai és társadalmi tudata, a közhiedelemmel ellentétben, gyorsan fejlődik. Veszélyes lehet, ha - mint gyakran előfordul - még a nemzeti szakasz előtt eljutnak a társadalmi öntudatig. Ez a magyarázata annak, hogy az elmaradott országokban a társadalmi igazságosság éles követelése, paradox módon, gyakorta primitív törzsi szemlélettel párosul. Az elmaradott népek éhező emberek módjára viselkednek. Ez annyit jelent, hogy szigorúan megvannak számlálva a napjai azoknak, akik szórakoznak Afrikában. Úgy értjük: hatalmuk nem tarthat a végtelenségig. Az a burzsoázia, amely a tömegeknek egyedül a nacionalizmust veti táplálékul, hűtlen lett hivatásához, és szükségképpen ballépések sorozatába gabalyodik. A nacionalizmus zsákutcába vezet, ha nem magyarázzák meg, nem gazdagítják, nem mélyítik el, ha nem alakul át nagyon gyorsan politikai és társadalmi öntudattá, humanizmussá. Az elmaradott országok burzsoá vezetői meddő formalizmusba zárják a nemzettudatot. Csak a férfiaknak és nőknek a megmagyarázott és megtermékenyítő feladatok iránti tömeges elkötelezettsége teheti tartalmassá és szilárdná ezt a tudatot. A zászló és a kormánypalota ezzel elveszíti nemzeti jelkép mivoltát. A nemzet elhagyja az életnek ezeket a kivilágított és hamis színtereit, vidékre húzódik, ahol megtelik étellel és dinamizmussal. A nemzet élő kifejeződése az egész nép fejlődő öntudata. Férfiak és nők következetes és felvilágosult gyakorlata. A sors kollektív építése, történelmi szintű felelősségvállalás. Máskülönben jön az anarchia, az elnyomás, felbukkannak a törzsi pártok, a föderalizmus stb. A nemzeti kormánynak, ha nemzeti akar lenni, a néppel és a népért, a kisemmizettekért és a kisemmizettekkel kell kormányoznia. Egyetlen *leader* sem he-

lyettesítheti a nép akaratát, bármilyen értékes legyen is, a nemzeti kormányoknak pedig, mielőtt a nemzetközi tekintély megszerzésére fordítaná figyelmét, vissza kell adnia valamennyi állampolgár méltóságát, be kell rendeznie az elméket, emberi dolgok látványát kell a szemek elé tárnia, emberi, mert öntudatos és szuverén emberek-ből álló társadalmat kell kialakítania.

4. A nemzeti kultúráról

Az afrikai forradalomban való részvételhez nem elegendő forradalmi dalt írni, csinálni kell ezt a forradalmat a néppel együtt. A néppel együtt, és a dalok akkor majd maguktól jönnek.

Az autentikus cselekvéshez az kell, hogy mi magunk Afrika és az afrikai gondolkodás élő részévé, a teljes egészében Afrika felszabadítása, haladása és boldogsága érdekében mozgósított népi energia alkotóelemévé váljunk. Ezen a harcon kívül nincs hely sem az olyan művész, sem az olyan értelmiségi számára, aki valóban elkötelezi magát, és cselekvő módon a néppel együtt részt vesz Afrika és a szenvedő emberiség nagy küzdelmében.

Sékou Touré¹

Minden nemzedéknek viszonylagos sötétségben kell megtalálnia, betöltenie vagy elárulnia küldetését. Az elmaradott országokban az előző nemzedékek egyszerre dacoltak a kolonializmus pusztításával, és készítették elő napjaink harcait. Most, amikor a küzdelem középpontjába kerültünk, le kell szoknunk arról, hogy lekicsinyeljük apáink tetteit, vagy értetlenséget színleljünk hallgatásuk, visszahúzódásuk láttán. Ők úgy harcoltak, ahogy tudtak, az akkor-tájt rendelkezésükre álló fegyverekkel, s ha harcukat nem visszahan-

¹ *Le leader politique considéré comme représentant d'une culture.* Beszéd a néger írók és művészek második kongresszusán. Róma 1959.

gozta a nemzetközi aréna, ennek okát nem annyira a hősiesség hiányában, mint az alapvetően más nemzetközi helyzetben kell keresnünk. Jó néhány gyarmatosítottnak kellett azt mondania: „ez nem mehet így tovább”, jó néhány törzsnek kellett föllázadnia, jó néhány parasztfelkelésnek leveretnie, jó néhány megmozdulásnak elfojtatnia ahhoz, hogy ma a győzelem szilárd bizonyosságával állhassuk a sarat.

Nekünk, akik elhatároztuk, hogy szétzúzzuk a kolonializmust, az a történelmi küldetésünk, hogy megfelelő mederbe tereljünk minden lázadást, minden elkeseredett cselekedetet, minden elvetélt vagy vérbe fojtott kísérletet.

Ebben a fejezetben megvizsgáljuk majd azt az alapvetőnek érzett kérdést, hogy jogos-e a nemzet követelése. El kell ismernünk, hogy a népet mozgósító politikai párt nemigen törődik a legitimitás kérdésével. A politikai pártok a megélt valóságból indulnak ki, és ennek a valóságnak, a férfiak és nők jelenére és jövőjére nehezedő aktualitásnak a nevében döntenek a cselekvés mellett. A politikai párt megindító szavakkal szólhat a nemzetről, ám voltaképpen azt tartja fontosnak, hogy a nép, amely figyel reá, megértse: részt kell vennie a harcban, ha egyáltalán létezni akar.

Ma már tudjuk, hogy a nemzeti harc első szakaszában a kolonializmus ökonomista politikával próbálja leszerelni a nemzeti követelést. A kolonializmus már a legelső ilyen követelések hallatára megértést színlel, tüntető alázattal ismerve el, hogy az ország súlyos elmaradottságban szenved, s ez jelentős gazdasági és társadalmi erőfeszítést tesz szükségessé.

Előfordul, hogy egyes látványos intézkedések - helyenként munkanélkülieket foglalkoztató üzemek beindítása - valóban néhány évvel késleltetik a nemzettudat kikristályosodását. A kolonializmus azonban előbb-utóbb ráébred arra, hogy nem képes valóra váltani olyan gazdasági-társadalmi reformtervezetet, amely kielégítené a gyarmati sorban élő tömegek igényeit. A kolonializmus még a gyomor kérdéseiben is tanúbizonyságot tesz vele született tehetetlenségéről. A kolonialista állam nagyon hamar rájön arra,

hogy ha szigorúan gazdasági téren kívánja lefegyverezni a nemzeti pártokat, akkor azt kellene tennie a gyarmatokon, amit saját hazájában nem akart megtenni. A cartier-izmus elmélete nem véletlenül virul manapság szinte mindenütt.

Az a keserű kiábrándultság, amellyel Cartier Franciaországnak azt a makacs igyekezetét szemléli, hogy magához kössön olyan embereket, akiket majd táplálnia kell, miközben oly sok francia szűkölködik, tükrözi, milyen képtelenségre vállalkozik a kolonializmus, ha önzetlen segélynyújtási és támogatási programmá kíván átvedleni. Ennélfogva - még egyszer hangsúlyozzuk - nem szabad időt vesztegetnünk annak szajkózására, hogy jobb méltósággal éhezni, mint szolgaságban kenyérhez jutni. Ellenkezőleg, be kell látnunk, hogy a kolonializmus képtelen biztosítani a gyarmati népek számára azokat az anyagi feltételeket, amelyek elfeledtethetnék velük a méltóság utáni vágyat. Amint a kolonializmus megértette, hová vezet a társadalmi reformok taktikája, azon nyomban visszatérnek régi reflexei, növeli rendőri erőit, csapatokat vezényel ki, és felállít egy érdekeinek és lelkivilágának inkább megfelelő terrorisztikus rendszert.

A politikai pártokon belül, de leggyakrabban mellettük, megjelennek a gyarmati kultúra képviselői. A nemzeti kultúra követelését, e kultúra létének hangsúlyozását ők a harc különösen fontos területének tekintik. Míg a politikusok cselekvése a jelen valóságához kötődik, a kultúra emberei tudatosan beleilleszkednek a történelembe. A kolonializmus aligha vet ügyet arra a gyarmati értelmiségre, amely támadni akarja a gyarmatosítás előtti időszakot a barbárság koraként tárgyaló kolonialista elméletet. Annál is kevésbé törődik ezzel, mivel a fiatal gyarmati értelmiség által fejtegetett gondolatokat az anyaországbeli szakemberek is nagymértékben magukénak vallják. Valóban banális megállapítás, hogy számos európai kutató évtizedek óta nagyjából rehabilitálta az afrikai, a mexikói, a perui civilizációt. Méltán keltett meglepetést, hogy a gyarmati értelmiségiek milyen szenvedélyesen védelmezik meggyőződésüket: van nemzeti kultúrájuk. Ám azok, akik elítélik ezt a túlfűtött szen-

vedélyt, egyszerűen elfelejtik, hogy saját lelkiviláguk, saját énjük kényelmesen meghúzódik a francia vagy német kultúra mögött, amely már kiállta a próbát, s amelyet senki sem vitat el.

Megengedem: az a tény, hogy létezett azték civilizáció, nem sokat változtatott a mai mexikói paraszt élelmiszerellátásán. Megengedem: mindazok a bizonyítékok, amelyeket egy csodás songhai civilizáció létezése mellett lehetne felsorakoztatni, mit sem változtatnak azon, hogy e civilizáció mai örökösei rosszul tápláltak, írástudatlanok, üres fejjel, üres szemmel, kiszolgáltatottságban élnek. Többször elhangzott már, hogy a nemzeti kultúra szenvedélyes kutatása a gyarmati korszakban a gyarmati értelmiségnek azon a közös törekvésén alapszik, hogy nagyobb távlatból szemlélje a nyugati kultúrát, amelyben már-már elmerül. Belátván, hogy tévúton járnak, azaz elvesznek a nép számára, dühös, tébolyult szívóssággal igyekeznek kapcsolatot találni népük legősbibbi, a gyarmatosítást messze megelőző időkből megőrzött életerejével.

Menjünk tovább: ezt a szenvedélyt, ezt a dühöt talán az a titkos remény szítja vagy legalábbis irányítja, hogy a jelenlegi nyomoron, önmegvetésen, lemondáson és tagadáson túl fölfedezhetnek egy gyönyörű, tündöklő kort, amely egyszerre adja vissza erkölcsi méltóságunkat önmagunk és mások szemében. Mondom, szándékosan rugaszkodom messzire. A gyarmati értelmiségiek, öntudatlanul talán, mert nem szerelmeskedhetnek leigázott népük mostani történelmével, mert nem gyönyörködhetnek mai barbárságuk történelmében, messzebbre akartak menni, mélyebbre ereszkedni, és minden bizonnyal rendkívüli örömmel fedezték föl, hogy a múlt cseppet sem szégyenletes, hanem méltóságteljes, dicső és ünnepélyes. A letűnt nemzeti kultúra visszakövetelése nem csupán az önbecsülést adja vissza, nem csupán a jövő nemzeti kultúrát igazolja. Alapvető jelentőségű változást idéz elő a gyarmatosított lelki-érzelmi egyensúlyában is. Talán nem mutattak rá kellőképpen arra, hogy a kolonializmus nem éri be annyival, hogy rákényszeríti törvényét az elnyomott ország jelenére és jövőjére. A kolonializmus nem éri be annyival, hogy szorosabbra vonja a hálót a nép körül.

és kiürít a gyarmatosított agyából minden formát és tartalmat. Egyfajta perverz meggondolásból, a leigázott nép múltját veszi célba, eltorzítja, elferdíti, megsemmisíti azt. A gyarmatosítást megelőző történelem e leértékelése ma dialektikus jelentést kap.

Ha elgondoljuk, mekkora erőfeszítéseket tettek a gyarmati korszakra oly jellemző kulturális elidegenítésért, megértjük, hogy semmi sem volt véletlen, s hogy a gyarmati uralom végső célja éppen a bennszülöttek meggyőzése volt arról, hogy a kolonializmus hivatott kiragadni őket a sötétségből. A kolonializmus tudatosan arra törekedett, hogy bevésse a bennszülöttek fejébe: a gyarmatos távozása a barbárságba való visszaesést, eldurvulást, elállatiasodást jelentene számukra. Tudat alatt a kolonializmus tehát nem arra vágyott, hogy a bennszülött gyöngéd és megértő anyának tekintse, aki megvédi gyermekét az ellenséges környezettől, hanem olyan anyának akart látszani, aki mindig megakadályozza alapvetően beteg lelkű gyermekét abban, hogy sikeres öngyilkosságot kövessen el, hogy szabadjára engedje romboló ösztöneit. A gyarmatosító anya megóvjá gyermekét önmagától, önnön énjétől, saját lelkivilágától, biológikumától, létéből fakadó szerencsétlenségétől.

Ilyen körülmények közt a gyarmati értelmiségi követelése nem öncélú, hanem egy következetes program igénye. Az a gyarmati értelmiségi, aki a törvényes keretek között folytatja harcát, aki bizonyítékokat akar felsorakoztatni, aki hajlandó mezítenre vetkőzni azért, hogy jobban föltárhassa testének történelmét, arra ítéltetett, hogy alászálljon népe legbensejébe.

Ez az alászállás nem sajátosan nemzeti jellegű. A kolonializmus hazugságai ellen csatát indító gyarmati értelmiségi kontinentális méretekben vívja majd harcát. A múlt felértékelődik. A múltból kiszakított s így teljes fényében tündöklő kultúra nem hazája kultúrája. Az igyekezetükben árnyalatnyi különbségekre nem figyelő gyarmatosítók állandóan hangsúlyozták, hogy a néger vadember, s ebben a néger sem angolait, sem nigériait nem jelentett. A néger-ről beszéltek. Ez az óriási földrész a gyarmatosítók szemében vademberek barlangja, babonák és fanatizmus dúlta, megvetést érdem-

lő. Isten átkától vert ország volt, emberevők országa, négerrek országa. A kolonializmus ítélete az egész földrészt sújtja. A kolonialistáknak az az állítása, amely szerint a gyarmatosítást megelőző korszakot az emberi sötétség jellemezte, az egész afrikai kontinensre vonatkozik. Amikor a gyarmatosított azon igyekszik, hogy visszanyerje önbecsülését és megszabaduljon a gyarmatosítók ütötte sebeitől, ugyanabban a logikai körben mozog, mint a kolonializmus. Az a gyarmati értelmiségi, akit mélyen átjárt a nyugati kultúra, és aki elsőként hirdeti meg egy kultúra létezését, ezt sohasem Angola vagy Dahomey nevében teszi: az afrikai kultúrát hangsúlyozza. Amikor a néger, aki sohasem volt annyira néger, mint amióta a fehér ember uralkodik fölötte, elhatározza, hogy megmutatja kultúráját, és e kultúrához mérten cselekszik, felismeri, hogy a történelem meghatározott terepet kényszerít rá, meghatározott utat jelöl ki számára, s hogy egy néger kultúrát kell kifejezésre juttatnia.

Mélységesen igaz az, hogy a gondolkodásnak vagy legalábbis a gondolkodás egyes lépéseinek ezért a faji alapokra helyezéséért elsősorban az európaiakat terheli a felelősség, akik minduntalan szembeállították a fehér kultúrát az azon kívül álló kulturálatlansággal. A gyarmatosítók nem tartották szükségesnek, hogy külön-külön tagadják a különböző nemzeti kultúrákat. A gyarmatosított válasza is kontinentális érvényű lesz. Afrikában az utóbbi húsz év gyarmati irodalma nem nemzeti, hanem néger irodalom. A *négritude* fogalma például érzelmi, ha ugyan nem logikai antitézise volt annak a sérelemnek, amely a fehér ember részéről érte az emberiséget. Egyes területeken egyedül a fehérékből áradó megvetésre válaszként zúduló *négritude* bizonyult alkalmasnak a tilalmak és átkok feloldására. Mivel a guineai vagy kenyéi értelmiségiek mindegyike előtt az elnyomó egységes elutasításába, összehangolt megvetésébe ütköztek, reakciónk az volt, hogy csodálták és megénekeltek önmagukat. Az európai kultúra feltétlen igenlését az afrikai kultúra feltétlen igenlése követte. A *négritude* dalnokai egészében véve szembeállították az öreg Európát és a fiatal Afrikát, az unalmas ést és a költészetet, az elnyomó logikát és a toporzékoló természete-

tét; az egyik oldalon merevség, szertartásosság, protokoll, szkepticizmus, a másikon naivitás, féktelenség, szabadság vagy akár bujaság. De felelőtlenség is.

A *négritude* dalnokai habozás nélkül túllépnek a földrész határain. Amerika feketéi még erősebben visszhangozzák majd ezt a himnuszt. Megszületik a „fekete világ”, és a ghanai Busia, a szene-gáli Birago Diop, a szudáni Hampaté Ba, a chicagói Saint-Clair Drake fenntartás nélkül hangsúlyozzák majd a közös szálakat, az azonos erővonalakat.

Említhetjük az arab világ példáját is. Tudvalevő, hogy a legtöbb arab terület gyarmati uralom alatt állt. Ezeken a vidékeken a kolonializmus ugyanolyan igyekezettel próbálta bevésni a bennszülöttek agyába, hogy gyarmatosítás előtti történelmüket a barbárság uralta. A nemzeti felszabadító harcot az iszlám ébredése néven ismert kulturális jelenség kísérte. Az a szenvedély, amellyel a kortárs arab szerzők az arab történelem nagy fejezeteire hívták fel népük figyelmét, válasz a megszállók hazugságaira. Lajstromozták az arab irodalom nagy neveit, s éppolyan hévvel, éppolyan lelkesedéssel lobogtatták az arab civilizáció múltját, mint az afrikai civilizációkét. Az arab vezetők megkísérelték túlszárnyalni a híres Dar el-Salamot, amely oly fényesen tündökölt a XII., XIII. és XIV. században.

Politikai téren ma az Arab Liga konkretizálja a múlt örökségének vállalására és kiteljesítésére irányuló szándékot. Ma arab orvosok és költők szölongatják egymást az országhatárokon keresztül, igyekezve fellendíteni az új arab kultúrát, az új arab civilizációt. Ezek az emberek az arabság nevében gyűlnek össze és próbálnak gondolkodni. A nemzeti érzés azonban az arab világban még a gyarmati uralom alatt is megőrzött némi elevenséget, nem úgy, mint Afrikában. Ez az oka annak, hogy az Arab Ligában nem mutatható ki a mindenkinek mindenkivel való spontán közössége, ellenkezőleg, mindenki paradox módon saját nemzete eredményeit próbálja magasztalni. Az afrikai világ kultúrája megszabadult a rá korábban jellemző differenciálatlanságtól, az arabok viszont nem

mindig képesek kellő alázattal viseltetni a tárgy iránt. A kulturális élmény nem nemzeti, hanem arab. Még nem a nemzeti kultúrák megszilárdítása, nem a nemzeti mozgalmak megértése a feladat, hanem egy arab vagy afrikai kultúra föl vállalása, az elnyomó mindenre kiterjesztett elítélő véleményével szemben. Az afrikaiaknál és az araboknál egyaránt azt látjuk, hogy a gyarmati országok kulturális képviselőinek követelése egybehangolt, az egész földrészre, az arabok esetében pedig az egész világra kiterjedő.

Ez a történelmi kényszer, amelynek hatására az afrikai kultúra képviselői faji alapokra helyezik követeléseiket, s inkább afrikai, mintsem nemzeti kultúráról beszélnek, zsákutcába vezet. Vegyük az Afrikai Kulturális Társaság példáját! Ezt a társaságot afrikai értelmiségiek hozták létre, akik meg akarták ismerni egymást, ki akarták cserélni tapasztalataikat, kutatási eredményeiket. A társaság célja tehát az volt, hogy bizonyítsa az afrikai kultúra létét, feltérképezze ezt a kultúrát az egyes nemzeteken belül, feltárja minden egyes nemzeti kultúra belső dinamizmusát. Ám ezzel egy időben a társaság egy másik igényt is kielégített: csatlakozott az Európai Kulturális Társasághoz, amely így már-már Egyetemes Kulturális Társasággá alakult. E döntés alapja tehát az a törekvés, hogy teljes fegyverzetben, az afrikai kontinens érzéseiből fakadó kultúrával legyenek jelen az egyetemes találkozáson. Nos, ez a társaság hamarosan alkalmatlan lesz e különféle feladatok föl vállalására, és magamutogató megnyilatkozásokra korlátozódik: megmutatni az európaiaknak, hogy létezik afrikai kultúra, szembehelyezkedni a feltűnősködő, önimádó európaiakkal - ez lesz a társaság tagjainak szokásos magatartása. Rámutattunk, hogy ez a magatartás természetes, a nyugati kultúra képviselői által terjesztett hazugságok tesz ik jogossá. Csakhogy a társaság céljai egyre mélyebben lealacsonyodnak a *négritude* fogalmának kidolgozásával. Az afrikai társaság a fekete világ kulturális társasága lesz, és kénytelen magába fogadni a néger diaszpórát, azaz az amerikai földrészekre jutó több tízmillió feketét is.

Az Egyesült Államokban, a Közép- és Latin-Amerikában élő né-

gereknek valóban szükségük volt arra, hogy belekapaszkodhassanak valamilyen kulturális mintába. Az ő problémáik nem különböztek alapvetően azoktól, amelyekkel az afrikaiak találták szembe magukat. Az amerikai fehérek nem viselkedtek másképpen velük, mint azok, akik az afrikaiak fölött uralkodtak. Láttuk, a fehérek megszokták, hogy minden négert egy kalap alá vegyenek. Az Afrikai Kulturális Társaság első, 1956-os, Párizsban tartott kongresszusán az amerikai négerek ösztönösen ugyanúgy gondolkodtak problémáikról, mint afrikai fajtestvéreik. Az afrikai kultúra képviselői afrikai civilizációkról beszéltek, s így rendes polgári helyzetet ítélték meg a hajdani rabszolgáknak. Az amerikai négerek azonban fokozatosan ráébredtek arra, hogy a létüket érintő problémák nem fedik pontosan azokat, amelyekkel az afrikai négerek találkoznak. A chicagói négerek éppen csak annyira hasonlítanak a nigériaiakra vagy a tanganyikaiakra, hogy valamennyiüket a fehérekhez való viszonyuk határozza meg. Ám az első összevetések után, ahogy a szubjektivitás első hulláma lecsillapodott, az afrikai négerek észrevették, hogy objektív problémáik alapvetően másfélék. A szabadságbuszoknak, amelyekkel feketék és fehérek megkísérelték leküzdeni a faji megkülönböztetést, elvileg és céljaikat tekintve kevés közülük van az angolai népnek a gyűlöletes portugál kolonializmus elleni hősiecs harcához. Az amerikai négerek éppen ezért határozták el az Afrikai Kulturális Társaság második kongresszusán a Néger Értelmiségiek Amerikai Társaságának megalakítását.

A *négritude* első korlátai tehát az emberek történelmi meghatározottságáról tanúskodó jelenségekben mutatkoznak meg. A néger kultúra, az afrikai néger kultúra darabjaira hullott, mivel az ezt megtestesíteni kívánó emberek belátták, hogy minden kultúra elsősorban nemzeti, s hogy a Richard Wrightot vagy Langston Hughest foglalkoztató problémák lényegesen különböznek azoktól, amelyekbe Léopold Senghor vagy Dzsomo Kenyatta ütközhettek. Egyes arab államoknak - pedig az arab megújulás varázslatos énekét zengték - ugyancsak rá kellett jönniük arra, hogy földrajzi

fekvésük, országaik kölcsönös gazdasági függősége erősebb a múlt-nál, amelyet újra akartak élni. Egyes arab államok ma ezért kötődnek szervesen a mediterrán kulturális társaságokhoz. Ezeket az államokat ugyanis új kényszerek, új kereskedelmi kapcsolatok béklyózzák, ellenben az arab terjeszkedés idején uralkodó kötelékek megszűntek. Legfőképpen azonban: az egyes arab államok politikai rendszere oly mértékben eltérő, egymástól idegen, hogy még kulturális találkozásuk is képtelenségnek tűnik.

Látjuk tehát, hogy a kultúra kérdése kapcsán, ahogy olykor a gyarmati országokban fölvetődött, veszélyes kétértelműségek adódhatnak. A négerrek műveletlensége - ezt hirdetik a kolonialisták -, az arabok vele született barbársága logikusan vezetett a már nem nemzeti, hanem kontinentális méretű és erősen faji jellegű kulturális jelenségek magasztalásához. Afrikában az értelmiségi néger-afrikaiként vagy arab-muzulmánként lép fel, s nem sajátosan nemzeti alapokon. A kultúra egyre inkább elszakad napjaink valóságától. Egy szenvedélyektől izzó otthon zártságában talál menedéket, és nehezen tör magának járható utakat, pedig csak ezek révén tehetne szert a termékenység, az egyöntetűség és a tartalmasság attribútumára.

Ha történelmileg körülhatárolt is a gyarmati értelmiségi vállalkozása, bizonyos, hogy nagymértékben hozzájárul a politikusok tetteinek támogatásához, igazolásához. Igaz, a gyarmati értelmiségi fellépése olykor kultikus vagy vallásos jelleget ölt. Ám ha helyesen kívánjuk értelmezni ezt a magatartást, látjuk, mit is tükröz valójában : a gyarmatosítottban tudatosodik az a veszély, hogy már-már az az Őt népéhez kötő utolsó kötelékeket tépi szét. A nemzeti kultúra létezésébe vetett hit valójában megszállott, kétségbeesett visszatérés, visszatérés akármire. Azért, hogy el ne kárhazzon, hogy kiszabaduljon a fehér kultúra fennhatósága alól, a gyarmatosított úgy érzi, vissza kell térnie az ismeretlen gyökerekhez, s törtenjék bármi, el kell veygülnie ebben a barbár népben. Mivel úgy érzi, megőrült, azaz leküzdhetetlenül fenyegető ellentmondások élő küzdőterévé válik, kievickél a mocsárból, amelyben csaknem elme-

rült, és vaktában, gondolkodás nélkül elfogadja a dolgokat, a helyzet vállalása, szentesítése mellett dönt. A gyarmatosított rádöbben, hogy mindenért és mindenkiért kénytelen felelni. Nem csupán védelmező lesz, elfogadja azt is, hogy a többiek közé sorolják, s ettől fogva már megengedheti magának, hogy nevéssen, és gyávasága a múlté.

Ez a keserves és fájdalmas kiszakadás egyúttal szükséges is. Ha nem valósul meg, rendkívül súlyos lelki-érzelmi torzulásokat figyelhetünk meg. Parttalan, korlátatlan, színtelen, hontalan, gyökeretlen embereket - angyalokat. Az sem lesz meglepő, ha némely gyarmatosítottól ezt halljuk: „Mint szenegáli és francia..., mint algériai és francia...” Ha a két nemzethez tartozást, két meghatározottságot vállaló arab-francia, nigériai-angol értelmiségi hű akar maradni az igazsághoz, fennakad a szükségszerűsége: az egyik meghatározottság tagadását választja. Nem akarva vagy nem tudva választani, ezek az értelmiségiek általában magukba fogadják az őket kialakító összes történelmi meghatározottságokat, és egy szélsőséges gesztussal „egyetemes nézőpontra” helyezkednek.

A gyarmati értelmiségi mohón vetette bele magát a nyugati kultúrába. Úgy próbálja magáévá tenni az európai kultúrát, akár az örökbe fogadott gyermek, aki csak akkor állapodik meg új családjában, ha legalább némi biztonságérzet kikristályosodik benne. Nem fog megelégedni Rabelais vagy Diderot, Shakespeare vagy Edgár Poe ismeretével, a velük való végső cinkosságig feszíti értelmét.

A hölgy nem volt magányos

Volt férje

Nagyon rendes férj

Aki Racine-t és Corneille-t idézte

És Voltaire-t és Rousseau-t

És az öreg Hugót és a fiatal Musset-t

És Gide-et és Valéryt

És még annyi sok mást.²

² René Depestre: Face a l'á nuit.

Amikor azonban a nacionalista pártok a nemzeti függetlenség nevében mozgósítják a népet, a gyarmati értelmiségi olykor képes elvetni ezeket az ismereteket, amelyeket hirtelen elidegenítőnek érez. Persze könnyebb kijelenteni azt, hogy elvetünk valamit, mint valóban meg is tenni. Az az értelmiségi, aki a kultúra közvetítésével hatolt be a nyugati civilizációba, akinek sikerült egy testté válnia, azaz testet cserélnie az európai civilizációval, csakhamar rájön, hogy az eredetiségre irányuló törekvésével fölvállalt kulturális minta nemigen kínál számára olyan kiemelkedő személyiségeket, akik állnák az összehasonlítást a hódító kultúrájának számos és elbűvölő nagy szellemével. Természetesen a történelem, amelyet egyébként nyugatiak írtak nyugatiak számára, alkalomszerűen felértékelheti az afrikai múlt bizonyos korszakait. A hazája jelenével találkozó értelmiségit azonban, aki teljesen „tárgyilagosan” szemléli a földrész mai valóságát, elrémíti a sivárság, a butaság, a vad-ság. Márpedig érzi, hogy ki kell lépnie a fehér kultúrából, hogy másfelé kell fordulnia, akármerre, s mivel nem talál az elnyomó által elébe tárt magasztos látványhoz mérhető kulturális táplálékot, a gyarmati értelmiségi többnyire szenvedélyből fakadó alapállásra tér vissza, és lelkivilágán rendkívüli érzékenység, ingerlékenység, fogékonyság uralkodik el. Ez a beszűkülés, amely elsősorban egy hibás okoskodás eredménye, belső mechanizmusában és külső megjelenésében leginkább valamilyen reflexre, izomgörcsre emlékeztet.

Ezek alapján elég érthetővé válik azoknak a gyarmati értelmiségieknek a stílusa, akik a felszabadulóban levő öntudat e fejlődési szakaszát kívánják kifejezni. Szaggatott, képekben igen gazdag stílus ez, mivel a kép az a felvonóhíd, amelyen át az öntudatlan energiák kiáramolhatnak a környező rétekre. Erőteljes, élénk ritmusú, minden ízében lüktetően eleven stílus. Színes is, napbarnított, napfényes és szenvedélyes. Ez a stílus annak idején megdöbbentette a nyugatiakat; egyáltalán nem faji jellegzetesség - mint ahogy felakarták tüntetni -, hanem mindenekelőtt belső tusakodást tükröz, feltárja azt, hogy ennek az embernek szükségképpen fájdalmat kellett okoznia önmagának, a szó szoros értelmében saját piros véré-

vei kellett véreznie, meg kellett szabadulnia lényének attól a részétől, amely már magában hordozta a rothadás csíráit. Fájdalmas, heves harc ez, ahol elkerülhetetlenül az erőnek kellett helyettesítenie az eszmét.

Bár a költészetben szokatlan magaslatokra emelkedik ez az eljárás, a lét síkján az értelmiségi gyakran zsákutcába kerül. Amikor így vagy úgy elérve a népével való egyesülés tetőpontjára, az értelmiségi elhatározza, hogy visszatér a mindennapiság útjára, kalandjából csak ijesztően terméketlen formulákat hoz magával. Kiváltképp a szokásokra, a hagyományokra, a megjelenési formákra figyel, s a kényszerű, fájdalmas kutatás csupán közönséges egzotikumhajhászásra emlékeztet. Ebben az időszakban az értelmiségiek a bennszülött világ legapróbb megnyilvánulásait is megéneklük. A bubu szent ruhadarab lesz, a keleti papucs kedvéért elhagyják a párizsi és olasz cipőket. Egyszeriben kínos lesz az elnyomó nyelven beszélni. A néphez való visszatérés ebben a szakaszban nemegyszer azt jelenti, hogy az értelmiségi néger akar lenni, nem másmilyen néger, mint a többi, hanem igazi néger, néger kutya, amilyennek a fehér ember akarja látni. Visszatérni a néphez annyi, mint *bicot*-vá, a lehető leginkább bennszülöttté, felismerhetetlenné válni, azaz levágni szárnyunkat, amelyet hagytak kinőni.

A gyarmati értelmiségi elhatározza, hogy felleltározza a gyarmati világtól átvett rossz viselkedési formákat, és sietve emlékezetébe idézi a nép jó modorát, hiszen e nép minden igazság birtokosának kiáltatott ki. Az a megbotránkozás, amelyet ez a lépés az országban letelepedett kolonialisták soraiban kelt, csak megerősíti a gyarmatosítottat elhatározásában. Amikor a kolonialisták, akik már belekóstoltak az asszimiláltakon aratott győzelembe, beismerik, hogy e megmentettnek vélt emberek kezdenek beolvadni a néger csőcselékbe, az egész rendszer meginog. Amikor egy megnyert gyarmatosított, egy olyan gyarmatosított, aki kezdte beadni a derekát, úgy dönt, hogy elmerül a tömegben, ez nem csupán a gyarmatosítás egyik kudarca, hanem az elvégzett munka haszontalanságát és felületességét is jelképezi. Minden egyes gyarmatosított, aki vissza-

tér a vízválasztó túlsó oldalára, radikálisan elítéli a módszert és a rendszert, s a gyarmati értelmiségi az általa keltett botrányban lel igazolást visszahúzóódására és bátorítást a kitartásra.

Ha gyarmati írók művein keresztül akarnánk fellelni a fejlődés egyes jellemző szakaszait, akkor három időszakra tagolt kép rajzolódna ki előttünk. Az első szakaszban a gyarmati értelmiségi bebizonyítja, hogy magáévá tette a hódító kultúráját. Művei pontosan megfelelnek a hasonló anyaországi műveknek. A művek európai sugallatra születnek, s könnyűszerrel besorolhatók az anyaország irodalmának valamelyik meghatározott áramlatába. Ez a tökéletes asszimiláció időszaka. Ebben a gyarmati irodalomban találunk parnasszistákat, szimbolistákat, szürrealistákat.

A második szakaszban a gyarmatosított megrendül, és emlékezni akar. Az alkotásnak ez az időszaka hozzávetőleg megegyezik az imént leírt alámerüléssel. Mivel azonban a gyarmatosított nem szerves része népének, mivel csak külsőleges kapcsolatot tart fenn vele, megelégszik az emlékezéssel. Emlékezete mélyéről gyermekkori történetek kerülnek majd elő, egy átvett esztétika és más tájon fölfedezett világfelfogás jegyében újraértékeli az Ősi legendákat. A harcot megelőző irodalomban nemegyszer döntő szerepet játszik a humor és az allegória. A szorongás, a rossz közérzet időszaka ez, a halál, az undor élményének kora. Az ember hányingert kap önmagától, de ez alatt már bontakozik a nevetés.

Végül a harmadik, úgynevezett harci szakaszban a gyarmatosított, miután megpróbált elveszni a népben, elveszni a néppel együtt, éppen ellenkezőleg, felrázza a népet. Már nem a nép közönyét hangsúlyozza, a nép ébresztőjévé alakul át. Harcos, forradalmi, nemzeti irodalom ez. Ebben a szakaszban sok férfi és nő, aki azelőtt sohasem gondolt volna irodalmi mű alkotására, most - kivételes helyzetekbe kerülve, börtönben, az ellenállási mozgalomban vagy kivégzése előestéjén - szükségét érzi, hogy megénekelje nemzetét, megfogalmazza a népet kifejező mondatot, egy új, tevékeny valóság szószólójává váljon.

A gyarmati értelmiségi előbb-utóbb mégis belátja, hogy az em-

bér nem a kultúra alapján bizonyítja nemzeti hovatartozását, hanem a népnek a megszálló erők ellen vívott küzdelmében. Semmiféle kolonializmus nem lesz jogos attól, ha az uralma alá vont területeknek nincs saját kultúrája. Sohasem szégyeníthetjük meg a kolonializmust azzal, ha ismeretlen kulturális kincsekre hívjuk fel figyelmét. A gyarmati értelmiségi akkor, amikor éppen lázasan igyekszik kulturális művet alkotni, nem számol azzal, hogy a megszállótól átvett eljárásokat és nyelvet használ. Megelégszik azzal, hogy ezeket az eszközöket állítólagos nemzeti bélyeggel látja el; ez azonban furcsa módon az egzotikumok halmozására emlékeztet. Az a gyarmati értelmiségi, aki kulturális alkotásokon át tér vissza a néphez, valójában idegenként viselkedik. Nemegyszer habozás nélkül alkalmaz nyelvjárásokat annak érzékeltetésére, hogy a lehető legközelebb kíván kerülni a néphez, ám az általa kifejezett gondolatoknak, a benne rejlő törekvéseknek nincs közük ahhoz a konkrét helyzethez, amelyet honfitársai ismernek. Az értelmiségit vonzó kultúra nagyon gyakran csak partikularizmusok tárháza. Miközben a néphez akar kötődni, megreked a látható felszínen. Márpedig ez a felszín csupán egy földalatti, sűrű, szüntelenül megújuló élet visszfénye. Ez a szembeszökő objektivitás látszólag jellemző a népre; valójában csupán egy teljesen megújuló, még alapvetőbb szubsztancia megkövült és már számtalan, de nem mindig következetes alkalmazás során tagadott eredménye. A kultúra embere, ahelyett hogy e szubsztancia nyomába eredne, hagyja, hogy mumifikált foszlányai megigézzék, noha ezek a maguk mozdulatlanságában is épenséggel a tagadást, a túlhaladást, az újítást tükrözik. A kultúra sohasem olyan áttetsző, mint a szokás. A kultúra természetéből fakadóan kerül mindenfajta leegyszerűsítést. Lényegét tekintve szöges ellentétben áll a szokással, amely mindig lezülleszti a kultúrát. A hagyományhoz való ragaszkodás vagy a túlhaladott hagyományok újraélesztése nemcsak a történelemmel, hanem a nép érdekeivel is ellentétes. Amikor egy nép fegyveres vagy akár politikai harcot vív a kíméletlen kolonializmus ellen, megváltozik a hagyomány jelentése. Ebben az időszakban élesen elítélhető a passzív ellenállás

korábban alkalmazott módszere. A harcban álló elmaradott országokban a hagyományok alapvetően ingatagok, és számos olyan erő működik, amely inkább eltávolít tőlük. A gyarmati értelmiségit ezért gyakran az időszerűtlenné válás veszélye fenyegeti. Azok a népek, amelyek már megvívták harcukat, mindinkább ellenállnak a demagógiának, s ha valaki mégis ezt az utat választja, csak közönséges opportunistának, sőt mi több, elmaradottnak bizonyulhat.

Az a gyarmati képzőművész például, aki mindenáron nemzeti művet akar alkotni, a részletek változatlan másolására korlátozza magát. Ezek a művészek, akik addig elmélyedtek a modern eljárásokban, és részesei voltak a kortárs festészet vagy építészet nagy áramlatainak, hátat fordítanak az idegen kultúrának, támadják ezt a kultúrát, és az igazán nemzeti kutatva, előnyben részesítik azokat a vonásokat, amelyeket ők a valóban nemzeti művészet állandó jellemzőinek vélnek. Csakhogy ezek az alkotók megfélekednek arról, hogy a gondolkodás formái, a táplálkozás, a hírközlés, a nyelv és a ruházkodási szokások változásai dialektikusan átszervezték a nép agyát, s hogy a gyarmati időszakban korlátnak bizonyuló állandók most éppen roppant erőteljes változáson mennek keresztül.

Az az alkotó, aki a nemzeti igazságot akarja leírni, paradox módon a múlt, az idejétmúlt felé fordul. Mély elszántságában a gondolkodás kihűlt láváját, a látszatot, a hullákat, a végleg megszilárdult tudást veszi célba. Márpedig annak a gyarmati értelmiséginek, aki hiteles művet akar alkotni, tudnia kell, hogy a nemzeti igazság mindenekelőtt a nemzeti valóság. Be kell hatolnia a tudás fogantatásának forrongó méhébe.

A függetlenné válás előtt a gyarmati festő érzéketlen volt a nemzeti témák iránt. Inkább kedvelte tehát a nonfiguratív ábrázolást, vagy még gyakrabban csendéletekre specializálódott. A függetlenné válás után az az igyekezete, hogy a néphez csatlakozzék, a nemzeti valóság pontról pontra történő ábrázolására szorítja. Ritmus nélküli, derűs, mozdulatlan ábrázolásról van szó, amely nem az életet,

hanem a halált idézi. A felvilágosult körök rajongtak e híven viszszaadott igazság láttán, de joggal kérdezhetjük, vajon ez az igazság valódi-e, valóban nem haladta-e meg, nem bírálta-e fölül az a hősköltemény, amelyen át a nép utat tör magának a történelem felé?

A költészettel kapcsolatban ugyanezeket a megállapításokat tehetnénk. Az asszimilációra jellemző rímes verselés szakasza után berobban a tamtam költői ritmusa. Lázadó, de egyúttal elemző, leíró költészet ez. A költőnek azonban meg kell értenie, hogy semmi sem pótolja a racionális és visszafordíthatatlan elkötelezettségét a fegyverben álló nép oldalán. Idézzük ismét Depestre-t:

*A hölgy nem volt magányos
Volt férje
Egy férj aki mindent tudott
De őszintén szólva nem tudott semmit
Mert nincs kultúra odaadás nélkül
Húsunk és vérünk adása nélkül
Önmagunk másoknak adása nélkül
Odaadás nélkül amely ér annyit mint a
Klasszicizmus és a romantika
És mind a többi amivel szellemünket öntözik.*³

Az a gyarmati költő, aki nemzeti mű megalkotásán fáradozik, aki makacsul népét akarja megírni, célt téveszt, mivel mielőtt megszólalna, nem teremti meg magában a feltétlen odaadás állapotát, amelyről Depestre beszélt. René Char, a francia költő pontosan értette ezt, amikor így írt: „A költemény szubjektív kényszerből és objektív választásból születik. A költemény eredeti meghatározó értékek mozgásban levő halmaza, amely kortársi kapcsolatban van valakivel, akit ez a körülmény elsővé tesz.”⁴

Igen, a gyarmati költő legelső feladata az, hogy meghatározza alkotása tárgyát, a népet. Csakis akkor léphet határozottan előre,

³ Uo.

⁴ René Char: Partage Formel.

ha tudatára ébred elidegenedettségének. Mi mindent a másik oldalról vettünk. Márpedig a másik oldal semmit sem ad anélkül, hogy ezer kitérővel ne terelne minket a maga irányába, hogy tízezerféle mesterkedéssel, százezerféle ravaszsággal ne vonna, ne csábítana, ne zárna börtönbe minket. Elfogadni - ez számtalan vonatkozásban azt is jelenti, hogy foglyul esni. Nem elég tehát a kinyilatkoztatások vagy tagadások halmozásával megkísérelni a szabadulást. Nem elég abban a múltban csatlakozni a néphez, amelyet már maga mögött hagyott; abban a botladozó mozgásban kell vállalni, amellyel épp most indult el, s amelynek alapján egy csapásra minden megkérdőjeleződik. Be kell jutnunk arra a titkos, ingatag területre, ahol a nép tartózkodik, mert minden bizonnyal itt didereg derlepte lelke, itt lobban fel újra érzékelése, itt kezd ismét lélegezni.

Keita Fodeba, a Guineái Köztársaság jelenlegi belügyminisztere, amikor még az Afrikai Balett igazgatója volt, nem ravaszkodott a guineai nép által felkínált valósággal. Forradalmi nézőpontból újraértelmezte hazája valamennyi ritmikus képét. És többet is tett ennél. Érezhető; költői életművében állandóan arra törekedett, hogy pontosan megjelölje a harc történelmi pillanatát, körülhatárolja a cselekvés majdani színterét és azokat az eszméket, amelyek köré kikristályosodik majd a nép akarata. Íme Keita Fodeba egy költeménye, valódi felhívás a gondolkodásra, a demisztifikációra, a harcra.

AFRIKAI HAJNAL

(Gitárzene)

Hajnal volt. A kis falu, amely fél éjszakán át táncolt a tamtamok hangjára, lassan ébredezett. A rongyokba öltözött, furulyázó pásztorok a völgybe terelték nyájaikat. A vízhordó edényekkel felszerelkezett lányok libasorban haladtak a forráshoz vezető kanyargó ösvényen. A marabut udvarában egy csapat gyerek kórusban mormolta a Korán verseit.

(Gitárzene)

Hajnal volt. A nap és az éj harca. Az elcsigázott éj nem bírta tovább, s lassan kimúlt. Néhány napsugár a virradat győzelmének előjeleként még félénken és sápadtan őgyelgett a láthatáron, az utolsó csillagok lágyan bekúsztak a virágzó lángfákhoz hasonlatos felhőgomolyok alá.

(Gitárzene)

Hajnal volt. Amott, a gerendaként húzódó hatalmas síkság közepén egy hajlongó férfi körvonala bontakozott ki: Naman, a földműves sziluettje. Dabájának minden egyes ütésére rémült madarak röppentek föl, s meg sem álltak a nagy Niger folyó, a Dzsoliba békés partjáig. Harmattól nedves szürke gyapjúnadrágja kétoldalt a füvet verdeste. Verejtékezett, ügyesen forgatta szerszámát, fáradhatatlanul, föl sem egyenesedve, mert a magokat még a következő esőzések beállta előtt el kellett ültetni.

(Korazene)

Hajnal volt. Még mindig hajnal. A falombok közt szövőmadarak szállkostak, hirdetve a napfölkeltét. A síkság nedves csapásán egy gyermek futott lélekszakadva Naman felé, kis puzdráját vállán átvetve viselte. így szólt hozzá: „Naman testvér, a falufőnök kéret a tanácskozófa alá.”

(Korazene)

A földművest meglepte ez a korai gyülekezés, lerakta szerszámát, s a falu felé indult, amely most sugárzott a kelő nap fényében. A Vének már ott ültek, ünnepélyesebben, mint valaha. Mellettük egy egyenruhás férfi, a körzet rendőrpáncsnoka közönyösen, nyugalommal szívta pipáját.

(Korazene)

Naman egy báránybőrre telepedett. A főnök varázslója fölemelkedett, hogy tudassa a gyűléssel a Vének akaratát: „A fehérek azért küldték hozzánk a rendőrfőnököt, hogy kérjen egy férfit a faluból, aki majd elmegy háborúzni az ő országukba. Az előkelők tanácskozás után úgy határoztak, hogy fajtánk legjelesebb ifját jelölik ki arra, hogy bizonyítsa a fehérek harcában azt a bátorságot, amely mindig jellemző volt Mandingunkra.”

(Gitárzene)

Hivatalosan kijelölték Namant, akinek tiszteletet keltő termetét, domború izmait dallamos strófákban dicsérték esténként a lányok. Ifjú felesége, a szelíd Kadia, a hírtől feldúlva tüstént abbahagyta a törést, a mozsarat a padlásra vitte, és szó nélkül bezárkózott kunyhójába, hogy elfúló zokogással sirassa szerencsétlenségét. Első férjét elragadta tőle a halál, és nem tudta megérteni, hogy a fehérek elveszik tőle Namant, akiben minden új reménye nyugodott.

(Gitárzene)

Másnap, Kadia könnyei és jajszavai ellenére, a harci tamtamok súlyos hangja a falu kis kikötőjébe kísérté Namant, aki dereglyére szállt a körzet székhelye felé. Éjszaka a lányok nem táncoltak a téren, mint rendesen, hanem Naman előszobájában virrasztó ttok, ahol hajnalig meséltek a parázsló tűz körül.

(Gitárzene)

Több hónap telt el anélkül, hogy a falu hírt kapott volna Namanról. A kis Kadia nyugtalanságában a szomszéd falu varázslójához folyamodott. Maguk a Vének rövid, titkos tanácskozást tartottak e tárgyról, összejövetelükről azonban semmi sem szivárgott ki.

(Korazene)

Egy napon végre levél érkezett Namantól a faluba, Kadiának címezve, aki férjé sorsa miatti aggodalmában még aznap éjszaka, több órás keserves gyaloglás után elment a körzet székhelyére, ahol egy fordító elolvasta a levelet.

Naman Észak-Afrikában volt jó egészségben, és a termésről, a tengerünnepekről, a táncokról, a tanácskozófáról, a faluról tudakozódott. ..

(Balafon)

Ezen az éjszakán a komaasszonyok abban a megtiszteltetésben részesítették az ifjú Kadiát, hogy jelen lehetett a legidősebb asszony udvarában tartott szokásos esti összejövetelükön. A falufőnök, a híren örvendezve, nagy lakomát csapott a környék valamennyi koldusának.

(Balafon)

Ismét több hónap telt el, és mindenkin újra erőt vett a nyugtalanság, mert semmit sem tudtak Namanról. Kadia megint a varázslóhoz készült, amikor újabb levelet kapott. Korzika és Olaszország után Naman most Németországba került, és már kitüntetéssel is büszkélkedhetett.

(Balafon)

Egy másik alkalommal egyszerű képeslap hozta hírül, hogy Naman a németek fogságába esett. A hír mélyen lesújtotta a falut. A Vének tanácsot ültek, s úgy döntöttek, hogy Namannak ezentúl jogában áll eltáncolnia a Dugát, a keselyű szent táncát; ezt senki sem táncolhatja el anélkül, hogy valamilyen kimagasló tettet ne vitt volna

végbe, a malinké császárok táncát, amelynek minden egyes lépése Mali történelmének egy-egy állomását jelenti. Kadia azzal vigasztalódhatott, hogy férje az ország hőseinek méltóságára emelkedett.

(Gitárzene)

Telt-múlt az idő... Két év egymás után... Naman még mindig Németországban volt. Nem írt többé.

(Gitárzene)

Egy szép napon a falufőnök rövid, Naman közeli hazatértét hírül adó üzenetet kapott Dakarból. A tamtamok nyomban peregni kezdtek. Táncoltak, énekeltek hajnalig. A lányok új dalokat költöttek fogadására, mert a régiek, amelyeket neki ajánlottak, nem szóltak a Dugóról, Manding híres táncáról.

(Tamtamok)

Ám egy hónappal később Mussza tizedes, Naman jóbarátja ezt a szomorú levelet küldte Kadiának: „Hajnal volt. Tiaroye-sur-Merben voltunk. Egy köztünk és dakari fehér főnökeink között kirobbant összetűzésben golyó találta Namant. Szenegáli földben nyugszik.”

(Gitárzene)

Hajnal volt, valóban. A nap első sugarai, alig súrolva a tenger felszínét, bearanyozták a kis, fodrozó hullámokat. A szellő fuvallatára a pálmafák, mintha elcsüggesztette volna őket a reggeli ütközet, lágyan az óceán felé hajlították törzsüket. A lármás csapatokban érkező hollók káromgolyóval adták hírül a környéken a tiaroye-i hajnalt vérrel szennyező tragédiát... S a lángoló azúrban, épp Naman holtteste fölött, egy hatalmas keselyű körözött súlyosan. Mintha ezt

mondta volna neki: „Naman! Nem táncoltad el a nevemet viselő táncot. Mások majd eltáncolják.”

(Korazene)

Ezt a hosszú költeményt vitathatatlan pedagógiai értéke miatt választottam. Itt világosak a dolgok. Pontos, haladó szellemű beszámoló ez. A költemény megértése nem csupán intellektuális, hanem politikai lépés is. Megérteni ezt a költeményt voltaképpen annyi, mint megérteni a ránk váró szerepet, meghatározni fellépésünket, élesíteni fegyvereinket. Nincs bennszülött, aki ne értené a versben foglalt üzenetet. Naman, az európai harcterek hőse, Naman, aki egyfolytában az anyaország hatalmáért és örökkévalóságáért harcol, Naman, akit akkor lőnek le a rendőri erők, amikor ismét kapcsolatba kerül szülőföldjével, lényegében Sétif 1945-ben, Fort-de-France, Saigon, Dakar, Lagos. Mindazok a négerek vagy *bicot-k*, aki Franciaország szabadságának vagy a brit civilizációnak a védelmében harcoltak, magukra ismernek Keita Fodeba e költeményében.

De Keita Fodeba messzebbre lát. A gyarmati országokban a kolonializmus, miután felhasználta a bennszülötteket a harctereken, régi frontharcosként felhasználja őket a függetlenségi mozgalmak leverésére. A régi frontharcosok egyesületei a leginkább nacionalistaellenes erők a gyarmatokon. A költő Keita Fodeba fölkészítette a Guineái Köztársaság belügyminiszterét arra, hogy átlásson a francia kolonializmus által szervezett összeesküvéseken. A francia titkosszolgálat egyebek között valóban a régi frontharcosok segítségével próbálta letörni a fiatal guineai függetlenséget.

Annak a gyarmatosítottnak, aki népének ír, azzal a szándékkal kell a múlthoz nyúlnia, hogy megnyissa a jövőt, cselekvésre szólítson föl, megalapozza a reményt. Ahhoz azonban, hogy biztosíthassa a reményt, kellő súllyal ruházhassa föl, részt kell vennie a cselekvésben, testestül-lelkestül el kell köteleznie magát a nemzet küz-

delmében. Beszélni mindenről lehet, de ha valaki arról kíván beszélni, ami az ember életében egyedülálló, amit a lehetőségek feltárása jelent, hogy otthonába viszi a fényt, hogy talpra áll, és talpra állítja népét is, akkor izmait is használnia kell.

A kultúra gyarmati képviselője nem csupán a nemzeti kultúráért felelős, hanem az egész nemzetért, amelynek a kultúra végső soron csak egyik oldala. A gyarmati értelmiséginek elsősorban nem azzal kell foglalkoznia, hogy kiválassza harcának szintjét, azt a területet, ahol elindítja a nemzeti harcot. A nemzeti kultúráért folyó harca mindenekelőtt a nemzet felszabadításáért vívott harcot jelenti, hiszen a nemzet az az anyagi ősforrás, amelyből kiindulva egyáltalán lehetővé válik a kultúra. A nép harcától függetlenül semmiféle kulturális harc nem bontakozhat ki. Például az algériai francia kolonializmus ellen pusztá kézzel küzdő férfiak és nők egyike sem áll távol Algéria nemzeti kultúrájától. Az algériai nemzeti kultúra e harcok során nyer határozott és szilárd körvonalakat, a börtönben, a guillotine előtt, a bekerített és lerombolt francia katonai állomásokon.

Nem szabad tehát megelégednünk azzal, hogy a nép múltjába merülve keressük az egység elemeit a kolonializmus meghamisító, értékromboló kísérleteivel szemben. A néppel egy ütemben kell dolgozni, harcolni, hogy pontosabban meghatározzuk a jövőt, hogy előkészítsük a talajt, ahol már életerős hajtások sarjadnak. A nemzeti kultúra nem egyenlő azzal a folklórral, amelyben az elvont populizmus felfedezni vélte a nép igazságát. Nem pusztá - azaz a nép jelen valóságához egyre kevésbé kötődő - gesztusok üledéke. A nemzeti kultúra egy nép gondolati erőfeszítéseinek összessége, s a nép azért teszi ezeket az erőfeszítéseket, hogy leírja, igazolja, megénekelje azt a cselekvést, amelynek révén kialakult és fennmaradt. Az elmaradott országok nemzeti kultúrájának ennél fogva az általuk vívott felszabadító harc középpontjában kell elhelyezkednie. Azoknak az afrikai értelmiségieknek, akik még mindig a néger-afrikai kultúra nevében küzdenek, akik számos kongresszust tartottak e kultúra egységének jegyében, ma be kell látniuk, hogy

tevékenységük lényegében töredékek összevetéséből, szarkofágok összehasonlításából állt.

Nincs sorsközösség a szenegáli és guineai nemzeti kultúra között, de van az egyazon francia kolonializmus által elnyomott guineai és szenegáli nemzetek között. Ha azt akarjuk, hogy a szenegáli és a guineai nemzeti kultúra hasonlítson egymásra, nem elegendő, ha a két nép vezetői elhatározzák, hogy rokon nézőpontból vetik fel a problémákat, a felszabadulás kérdését, a szakszervezeti és a gazdasági kérdéseket. Még ebben az esetben sem lehetne szó teljes azonosságról, mivel a nép és a vezetők ritmusa nem egyforma.

Nem léteznek pontosan azonos kultúrák. Ha valaki azt képzei, hogy fekete kultúrát fog létrehozni, tulajdonképpen furcsamód megfélekedzik arról, hogy a négerek eltűnőben vannak, mivel azok, akik teremtették őket, éppen gazdasági és kulturális felsőbbbségük szétfoszlását élik át.⁵ Nem lesz fekete kultúra, mert egyetlen politikus sem képzei magáról, hogy hivatott volna fekete köztársaságok életre hívására. A kérdés az, milyen helyet szánnak népüknek, milyen típusú társadalmi viszonyokat akarnak bevezetni, mi a felfogásuk az emberiség jövőjét illetően. Ez az, ami számít. Minden egyéb irodalom és ködösítés.

1959-ben a Rómába gyűlt afrikai értelmiségiek egyre csak az egyiségről beszéltek. Csakhogy a kulturális egység egyik kimagasló dalnoka, Jacques Rabemananjara ma a malgas kormány minisztere, és e minőségében kormányával együtt úgy döntött, hogy az Egyesült Nemzetek közgyűlésén az algériai nép ellen foglal állást. Ha Rabé hú maradt volna önmagához, akkor kiválik a kormányból, és leleplezi azokat az embereket, akik állítólag a malgas nép akaratát testesítik meg. A 90 000 magadaskári halott nem azzal bírta

⁵ A legutóbbi dakari díjkiosztáson Léopold Senghor, a Szenegáli Köztársaság elnöke, úgy döntött, hogy felveszi a programba a *négritude* fogalmának elemzését. Ha a szenegáli köztársasági elnök törekvése történelmi jellegű, csak egyetérthetünk vele. Ha viszont néger tudatok termeléséről van szó, akkor egész egyszerűen hátat fordít a történelemnek, amely már nyugtázta a négerek többségének eltűnését.

meg Rabét, hogy helyezkedjen szembe az algériai nép törekvéseivel az ENSZ közgyűlésén.

A néger-afrikai kultúra nem énekekben, költeményekben vagy a folklórban, hanem a népek harcában összpontosul. Senghor, aki szintén tagja az Afrikai Kulturális Társaságnak, és velünk dolgozott az afrikai kultúra témáján, maga sem áttallotta arra utasítani küldöttségét, hogy támogassa az Algériára vonatkozó francia állításokat. A néger-afrikai kultúrához való csatlakozás, Afrika kulturális egysége a népek felszabadító harcának föltétien támogatása révén valósul meg. Nem akarhatja az afrikai kultúra terjedését az, aki nem járul hozzá kézzelfoghatóan e kultúra feltételeinek megteremtéséhez, azaz a földrész felszabadulásához.

Kijelentem, hogy semmiféle beszéd a kultúráról, semmiféle ki nyilatkoztatás nem téríthet el bennünket alapvető' feladatunktól: hazánk földjének felszabadításától, a pillanatra sem szűnő harctól a kolonializmus új formái ellen, valamint annak a magatartásnak a makacs elutasításától, hogy a csúcsra érkezve egymást csodáljuk.

A nemzeti kultúra és a felszabadító harcok közös alapja*

A gyarmati uralom, mivel totális és leegyszerűsítő, elhamarkodottan cselekedett, amikor látványos módon felbomlasztotta a behódolt nép kulturális életét. Ezt a kulturális irtóháborút a nemzeti valóság tagadása, az elnyomó hatalom által bevezetett új jogi viszonyok, a bennszülötteknek és szokásaiknak a gyarmati társadalom perifériájára taszítása, a kisajátítás, a férfiak és nők szervezett leigázása teszi lehetővé.

Három évvel ezelőtt, első kongresszusunkon rámutattam arra, hogy gyarmati helyzetben a dinamizmust elég gyorsan az attitűdök megmerevedése váltja fel. Ekkor korlátok és útjelző oszlopok határolják körül a kultúra területét. Ezek a legelemibb védekező mechanizmusok, több okból egyszerű létfenntartási ösztönnel azonosíthatók. Ennek az időszaknak az érdekessége az, hogy az elnyomót végül már nem elégíti ki az elnyomott nemzet és kultúra objektív nemléte. Minden erejével igyekszik rávenni a gyarmatosítottat, hogy vallja be ösztönszerű viselkedési formákká fajult kultúrájának alsóbbrendűségét, ismerje el nemzetének irrealitását, végül pedig önmaga biológiai struktúrájának szervezetlen és tökéletlen jellegét.

A gyarmatosítottak nem egyformán reagálnak erre a helyzetre.

* A néger írók és művészek második kongresszusán elhangzott felszólalás. Róma 1959.

Míg a tömegek érintetlen formában őrzik a gyarmati helyzettel legkevésbé összeegyeztethető hagyományokat is, míg a kézművesség stílusa mind merevebbé váló formalizmussá szilárdul, az értelmiségi - gondosan leszólva saját nemzeti kultúráját - dühödten habzsolja a megszálló kultúráját, vagy a nemzeti kultúra részletes, módszeres, szenvedélyes és hamarosan terméketlenné váló számbavételére szorítkozik.

E két kísérlet közös vonása, hogy végül is mindkettő elviselhetetlen ellentmondásokba torkollik. Akár elárulja a nemzeti kultúrát, akár megrögzötten ragaszkodik hozzá, a gyarmatosított nem ér el eredményt, mert nem elemezte pontosan a gyarmati helyzetet. A gyarmati helyzet csaknem teljesen megdermeszti a nemzeti kultúrát. A gyarmati uralom keretein belül nincs, nem lehet nemzeti kultúra, nemzeti kulturális élet, lehetetlenné válik a nemzet kulturális megújulása és átalakulása. Itt-ott olykor felbukkannak merész kísérletek a kultúra dinamizmusának újraélesztésére, a témák, a formák, a hangnem új irányba terelésére. Ezeknek a nekirugaszkodásoknak azonban nincs semmiféle közvetlen, kitapintható, nyilvánvaló eredménye. Persze, ha végigkísérjük a következményeket, észrevesszük, hogy a nemzettudat kezd tisztulni, megkérdőjelezi az elnyomást, kész a felszabadító harc megindítására.

A gyarmati uralom támadja a nemzeti kultúrát, teljes megsemmisítésére tör, s nagyon hamar földalatti létre ítéli. E földalatti lét jelentése közvetlenül kiolvasható a megszálló reakcióiból, aki a hagyományokban való tetszelgést a nemzeti szellem iránti hűségként, a behódolás megtagadásaként értelmezi. A gyarmati társadalom által elítélt kulturális formák melletti kitartás már nemzeti megnyilvánulásnak számít. Ez a megnyilvánulás azonban a tehetetlenség törvényének engedelmeskedik. Nem támadnak, nem értékelik át a viszonyokat. A nemzeti kultúra egy mind kisebb, mind tehetetlenebb, mind üresebb maggá zsugorodik.

Egy-két évszázadnyi kizsákmányolás szinte önmaga vázává szegényíti, gépies szokások, ruházkodásbeli tradíciók, töredezett intézmények tárházává teszi a nemzeti kultúrát. Mozgás alig észlelhető.

Hiányzik az igazi alkotóképesség, hiányzik a pezsgés. A nép nyomora, a nemzet elnyomatása, a kultúra megbénulása egy és ugyanaz a dolog. A gyarmati uralom egy évszázada után a kultúra rendkívüli mértékben megmerevedik, lesüllyed, megkövesedik. A nemzeti valóság elsorvadása és a nemzeti kultúra halódása összefügg egymással. Ezért oly fontos figyelemmel kísérni ennek az összefüggésnek az alakulását a felszabadító harc folyamán. A kultúra tagadása, a cselekvésre ösztönző vagy emocionális nemzeti megnyilvánulások megvetése, mindenfajta szervezeti sajátosság törvényen kívül helyezése hozzájárul a gyarmatosított agresszív viselkedési formáinak előidézéséhez. Ezek a viselkedési formák azonban önkéntelenek, alig differenciáltak, anarchisztikusuk, hatástalanok. A gyarmati kizsákmányolás, a nyomor, a rendszeres és tömeges éhínség egyre inkább a nyílt és szervezett harcra kényszeríti a gyarmatosítottat. A nép nagy többsége fokozatosan, észrevétlenül érzi át teljes súlyát annak, hogy határozottan szembe kell szállnia a gyarmatosítóval. Sokasodnak a korábban nem létező feszültségek. A nemzetközi események, a gyarmatbirodalmak összeomlása, széttöredezése, a kolonialista rendszerben rejlő ellentmondások fenntartják és fokozzák a harci szellemet, fejlesztik és erősítik a nemzettudatot.

A gyarmati valóság minden szintjén megjelenő új feszültségek visszahatnak a kultúrára. Az irodalomban például viszonylagos túltermelés figyelhető meg. A bennszülött termés, amely korábban az elnyomó irodalmának kicsinyített mása volt, most elkülönül, és ki is nyilvánítja elkülönülési szándékát. Az értelmiség, amely az elnyomás időszakában lényegében fogyasztó volt, most termelővé válik. Ez az irodalom eleinte szívesen korlátozódik a költészetre és a tragédiára. Később regény-, novella- és esszé kíséreltetek is felbukkannak. Úgy látszik, létezik valamilyen belső szervezettség, a kifejezés egyfajta törvénye, amely szerint a felszabadító harc céljainak és módszereinek kialakulásával arányban egyre ritkulnak a költői megnyilatkozások. A témák alapvetően megújulnak. Valóban egyre ritkább a keserű, kétségbeesett panasz, az erőszak leplezetlen hangoztatása; ez pedig végső soron megnyugtatja a megszállót. Az elő-

ző időszakban a gyarmatosítók bátorították ezeket a kísérleteket, amelyek megkönnyítették létüket. Az éles leleplezéseket, a kitergetett nyomorúságot, a kiáramló szenvedélyt a megszálló tulajdonképpen katartikus hatásúnak tekinti. Az ilyen megnyilatkozások elősegítése bizonyos értelemben a légkör enyhítését, a drámai helyzetek elkerülését jelenti.

Ez a helyzet azonban csak átmeneti lehet. A nép nemzettudatának fejlődése módosítja és pontosabban meghatározza a gyarmati értelmiség irodalmi megnyilatkozásait. A nép folyamatos összetartása felhívás az értelmiségi számára, hogy hagyjon fel a jajgatással. Hiszen a panasz összeférhetetlen a vádirattal. A következő időszakban felbukkan a jelszó. A nemzettudat kikristályosodása fölforgatja az irodalmi műfajokat és témákat, s ugyanakkor teljesen új közönséget teremt. Kezdetben a gyarmati értelmiségi kizárólag az elnyomó számára alkotott - akár azért, hogy csodálatra készítse, akár hogy etnikai vagy önkényes kategóriákat alkalmazva leleplezze -, most fokozatosan hozzászokik ahhoz, hogy népéhez szóljon.

Csakis ettől a pillanattól fogva beszélhetünk nemzeti irodalomról. Az irodalmi alkotásokban megtisztulva ismét megjelennek a jellegzetesen nacionalista témák. Ez a szó szoros érteimében harcok irodalom, hiszen egy egész népet szólít harcra a nemzeti létért. Harcos irodalom, mert gazdagítja a nemzettudatot, eszmei tartalmat, formát és testet ad neki, új, határtalan perspektívákat tár fel előtte. Harcos irodalom, mert a kor parancsának engedelmeskedve, vállalja a harcot.

Egy másik szinten kezdenek átalakulni a szóbeli irodalmi formák, a korábban unalomig ismételt és megmerevedett mesék, hősköltemények, népdalok. A mesemondók egyre lényegesebb változtatások bevezetésével most életet öntenek a megfakult történetekbe. Megkísérlik aktualizálni a konfliktusokat, mai vonásokkal felruházni a felidézett harci formákat, a hősök nevét, a fegyverfajtaikat. Egyre elterjedtebb a példálózó módszer. A „régés-régen történt” kitétel helyébe bizonytalanabb formula lép: „Amit hallani

fogtok, megtörtént valahol, de történhetett volna itt is, ma vagy holnap.” Algéria példája sokatmondó e tekintetben. 1952-53-tól kezdve ezek az egyformán nehézkes mesemondók teljesen fölforgatják előadási módszereiket és elbeszéléseik tartalmát. A korábban gyér hallgatóság megsokasodik. Újból megjelenik a hőskölte-mény a maga tipizáló kategóriáival, s így ismét hiteles, kulturális értéket hordozó előadás jön létre. A kolonializmus nem tévedett, amikor 1955-től rendszeresen letartóztatta a mesemondókat.

A nép kapcsolata az új gestával új ritmust diktál a légzésnek, elfeledett izomfeszültségeket idéz elő, serkenti a képzeletet. Valahányszor a mesemondó újabb epizódot ad elő közönségének, valóságos invokáció tanúi vagyunk. A közönség új embertípust fedez föl. A jelen nem zárul többé önmagába, hanem kitágul. A mesélő ismét szabadjára engedi képzeletét, újít, alkot. Előfordul az is, hogy átformálja az új történetbe nem illő alakokat, nevezetes útonállókat, többé-kevésbé aszociális csavargókat. Érdeemes lépésről lépésre figyelemmel kísérni, hogyan bukkan föl a képzelet, az alkotás a gyarmatosított országok dalaiban, népi elbeszéléseiben. A mesélő lassacskán megfelel a nép várakozásának, s látszólag magányosan, de valójában a hallgatóság támogatásával halad új, nemzeti minták felé. A vígjáték és a bohózat eltűnik vagy elveszti vonzerejét. A dráma már nem az értelmiségi lelkiismereti válságaként játszódik le. Levetvén reményvesztett és lázadó jellegét, a nép közös feladatává, a készülő vagy már folyamatban levő cselekvés részévé válik.

A kézművesség terén fokozatosan feszültségekkel telítődnek a leülepedett, fürtökbe dermedt formák. A fafaragás például, amely ezerszámra ismételtette ugyanazokat az arcokat vagy pózokat, differenciáltabbá válik. A kifejezéstelen vagy levertséget tükröző maszk megelevenedik, a karok már-már eltávolodnak a testtől, szinte megmozdulnak. Megjelenik a két-, három-, ötalakos kompozíció. A hagyományos iskolákat alkotásra ösztönzi a műkedvelők vagy az éppen tőlük elpártoltak tömeges felbukkanása. A kulturális élet e területének fellendülése gyakran észrevétlen marad, mégis jelentős

mértékben hozzájárul a nemzeti harchoz. Az a művész, aki életet lehel az arcokba és testekbe, aki témájául egy közös talapzatra erősített csoport megmintázását választja, szervezett mozgalomra szólhat fel.

Ha megvizsgáljuk a nemzeti öntudat ébredésének hatását a kerámia- vagy fazekasiparra, ugyanezeket a megjegyzéseket tehetjük. Az alkotások megszabadulnak a formalizmustól. A korsók, a kőedények, a tálcák előbb alig észrevehetően, majd erőteljesen megváltoznak. A korábban gyér és a harmónia hagyományos törvényeit követő színezés gazdagabb lesz, a forradalmi hullám hatása alá kerül. Az okkerszínek és kékek, amelyek pedig látszólag örökre száműzöttek a kultúra egy adott területéről, most eluralkodnak, és még megbotránkozást sem keltenek. Ugyanígy, az emberi arcnak a szociológus szerint szigorúan körülhatárolt vidékekre jellemző nonfiguratív ábrázolása hirtelen mindenfelé elterjed. Az anyaországbeli szakember, az etnológus gyorsan érzékeli ezeket a változásokat, s egészében véve elítéli Őket egy kodifikált művészi stílus, a gyarmati helyzetben kialakuló kulturális élet nevében. A kolonialista szakemberek nem ismerik el ezt az új formát, s az ősi társadalmi hagyományok megmentésére sietnek. A kolonialisták a bennszülött stílus védelmezőiként lépnek fel. Jól emlékszünk - s a példa némi jelentőséggel bír, mivel nem egészen gyarmati jelenségről van szó - a fehér dzsessz-szakértők reagálására, amikor a második világháború után szilárdan kikristályosodtak olyan új stílusok, mint a bebop. A dzsessz ugyanis kizárólag egy whiskeyzés közben rajtakapott öreg néger megtört, kétségbeesett nosztalgiáját, önmagára mondott átkát és a fehérekkel szembeni fajgyűlöletét tükrözheti. Érthető, hogy mihelyt a néger másképpen fogja fel önmagát és a világot, fellobbantja a reményt és meghátrálásra kényszeríti a fajgyűlölő univerzumot, trombitája élesebben, hangja egyre tisztábban szól. A dzsessz új stílusai nem csupán a gazdasági verseny szülöttei. Ebben kétségtelenül az Egyesült Államok déli világát fenyegető elkerülhetetlen, bár lassú bomlás egyik következményét kell látnunk. Nem utópikus az a föltételezés, hogy ötven év múlva egye-

dűl azok a fehérek fogják védelmezni a szegény, átkozott néger elcsukló dzsessz-jajkiáltását, akik hűek maradtak egy bizonyos viszonyrendszer, a *négritude* egy formájának állandósult képéhez.

A tánc, az ének, a rítusok, a tradicionális szertartások szintjén is kereshetjük és meg is találhatjuk ugyanezt a nyomást, fölfedezhetjük ugyanezeket az átalakulásokat, ugyanezt a türelmetlenséget. A figyelmes olvasó tehát jóval a nemzeti harc politikai vagy fegyveres szakasza előtt érezheti és láthatja az új erő, a közelgő harc jeleit, a szokatlan kifejezési formákat, korábban ismeretlen témákat, amelyeknek immár nem invokációs, hanem toborzó, valamire mozgósító erejük van. Minden a gyarmatosított érzékenységének felébresztésére, a szemlélődő vagy eleve kudarcra ítélt magatartások idejétmúlttá, elfogadhatatlanná tételére irányul. A kézművésesség, a tánc, a zene, az irodalom és a szóban terjedő hősköltemény szándékainak, dinamikájának megújításával a gyarmatosított átrendezi érzékelését. A világ elveszti elátkozott jellegét. Megérték a feltételek az elkerülhetetlen összeecsapásra.

Láttuk, hogyan jelenik meg e fejlődés a kulturális megnyilvánulásokban. Láttuk, hogy ez a mozgás, ezek az új formák a nemzet-tudat ééréséhez kötődtek. Nos, ez a mozgás mindinkább tárgyiasul, intézményesül. Ezen alapul a nemzeti lét feltétlen szükségszerűsége.

Az egyik - egyébként nehezen indokolható - tévedés az, hogy a gyarmati uralom keretében próbálják megújítani a kultúrát, vissza-áUítani az ősi kultúra értékeit. Ez végül paradox tételhez vezet: a gyarmati országban a nemzeti kultúra védelmének leglelkesebb, leghatékonyabb formája a legelemibb, legnyersebb, legdifferenciálatlanabb nacionalizmus. A kultúra elsősorban a nemzetet, a nemzeti vonzalmakat, tilalmakat, mintaképeket fejez ki. Az egész társadalom valamennyi szintjén kialakulnak más tilalmak, más értékek, más mintaképek is. A nemzeti kultúra mindezeknek az értéktételeknek az összege, az egész társadalomban és a társadalom különböző rétegeiben megjelenő belső és külső feszültségek eredője. Gyarmati helyzetben a nemzet és az állam kettős támogatását nél-

külöző kultúra sorvad, halódik. A kultúra létfeltétele tehát a nemzet felszabadulása, az állam újjászületése.

A nemzet nem csupán előfeltétele a kultúrának, a kulturális élet pezsgésének, a kultúra folyamatos megújulásának és elmélyülésének, hanem követelmény is. Mindenekelőtt a nemzeti létért folyó harc szabadítja fel a kultúrát, nyit teret a kulturális alkotásnak. Később a nemzet biztosítja a kultúra számára a feltételeket, a kifejezés kereteit. A nemzet gyűjti össze azokat a különböző, nélkülözhetetlen elemeket, amelyek nélkül a kultúra nem lehet hiteles, érvényes, dinamikus, alkotóképes. Ugyancsak nemzeti jellege teszi majd fogékonnyá a kultúrát más kultúrákra, ez teszi lehetővé, hogy hasson más kultúrákra, sőt behatoljon azokba. Ami nem létezik, aligha hathat a valóságra, sőt nem is befolyásolhatja ezt a valóságot. A nemzeti újjászületésnek először is - a szó tisztán biológiai értelmében - életet kell lehelnie a nemzeti kultúrába.

Végigkövettük tehát, hogyan rendülnek meg egyre mélyebben az ősi kultúra maradványai, s tetten értük, miként újul meg a kifejezés, kel útra a képzelet a nemzet felszabadításáért folyó döntő küzdelem előestéjén.

Annyi bizonyos, hogy itt felvetődik egy alapvető kérdés. Milyen kapcsolat van a harc, a - politikai vagy fegyveres - összecsapás és a kultúra között? Szünetel-e a kultúra a konfliktus idején? Kulturális megnyilvánulás-e a nemzeti harc? Végül pedig mondhatjuk-e, hogy a felszabadító küzdelem, noha *a posteriori* termékenyen hat a kultúrára, önmagában a kultúra tagadása volna? A felszabadító harc vajon kulturális jelenség vagy sem?

Úgy véljük, az a szervezett és tudatos harc, amelyet egy nép a nemzeti szuverenitás visszaszerzése érdekében vállal, a legteljesebb mértékben kulturális megnyilvánulás. Nem csupán utólag ad a küzdelem sikere érvényességet és erőt a kultúrának, a kultúra nem hibernálódik a harc közben sem. Maga a harc kibontakozása, belső folyamata során kifejleszt számos kulturális irányzatot, és újakat kezdeményez. A felszabadító harc nem állítja helyre a nemzeti kultúra régi értékeit és körvonalait. Ez a harc, amely az emberi viszony-

latok újrafelosztását tűzi ki célul, nem hagyhatja változatlanul sem a népi kultúra formáit, sem tartalmát. A harc befejeztével nemcsak a kolonializmus tűnik el, hanem a gyarmatosított is.

Ez az önmagunk és a többiek iránti új emberség nem lehet egy új humanizmus meghatározója. Az új humanizmus már előzetesen, a harc céljaiban és eszközeiben kirajzolódik. Az a küzdelem, amely a nép valamennyi rétegét mozgósítja, amely a nép szándékait és türelmetlenségét tükrözi, amely nem fél szinte kizárólag a népre támaszkodni, szükségképpen győzni fog. Az effajta küzdelemnek az az értéke, hogy megteremti a lehető legkedvezőbb feltételeket a kultúra fejlődéséhez és megújulásához. Az ilyen körülmények között elért nemzeti felszabadulás után nem fordulhat elő az az igen kínos kulturális bizonytalanság, amellyel egyes nemrég függetlenné vált országokban találkozunk. A nemzet születésének formája és létezésének körülményei ugyanis alapvetően befolyásolják a kultúrát. A nép egybehangolt cselekvéséből születő nemzet a nép valóságos vágyait testesíti meg, és átalakítja az államot; ez a nemzet csakis kivételesen termékeny kulturális körülmények között létezhet.

Azok a gyarmati sorban élők, akik aggódnak hazájuk kultúrájáért, és egyetemes dimenziót kívánnak adni neki, nem hagyatkozhatnak pusztán az elkerülhetetlenül bekövetkező függetlenség elvére, ha nem vésődött be a nép tudatába, hogy véghez is vigye ezt a feladatot. A nemzet felszabadítása mint cél egy dolog; a harc módszerei és népi tartalma más lapra tartozik. Úgy tűnik, hogy a kultúra holnapjai, a nemzeti kultúra gazdagsága a felszabadító harcot kísérő értékektől is függenek.

S lám, eljött a perc, amikor leleplezzük egyesek képmutatását. A nemzeti lét követelése, halljuk helyenként, olyan fejlődési szakasz, amelyen már túllépett az emberiség. Most a nagy egységek idejét éljük, tehát a nacionalizmus elkésett híveinek helyesbíteniük kell tévedéseiket. Mi mégis úgy véljük, az volna súlyos következményekkel járó tévedés, ha át akarnánk ugrani a nemzeti szakaszt. Ha a kultúra a nemzettudat megnyilvánulása, akkor nem haboznék

azt állítani, hogy a mi esetünkben a nemzettudat a kultúra legkidolgozottabb formája.

Az öntudat nem zár el a kommunikációtól; a filozófiai gondolkodás szerint éppen annak biztosítója. Egyedül a nemzettudat - ami nem egyenlő a nacionalizmussal - adhat nekünk egyetemes dimenziót. A nemzettudat, a nemzeti kultúra problémája Afrikában különleges jelentőségű. Afrikában a nemzettudat és az Afrika-tudat párhuzamosan, egymással szoros kapcsolatban alakul ki. Az afrikai ember felelőssége nemzeti kultúrája iránt egyben a néger-afrikai kultúráért való felelősség is. Ez az összekapcsolt felelősség nem valamiféle metafizikai elv eredménye, hanem annak az egyszerű törvényszerűségnek a tudatosítása, amely szerint Afrikában, ahol a kolonializmus, feltartóztatva bár, de jelen van, minden független nemzet bekerített, törékeny, állandóan veszélyben forog.

Ha az ember az, amit tesz, akkor kimondjuk, hogy az afrikai értelmiségi legsürgetőbb feladata ma a nemzetépítés. Ha ez az építés igazi, azaz ha a nép nyilvánvaló akarátát fejezi ki, ha Afrika népeit a maguk türelmetlenségében mutatja meg, akkor a nemzetépítést szükségképpen egyetemes értékek felfedezése és kidolgozása kíséri. A nemzeti felszabadulás tehát nemhogy eltávolítaná a többi nemzettől, hanem éppen feljuttatja a nemzetet a történelem porondjára. Az internacionalista tudat a nemzettudat szívéből emelkedik ki és válik élővé. Ez a kettős eredet közös mindennemű kultúrában.

5. Gyarmati háború és elmebetegségek

A háború azonban folytatódik. És még évekig ápolgathatjuk azt a rengeteg s nemegyszer gyógyíthatatlan sebet, amelyet a kolonialista áradat népünkön ejtett.

Az imperializmus ma az emberek valódi felszabadulása ellen küzd, s mindenfelé hátrahagyja a rothadás csíráit; ezeket kíméletlenül fel kell kutatnunk, ki kell irtanunk földünkől és agyunkból egyaránt.

A következőkben az algériai nép nemzeti felszabadító háborújában kifejlődött elmebetegségek kérdését vizsgáljuk.

Talán úgy gondolják majd, hogy egy ilyen könyvhöz nem illenek, egyáltalán nem helyénvalók e pszichiátriai jegyzetek. Erről cseppet sem tehetünk.

Nem rajtunk múlt, hogy ebben a háborúban a „pacifikáció” végrehajtóinál, illetve a „pacifikáit” népesség körében elterjedtek bizonyos pszichiátriai tünetek, magatartási és gondolkodásbeli zavarok. Az az igazság, hogy természeténél fogva már a gyarmatosítás is jelentős betegszállítója volt az elmekórházaknak. 1954 óta számos tudományos munkában hívtuk fel francia és más nemzetbeli pszichiáterek figyelmét arra, milyen nehéz egy gyarmatosítottat tökéletesen „meggyógyítani”, azaz fokozatosan beilleszteni a gyarmati típusú társadalmi környezetbe.

Mivel a kolonializmus voltaképpen a másik intézményesített tagadása, eszeveszett szándék, amelynek célja megfosztani a másikat minden emberi vonásától, arra kényszeríti az elnyomott népet, hogy állandóan önmagának szegezze a kérdést: „Mi is vagyok valójában?”

A gyarmatosított és a gyarmati rendszer éles szembenállásából született védelmi állások a gyarmatosított személyiségét feltáró struktúrába szerveződnek. Ahhoz, hogy megértsük ezt az „érzékenységet”, elegendő egyszerűen megfigyelni és értékelni azoknak a sérüléseknek a számát, amelyek egyetlen nap alatt érik a gyarmatosítottat a gyarmati rendszerben. Semmi esetre sem szabad elfelejtenünk, hogy a gyarmati sorban élő nép nem pusztán leigázott nép. A franciák emberek maradtak a német megszállás idején. A németek is emberek maradnak a francia megszállás alatt. Algériában nem csupán leigázottságról van szó, hanem szó szerint arról, hogy a gyarmatosító mindössze egy területet kíván elfoglalni. Az algériaiak, a „haik”-ot viselő asszonyok, a pálmaligetek, a tevék a látképet, a franciák emberi jelenlétének *természeti* háttérét alkotják.

A gyarmatokon valóban az őserdő, a moszkitók, a bennszülöttek és a láz képviseli az ellenséges, csökönyös, alapjában lázadó természetet. A gyarmatosítás akkor sikeres, ha ezt az egész engedetlen természetet végre megfékezi. Az őserdőn át vezető vasút, a mo-csarak lecsapolása, a bennszülött lakosság gazdasági és politikai megsemmisítése lényegében egy és ugyanaz a dolog.

A gyarmatosításnak abban az időszakában, amelyet még nem kezdett ki a fegyveres harc, amikor az ártalmas izgalmak összege meghalad egy bizonyos küszöböt, akkor összeomlanak a gyarmatosított védelmi állásai, és közülük sokan kerülnek elmekórházba. Az elnyomás közvetlen termékeként tehát a sikeres gyarmatosításnak ebben a nyugodt szakaszában is léteznek szabályszerű és jelentős mértékű elmekórtani elváltozások.

Napjainkban az algériai nép hét éve tartó nemzeti felszabadító háborúja különösen kedvező talajjá vált az elmezavarok kifejlődé-

séhez, mivel a nép szempontjából ez totális háború.¹ Néhány általunk kezelt algériai és francia beteg különösen beszédesnek látszó esetét soroljuk itt fel. Említeni is felesleges, hogy nincs szándékunkban tudományos művet írni. Kerülünk mindenfajta szemiológiai, nosológiai és terápiái vonatkozású vitát. Az itt használt néhány szakkifejezés kizárólag támpontként szolgál. Mindamellettt hangsúlyoznunk kell két dolgot:

A betegeinknél tapasztalt különféle zavarokat a klinikai pszichiátria általában a „reakciópszichózis” kategóriájába sorolja. Ennél fogva kiemelt fontosságot tulajdonít a betegséget kiváltó eseménynek, jóllehet helyenként említést tesz a talaj (az alany pszichológiai, érzelmi, biológiai előtörténete) és a környezet szerepéről is. Úgy véljük, az itt bemutatott esetekben a kiváltó esemény elsősorban a véres, kegyetlen légkör, az embertelenség gyakorlatának általánossá válása, az embereknek az a tartós érzése, hogy valóságos apokalipszis szemtanúi.

Az A sorozat 2. számú esete tipikus reakciópszichózis, a B sorozat 1., 2., 4. és 5. számú esete azonban már sokkal szerteágazóbb okságot sejtet anélkül, hogy különösebb kiváltó eseményről beszélhetnénk. A kiváltó esemény itt a háború, az a gyarmati háború, amely nagyon gyakran valóságos népiirtás jellegét ölti, s amely fel-

¹ *L'An V de la Révolution algérienne* első két kiadásában nem közölt bevezetésben már jeleztük, hogy Franciaország algériai jelenlétének emberi örökségeként egy egész algériai nemzedék megmártózott az okatlan és kollektív emberölés élményében, az ezzel járó összes lelki, érzelmi következményekkel együtt. Az Algériában folyó kínzásokat elítélő franciák nézőpontja mindig szigorúan francia. Nem szemrehányás ez, csupán megállapítás: óvni akarják a jelenlegi és a potenciális pribékek lelkiismeretét, igyekeznek megakadályozni a francia ifjúság erkölcsi lezüllesztését. Ami minket illet, csak egyetérthetünk ezzel a fellépéssel. Az itt összegyűjtött megfigyelések közül néhány, különösen az A sorozat 4. és 5. esete lehangolóan illusztrálja és igazolja a francia demokratákat gyötrő lidércnyomást. A mi szándékunk mindenesetre az, hogy megmutassuk: az elszenvedett kínzás mélységesen fölbomlasztja a megkínzott személyiségét.

forгатja és összezúzza a világot. Reakciópszichózis, ha a már meglevő elnevezést akarjuk használni, de ezekben az esetekben kiváltképp a háborút helyezzük előtérbe mint egy egészében és sajátos jegyeit tekintve gyarmati háborút. A két nagy világháború utáni publikációk nem mellőzték a harcoló katonáknak és a tömeges menekülés vagy a bombázások polgári áldozatainak az elmekórtanát. Némely itt közölt pszichiátriai kórkép eddig nem publikált sajátossága alátámasztja - ha még egyáltalán szükséges - azt a feltevést, hogy a gyarmati háború az általa kiváltott patológiás elváltozást tekintve is eredeti.

Nézetünk szerint egy másik erősen megalapozott fogalom is némi finomításra szorul: az említett reakciózavarok viszonylag jóindulatú jellegéről van szó. Leírtak persze, bár mindig kivételképpen, másodlagos pszichotikus jelenségeket is, azaz olyan eseteket, ahol az egész személyiség végérvényesen felbomlik. Nekünk azonban úgy tűnik, itt az a szabály, hogy a patológikus folyamatok többnyire rosszindulatúak. A zavarok hónapokon át fennállnak, keményen ostromolva az ént, s utóhatásként majdnem mindig megmarad egy külsőleg is nyilvánvaló sérülékenységg. Nyilvánvaló, hogy e betegek jövője semmi jót nem ígér. Nézetünket egy példával illusztráljuk.

Egy több éve független afrikai országban alkalmunk volt kezelni egy hazafit, aki részt vett az ellenállásban. Ez a harminc év körüli férfi tanácsért és enyhülésért jött hozzánk, mivel az év egy bizonyos napjához közeledve álmatlanság lépett fel nála, nyugtalanság és önpusztító rögeszmék kíséretében. A válságos nap az volt, amelyen szervezetének utasítására régebben bombát helyezett el valahol. A merénylet következtében tíz ember meghalt.²

² A zavarok megjelenésének körülményei több okból is érdekesek. Hónapokkal országa függetlenné válása után megismerkedett az egykori megszálló nemzet néhány állampolgárával. Rokonszenvesnek találta őket. Ezek a férfiak és nők üdvözölték a kivívott függetlenséget, és fenntartás nélküli tisztelettel adóztak a hazafiak bátorságának, amelyet a nemzeti felszabadító harcban tanúsítottak. Ez a harcos ekkor össze-

Ez a harcos, akinek egyetlen percig sem állt szándékában megtagadni múltbeli cselekedetét, nagyon is világosan látta, mekkora árat kellett fizetnie a nemzeti függetlenségért. Az ilyen pontosan körülhatárolt esetek forradalmi keretben vetik fel a felelősség kérdését.

Az itt idézett megfigyelések az 1954-től 1959-ig terjedő időszakra vonatkoznak. Egyes betegeket Algériában, kórházban vagy magánrendelésen vizsgáltak. A többieket a Nemzeti Felszabadító Hadserg egészségügyi alakulatainál kezelték.

A SOROZAT

Öt esetet gyűjtöttünk itt össze olyan algériaiakról és európaiakról, akik pontosan megállapítható tények következtében reakciós típusú elmezavarokat mutattak.

zavarodott. Aggódva kérdezte magától, vajon a bomba áldozatai között nem akadtak-e beszélgetőtársaikhoz hasonló emberek. Tény, hogy a célba vett kávéház megrögzött fajvédők gyülekezőhelye volt, de semmi sem zárta ki annak lehetőségét, hogy bármelyik járókelő betérjen oda. Attól a naptól fogva, hogy a zavartság először kerítette hatalmába, a férfi megpróbált nem gondolni a régi eseményekre. Nos, az első zavarok paradox módon néhány nappal a kritikus időpont előtt jelentkeztek. Azóta szabályos időközönként ismétlődnek.

Más szóval, cselekedeteink örökké üldöznek bennünket. Végso helyük, besorolásuk, indítékaik *a posteriori* teljesen megváltozhatnak. Ez a történelemnek és a belőle fakadó sokrétű meghatározottságoknak az egyik legveszélyesebb csapdája: könnyen beleesünk. De elkerülhetjük-e a megzavarodást? Ki merné állítani, hogy az örület nem kísért minden életet?

*Feleségének megerőszkolása következtében fellépő impotencia
egy algériai férfinál*

B. huszonhat éves férfi. A Nemzeti Felszabadítási Front Egészségügyi Szolgálatára irányította hozzánk makacs migrén és álmatlanság miatt. Régebben taxisofőr volt, tizennyolc éves kora óta vett részt a nacionalista pártok munkájában. 1955-től egy FLN-sejt tagja. Taxiján több ízben szállít röpiratokat és politikai vezetőket. Amikor az elnyomás súlyosbodásával az FLN úgy dönt, hogy a városközpontokban is háborút visel, B.-re azt a feladatot bízák, hogy rohamcsapatokat fuvarozzon a támadási pontok közelébe; elég gyakran meg is kellett várnia őket.

Egyszer azonban egy viszonylag jelentős akció után az európai városrész kellős közepén rendkívül veszélyesen bekerítik, emiatt kénytelen elhagyni taxiját, s parancsra a rohamcsapat is szétszóródik. B., akinek sikerül átsurrannia az ellenséges állásokon, egy barátjánál húzódik meg, majd néhány nap elteltével, anélkül hogy hazatért volna, vezetőinek utasítására beáll a legközelebbi partizánosztagba.

Több hónapon keresztül semmilyen hírt nem kap feleségéről és húszhónapos kislányáról. Megtudja viszont, hogy a rendőrség hetekig nyomozott utána a városban. A partizánok között eltöltött két év után üzenetet kap a feleségétől, aki arra kéri, felejtse el őt. Megbecstelenítették. Már nem kell arra készülnie a férfinak, hogy újramegkezdjék közös életüket. Szörnyű nyugtalanságában engedélyt kér parancsnokától, hogy hazalátogathasson. Kérését elutasítják, viszont intézkednek, hogy az FLN egyik tagja lépjen kapcsolatba B. feleségével és szüleivel.

Két héttel ezután részletes jelentés érkezik B. egységének parancsnokához.

Mihelyt felfedezték elhagyott taxiját (két géppisztolytárat találtak benne), rendőrök kíséretében francia katonák jelentek meg a

lakásán. Mivel nem találták otthon, elvitték a feleségét, és több mint egy hétig fogva tartották.

Férje ismerőseiről vallatták, s két napon át elég durván pofozták. A harmadik napon egy francia katona - az asszony nem tudta pontosan, tiszt volt-e -, miután kiküldte a többieket, megerőszkolta. Később egy másik, ezúttal a többiek jelenlétében, erőszakkolta meg, és ezt mondta neki: „Ha valaha viszontlátod a mocskos férjedet, semmi esetre se felejtsd el elmondani neki, mit csináltak veled!” Még egy hétig maradt, de többé nem hallgatták ki. Majd hazakísérték otthonába. Elmesélte a történeteket anyjának, aki meggyőzte, mondjon el mindent B.-nek. Ezért vallotta be szégyenét, amint érintkezésbe léphetett férjével.

Az első megrázkódtatás elmúltával B., akinek egyébként minden percét lekötötte egy készülő akció, magához tér. Hónapokon keresztül számos elbeszélést hallgat végig megbecstelenített vagy megkínzott algériai asszonyokról, alkalma van a maggyalázott asszonyok férjével találkozni, s így személyes boldogtalansága, megcsúfolt férji méltósága háttérbe szorul.

1958-ban külföldi kiküldetést bíznak rá. Amikor visszatér egységéhez, bajtársai és feljebbvalói nyugtalankodni kezdenek szokatlan szórakozottsága és álmatlansága miatt. Indulását elhalasztják, és orvosi vizsgálatot rendelnek el. Ekkor ismerjük meg. Azonnal jó kapcsolat alakul ki. Arca mozgékony, talán egy kicsit túlságosan is. Enyhén erőltetett mosolyok. Felszíni eufória: „Megvagyok... megvagyok... Már jobban érzem magam. Adj valami erősítőt, vitaminokat, és engedj vissza!” Mindezen átüt egy alapvető szorongás. Azonnal felvesszük a kórházba.

A második napon már összeomlik a kirakatoptimizmus, és egy gondolataiba mélyedt, étvágytalan, ágyban fekvő depressziós beteggel van dolgunk. Menekül a politikai vitáktól, és feltűnő közönyvel viseltetik minden iránt, ami a nemzeti harcra vonatkozik. Nem akarja meghallgatni a felszabadító háborúval kapcsolatos híreket. A vonakodás okainak feltárása kezdetben nagyon nehezen megy, de néhány nap múlva sikerül rekonstruálnunk a történetét:

Külföldi tartózkodása idején szexuális kalandot kísérel meg, amely azonban kudarcra vezet. Azt hiszi, fáradtságról van szó, s ez természetes is az erőltetett menetek és éhezések után; két héttel később újra próbálkozik. Újabb kudarc. Elmeséli egyik társának, aki B₁₂-vitamint ajánl neki. Tablettákat szed. Újabb kísérlet, újabb kudarc. Ráadásul néhány pillanattal az aktus előtt ellenállhatatlan vágyat érez arra, hogy eltépje kislánya fényképét. Ez a szimbolikus összekapcsolódás lehetett volna tudattalan vérfertőző hajlamok jele is. Néhány beszélgetés és egy álom (a beteg végignézi egy kismacska elviselhetetlen bűzt árasztó gyors oszlását) azonban egészen más irányba vezetnek minket. „Ebben a lányban (a kislányról van szó) - mondta nekünk egyszer - van valami romlott.” Ettől fogva az álmatlanság még gyötrőbbé válik, s az elég nagy mennyiségű nyugtató ellenére is szorongásos izgalmi állapot alakul ki, s ez erősen nyugtalanít minket. Ekkor beszél nekünk először a feleségéről, nevetve : „Megkóstita a franciákat.” Ekkor állíthattuk össze az egész történetet. Láthatóvá válik az események szövevénye. Közli velünk, hogy minden szexuális kísérlete előtt a feleségére gondol. Alapvetően fontos minden bizalmas közlése.

„Elvettem ezt a lányt, holott az unokahúgomat szerettem. De az imokahúgom szülei úgy intézték, hogy lányuk máshoz menjen feleségül. Ezután elfogadtam az első nőt, akit a szüleim ajánlottak. Kedves volt, de nem szerettem. Mindig azt mondtam magamban: fiatal vagy..., várj egy kicsit, és ha esetleg szerencséd lesz, elválsz, és jó házasságot kötsz. Ezért aztán kevésbé kötődtem a feleségemhez. Az események még inkább eltávolítottak tőle. A végén már csak enni és aludni jártam haza, alig szóltam hozzá.

Amikor a partizánoknál megtudtam, hogy megerőszakolták a franciák, először haragudtam ezekre a piszkos gazemberekre. Aztán azt mondtam: »Nem is nagy ügy; nem ölték meg. Még újrakezdheti az életét.« Hetekkel később láttam be, hogy azért erőszakolták meg, mert engem kerestek. Végeredményben azért gyalázták meg, hogy megbüntessék a hallgatásáért. Nyugodtan megnevezhetett volna egy harcost, akinek a nyomán aztán fölgöngyölíthették,

fölszámolhatták volna a szervezetet, s talán engem is letartóztatnak. Ez tehát nem egyszerű, unalomból vagy szadizmusból elkövetett megbecstelenítés volt, amilyent alkalmam volt látni a duárokban, hanem egy makacs nő meggyalázása, aki inkább elviselt mindent, semhogy kiadja a férjét. És ez a férj *én voltam*. Ez az asszony megmentette az életemet, és megvédte a szervezetet. Miattam becsstelenítették meg. Mégsem mondta nekem: »Tessék, ennyit kibírtam érted.« Ellenkezőleg, ezt mondta: »Felejts el engem, kezdj új életet, én becstelen vagyok.«

E perctől elhatároztam, hogy visszafogadom a feleségem a háború után, mert - el kell mondanom - láttam parasztokat, amint letörölték a szemük láttára megerőszakolt asszonyuk könnyeit. Ez mélyen megrendített. Bevallom neked, kezdetben képtelen voltam megérteni viselkedésüket. De egyre gyakrabban voltunk kénytelenek beavatkozni ezekbe az ügyekbe, hogy a civilekkel is megértesük. Láttam civileket, akik önként vettek el franciák által megbecsstelenített és teherbe ejtett fiatal lányokat. Mindez arra kényszerített, hogy újra átgondoljam a feleségem problémáját.

Elhatároztam, hogy visszafogadom, de még nem tudom, hogyan viselkedem majd, ha viszontlátom. A lányom fényképét nézve gyakran arra gondolok, hogy Őt is meggyalázták. Mintha minden, ami a feleségemtől származik, romlott volna. Mert ha megkínozták volna, ha kiverték volna az összes fogait, ha eltörték volna a karját, az nem számított volna. De ezt a dolgot, ezt hogy lehet elfelejteni? És miért kellett neki minderről értesítenie engem?"

Ekkor megkérdezi tőlem, hogy szerintem a gondjai okozzák-e a „szexuális gyengeséget”.

Válasz: „Nem lehetetlen.”

Leül az ágyra.

- Te mit tennél hasonló helyzetben?

- Nem tudom.::

- Visszafogadnád a feleséged?

- Gondolom, igen...

- Na látod... Nem vagy benne egészen biztos...

Kezébe temeti az arcát, majd néhány perc múlva kimegy a szobából.

Ettől kezdve egyre inkább hajlandó meghallgatni a politikai vitákat, miközben fejfájása és étvágytalansága is jelentősen csökken.

Két hét múlva, amikor visszaindul a csapatához, így szól hozzám: „A függetlenség kivívása után visszafogadom a feleségem. Ha nem megy, visszajövök hozzád Algírba.”

2. számú eset

Differenciálatlan gyilkos impulzusok egy tömegmészárlás túlélőjénél

S. harminchét éves fellah. Egy constantine-i duárban lakik. Sohasem foglalkozott politikával. A vidék, ahol él, a háború kezdete óta az algériai erők és a francia hadsereg közti heves harcok színhelye. S.-nek ennél fogva volt alkalma halottakat és sebesülteket látni. De továbbra is távol tartja magát az eseményektől. Időnként a falujabeli parasztok, miként az egész nép, segítenek az átvonuló harcosoknak. 1958 elején egy napon gyilkos orvtámadásra kerül sor a duár közelében. Az ellenséges erők hadműveletet indítanak, megostromolják a falut, ahol egyébként nincsenek katonák. Összehívják és kikérdezik az összes lakosokat. Senki sem válaszol. Néhány óra múlva egy francia tiszt érkezik helikopteren és közli: „Ez a duár túl sokat hallat magáról; romboljátok le!” A katonák kezdik felgyújtani a házakat, s közben puskatussal verik vissza azokat a nőket, akik igyekeznek összeszedni néhány ruhát és megmenteni némi élelmiszert. Némelyik paraszt menekülésre használja fel a terjedő zűrzavart. A tiszt parancsot ad, hogy tereljék össze az ottmaradt férfiakat, majd egy kiszáradt folyómederhez vezetteti őket, ahol elkezdődik a mészárlás. Huszonkilenc embert ölnek meg közvetlen közlőről. S.-et megsebesíti két golyó; az egyik a jobb comb-

ját, a másik a bal karját fúrja át, s ez az utóbbi sérülés felkarcsonttörést okoz.

S. elájul, és egy ALN-csoport körében tér magához. Az egészségügyi szolgálat ápolja, majd mikor már mozgásképes, elszállítják. Útközben egyre rendellenesebbé váló viselkedése nyugtalansággal tölti el a kíséretet. Puskát követel, noha civil és tehetetlen; senki előtt nem hajlandó menni. Nem tűr senkit a háta mögött. Egyik éjjel megkaparintja az egyik harcos fegyverét, és ügyetlenül az alvó katonákra lő. Elég durván lefegyverzik. Ezután megkötözik a kezét, így érkezik meg a Központba.

Először is, elmondja nekünk, hogy nem halt meg, alaposan túljárt a többiek eszén. Lassanként sikerült összeállítanunk elhibázott gyilkosságának történetét. S. nem szorongó, inkább szerfelett ingerült, üvöltözéssel kísért heves izgalmi szakaszokkal. Nem dühöng, de mindenkit kifáraszt szüntelen fecsegésével, a Szolgálatot pedig állandó készségben tartja, mivel feltett szándéka, hogy „mindenkit megöl”. Kórházi kezelése alatt mintegy nyolc beteget támad meg alkalmi fegyverekkel. Nem kíméli az orvosokat és az ápolókat sem. Végül már az is felmerül, vajon nem annak az epilepsziának egyik lappangó formájával állunk-e szemben, amelyet egy szinte mindig kitörni kész, mindenre kiterjedő agresszivitás jellemez.

Alvókúrával próbálkozunk. A harmadik naptól folytatott mindennapos beszélgetések révén jobban megértjük a patológikus folyamat dinamikáját. Az értelmi zavar fokozatosan enyhül. Íme, néhány részlet a beteg vallomásaiból:

„Isten velem van... de hát azokkal nincs, akik meghaltak... Piszok szerencsém volt... Az életben ölni kell, nehogy minket öljenek meg... Ha arra gondolok, hogy semmit sem tudtam róluk. .. Vannak közöttünk franciák. Arabnak adják ki magukat. Mindegyiket meg kell ölni. Adj egy géppisztolyt! Mindegyik, aki algériainak mondja magát, igazából francia... és nem hagynak békén. Ahogy el akarok aludni, bejönnek a szobámba. De most már ismerem őket. Mindenki meg akar ölni. De én megvédem magam. Mindet megölöm, kivétel nélkül. Megfojtom őket, egyiket a

másik után, és téged is. Ki akartok nyírni, de másképpen kell hozzáfognotok. Nekem semmibe se kerül kinyírni benneteket. Kicsiket, nagyokat, nőket, gyerekeket, kutyákat, madarakat, szamarakat. .. mindenkire sor kerül... Aztán majd nyugodtan alhatok...”

Mindezt szaggatottan mondja el, viselkedése ellenséges, fennhézó, megvető marad.

Három hét múlva megszűnik az izgatottság, de hallgatagsága, magányra törekvése miatt súlyosabb fejleménytől tartunk. Egy hónap múlva azonban elbocsátását kéri, hogy betegségével összeegyeztethető mesterséget tanuljon. Az FLN szociális szolgálatára bízuk. Hat hónap múlva látjuk viszont. Jól van.

3. számú eset

Személyiségvesztéssel járó súlyos szorongásos pszichózis egy asszony kegyetlen meggyilkolása után

Dj. volt egyetemista, az ALN harcosa, tizenkilenc éves. A Központba való megérkezésekor betegsége már több hónapja tart. Megjelenése jellegzetes: igen levert, kiszáradt ajkak, mindig nyirkos kéz. Szüntelen sóhajoktól ziháló mell. Makacs álmatlanság. Két öngyilkossági kísérlet a zavarok kezdete óta. A beszélgetés alatt a hallucinációs hallgatóság viselkedésformáját veszi föl. Tekintete olykor percekig a tér egy pontjára szegeződik, miközben arca élénk, olyan benyomást keltve a megfigyelőben, mintha a beteg valamilyen előadás tanúja volna. Elmosódott gondolatok. Néhány tünete a pszichiátrában a gátlás címszó alatt ismeretes: megkezdett, majd hirtelen, látszólag ok nélkül abbahagyott mozdulatok vagy mondatok. Egy mozzanat azonban különösen megragadja figyelmünket: a beteg kiömlő véréről, kiürülő ütőeréről, kihagyó szívéről beszél. Könyörög, állítsuk el a vérzést, ne tőrjünk, hogy még a kórházban is „vámpirok szívják a vérét”. Időnként nem tud megszólalni, és ceruzát kér. ír: „Nincs már hangom, elszáll belőlem az élet.” Ez az

átélt személyiségvesztés nagyon súlyos fejleményre enged következtetni.

Beszélgetéseink során a beteg többször beszél egy asszonyról, aki az éj beálltával megjelenik, hogy kínozza őt. Mivel korábban megtudtam, hogy anyja, akit nagyon szeretett, meghalt, és számára nincs vigasz erre a veszteségre (hangja ekkor teljesen elhalkul, szemében könnyek jelennek meg), a vizsgálatot az anyakép irányába tereltem. Amikor megkérem, írja le ezt az őt üldöző, sőt kínzó asszonyt, közli velem, hogy nem ismeretlen, nagyon is jól ismeri, hiszen ő ölte meg. Felvetődik tehát a kérdés, vajon nem az anya halálát követő tudattalan bűnösség komplexussal állunk-e szemben, ahogyan azt Freud a *Gyász és melankóliában* leírta. Megkérjük a beteget, beszéljen bővebben erről a nőről, hiszen jól ismeri, ő maga ölte meg. Így állítottuk össze a következő történetet:

„A városból, ahol diákoskodtam, fölmentem a partizánokhoz. Több hónap elteltével híreket kaptam hazulról. Megtudtam, hogy anyámat egy francia katona közvetlen közélről lelőtte, két nővéremet pedig a katonákhoz hurcolták. Máig sem tudom, mi lett velük. Anyám halála borzasztóan megrázott. Apám évekkal azelőtt meghalt, én voltam az egyetlen férfi a családban, és mindig csak arra törekedtem, hogy jussak valamire, s így megkönnyíthessem anyám és nővéreim életét. Egyszer elmentünk egy gyarmatosok kezén levő birtokra, ahol az intéző, aktív kolonialista, már két civil algériait lelőtt. Éjjel érkeztünk a lakásához, de nem volt otthon. Egyedül a felesége tartózkodott a házban. Amint meglátott minket, könnyörögni kezdett, hogy ne öljük meg: »Tudom, hogy a férjemért jöttök - mondta -, de nincs itt... hányszor mondtam neki, hogy ne avatkozzon a politikába.« Elhatároztuk, hogy megvárjuk a férjét. De én az asszonyt néztem, és az anyámra gondoltam. Révetegen ült egy fotelban. Felmerült bennem a kérdés: miért ne ölném meg? Hirtelen észrevette, hogy nézem. Rám vetette magát, kiáltozott: »Kérem, ne öljenek meg... Gyerekeim vannak.« Egy perc múlva már halott volt. A késemmel öltem meg. A főnök lefegyverezett, és parancsot adott az indulásra. Néhány nappal később kihallgatott

a körzetparancsnok. Azt hittem, meg fognak ölni, nem bántam.³ Étkezés után hányni kezdtem, és rosszul aludtam. Azután minden este eljött ez a nő, és a véremet követelte. És anyám vére hová lett?”

Esténként, amint a beteg lefekszik, a szobát „előzönlük a nők”, mindegyik egyforma. Egyetlen nő sok-sok példányban ismétlődve. Mindegyiknek a hasán lyuk tátong. Vértelenek, sápadtak, iszonyúan soványak. Ezek a nők gyötrik a fiatal beteget, visszakövetelik tőle kiomlott vérüket. Ekkor csobogó víz zaja tölti be a szobát, egyre erősödik, végül már egy vízesés robaját idézi, s a fiatal beteg látja, hogy a szoba padlója felissza a vért, az ő vérét, a nők viszont mind rózsásabbak lesznek, sebük pedig hegedni kezd. A verítékben fürdő, agyongyötört beteg fölébred, és hajnalig nyugtalan marad.

A fiatal beteget több hétig kezeltük, és az oneiroid tünetek (rém-álmok) gyakorlatilag megszűntek. De azért személyiségében megmarad egy nagy törés. Ha anyjára gondol, még rémisztőbben bukkan fel a fölvtágott hasú asszony. Bármennyire tudománytalannak tűnik is, úgy véljük, egyedül az idő hozhat némi javulást a fiatalember felbomlott személyiségében.

4. számú eset

*Egy depressziós európai rendőrfelügyelő
kórházi környezetben találkozik egyik áldozatával,
egy kábult algériai hazafival*

A. huszonnyolc éves, nős, gyermektelen. Megtudjuk, hogy ő és felesége évek óta kezeltetik magukat, hogy gyerekük legyen, sajnos eredménytelenül. Följebbvalói irányítják hozzánk magatartásbeli zavarok miatt.

³ A tett kóros jellegét nyilvánvalóvá tevő igazságügyi orvostani szakvélemény után megszüntették az ALN vezérkara által elrendelt jogi eljárást.

Közvetlen kapcsolatunk elég jó. A beteg magától beszél nehézségeiről; jól megérti magát feleségével és annak szüleivel. Jó viszonyban van munkatársaival; följebbvalói is becsülik. Az bosszantja csupán, hogy éjjelente kiáltásokat hall, amelyek nem hagyják aludni. Közli is velünk, hogy hetek óta lefekvés előtt bezárja az ablaktáblákat, légmentesen betömi az ablakréseket (nyáron), felesége teljes elkeseredésére, aki fulladozik a hőségtől. Sőt fülébe vattát töm, hogy tompítsa a kiáltások élességét. Az is előfordul, hogy az éjszaka kellős közepén bekapcsolja a rádiót, vagy zenét hallgat, hogy ne hallja az éjszakai kiáltozást. Ezek után A. részletesen előadja drámáját:

Néhány hónappal ezelőtt beosztották egy FLN-ellenes alakulatba. Kezdetben különféle létesítmények, kávéházak őrzésével bízták meg. Néhány hét múlva azonban már szinte kizárólag a rendőrségen dolgozott. Ebben az időben alkalma nyílik kihallgatásokat vezetni, ami soha nem megy „lökdösődés” nélkül. „Mert semmit sem akarnak bevallani.”

„Olykor az embernek kedve volna megmondani nekik - magyarázza -, hogy ha csak egy kicsit is szánnának minket, akkor beszélnének, és nem kényszerítenének arra, hogy órákat töltsünk el, amíg szavanként csikarjuk ki az információkat. De próbáljon csak megmagyarázni ezeknek valamit! Minden kérdésre ezt felelik: »Nem tudom.« Még a nevüket sem. Ha azt kérdezi tőlük, hol laknak, a válasz: »Nem tudom.« Hát persze... az embernek aztán oda kell mennie. Csak túl sokat pofáznak. Eleinte szórakoztam rajta. De aztán kezdett felkavarni a dolog. Ma már, ha csak a kiabálását hallom valakinek, meg tudom mondani, hol tart, a kihallgatás melyik stádiumában. Annak a fickónak, aki két ökölcsapást és egy gumibotütést kapott a füle mögé, van egyfajta beszéd- vagy kiabálásmódja, amint az ártatlanságát bizonygatja. Miután két órát függött a csuklójánál felakasztva, már más hangja van. A fürdőkád után megint más. És így tovább. De főleg a villany után lesz elviselhetetlen. Az ember minden percben azt mondaná, hogy a pasas mindjárt meghal. Vannak persze olyanok, akik nem kiabálnak:

ezek a kemény fickók. De ezek azt képzelik, hogy rögtön megölik őket. Pedig nekünk nem érdekünk megölni Őket. Nekünk az információ kell. Az ilyeneket először is igyekeznek kiabálásra bírni, ami előbb-utóbb sikerül is. Ez már egy győzelem. Aztán folytatják. Ne felejtse el, hogy az ember szeretné elkerülni mindezt. De ezek nem könnyítik meg a dolgunkat. Mostanában már otthon is hallom a kiabálást. Főleg azokét, akik a rendőrségen haltak meg. Doktor, unom ezt a melót. És ha meggyógyít, kérem fogom az áthelyezésemet Franciaországba. Ha elutasítják, lemondok.”

A kórkép alapján betegállományba vettem. Mivel az illető vizsgautasítja a kórházi elhelyezést, magánrendelésen kezelem. Egy ízben, kevéssel a terápiái beszélgetés kezdete előtt, sürgősen berendelnek szolgálatra. Hazatértemig feleségem felajánlja A.-nak, hogy várjon meg, de ő inkább jár egyet a kórházban, és elém jön. Néhány perccel később, amint hazafelé tartok, összeakadok vele. Egy fának támaszkodik, láthatóan magába roskadt, remeg, csorog róla a veríték, erős szorongásos rohama van. Felveszem a kocsimba, és elviszem a lakásomra. Mihelyt leültetem a díványra, elmondja, hogy az intézetben találkozott egy betegemmel, akit kihallgattak a rendőrségen (algériai hazafi volt), s akit „elektromos kínzást követő leépüléses jellegű zavarokkal” kezeltünk. Most megtudom, hogy ez a rendőr tevékenyen részt vett a beteg kínvallatásában. Beadok néhány csillapítószer, amelyek enyhítik A. szorongását. Miután elment, meglátogattam azt a pavilont, amelyben a hazafi feködött. A személyzet semmit sem vett észre. A betegnek azonban nyoma veszett. Végül egy mosdóban akadtak rá, ahol öngyilkosságot kísérelt meg (a beteg szintén felismerte a rendőrt, és azt hitte, érte jött, hogy újból a rendőrségre kísérje).

A későbbiekben A. többször is felkeresett. Szemmel látható javulása után elérte, hogy egészségi okokból hazarendeljék. Ami az algériai hazafit illeti, a személyzetnek kemény munkával sikerült meggyőznie arról, hogy téved, a rendőrök nem léphetnek be a kórházba, hogy túlságosan fáradt, és azért van itt, hogy kezeljék stb....

Egy európai rendőrfelügyelő feleségét és gyermekeit kínozza

R. harmincéves. Önszántából fordul hozzánk tanácsért. Rendőrfelügyelő, és néhány hete úgy érzi, hogy „valami nincs rendben”. Nős, három gyermek apja. Sokat dohányzik: öt doboz cigarettát szív naponta. Nincs étvágya, és álmát gyakran rémképek zavarják meg. E rémálmoknak nincs különös jellegzetessége. Leginkább az bántja, amit ő „örültségi rohamoknak” nevez. Először is, nem szereti, ha ellentmondanak neki: „Doktor, magyarázza ezt meg nekem. Mihegyt valamiféle ellenállásba ütközöm, leküzdhetetlen vágyat érzek arra, hogy üssek. Még akkor is, ha nem melózom, kedvem volna megdolgozni az utamba álló fickókat. Akárkit. Figyeljen ide, például elmegyek a sarki bódéhoz az újságokért. Sokan vannak. Természetesen várni kell. Kinyújtom a kezem, hogy elvegyem az újságjaimat (a pasas, az újságos, haverom). Valaki a sorból kissé kihívóan odaszól: »Várjon a sorára.« Nohát, én máris ütni vágyom, és azt mondom magamban: »Kisöreg, ha néhány órára a kezembe kerülnél, mindjárt alább adnád.« Nem kedveli a zajt. Otthon mindig mindenkit meg akar verni. A gyerekeit, még húszhónapos kisfiát is, valóban ritka kegyetlenséggel veri.

De akkor megijedt, amikor egy este, miután a felesége nagyon szidta, amiért feleslegesen veri a gyerekeket (még ezt is mondta: „Szavamra, meg fogsz bolondulni...”), az asszonyra vetette magát, megverte, egy székhez kötözte, majd ezt mondta neki: „Most egyszer s mindenkorra megtanítlak rá, hogy én vagyok az úr ebben a disznóólban.”

Szerencsére a gyerekek sírni és kiabálni kezdtek. Ekkor fogja föl viselkedése súlyát, eloldja a feleségét, és másnap elhatározza, hogy tanácsot kér egy orvostól, aki „ért az idegekhez”. Leszögezi, hogy „azelőtt nem így volt”, ritkán büntette a gyerekeit, a feleségével voltaképpen sohasem veszekedett. A mostani tünetek „az események” óta jelentkeznek: „Most ugyanis - mondja - a gyalogság

munkáját végezzük. Múlt héten például ugyanúgy bevetettek minket, mintha a hadsereghez tartoznánk. Ezek a kormánybeli urak azt állítják, hogy Algériában nincsen háború, és hogy a rendfenntartó erőknél, tehát a rendőrségnek kell helyreállítania a nyugalmat. Csakhogy Algériában háború van, s amikor ezt belátják, már késő lesz. Leginkább a kínvallatások merítenek ki. Magának ez nem mond semmit?... Olykor tíz órát is vallatok egyfolytában...

- Mit érez vallatás közben?

- Hát, fárasztó... Igaz, váltjuk egymást, de kérdés, vajon melyik pillanatban adjuk át az ügyet a havernak. Mindenki azt gondolja, hogy már éppen megkapja az információt, és esze ágában sincs átengedni a megdolgozott madarat a másiknak, aki persze learatná a dicsőséget. Így aztán vagy eleresztjük... vagy nem.

„Még az is előfordul, hogy pénzt, a saját zsebpénzünket ajánljuk fel a pasasnak, hogy szóra bírjuk. A probléma a mi szempontunkból lényegében a következő: képes vagy-e szóra bírni ezt a pasast. Ettől függ a személyes siker; hogy úgy mondjam, versenyzünk egymással. .. A végére teljesen kikészül az ember ökle. Ezért alkalmaztuk a »szenegáliakat«. Ők viszont vagy túl erősen ütnek, és fél óra alatt tönkreverik az ürgét, vagy túl gyengén, és az nem hatásos. Az eredményes munkához tulajdonképpen ész kell: tudni, hogy mikor, melyik pillanatban szorongassam jobban, és mikor lazítsak. Ez szimat kérdése. Ha a fickó már érett, nem érdemes tovább ütni. Ezért fontos, hogy magunk végezzük a munkát: jobban ellenőrizhetjük a folyamatot. Nem értek egyet azokkal, akik másokra bízák a fickó előkészítését, és óránként bemennek megnézni, hol tart. A legfontosabb, hogy ne keltsd azt a benyomást a pasasban, hogy nem kerül ki élve a kezed közül. Mert akkor fölvetődik benne a kérdés, hogy minek beszéljen, ha úgysem menti meg az életét. Ebben az esetben semmi esélyed sem volna, hogy bármit is megtudj. Reménykednie kell: a remény megoldja a nyelvet.

De leginkább a feleségem dolga bosszant. Biztosan van ebben valami agybaj. Ezt rendbe kell hozni nálam, doktor.”

Mivel hivatala nem engedélyezett számára pihenést, a beteg pe-

dig nem akart pszichiátertől származó igazolást, „teljes szolgálat” közben kezdjük el a kezelést. Könnyű megjósolni az efféle gyógyítás eredménytelenségét. Ez az ember tökéletesen tudatában volt annak, hogy minden baját a vallatászobában folytatott tevékenysége okozza, jöllehet megpróbálta teljes mértékben az „eseményekre” hárítani a felelősséget. Mivel nem szándékozott (képtelenség is volna) abbahagyni a kínvallatást (akkor le kellene mondanía), kerteless nélkül ahhoz kért tőlem segítséget, hogy lelkiismeret-furdalás nélkül, magatartászavarok nélkül, nyugodt derűvel kínozhassa az algériai hazafiakat!⁴

B SOROZAT

Néhány olyan esetet, illetve esetcsoportot gyűjtöttünk itt egybe, amelynek a kiváltó eseménye elsősorban a totális háború Algériában uralkodó légköre.

1. számú eset

*Két algériai fiú - az egyik tizenhárom,
a másik tizennégy éves - meggyilkolja európai játszótársát*

Törvényszéki orvosi szakvéleményről van szó. Két algériai fiút - az egyik tizenhárom, a másik tizennégy éves általános iskolai tanuló - azzal vádolnak, hogy megölték egyik európai társukat. Beismerték a tett elkövetését. Rekonstruálták a bűntettet, s az aktához fényképeket csatoltak. Látható, amint az egyik gyerek lefogja az áldo-

⁴ Ezzel a megfigyeléssel szemben áll egy összefüggő, semmit sem kímélő rendszer. A hóhér, aki szereti a madarakat, aki egy szimfónia vagy szonáta nyugalmában leli örömét, csupán a fejlődés egy állomása. Ami ezen túl van, az már a tökéletes és korlátlan szadizmus köréhez tartozik.

zatot, miközben a másik lecsap egy késsel. A kis vádlottak nem vonják vissza vallomásukat Hosszú beszélgetéseket folytatunk velük. Itt legjellemzőbb kijelentéseiket idézzük:

a) A tizenhárom éves:

- Nem haragudtunk rá. Minden csütörtökön együtt mentünk csúzlival vadászni a falu mögötti dombra. Jó pajtásunk volt. Kimaradt az iskolából, mert kőműves akart lenni, mint az apja. Egyszer elhatároztuk, hogy megöljük, mert az európaiak meg akarnak ölni minden arabot. A „nagyokat” mi nem tudjuk megölni, de őt igen, ő egyidős velünk. Nem tudtuk, hogyan öljük meg. Be akartuk dobni egy árokba, de akkor esetleg csak megsebesült volna. Ezért aztán otthonról hoztunk kést, és megöltük.

- De miért éppen őt választottátok?
- Mert ő játszott velünk. Más nem jött volna fel velünk oda.
- Mégiscsak a pajtásotok volt!
- Hát ez az, akkor miért akarnak megölni minket? Az apja milicista, és azt mondja, hogy el kell vágni a torkunkat.
- De ő nem mondott neked semmit?
- Ő? Nem.
- Tudod, hogy most halott?
- Igen.
- Mi a halál?
- Az, amikor vége, és a mennybe megyünk.
- Te ölted meg?
- Igen.
- Jelent neked valamit, hogy megöltél valakit?
- Nem, hiszen ők meg minket akarnak megölni, hát akkor...
- Rossz a börtönben?
- Nem.

Ez a fiatal vádlott határozottan elüt társától. Szinte már férfi, harmonikus mozgása, külseje, válaszainak hangneme és tartalma felnőttre vall. Ő sem tagadja, hogy ölt. Miért ölt? Nem felel a kérdésre, viszont megkérdezi, láttam-e már európai embert börtönben. Volt-e valaha börtönben olyan európai, akit egy algériai meggyilkolásáért tartóztattak le? Azt felelem neki, hogy valóban nem láttam még bebörtönzött európaiat.

- Pedig hát nap mint nap megölnek algériaiakat, nem?

- De igen.

- Akkor hát miért csak algériaiak találhatók a börtönökben?

Meg tudja magyarázni nekem?

- Nem, de áruld el, miért ölted meg ezt a fiút, aki a pajtásod volt?

- Mindjárt megmagyarázom... Hallott már a rivet-i ügyről?⁵

- Igen.

- Két rokonomat ölték meg aznap. Nálunk azt beszéltek, a franciák megfogadták, hogy egymás után valamennyiünket megölnék. Letartóztattak egyetlen franciát is mindazokért az algériaiakért, akiket ott megöltek?

- Nem tudom.

- Nos, hát senkit sem tartóztattak le. Én fel akartam menni a dzsebelbe, de még túl fiatal vagyok. Ekkor találtuk ki X.-szel, hogy meg kell ölni egy európaiat.

- Miért?

- Maga szerint mit kellett volna csinálni?

- Nem tudom. De te gyerek vagy, és ami itt folyik, az a nagyok dolga.

- De a gyerekeket is megölik...

⁵ Rivet falu Algérois tartományban; az 1956-os év egyik emlékezetes napja óta vált híressé. Egy este ugyanis francia milicisták lepték el a falut, negyven embert kirángattak az ágyából és meggyilkoltak.

- Ez nem ok arra, hogy megöld a pajtásodat.
- Na és, megöltem. És most csináljanak, amit akarnak.
- Bántott téged a pajtásod?
- Nem, semmi rosszat nem tett nekem.
- Hát akkor?...
- Ez van...

2. számú eset

*„Terrorista cselekménynek” álcázott üldözési mánia
és öngyilkos magatartás
egy huszonkét éves algériai fiatalembernél*

A beteget a francia bírói hatóság irányítja a kórházba. Ez az intézkedés egy törvényszéki orvosi szakvélemény alapján született, amelyet Algériában működő francia pszichiáterek készítettek.

Lesóványodott, teljesen zavart férfiról van szó. Testét zúzódások borítják, s mert állkapcsa két helyen eltörtött, mindennemű táplálékfogyasztásra képtelen. A beteget ezért több mint két héten keresztül különféle injekciókkal táplálják.

Két hét elteltével enyhül a gondolkodás sivársága; létrejöhet a kapcsolat, és sikerül rekonstruálnunk a fiatalember megrázó történetét:

Fiatalabb korában ritka buzgalommal cserkészkedett. A muzulmán cserkészmozgalom egyik legfőbb felelőse lett. Tizenkilenc éves korában azonban teljesen fölhagy a cserkészséggel, hogy kizárólag szakmájának szentelje magát. Gépkönyvelő, kitartóan tanul, és arról álmodozik, hogy mesterségének kiváló szakértőjévé válik. 1954. november elseje szigorúan szakmai jellegű kérdésekbe merülve éri. Az első pillanatban semmilyen reakciót nem vált ki belőle a nemzeti harc. Már nem jár össze régi bajtársaival. Saját leírása szerint ebben az időszakban „szakmai képességeinek elmélyítésére törekedett”.

1955 közepe felé egy esti családi összejövetel közben hirtelen mégis az az érzése támad, hogy szülei árulónak tekintik. Néhány nap múlva ez a múltó benyomás elhalványul, de marad benne némi, számára is érthetetlen nyugtalanság, rossz közérzet.

Elhatározza hát, hogy sietve fog étkezni, menekül a családi körből, és szobájába zárkózik. Kerül minden érintkezést. Ilyen körülmények között következik be a katasztrófa. Egy napon fél egy tájban a nyílt utcán világosan hallja, hogy egy hang gyávának nevezi. Hátrafordul, de nem lát senkit. Meggyorsítja lépteit, és úgy dönt, hogy nem megy többé dolgozni. A szobájában marad, és nem vacsorázik. Éjszaka kitör a roham. Mindenféle sértéseket, belső és homályos hangokat hall három órán át: „Áruló... gyáva... valamennyi testvéred meghal... áruló... áruló...”

Leírhatatlan szorongás keríti hatalmába: „Tizenennyolc órán át percenként százharmincat vert a szívem. Azt hittem, menten meghalok.”

Azóta a beteg semmit sem tud lenyelni. Szemlátomást fogyni, teljes sötétségbe zárkózik, szüleinek sem hajlandó kinyitni az ajtót. A harmadik nap felé imádkozásba menekül. Elmondja, hogy napi tizenhét-tizenennyolc órát tölt térdepelve. A negyedik napon felindultan - „mint egy őrült”, akkora „szakállal, amelytől már őrültnek kellett hogy nézzék” -, zakó és nyakkendő nélkül bemegy a városba. Mikor az utcára ér, nem tudja, merre menjen; azért elindul, és egy idő múlva az európai városrészben találja magát. Úgy tűnik, külseje (európainak látszik) megóvja a francia járőrök kérdezősködésétől és igazoltatásától.

Mellette viszont megállítják, lökdösik, sértegetik, megmotozzák az algériai férfiakat és nőket... Nála pedig furcsa módon semmiféle irat nincs. Az ellenséges járőrök akaratlan nyájassága felerősíti képzelődését: „Mindenki tudja, hogy a franciákkal tart. Még a katonáknak is parancsuk van, hogy hagyják békén.”

Ráadásul úgy látja, hogy a megáuitott, tarkóra tett kézzel motózásra váró algériaiak tekintete teli van megvetéssel. Csillapíthatatlan izgatottság vesz erőt rajta, nagy léptekkel továbbmegy. Ekkor

érkezik a francia vezérkar épülete elé. A rács előtt több géppuskás katona áll. Közelebb lép a katonákhoz, ráveti magát az egyikre, és megpróbálja kitépni kezéből a géppuskát, miközben ezt kiáltja: „Algériai vagyok!”

Gyorsan ártalmatlanná teszik, a rendőrségre kísérik, ahol kitar-
tóan igyekeznek kiszedni belőle vezetőinek és szervezete többi tag-
jának a nevét. Néhány nap múlva a rendőrök és a katonák észreve-
szik, hogy beteggel van dolguk. Szakértői vizsgálatot rendelnek el,
amely megállapítja, hogy a fiatalember elmebeteg, és előírja kór-
házi kezelését. „Meg akartam halni - mondja nekünk. - Még a
rendőrségen is azt hittem, reméltem, hogy a kínzások után meg-
fognak ölni. Örültem, hogy vernek, mert ez azt bizonyította szá-
momra, hogy engem is ellenségnek tekintenek. Nem bírtam már
szó nélkül hallgatni a vádat. Nem vagyok gyáva. Nem vagyok
asszony. Nem vagyok áruló.”⁶

3. számú eset

*Neurotikus viselkedés egy fiatal francia nőnél,
akinek apja, magas beosztású tisztviselő,
orvtámadás áldozata lett*

Ez a huszonegy éves fiatal diáklány enyhe szorongásos tünetekkel
keres fel, amelyek zavarják tanulmányaiban és társadalmi kapcso-
lataiban. Igen gyakran izzad a tenyere, időnként igazán aggasztó
mértékben, amikor is „a kezéről ömlik” a víz. Éjszakai migrének-
kel kísért nehéz mellkasi légzés. Rágja a körmét. A legfigyelemre-
méltóbb azonban az, hogy milyen könnyen és feltűnően gyorsan
jön létre a kapcsolat, holott emögött érezhetően komoly szorongás

⁶ Az 1955-ös évben rendkívül sok efféle eset fordult elő Algériában. Sajnos nem minden betegnek volt olyan szerencséje, hogy eljusson a kórházba.

lappang. A beteg olyan fesztelenül említi apja halálát, amely időpontját tekintve azért elég közeli még, hogy kutatásainkat azonnal az apával való kapcsolatra irányítjuk. A világos, tökéletesen, már-már érzéketlenül tárgyilagos elbeszélés éppen racionalizmusával árulja el a lány nyugtalanságát, konfliktusának természetét és eredetét.

„Apám magas beosztású közhivatalnok volt. Egy hatalmas vidéki körzet tartozott a felügyelete alá. Az események kezdete óta veszett gyűlölettel vadászott az algériaiakra. Előfordult, hogy enni, aludni is elfelejtett, annyira izgatta a lázadás elfojtása. Tehetetlenül néztem végig apám lassú átváltozását. Végül elhatároztam, nem látogatom meg többé, a városban maradok. Akárhányszor otthon voltam, tulajdonképpen éjszakákat töltöttem ébren, mert a ház alsó részéből felhallatszottak hozzám a kiáltások, és nem hagytak nyugodni : a pincében és az erre a célra átalakított szobákban algériaiakat kínoztak, hogy információkat csikarjanak ki belőlük. Nem tudja elképzelni, milyen szörnyű egész éjszaka kiáltozást hallgatni. Olykor arra gondolok, hogyan képes egy emberi lény elviselni - a kínzásról nem is beszélek -, egyszerűen csak hallgatni a szenvedők kiáltásait. És ez állandósult. A végén már nem mentem haza. Amikor apám néha meglátogatott a városban, nem tudtam a szemébe nézni anélkül, hogy ne fogott volna el valami szörnyű zavar és rémület. Egyre inkább nehezemre esett megölelni.

Sokáig laktam ugyanis abban a faluban. Majdnem minden családot ismerek. Amikor kicsik voltunk, együtt játszottunk a korombeli algériai gyerekekkel. Ahányszor hazamentem, apámtól újabb letartóztatásokról hallottam. Végül már nem mertem az utcára menni, annyira biztos voltam abban, hogy mindenütt gyűlölet veszkörül. Lelkem mélyén igazat adtam azoknak az algériaiaknak. Ha algériai volnék, én is a partizánok között volnék.”

Egyszer azonban táviratot kap, amelyben értesítik, hogy apja súlyosan megsebesült. Bemegy a kórházba, ahol apját kómában találja. Kevéssel ezután meg is hal. Apja egy katonai különítmény-

nyel végzett felderítő akció során sebesült meg: a járőrt csapdába ejtette az Algériai Nemzeti Hadsereg.

„A temetés undorral töltött el - mondja. - Hányingerem volt az összes hivatalos személyektől; siratták apámat, akinek »kiváló erkölcsi tulajdonságai meghódították a bennszülött lakosságot«. Mindenki tudta, hogy ez hazugság. Mindenki tudta, hogy apám parancsolt az egész tartomány vallató szerveinek. Tudták, hogy a kínzások halálos áldozatainak száma elérte a napi tízet, mégis összehordtak mindenféle hazugságot odaadásról, hazaszeretetről stb. Meg kell mondanom, hogy számomra a szavaknak már nincs értékük, legalábbis nem sok. Azonnal visszatértem a városba, és kerültem minden érintkezést a hatóságokkal. Járadékot ajánlottak fel, de visszautasítottam. Nem kell a pénzük. Ez az apám által kiontott vér ára. Nem kérek belőle. Dolgozni fogok.”

4. számú eset

Magatartási zavarok tíz éven aluli algériai gyerekeknél

Menekültekről van szó. Harcosoknak vagy franciák által meggyilkolt civileknek a gyerekei. Különböző tunéziai és marokkói intézményekben helyezték el őket. A gyerekek iskolába járnak. Játékos foglalkozásokat, közös programokat szerveznek számukra. Rendszeres orvosi ellenőrzés alatt állnak. így alkalmunk nyílt néhányukkal találkozni:

a) Ezek a különféle gyerekek szenvedélyesen szeretik a családi képeket. Szívósan felkutatnak és féltékenyen Őriznek mindent, ami apához vagy anyához hasonlít.

b) Valamennyien feltűnően irtóznak a zajtól. Minden dorgálás érzékenyen érinti ezeket a gyerekeket. Szomjaznak a nyugalomra és a szeretetre.

c) Sokuknál jelentkezik álmatlanság aljavarással együtt.

d) Visszatérő ágybavizelés.

e) Szadista hajlam. Gyakori játékuk: vadul összevissza lyukasztanak egy kifeszített papírlapot. A ceruzáikat teljesen összeharapdálják, és kétségbeejtő kitartással rágják a körmüket. Noha mélységesen ragaszkodnak egymáshoz, gyakran veszekednek.

5. számú eset

Gyermeági pszichózis menekülteknél

Gyermeági pszichózisnak nevezik azokat az elmezavarokat, amelyek az anyává váláskor lépnek fel a nőknél. Ezek a zavarok megjelenhetnek közvetlenül a szülés előtt, vagy néhány héttel utána. E betegségeket sok különböző tényező váltja ki. Úgy vélik azonban, hogy a két legfőbb ok az endokrin mirigyek működésének felborulása, valamint egy „érzelmi sokk”. Az utóbbi kifejezés - ám-bár homályos - nagyjából megegyezik azzal, amit általában „nagy izgalomnak” szokás nevezni.

Mióta a francia kormány úgy döntött, hogy több száz kilométeres körzetben a fölperzselt föld politikáját alkalmazza, és a földdel tesz egyenlővé mindent, a tunéziai és marokkói határ mentén közel 300 ezer menekült található. Tudjuk, milyen nélkülözések között élnek. A Nemzetközi Vöröskereszt bizottságai több ízben jártak a helyszínen, s miután rendkívüli nyomort és bizonytalan életfeltételeket tapasztaltak, felkérték a nemzetközi szervezeteket, növeljék az e menekülteknek nyújtott segílyt. A táborokban uralkodó rossz táplálkozási viszonyok miatt várható volt, hogy a terhes asszonyok különösen hajlamosak lesznek a gyermeági pszichózisra.

A „követés és üldözés jogával” élő francia csapatok gyakori betörései, a légitámadások, a géppuskázások - tudvalevő, hogy a fran-

cia hadsereg marokkói és tunéziai területek elleni bómbatámadásait már nem is számlálják, s hogy a legvéresebb ezek közül Sakiet-Sidi-Youssef, a mártír falu ellen irányult -, a családok széthullása a tömeges kivándorlás körülményeinek következtében állandó bizonytalanságban tartja e menekülteket. Kijelenthetjük, az algériai menekültek között alig akad olyan szülő nő, akinél ne fordulna elő valamilyen elmezavar.

A zavarok többféle formát ölthetnek. Jelentkezhetnek olykor az őrjöngésig fokozódó izgatottságban, vagy mély, mozdíthatatlan depresszióban, több öngyilkossági kísérlettel, s végül megnyilvánulhatnak egyfajta szorongó állapotban is, amikor a beteg sír, jajveszékel, irgalomért esedezik stb. Hasonlóképpen változó a képzelgés tartalma. Találkozhatunk meghatározatlan, akárkire vonatkoztatható üldözési mániával csakúgy, mint őrjöngő agresszivitással a franciákkal szemben, akik meg akarják ölni a születendő vagy újszülött gyermeket, s képzelődhet a beteg közeli, fenyegető haláláról is; ilyenkor láthatatlan hóhéroknak könyörög, hogy kíméljék meg gyermeke életét...

Itt meg kell jegyeznünk még, hogy a zavarok enyhítése és csökkentése nem oszlatja el az alapvető tartalmakat. A gyógyult betegek helyzete fenntartja és táplálja ezeket a patológikus gócokat.

C SOROZAT: KÍNZÁS UTÁNI ÉRZELMI-ÉRTELMI ELVÁLTOZÁSOK ÉS ELMEZAVAROK

Ebbe a sorozatba olyan többé-kevésbé súlyos betegek eseteit csoportosítottuk, akiknél közvetlenül a kínzás után vagy alatt jelentek meg a zavarok. Leírunk néhány alcsoportot is, mivel felismertük, hogy minden egyes kínzási módszernek jellemző betegségtípusok felelnek meg, függetlenül attól, hogy a személyiség enyhébb vagy súlyosabb mértékben károsodott.

Differenciálatlan, úgynevezett preventív kínzások után

Olyan kíméletlen módszerekre utalunk itt, amelyeknél nem is annyira a kínzás, mint inkább a szóra bírás a lényeg. Különös jelentőséget kap itt az az elv, hogy a szenvedés egy bizonyos küszöbön túl elviselhetetlenné válik. A cél tehát az, hogy a lehető leggyorsabban elérjék ezt a küszöböt. Nem finomkodnak. Erőteljesen és sokféleképpen támadnak: több rendőr üt egyszerre; négyen körülállják a foglyot, és ökölcsapásokkal labdáznak vele, miközben egy cigarettával égeti a mellét, egy másik pedig a talpát botozza... Az Algériában használt vallató módszerek közül néhányat különösen kegyetlennek találtunk (továbbra is a megkínzottak bizalmas közléseire hivatkozva):

a) Víz befecskendezése szájon át, erős nyomású szappanos vizes beöntéssel egyidejűleg.⁷

b) Palack bevezetése a végbélnyílásba.

Két, „mozdulatlanságnak” nevezett kínvallatási forma:

c) A fogoly térdepel, karjai párhuzamosak a talajjal, tenyerét fölfelé fordítja, törzse és feje egyenes tartásban marad. Mindenféle mozgás tilos. A fogoly mögötti széken egy rendőr ül, aki botütésekkel téríti vissza a mozdulatlanságba.

d) A fogoly arccal a fal felé áll, karját felemeli, tenyerét a falhoz szorítja. Itt szintén záporoznak az ütések a legkisebb mozdulatra, a legkisebb lazítási kísérletre is.

⁷ A kínvallatásnak ez a fajtája a legtöbb esetben halálos. A nagy nyomású beöntések után a bél nyálkahártyáján számos sérülés marad vissza, s ezek mikroperforációkat idéznek elő a bélben. Nagyon gyakori tehát a légembólia és a hashártyagyulladás.

Most szögezzük le, hogy a megkínzottaknak két fajtája létezik:

1. Azok, akik tudnak valamit.
2. Azok, akik nem tudnak semmit.

1. Azok, akik tudnak valamit, ritkán fordulnak meg az egészségügyi alakulatoknál. Bizonyára tudják az illető hazafiról, hogy megkínzták a francia börtönökben, de betegként nem találkozunk vele.⁸

2. Azok viszont, akik nem tudnak semmit, nagyon gyakran keresnek fel minket. Nem olyan algériaiakra gondolunk itt, akiket valamelyik razzia vagy bekerítés során vertek meg. Ezek sem jönnek hozzánk betegként. Kifejezetten azokról az algériaiakról beszélünk, akik nem tagjai egyetlen szervezetnek sem, mégis letartóztatják és a rendőrségre vagy erre a célra bérelt tanyára viszik, hogy vallatóra fogják őket.

IDEVÁGÓ PSZICHIÁTRIAI KÓRKÉPEK

a) Mániás depresszió: Négy eset

Ezek a betegek szomorúak, nincsenek valódi szorongásaik, levertek, többnyire ágyhoz kötöttek, kerülik az érintkezést, majd váratlanul igen heves nyugtalanságot árulnak el, amelynek tartalma mindig nehezen érthető.

b) Pszichés eredetű étvágytalanság: Öt eset

Ezek a betegek komoly gondot jelentenek, mert a pszichés eredetű étvágytalanság a mindenfajta testi érintkezéstől való beteges irtó-

⁸Természetesen olyan algériaiakról beszélünk, akik, bár tudtak valamit, nem vallottak a kínvallatás alatt, hiszen jól tudjuk, hogy ha egy algériai vall, utána rögtön megölik.

zással jár. A beteghez közeledő, őt megérinteni, kezét megfogni próbáló ápolót például azonnal durván visszalökik. Sem mesterséges táplálást, sem gyógyszeres kezelést nem lehet alkalmazni.⁹

c) Motorikus instabilitás: Tizenegy eset

Itt olyan betegekről van szó, akik nem képesek egy helyben maradni. Mindig egyedül vannak, csak hosszas rábeszélésre hajlandók kettesben maradni az orvossal az irodájában.

A megkínzottaknak ebben a csoportjában megítélésünk szerint gyakran fordul elő kétféle érzés:

Először is, az *igazságtalanság érzése*. Miután minden ok nélkül kínozták őket több napon és éjszakán át, valami kettétört ezekben az emberekben. A meggyötörtek egyikének különösen lesújtó véleménye volt: több napos hiábavaló kínvallatás után a rendőrök meggyőződtek arról, hogy békés emberrel van dolguk, akinek az FLN semmiféle szervezetéhez sincs köze. Az egyik rendőrfelügyelő állítólag mégis ezt mondta: „Ne eresszétek el így! Szorongassátok meg még egy kicsit! így legalább nyugton marad, ha majd kikerül innen.”¹⁰

Másodszor, *közömbösség minden erkölcsi érv iránt*. Ezeknek a betegeknek a szemében nincs igaz ügy. A megkínzott ügy gyenge ügy. Tehát mindenekelőtt saját erőnk növelésével kell törődni, és nem érdemes egy ügy megalapozottságáról elmélkedni. Egyedül az erő számít.

⁹ Az orvosoknak éjjel-nappal váltaniuk kell egymást a beteg mellett sajátos felvilágosító munkát kell végezniük. Érthető, hogy a „bánjunk kissé erőszakosan a beteggel” formula alkalmazása itt nem lehet helyénvaló.

¹⁰ Ez a preventív kínzás egyes vidékeken „preventív megtorlássá” válik. így történt Rivet-ben is: noha nyugalom honolt, a gyarmatosok - nehogy meglepjék őket (a szomszédos vidékek mozgolódni kezdtek) - úgy döntöttek, hogy egész egyszerűen kiirtják az FLN esetleges tagjait. Egyetlen napon több mint negyven algériait öltek meg.

Villanyárammal végzett kínzások után

Ebbe a csoportba azokat az algériai hazafiakat soroltuk, akiket főként villanyozással kínoztak. Míg azelőtt a villanyozás a vallatási eljárásnak csupán egyik lépcsője volt, 1956 szeptembere óta egyes vallatások kizárólag villanyozással történnek.

IDEVÁGÓ PSZICHIÁTRIAI KÓRKÉPEK

a) Lokalizált vagy generalizált cönesztópátia: Három eset

Ezek a betegek bizsergést éreznek a testükben, úgy érzik, mintha kiszakadna a kezük, szétrobbanna a fejük, lenyelnék a nyelvüket.

b) Apátia, kóros akarathiány, érdektelenség: Hét eset

Ezek a betegek tehetetlenek, nincsenek terveik, nincs bennük lendület, egyik napról a másikra élnek.

c) Kóros irtózás, félelem az elektromosságtól

Félnek villanykapcsoló közelébe menni, félnek bekapcsolni a rádiót, félnek a telefontól. Teljesen lehetetlen, hogy az orvos akár csak a lehetőségét is megemlítsa elektrosokk-kezelésnek.

Az „igazságszérum” után

A kezelés eredetét ismerjük. Az olyan betegnél, aki valamilyen belső, tudattalan konfliktustól szenved, amelyet a beszélgetéssel nem sikerül felszínre hozni, vegyi vizsgálati módszerekhez folyamodnak. Leggyakrabban a pentothal nevű anyagot használják arra a célra, hogy intravénásán befecskendezve megszabadítsák a beteget az alkalmazkodóképességét láthatóan meghaladó konfliktustól. Az orvos azért avatkozik be, hogy megszabadítsa a beteget „ettől az idegen testtől”.¹¹ Rájöttek azonban, hogy nehéz ellenőrizni a lelki készítés fokozatos oldódását. Nemritkán feltűnő súlyosbodást vagy új, teljesen megmagyarázhatatlan kórképek megjelenését tapasztalták. Éppen ezért általában többé-kevésbé felhagytak ezzel a módszerrel.

Algériában a katonaorvosok és a pszichiáterek nagy kísérletezési lehetőségekhez jutottak a rendőrségen. Ha a neurotikus betegeknél a pentothal elsöpri a belső konfliktus feltárását gátló sorompókat, akkor az algériai hazafiaknál is ledöntheti a politikai gátakat, és megkönnyítheti a fogoly vallomásra bírását anélkül, hogy villanyozáshoz kellene folyamodni (az orvosi hagyomány szerint az embereket meg kell kímélni a szenvedéstől). Ez a „felforgató háború” orvosi formája.

A forgatókönyv a következő. Először is: „Orvos vagyok, nem vagyok rendőr. Azért vagyok itt, hogy segítsék neked.” Ezzel néhány nap alatt a fogoly bizalmába férkőzik.¹² Majd: „Adok neked

¹¹ Valójában csöppet sem idegen. A konfliktus csupán a személyiség dinamikus fejlődésének eredménye, amelyben nem is fordulhat elő „idegen test”. Nevezzük inkább rosszul beilleszkedett testnek!

¹² Megemlítjük a „Francia jelenlét” elnevezésű csoportokban működő pszichiáterek esetét is. Ha felkérték őket egy fogoly szakértői vizsgálatára, általában az első beszélgetéskor közölték, hogy jó barátságban vannak a védőügyvéddel, s azt bizonygatták, hogy ők ketten (az

néhány injekciót, mert alaposan ellátták a bajodat.” Néhány nap alatt jobb kedvre hangolja a foglyot valamilyen mellékes kezeléssel: vitaminokkal, szíverősítőkkel, cukros szérumokkal. A negyedik vagy ötödik napon intravénásán befecskendezi a pentothalt. Megkezdődik a kihallgatás.

IDEVÁGÓ PSZICHIÁTRIAI KÓRKÉPEK

a) Verbális sztereotípiák

A beteg szüntelenül efféle mondatokat ismételget: „Nem mondtam semmit. Higgyetek nekem, nem beszéltem.” Ezeket a sztereotípiákat állandó szorongás kíséri. A beteg nagyon gyakran valóban nem tudja, hogy sikerült-e információkat kicsikarni tőle. A védelmezett üggyel és azokkal a testvéreivel szembeni bűnösség, akiknek a nevét és címét esetleg megadta, nyomasztó súllyal nehezedik rá. Semmiféle megerősítés nem állíthatja helyre a nyugalmat ezekben a szétroncsolt tudatokban.

b) Elhomályosodott értelmi és érzéki észlelés

A beteg nem képes megállapítani, hogy valamilyen észlelt tárgy létezik-e vagy sem. Elsajátít egyfajta ítélőképességet, de nem tud különbséget tenni. Nem válik el egyértelműen az igaz és a hamis. Minden igaz és minden hamis egyszerre.

c) Kóros irtózás, félelem minden négy szemközti beszélgetéstől

Ez a félelem abból a sajgó élményből származik, hogy az embert minden percben újra kihallgathatják.

ügyvéd és a pszichiáter) kijuttatják innen a rabot. Az ilyen szakértői vizsgálaton átesett foglyok mindegyikét lefejezték. Ezek a pszichiáterek eldicsekedtek nekünk, hogy milyen elegánsan győzték le az „ellenállást”.

A beteg óvatos: szavanként regisztrálja a feltett kérdést, szavanként dolgozza ki a tervezett választ. Ez a pszichés fékezés, a félbeszakított mondatok, a visszautalások stb. keltik azt a benyomást, hogy csak látszólagos gátlásról van szó.

Világos, hogy ezek a betegek makacsul elutasítanak minden intravénás injekciót.

4. csoport

Agymosás után

Az utóbbi időben sokat beszéltek az algériai „lélektani hadviselésről”. Nem akarjuk elkezdni e módszerek kritikai vizsgálatát. Ez alkalommal megelégszünk pszichiátriai következményeik felidézésével. Algériában kétféle intézményben végeznek kínvallatást agymosással.

I. - Értelmiségiek számára

Az elv az, hogy a foglyot egy szerep eljátszására kényszerítik. Látható, melyik pszichoszociológiai iskolára utal ez.¹³

¹³ Ismeretes az Amerikai Egyesült Államokban kialakult pszichoszociológiai irányzat. Ennek az iskolának a hívei szerint korunk emberének drámája abban rejlik, hogy az egyén képtelen elviselni a társadalom által rákényszerített szerepet, azt, hogy csak egy kis kerék a nagy gépezetben. Innen adódik az ajánlott terápia: tegyük lehetővé, hogy az emberek a valóságot játékosan utánzó tevékenység során különböző szerepeket játszhassanak el. Bármilyen szerepet játszhatnak, sőt szerepet is cserélhetnek egy napon belül; jelképesen bárkinek a helyébe

Az értelmiségit oly módon készítetik kollaborálásra, hogy közben ki kell dolgoznia e kollaboráció igazolását. Arra kényszerítik tehát, hogy kettős életet éljen: hazafiként ismert személyről van szó, akit megelőzésképpen kivontak a forgalomból. Az akció célja, hogy belülről támadja a nemzettudat alkotóelemeit. Nem csupán kollaborálnia kell, hanem arra is parancsot kap, hogy „szabadon” vitatkozzon az ezt ellenzőkkel és a tartózkodókkal, győzze meg őket. Ilyen elegánsan veszik rá, hogy felhívja a figyelmet a hazafiakra, tehát besúgóként működjék. Ha netalán azt állítja, hogy nem talál ellenfeleket, kijelölnek néhányat, vagy felkérlik, tegyen úgy, mintha volnának opponensei.

b) *Előadások a franciák értékes teljesítményeiről
és a gyarmatosítás jogosságáról*

Hogy feladatát sikeresen végrehajtsa, jó sok „politikai tanácsadó” veszi körül: a Belsőügyi Hivatal tisztviselői, vagy még inkább pszichológusok, szociálpszichológusok, szociológusok stb.

c) *Egyenként ismertetni és megcáfolni
az algériai forradalom érveit*

Algéria nem nemzet, sohasem volt nemzet, sohasem lesz nemzet. Nincs „algériai nép”.

Az algériai hazafiság képtelenség.

A „feliagák” elbizakodottak, bűnözők, ócska, félrevezetett alakok.

képzeltetik magukat. Úgy látszik, az egyesült államokbeli üzemi pszichiaterek csodákat művelnek a munkások csoportos pszichoterápiájával. Lehetővé teszik számukra, hogy hősekkel azonosuljanak. A munkáltatók és a munkások viszonyának feszültsége jelentős mértékben csökken.

Egymás után mindegyik értelmiséginek előadást kell tartania ezekről a témákról, és az előadásnak meggyőzőnek kell lennie. Érdemjegyeket adnak (ezek a hírhedt Jutalmak”), s az osztályzatokat minden hónap végén összesítik. Ezeket majd beszámítják az értékelésbe, amelynek alapján eldöntik, hogy az értelmiségit szabadon bocsátják-e vagy sem.

d) Teljesen káros közösségi élet

Egyedül lenni lázadásnak számít. Ezért aztán mindenki mindig valakivel van. A csend is tilos. Fennhangon kell gondolkodni.

TANÚVALLOMÁS

Internált és hónapokig tartó agymosásnak alávetett tanárról van szó. A tábor vezetői időnként gratulálnak a fejlődéséhez, és közük, hogy hamarosan szabadul.

Ismerve az ellenség fogásait, esze ágában sincs komolyan venni a hírt. A módszer valóban az, hogy közük a foglyokkal szabadon bocsátásukat, majd néhány nappal a kitűzött időpont előtt közös értékelő ülést rendeznek. Az ülés gyakran végződik azzal a döntéssel, hogy elhalasztják a szabadulást, mivel a foglyon nem tapasztalhatók a végleges gyógyulás összes jelei. A jelenlevő pszichológusok szerint az ülés nyilvánvalóvá tette, hogy a nacionalista metely makacsul tartja magát.

Ezúttal azonban nincs semmiféle fortély. A foglyot csakugyan szabadon engedik. A volt fogoly, visszakerülve a városba, családjá körébe, örül, hogy ilyen jól játszott a szerepét. Örül, hogy újból elfoglalhatja helyét a nemzeti küzdelemben, és máris igyekszik felvenni a kapcsolatot vezetőivel. Ekkor szörnyű és fájdalmas gondolat suhan át az agyán. Talán nem is csapott be senkit, sem a fegyőröket, sem fogolytársait, legfeljebb önmagát.

Hol kellett volna befejeznie a játékot?

Ebben az esetben is meg kell nyugtatni a beteget, meg kell szabaddítani a bűntudattól.

IDEVÁGÓ PSZICHIÁTRIAI KÓRKÉPEK

a) Kóros irtózás minden közös megbeszéléstől. Mihelyt hárman-négyen találkoznak, újra felbukkan a gátlás, szigorúan kötelezőnek érzik a gyanakvást, a tartózkodást.

b) Egy adott álláspont kifejtésére vagy megvédésére való képtelenség. A gondolkodás ellentétpárokból történik. Minden állítást egyidejűleg ugyanolyan erővel lehet tagadni is. Minden bizonynyal ez a legfájdalmasabb szövődmény, amellyel ebben a háborúban találkozunk. Az algériai kolonializmus szolgálatába állított „lélektani hadviselés” gyümölcse rögeszméktől gyötört személyiség.

II. - Nem értelmiségiek számára

Az olyan intézményekben, mint Berrouaghia, már nem a szubjektumból kiindulva kívánják megváltoztatni az egyén magatartását. Számítanak ellenben a már megtört testre, remélve, hogy majd a nemzettudat is összeomlik. Ez igazi idomítás. A jutalmazást a kínzások elmaradása vagy a táplálkozás lehetősége jelenti.

a) Azt kell vallani, hogy nem vagy FLN-tag. Kórusban kell kiáltani. Órák hosszat kell ismételni.

b) Azután be kell ismerni, hogy tagja voltál az FLN-nek, s hogy megértetted: ez hiba volt. Tehát: le az FLN-nel!

Ezután egy másik szakasz következik: Algéria jövője francia, és csakis francia lehet.

Franciaország nélkül Algéria visszahanyatlik a középkorba.

Végezetül: francia vagy. Éljen Franciaország!

Ezekben az esetekben nem találkoztunk súlyos zavarokkal. Inkább a szenvedő, sajgó test vágyik pihenésre, enyhülésre.

D SOROZAT: PSZICHOSZOMATIKUS ZAVAROK

Az Algériában folyó gyarmati háború következtében nemcsak az elmezavarok száma nőtt, és nemcsak egyes sajátos kórtünetek kifejlődéséhez kínálkoztak kedvező feltételek. A kínzás patológiáján, a megkínzott és a kínzó patológiáján kívül Algériában rendkívül gyorsan terjed egy légköri patológia, amelynek hatására a gyakorló orvosok így vélekednek a számukra érthetetlen betegségek láttán: „Minden jóra fordul, ha vége lesz ennek az átkozott háborúnak.”

Ebbe a negyedik sorozatba olyan algériaiaknál észlelt betegségeket gyűjtünk egybe, akik közül néhányat koncentrációs táborokba internáltak. A betegségek jellemzője, hogy pszichoszomatikus típusúak.

Pszichoszomatikus kórtannak nevezik az olyan szervi rendellenességek összességét, amelyeknek a kifejlődését konfliktushelyzet segíti elő.¹⁴ Pszichoszomatikus, mert a kiváltó ok pszichés eredetű. Ezt a patológiát úgy tekintik, mint a szervezet egyfajta válaszát, azaz alkalmazkodását a fellépő konfliktushoz, mivel a rendellenesség tünet és gyógyulás egyszerre. Pontosabban, általános vélemény, hogy a szervezet (ismét a régiek kortikoviscerális pszichoszomatikus egységéről van szó) rossz, ámde végső soron gazdaságos uta-

¹⁴ Ezt az idealista felfogást kifejező elnevezést mindinkább elhagyják. A szovjet tudományos munkákból - főként Pavlovtól - átvett kortikoviscerális terminológiának legalább valóban megvan az az előnye, hogy visszahelyezi az agyat a maga helyére, azaz úgy tekinti, mint valami méhet, a lelki élet kialakulásának pontos helyét.

kon küzdi le a konfliktust. A szervezet a kisebb rosszat választja, hogy elkerülje a katasztrófát.

Ez a kórtan egészében véve nagyon jól ismert manapság, jóllehet a különféle javasolt gyógy módok (relaxáció, szuggesztió) megítélésünk szerint igen esetlegesek. Igen sok esettanulmány született erről azután, hogy a második világháború alatt, az angliai bombázások során és a Szovjetunióban, például Sztálingrádban az ostromot átélt lakosság körében ilyen jellegű zavarok léptek fel. Ma már pontosan tudjuk, hogy nincs szükség golyó ütötte sebre ahhoz, hogy testünk, agyunk szenvedjen a háború lététől. Mint minden háború, az algériai háború is kitermelte a maga kortikoviscerális betegségkontingensét. Az alábbi *g* csoport kivételével valamennyi Algériában tapasztalt rendellenességet leírták már a „klasszikus” háborúk alkalmából. A *g* csoport, úgy véljük, az algériai gyarmati háború sajátossága. Ez a különös patológikus forma (általános izomösszehúzódás) már a forradalom kitörése előtt is figyelmet keltett. Az orvosok azonban úgy szerepeltették leírásaikban, mint a bennszülött vele született szégyenbélyegét, idegrendszerének furcsaságát (?), vagy mint annak bizonyítékát, hogy a gyarmatosítottnál túlsúlyban van az extrapiramidális rendszer.¹⁵ Ez az izomgörcs valójában egész egyszerűen annak a merevségnek, tartózkodásnak és elutasításnak a testtartásban megnyilvánuló kísérője, az izmokban való lerakódása, amellyel a gyarmatosított a gyarmati hatalommal szemben viseltetik.

IDEVÁGÓ PSZICHIÁTRIAI KÓRKÉPEK

a) Gyomorfekély

Nagyon gyakori. A fájdalmak többnyire éjszaka jelentkeznak, erős hányással; fogyás, lehangoltság, rosszkedv, ingerlékenység csak ki-

¹⁵ Minél fejlettebb egy lénynek az idegrendszere, annál kevésbé extrapiramidális. Amint látjuk, látszólag minden egybevágott.

vételesen. Megjegyzendő, hogy a betegek nagy része igen fiatal: tizennyolc és huszonöt év közötti. Általában sohasem javasolunk sebészi beavatkozást. Két ízben végeztünk gyomorkimetszést. Mindkét esetben még ugyanabban az évben meg kellett, ismételni a beavatkozást.

b) Vesegörcsök

A fájdalmak itt is éjszakai rohamokkal jelentkeznek. Természetesen szinte soha sincs vesekő. A görcsök felléphetnek - ami pedig ritkaság - tizennégy-tizenhat éves betegeknél is.

c) A nők menstruációs zavarai

Ez a patológia jól ismert, nincs is szándékunkban bővebben szólni róla. A havivérzés vagy három-négy hónapig nem jelentkezik, vagy' rendkívül heves, a jellemre és a magatartásra is visszaható fájdalmak kísérik a vérzéseket.

d) Aluszékonyság ismeretlen okú remegés miatt

Fiatal felnőttekről van szó, akik mindenféle pihenésre képtelenek egy általános, enyhe, a kifejezett Parkinson-kórra emlékeztető reszketés miatt. „Tudományos elmék” itt is utalhatnának az extrapiramidális meghatározottságra.

e) Korai őszülés

A vállatóközpontokból megmenekültek haja hirtelen, sávokban, foltokban vagy teljesen megőszül. Ezt a rendellenességet igen gyakran teljes elgyengülés, szexuális érdektelenség és impotencia kíséri.

A szívverés hirtelen felgyorsul: százhusz, százharminc, száznegyven percenként. A tachikardiás rohamot szorongás, halálfélelem kíséri, a roham végét erős izzadás jelzi.

g) Általános izomgörcs, izommerevség

A betegek férfiak, akik egyre nehezebben (a betegség két esetben hirtelen jelentkezett) hajtanak végre bizonyos mozgásokat: felmenni a lépcsőn, gyorsan menni, futni. A nehézség oka egy jellegzetes merevség, amely ellenállhatatlanul emlékeztet bizonyos agyi területek (központi szürke magok) károsodására. A merevség lassan terjed. Az alsó végtagokat szinte lehetetlen behajlítani. Semmiféle enyhülést nem lehet elérni. A beteg hirtelen megmerevedik, képtelen a legkisebb akaratlagos lazításra, olyan, mintha egy darabból volna. Arca mozdulatlan, de feltűnő zavart fejez ki.

A beteg szemlátomást képtelen „demobilizálni az idegeit”. Folytonos feszült várakozásban van, élet és halál között. Ahogyan egyikük mondta: „Látja, merev vagyok már, akár egy halott.”¹⁶

¹⁶ Fölösleges hozzátennünk, hogy itt nem hisztérikus izomgörcsről van szó.

Az észak-afrikai ember bűnözési hajlama a nemzeti felszabadító háborúban

Nemcsak saját népünk szabadságáért kell küzdenünk. Amíg tart a harc, a népnek és elsősorban önmagunknak mindig újra kell tanulni az emberi dimenziót. Újra végig kell járni a történelemnek, az ember által kárhozatra ítélt ember történelmének egyes szakaszait, és ösztönözni kell, lehetővé kell tenni népünk és a többi ember találkozását.

A fegyveres harc, a nemzeti harc iránt elkötelezett harcos valójában máról holnapra akarja felmérni mindazt a megaláztatást, amellyel a gyarmati elnyomás sújtotta az embert. A harcosnak néha az a gyötrő érzése, hogy egész népét neki kell észre térítenie, kihúznia a kútból, a barlangból. A harcos nagyon gyakran belátja, hogy nem csupán az ellenséges erőket kell üldöznie, hanem a kétségbeesésnek a gyarmatosított testében betokosodott gócait is. Fájdalmas az elnyomatás időszaka, ám a harc - visszaállítva az elnyomott ember erkölcsi méltóságát - a felemelkedés rendkívül termékeny és feltartóztathatatlan folyamatát bontakoztatja ki. Egy nép győztes harca nem pusztán jogainak diadalát szentesíti. Tömöríti, egységesíti és egyneművé teszi a népet. Hiszen a kolonializmus mást sem tett, mint megfosztotta a gyarmatosítottat személyiségétől. Ez a személyiségvesztés a közösség, a társadalmi struktúrák szintjén is érződik. A gyarmatosított nép ugyanis olyan egyének összességévé zsugorodik, akiknek egyetlen létalapja a gyarmatosító jelenléte.

Felszabadulásáért vívott harca a körülményektől függően eljutatja a népet odáig, hogy vagy elveti, vagy szétrobbantja azokat az állítólagos igazságokat, amelyeket a gyarmati polgári közigazgatás, a katonai megszállás, a gazdasági kizsákmányolás ültetett el a tudatában. S csak a harc oszlathatja el igazán ezeket az emberről szóló, legöntudatosabb sorstársainkat lealacsonyító és a szó szoros értelmében megnyomorító hazugságokat.

Hányszor láttunk Párizsban vagy Aixben, Algírban vagy Basse-Terre-ben a néger, az algériai vagy a vietnami állítólagos lustasága ellen hevesen tiltakozó gyarmatosítottakat? Nem igaz-e mégis, hogy egész egyszerűen kóros személyiség volna a gyarmati rendszerben mufikavágytól égő fellah, pihenni sem hajlandó néger? A gyarmatosított lustasága voltaképpen a gyarmati gépezet tudatos szabotálsa; biológiailag kiváló önvédelmi rendszer, és bizonyos mértékben mindenestre késlelteti, hogy a megszálló az egész országot hatalmába kerítse.

Az idegen behatolásnak ellenszegülő erdők és mocsarak a gyarmatosított természeti szövetségesei. Meg kellett volna érteni ezt, és fel kellett volna hagyni annak bizonygatásával, hogy a néger jó munkás, a *bicot* pedig kiválóan fel tudja törni az ugart. A gyarmati rendszerben a *bicot* igazsága, a néger igazsága az, hogy a kisujját sem mozdítja, nem segíti hozzá az elnyomót ahhoz, hogy még mélyebbre hatoljon zsákmányába. Annak a gyarmatosítottnak, akinek még éretlen a politikai tudata, és aki még nem döntötte el, hogy nem tűri tovább az elnyomást, kötelessége, hogy a legkisebb mozdulatot is a szó szoros értelmében csak erőszakkal hagyja kicsikarni magából. Ezzel nagyon kézzelfoghatóan kifejezi, hogy nem, vagy csak a lehető legkevésbé hajlandó együttműködni.

A gyarmatosítottnak a munkához való viszonyára vonatkozó megjegyzéseink arra is alkalmazhatók, tiszteletben tartja-e a gyarmatosított az elnyomó törvényeit, szabályosan fizeti-e az adókat, milyen a viszonya a gyarmati rendszerhez. Gyarmati rendszerben üres szó az őszinteség, a becsület. Az utóbbi években alkalmam volt megbizonyosodni egy nagyon jól ismert tényről: a becsület, a mélt-

tóság, az adott szó megtartása csak nemzeti és nemzetközi egyenlőség keretében nyilvánulhat meg. Ha úgy bánnak veled és a hozzád hasonlókkal, mint a kutyával, akkor nem marad más hátra, fel kell használni minden eszközt emberi mivoltod visszaállításához. A lehető legsúlyosabban kell ránehezned hóhérod testére, hogy megzavart elméje valahol visszanyerje végre szokásos dimenzióját. Az elmúlt évek során tapasztalhattam, hogy a becsület, az önmegtagadás, az életszeretet, a halálmegvetés rendkívüli formákat öltött a harcoló Algériában. Nem, nem a harcosok dicsőítéséről van szó. Közöséges ténymegállapítás ez, igazát még a legmegveszekedetebb kolonialisták sem vonják kétségbe: az algériai harcos szokatlan módon küzd és hal meg, és az iszlámra vagy az ígért mennyországgra való semmiféle utalás nem magyarázhatja meg a népének és testvéreinek védelmezésekor tanúsított önfeláldozást. És ez a nyomasztó csend - a test persze kiált -, ez a csend agyonnyomja a hóhért. Mondjuk ki: azzal a nagyon régi törvénnyel találkozunk itt, amely szerint minden élő mozdulni kényszerül, amikor felkel a nemzet, amikor az ember visszaköveteli s egyszersmind bizonyítja korlátlan emberségét.

Az algériai nép egyik jellemző vonása az ijesztő méretű bűnözés - állították a kolonialisták; most ezt vizsgáljuk meg közelebbről. 1954 előtt a bírók, rendőrök, ügyvédek, újságírók, törvényszéki orvosok egybehangzóan vallották, hogy az algériaiak bűnözése gondot okoz. Az algériai, bizonygatták, született bűnöző. Kidolgoztak egy tudományos bizonyítékokkal alátámasztott elméletet. Több mint húsz évig ezt az elméletet oktatták az egyetemen. Ilyen oktatásban részesültek az algériai orvostanhallgatók is, és a társadalom legműveltebb rétegei lassacskán, észrevétlenül alkalmazkodtak a kolonializmushoz, majd belenyugodtak, hogy bizonyos fogyatékoságok az algériai nép természetében rejlenek: az algériaiak született semmittevők, született hazugok, született tolvajok, született bűnözők.

Az alábbiakban ismertetjük ezt a hivatalos elméletet, felidézzük

tényleges alapjait és tudományos érvelését. Ezt követően ismét sorra vesszük a tényeket, és igyekszünk újraértelmezni őket.

Az algériai gyakran öl. Tény, mondják majd a bírók, hogy a kivizsgált ügyek négyötöde összefüggött testi épség elleni cselekménnyel. Az algériai bűnözés mértéke a világviszonylatban is legjelentősebbek, legkiemelkedőbbek közé tartozik, állítják. Nincsenek kis bűnözők. Ha az algériai - és ez minden észak-afrikaira érvényes - törvényen kívül helyezi magát, mindig végletesen teszi.

Az algériai kegyetlenül öl. Először is, kedvenc fegyvere a kés. Az „országot ismerő” bírók sekélyes filozófiát gyártottak erről. A kabilok például a pisztolyt vagy a puskát részesítik előnyben. A síkságon élő arabok jobban szeretik a kést. Egyes bírók hajlamosak azt gondolni, hogy az algériainak szüksége van a vér látványára. Az algériainak, mondanák, éreznie kell a vér melegét, fetrengeenie kell az áldozat vérében. Ezek a bírók, rendőrök, orvosok teljes komolysággal értekeznek a muzulmán lelkiüet és a vér kapcsolatáról. A bírók egy része odáig merészkedik, hogy kijelenti: az algériai számára az emberölés elsősorban és főként az áldozat torkának elmetszése. Különösen megnyilvánul az algériai kegyetlensége az okozott sebek nagy számában, amelyek közül nem egyet már a halál beállta után, fölöslegesen ejt. A boncolások cáfolhatatlanul alátámasztják ezt: a gyilkos azzal, hogy egyformán súlyos sebeket ejt, olyan benyomást kelt, mintha megszámlálhatatlanul sokszor akarta volna elkövetni a gyilkosságot.

Az algériai semmiségekért öl. Bírók és rendőrök igen gyakran meghökkennek a gyilkossági indítékokon: egy gesztus, egy célzás, egy kétértelmű kifejezés, veszekedés egy közösen birtokolt olajfa körül, egy nyolcadik határban kószáló állat... A gyilkosság - olykor kétszeres vagy háromszoros gyilkosság - keresett oka, indítéka, amelytől a gyilkosság megokolását és magyarázatát várjuk, kétség-

¹⁷ Csakugyan közismert, hogy az iszlám előírásai szerint nem szabad elfogyasztani a húst, amíg nem győződnek meg arról, hogy az állatban nem maradt vér. Ezért vágják el az állatok torkát.

beejtően hétköznapiinak bizonyul. Emiatt gyakran úgy érezzük, hogy a társadalmi csoport eltitkolja az igazi indítékokat.

Végezetül, az algériai mindig betöréses lopást követ el, amelyet esetleg gyilkosság, de minden esetben a tulajdonos elleni támadás kísér.

Úgy látták, ez az algériai bűnözésről összehordott anyag eléggé leírja a dolog jellegét, hogy megkíséreljenek valamilyen rendszerezést.

Mivel a tunéziai és marokkói megfigyelések hasonlóak, bár kevésbé bőségesek voltak, egyre inkább az észak-afrikai bűnözésről beszéltek. Az elmúlt, harminc évnél hosszabb időszakban az algíri egyetem pszichiátriaprofesszorának, Porotnak az állandó irányításával több csoport próbálkozott e bűnözés megjelenési formáinak részletes leírásával és szociológiai, funkcionális, anatómiai magyarázatával.

Itt azokat a legfontosabb munkákat fogjuk felhasználni, amelyeket az algíri egyetem pszichiátriai iskolája szentelt ennek a kérdésnek. A több mint húsz év alatt végzett kutatásokból levont következtetések, ne feledjük, a pszichiátriai tanszék előadásainak anyagaként szerepeltek.

Így az algíri egyetemen végző algériai orvosok kénytelenek meghallgatni és megtanulni, hogy az algériai született bűnöző. Sőt mi több, emlékszem, volt közöttünk olyan is, aki nagy komolyan előadta ezeket a megtanult elméleteket, s hozzátette: „Nehéz lenyelni ezt, de tudományosan megalapozott.”

Az észak-afrikai ember bűnöző, rabló ösztöne közismert, súlyos agresszivitása szemmel látható. Az észak-afrikai szereti a végleteket, éppen ezért sohasem lehet tökéletesen megbízni benne. Ma a legjobb barát, holnap a legnagyobb ellenség. Nem fogja fel az árnyalatokat, a karteizianizmus teljesen idegen tőle, a kiegyensúlyozottság, a megfontoltság, a mértékletesség ellentétes legbelső hajlamaival. Az észak-afrikai féktelen, örökletesen féktelen. Képtelen fegyelmezni magát, képtelen irányítani az indulatait. Igen, az algériai születésétől fogva impulzív ember.

Csakhogya ez az impulzivitás - megmondják kereken - rendkívül agresszív, és gyakran gyilkosságban nyilvánul meg. Ezzel sikerül megmagyarázniuk az algériai melankolikus betegeknek a hagyományostól eltérő viselkedését. Az Algériában működő francia pszichiáterek nehéz problémával kerültek szembe. Megszokták, hogy melankóliában szenvedő betegnél öngyilkosságtól tartsanak. Márpedig az algériai melankolikus beteg öl. Az erkölcsi tudatnak ez a mindig önváddal és önpusztító törekvésekkel járó betegsége az algériainál mások elpusztítására irányuló formákat ölt. Az algériai melankolikus nem követ el öngyilkosságot. Ő gyilkol. Ez az a gyilkos melankólia, amelyet Porot professzor oly jól megismert tanítványa, Monserrat értekezéséből.

Hogyan magyarázza az algíri iskola ezt a rendellenességet? Először is kijelentik, hogy az öngyilkosság önvizsgálatot, magunkba mélyedést, befelé fordulást feltételez. Márpedig az algériai ember lázad a lelki élet ellen. Az észak-afrikainak nincs is lelki élete. Az észak-afrikai, éppen ellenkezőleg, úgy szabadul meg gondjaitól, hogy a környezetére veti magát. Nem töpreng. Mivel a melankólia meghatározásánál fogva az erkölcsi tudat betegsége, világos, hogy az algériaiban csak álmelankóliák alakulhatnak ki, hiszen tudata közismerten ingatag, erkölcsi érzéke gyöngye. Ha elfogadjuk a francia szerzők által megjelölt két okot, akkor tökéletesen érthetővé válik, miért képtelen az algériai mindenféle helyzetelemzésre, szellemi látókörének bővítésére.

Nézzük először az értelmi képességeket! Az algériai ember testileg fejlett szellemi fogyatékos. Ha ezt meg akarjuk érteni, fel kell idéznünk az algíri iskola által lefektetett tünettant. Ebben a bennszülöttet a következő vonásokkal jellemzik:

- érzelemmentes vagy csaknem érzelemmentes;
- végletesen hiszékeny és befolyásolható;
- megátalkodottan makacs;
- gondolkodása gyerekes, de hiányzik belőle a nyugati gyermek minden iránt érdeklődő szelleme;

- könnyen adódnak nála kívülről szuggerált zavarok és reakciók.¹⁸

Az algériai nem fogja fel az egészet. Mindig a részletekre vonatkozó, mindenfajta szintézist kizáró kérdéseket tesz fel magának. A valóság legapróbb egységei, tárgyak kötik le figyelmét, elvész a részletekben, képzelőereje szegényes, ellenáll a fogalmaknak. Szóbeli kifejezőmódja a végletekig leegyszerűsödik. A gesztus mindig indulat vezérelte és támadó. Az algériai képtelen az egészből kiindulva értelmezni a részletet, abszolutizálja az elemet, s a részt nézi a lényegnek. Éppen ezért átfogóan reagál olyan részingerekre, jelentéktelen dolgokra is, mint egy fügefafa, egy mozdulat, egy földjére tévedt birka. A vele született agresszivitás utakat keres, beéri a legcsekélyebb ürüggyel is. Ez tiszta agresszivitás.¹⁹

A leírás után az algíri iskola áttér a magyarázatra. Porot professzor 1935-ben, a francia nyelvű elme- és ideggyógyászok Brüsszelben tartott kongresszusán vázolta elmélete tudományos alapjait. Vitatkozva Baruk hisztériáról szóló előadásával, hangsúlyozta, hogy „az észak-afrikai bennszülött, akinek magasabb rendű és kortikális tevékenysége kevésbé fejlett, primitív lény, lényegében vegetatív és ösztönös életét főleg a köztiagy szabályozza”.

Hogy helyesen mérjük fel Porot professzor e fölfedezésének jelentőségét, emlékeztetnünk kell arra, hogy az emberi fajt, a többi gerinccsel összehasonlítva, a kortikalizáció jellemzi. A köztiagy az agy egyik legősibb része, s az embert a többi gerincestől elsősorban az különbözteti meg, hogy nála a kéregállomány dominál.

¹⁸ Aj Porot: „Annales Médico-Psychologiques”, 1918.

¹⁹ Egy algíri bírói kamara doyenje kijelentette, hogy az algériai embernek ez az agresszivitása fejeződik ki a „fantasia” iránti rajongásában is. „Ezt az egész lázadást - mondta 1955-ben - tévesen vélték politikai jellegűnek. Időnként ki kell törnie a bennük lappangó harci vágynak!” Az etnológus szerint, ha összeállítottak volna egy projektív tesztekől és játékokból álló, a bennszülött mindenre kiterjedő agresszív ösztöneinek levezetésére alkalmas sorozatot, akkor megállíthatták volna a forradalmat 1955-56-ban az Aurés-ben.

Porot professzor szerint az észak-afrikai bennszülött életét a köztiagy utasításai irányítják. Ez megint csak azt jelenti, hogy az észak-afrikai bennszülöttek bizonyos értelemben nincs is kéregállománya. Porot professzor nem kerüli meg ezt az ellentmondást, s az 1939. áprilisi *Sud Médicalet Chirurgicalban* Sutter nevű tanítványának - jelenleg a pszichiátria professzora Algírban - a közreműködésével pontosabban meghatározza: „A primitivizmus nem az érettség hiánya, nem az intellektuális lelki élet fejlődésének feltűnő megtorpanása. A primitivizmus egy végsőkéig kifejtett társadalmi helyzet, logikusan megfelel egy a mienktől különböző életmódnak.” Végezetül a professzorok a tan alapjáról is szót ejtenek: ez a primitivizmus nem pusztán egy sajátos neveltetésből fakadó viselkedésmód, sokkal mélyebb alapjai vannak, sőt úgy véljük, lényege valószínűleg az idegközpontok felépítésének, legalábbis dinamikus egymásra épülésének jellegzetes elrendeződésében rejlik. Amint látjuk, nem véletlen az algériai indulatossága, gyilkosságainak gyakorisága és jellege, állandó hajlama a bűnözésre, primitivizmusa. Egységes magatartással, tudományosan megmagyarázható egységes élettel állunk szemben. Az algériainak nincs kéregállománya, vagy - hogy pontosabbak legyünk - nála is, akárcsak az alsóbbrendű gerinceseknél, a köztiagy tölti be az uralkodó szerepet. A kortikális funkciók, még ha megvannak is, nagyon fejletlenek, gyakorlatilag nem épülnek be a létezés dinamikájába. Nincs tehát titok, sem paradoxon. A gyarmatosító nem valamiféle fajelméleti vagy paternalista meggondolásból vonakodik átadni a felelősséget a bennszülötteknek, hanem egész egyszerűen a gyarmatosított biológiailag korlátozott képességeinek tudományos megítélése alapján.

Fejezzük be ezt a szemlét azzal, hogy egy egész Afrikára vonatkozó összefoglalást kérünk Carothers doktortól, az Egészségügyi Világszervezet szakértőjétől. Ez a nemzetközi szakértő egy 1954-ben megjelent könyvben²⁰ foglalta össze megfigyelései lényegét.

²⁰ Carothers: *Psychologie normale et pathologique de l'Africain. Études Ethno-Psychiatrique*. Masson Kiadó, 1954.

Doktor Carothers Közép- és Kelet-Afrikában praktizált, de következtetései megegyeznek az észak-afrikai iskoláéival. A nemzetközi szakértő szerint „az afrikai ember alig használja a homloklebenyét. Az afrikai pszichiátria valamennyi különös vonása a homloklebeny renyheségére vezethető vissza”.²¹

A félreértések elkerülése végett doktor Carothers rendkívül szemléletes hasonlattal él. Azt állítja, hogy a normális afrikai egy *átmetszett homloklebenyű európai*. Ismeretes, hogy az angolszász iskola az elmebetegségek egyes súlyos formáinak tökéletes gyógy módját az agy egyik fontos területének kiiktatásában vélte megtalálni. Azt tapasztalták, hogy a személyiség erősen leépül a műtét nyomán, ezért később felhagytak ezzel a módszerrel. Carothers doktor szerint a normális afrikai bennszülöttek és az átmet szett lebenyű európai között szembetűnő hasonlóság áll fenn.

Carothers doktor, miután tanulmányozta különböző, Afrikában praktizáló szerzők munkáit, olyan következtetéssel áll elő, amely megalapozza az afrikai emberről alkotott egységes felfogást. „Ezek - írja - a nem európai csoportokban adódó esetek adatai. Afrika különböző, keleti, nyugati, déli területein gyűjtötték őket, s egészében véve az egyes szerzők csak kevésbé vagy egyáltalán nem ismerték a többiek munkáját. Alapvető hasonlóságuk tehát rendkívül figyelemreméltó.”²²

A befejezés előtt megemlítjük, hogy Carothers doktor egy tudatlan frusztrációs komplexus megnyilvánulásaként határozta meg a Mau-Mau felkelést, amelynek megisméltődése tudományosan a pszichológia látványos alkalmazásával elkerülhető volna.

A megfigyelőknek tehát gondot okozott egy szokatlan viselkedés : az algériai gyakori bűnözése, a fellelt indítékok kisszerűsége, a verekedések gyilkos és mindig rendkívül véres jellege. Ennek tananyag gá vált magyarázata pedig a következő: az észak-afrikai ember agyi struktúrájának elrendeződése egyszerre tanúskodik a benn-

²¹ Uo. 176. o.

²² Uo. 178. o.

szülött lustaságáról, értelmi és szociális alkalmatlanságáról, csaknem állati indulatosságáról. Az észak-afrikai bűnözési hajlama az idegrendszer egyfajta elrendeződésének az átírata a viselkedés rendjében. Ideggyógyász számára érthető reakció ez, a dolgok, a biológiailag szervezett *dolog* természetéből következik. A homloklebenyek nem épülnek be az agy dinamikájába; ez a lustaság, a bűntettek, a lopások, a sok nemi erőszak, a hazudozás magyarázata. A következtetést pedig egy alprefektus - ma már prefektus - közölte velem: „Ezeket a természet törvényeinek vakon engedelmessé tette természeti lényeket - mondotta - szigorú és kíméletlen keretek közé kell szorítani. A természetet nem meggyőzni, hanem megszelídíteni kell.” Fegyelmezni, idomítani, leigázni, jelenleg pedig: lecsendesíteni - ezek azok a szavak, amelyeket a gyarmatosítók a leggyakrabban használnak a megszállt területeken.

Ha hosszasan időztünk a kolonialista tudósok által előadott elméleteknél, ez nem is annyira a termés szegényességének és képtelenségének kimutatása, mint inkább egy különösen fontos elméleti és gyakorlati probléma vizsgálata végett történt. A forradalommal felvetődő, a politikai magyarázat és a demisztifikáció szintjén megvitatható kérdések közül az algériai bűnözés valóban csak másodlagos volt. Ám épp az e témáról folytatott beszélgetések bizonyultak annyira termékenynek, hogy lehetővé tették számunkra az egyéni és a társadalmi felszabadulás fogalmának elmélyítését, jobb körülhatárolását. Amikor a forradalmi gyakorlatban a káderek és a harcosok jelenlétében vizsgálják az algériai bűnözés kérdését, amikor közük, hogy átlagosan hány bűncselekmény, vétség, lopás történt a forradalom ideje előtti időszakban, amikor elmagyarázzák, hogy egy bűntett sajátossága, a kihágások gyakorisága a férfiak és nők, az emberek és az állam közötti kapcsolatoktól függ és ezt mindenki meg is érti; amikor szemlátomást szétfoszlik a hivatásszerűen bűnöző algériai vagy észak-afrikai fogalma - hiszen ez a fogalom bevésődött az algériaiak tudatába is, mert - lobbanékonyak, hősködők, rosszindulatúak vagyunk..., ez már csak így van!..., akkor, igen, akkor mondhatjuk, hogy halad a forradalom.

Fontos elméleti feladat, hogy mindig, mindenütt magyarázzuk meg, leplezzük le és üldözzük az emberen magán esett sérelmet. Nem kell megvárni, amíg a nemzet új embereket szül. Nem kell kivárni, amíg az emberek észrevétlenül átalakulnak az örökös forradalmi megújulásban. Igaz, mindkét folyamat lényeges, de segíteni kell a tudatot. Ha a forradalmi gyakorlat célja mindenkit felszabadítani és kivételesen alkotóképessé tenni, akkor semmi sem maradhat fenn, ami a normálistól eltér. Rendkívül erősen átérezzük annak szükségességét, hogy a nagy esemény mindent áthasson, hogy mindent magunkkal ragadjunk, mindent elrendezzünk, mindenért felelősek legyünk. A tudat ilyenkor nem húzódozik a viszszapillantástól, s ha kell, a helyben járástól sem. Ezért egy harci egység fejlődésében a támadás vége nem pihenést jelent, hanem ép-penséggel időt ad a tudat számára, hogy behozza lemaradását, mert mindennek együtt kell haladnia.

Igen, az algériai ösztönösen igazat adott a bírónak és rendőröknek.²³ Úgy kellett tehát felfogni a narcisztikusan megélt algériai bűnözést, mint az igazi férfiasság megnyilvánulását, s az egész kérdést vissza kellett helyezni a gyarmati történelem síkjára. Rá kellett mutatni például arra, hogy a Franciaországban élő algériaiak bűnözése alapvetően különbözik a közvetlen gyarmati kizsákmányolásnak alávetett algériaiak bűnözésétől.

Egy másik mozzanatra is fel kellett figyelnünk: az algériaiak Algériában gyakorlatilag zárt körben követték el a bűncselekményeket. Egymást lopták meg, egymást gyötörték, egymást ölték meg. Algériában egy algériai ritkán támadt franciára, és került a vere-

²³ Egyébiránt világos, hogy az európaiak által gyártott képpel való azonosulás nagyon is ambivalens volt. Úgy tűnt, hogy az európai valóban tisztelettel - szintén ambivalens tisztelettel - adózik az erőszakos, szenvedélyes, nyers, féltékeny, merész, gőgös algériaiaknak, akik életüket teszik fel egy részletre, egy szóra stb. Mellesleg megjegyezzük, hogy a franciaországi franciákkal való összetűzések során az Algériában élő európaiak egyre inkább hajlamosak azonosulni ezzel az algériai emberrel alkotott képpel, hogy szembehelyezkedjenek a franciákkal.

kedést a franciákkal. Franciaországban viszont a bevándorló az osztályok, csoportok közötti bűnözés szereplője lesz.

Franciaországban csökken az algériaiak által elkövetett bűncselekmények száma. Ezek főként a franciák ellen irányulnak, indítékaik pedig merőben újak. Egy paradox jelenség nagy segítségünkre volt a harcosok felvilágosításában: 1954 óta csaknem teljesen megszűntek a köztörvényes bűncselekmények. Viták, jelentéktelen részletkérdések már nem vezetnek emberhalálhoz. Nem robbant ki haragot, ha a szomszéd megpillantotta a feleségem homlokát vagy bal vállát. Úgy tűnik, a nemzeti harc levezetett minden dühöt, nacionalizált minden affektív vagy emocionális mozgást. A francia bírók és ügyvédek már megállapították ezt, de a harcosnak is tudatosítania kellett, rá kellett venni őt arra, hogy felismerje az okokat.

Még hátravan a magyarázat.

Kellett-e mondani, hogy a háború, egy végül szocializált agresszivitás kifejlődésének kiváltságos területe, a hódító felé tereli az eredendően gyilkos gesztusokat? Közhelyszerű megállapítás, hogy a nagy társadalmi erőforrások csökkentik a bűnözés és az elmezavarok gyakoriságát. Tökéletesen érthető volt tehát, miért esett vissza az algériai bűnözés a háború kezdete óta, amely mintegy kettészakította az országot, az ellenséges oldalra taszítva a jogi és közigazgatási gépezetet.

Nos, a már felszabadult Maghreb-országokban fennmaradt, sőt a függetlenség kivívása után határozottabban körvonalazódik ugyanez a felszabadító harcokkal kapcsolatban említett jelenség. Ennélfogva úgy látszik, hogy a gyarmati körülmények eléggé sajátosak ahhoz, hogy újraértelmezhezzük a bűnözési arányt. Ezt el is végeztük a harcosok számára. Mifelénk ma már mindenki tudja, hogy a bűnözés sem az algériai ember vele született jelleméből, sem idegrendszerének felépítéséből nem következik. Az algériai háború, a nemzeti felszabadító háborúk igazi hősokeket teremtenek. Gyarmati viszonyok között, mint arra rámutattunk, a bennszülöttek összezártan élnek. Egyre inkább akadályozzák egymást a látásban. Mindegyikük eltakarja a másik elől a nemzet ellenségét. Amikor

egy kemény, tizenhat órás munkanap után a gyarmatosított fáradtan gyékényére roskad, s a vászonfüggönyön át beszűrődő gyereksírás nem hagyja aludni, az a gyerek véletlenül algériai. Amikor egy kevés darát vagy olajat kunyerál a fűszerestől, akinek már tartozik néhány száz frankkal, és elutasításra talál, mérhetetlen gyűlölet és roppant ölni vágyás keríti hatalmába, márpedig a fűszeres algériai. Miután hetekig kerülte, egy nap összefut a kaiddal, aki „adót” követel tőle; ideje sincs arra, hogy az európai intézőt gyűlölje, hiszen ott a kaid, aki magára vonja ezt a gyűlöletet, és a kaid algériai.

Mindennap gyilkossági kísérleteknek kitéve - azaz kitéve az éhezésnek, annak, hogy kikergetik a kifizetetlen szobából, hogy elapad az anyatej, hogy csontsoványak a gyerekek, hogy bezárják a gyárat, s a munkanélküliek hollóként keringenek a főnök körül -, a bennszülött odáig jut, hogy engesztelhetetlen ellenségnek tekinti sorstársát. Ha egy úton heverő kőben fölsebzí mezítelen lábát, azt a követ föltehetően egy bennszülött rakta oda. Le akar szedni néhány olajbogyót, erre X. gyerekei éjszaka megdézsmálják. Igen, a gyarmati időszakban Algériában és másutt sok mindenre képes az ember egy kiló daráért! Képes több embert megölni. Csak képzelőerő kell hozzá, hogy megértsük ezeket a dolgokat. Vagy emlékezőtehetség. A koncentrációs táborokban egy darab kenyérért megölték egymást az emberek. Emlékszem egy borzalmas jelenetre. Oranban történt, 1944-ben. Abból a táborból, ahol a behajózásra vártunk, a katonák kenyérdarabkákat vetettek oda algériai gyerekeknek, akik eszeveszett dühvei marakodtak rajta. Az állatorvosok meg tudnák magyarázni ezeket a jelenségeket a baromfiudvarokban megfigyelt híres „peck-order” alapján. Ott a kiosztott kukoricáért valóban kíméletlen versengés folyik. A legerősebb szárnyasok fel-falnak minden magot, míg a többi, kevésbé agresszív állat szemlátomást fog. Az egész gyarmat egy roppant baromfiudvarhoz, hatalmas koncentrációs táborhoz válik hasonlóvá, ahol egyedül a kés törvénye uralkodik.

A nemzeti felszabadító háború óta minden megváltozott Algériában. Egy család esetleg teljes tartalékát felkínálja egyetlen este

egy átvonuló csapatnak. A család egyetlen szamarát kölcsönadhatja egy sebesült szállítására. S amikor a gazda napokkal később arról értesül, hogy az állat elpusztult, repülőgépről lőtték le, nem kezd sem átkozódni, sem fenyegetőzni. Nem vonja kétségbe, hogy az állat elpusztult, viszont aggódva megkérdezi, vajon a sebesültnek nem esett-e baja.

A gyarmati rendszerben néha mindent elkövetnek egy kiló kenyérért vagy egy hitvány birkáért. A gyarmati időszakban ember és anyag, ember és világ, ember és történelem viszonya voltaképpen a táplálékhoz való viszony. Az elnyomatás Algériában meghonosított körülményei között a gyarmatosított számára az élet nem értékek megtestesítése, nem egy világ következetes és termékeny fejlődésébe való beilleszkedés. Élni annyi, mint nem meghalni. Létezni annyi, mint fenntartani az életet. Minden nap újabb győzelem. Nem a munka eredménye, hanem az élet diadalának érzett győzelem. Éppen ezért, ha valaki datolyát lop, vagy hagyja, hogy birkája lelegelje a szomszéd fűvét, nem mások tulajdonjogát tagadja, nem törvénszegő vagy tiszteletlen. Ezek gyilkossági kísérletek. Látni kellett volna, amint Kabil-földön férfiak és nők hetekig kutattak a völgyfenéken termőföld után, és kis kosarakban hordták föl; ezt látni kellett volna, hogy megértsük: a lopás nem barátságtalan vagy törvénytelen gesztus, hanem gyilkossági kísérlet. Az egyetlen nézőpont ugyanis az egyre szűkülő gyomoré, amelyet, jóllehet egyre kevésbé igényes, mégiscsak ki kell elégíteni. Kibe kössön bele az ember? A francia a síkságon él, rendőrökkel, hadsereggel, tankokkal körülvéve. A hegyekben csak algériaiak vannak. Ott fönt az ég a túlvilág ígéretével, odalent a franciák a börtön, a gumibot, a kivégzés nagyon is kézzelfogható ígéretével. Az ember elkerülhetetlenül önmagába botlik. Itt fedezhetjük fel annak az öngyűlöletnek a magját, amely a szegregált társadalmakban a faji konfliktusokat jellemzi.

Az algériai ember bűnözése, indulatossága, gyilkosságainak kegyetlensége tehát nem idegrendszere felépítésének és nem jellembeli furcsaságának a következménye, hanem a gyarmati helyzet közvet-

len terméke. Alighanem különlegesen fontos szerepe volt a forradalmi tudat fejlődésében annak, hogy az algériai harcosok megvitatták ezt a kérdést, hogy nem féltek fölülvizsgálni a kolonializmus által beléjük plántált hiedelmeket, hogy megértették: ki-kí a másíknak a védőfala, és valójában mindenki öngyilkosságot követ el, ha rátámad a másíkra. Ismételjük: a harcoló gyarmatosított célja, hogy véget vessen a gyarmatosító uralmának. Arra is ügyelnie kell azonban, hogy leszámoljon minden áligazsággal, amelyet az elnyomás oltott bele. Egy algériai típusú gyarmati rendszerben a kolonializmus nyíltan hirdetett eszméi nem csupán az európai kisebbséget, hanem az algériaiakat is befolyásolták. A teljes felszabadulás az egész személyiséget érinti. A csapda és az összezsapás, testvéreinek megkínzása és lemészárlása edzi a győzelemre törő akaratot, átalakítja a tudattalant, és fejleszti a képzelőerőt. Amikor az egész nemzet megmozdul, az új ember nem *a posteriori* terméke ennek a nemzetnek, hanem együtt él, együtt fejlődik ki, együtt győzedelmeskedik vele. Ez a dialektikus követelmény magyarázza a tartózkodást a gyarmatosítóknak a helyi viszonyokhoz illeszkedő intézkedéseivel és a látszatreformokkal szemben. A függetlenség nem lejáratott szó, hanem elengedhetetlen feltétele a valóban felszabadult férfiak és nők létezésének, vagyis azok létezésének, akik a társadalom gyökeres átalakításához szükséges valamennyi anyagi eszköz birtokosai.

Rajta, bajtársak, jobb, ha úgy döntünk, hogy ezután más útra térünk. Oszlassuk el a sűrű éjszakát, amelyben elmerültünk, lépünk ki belőle! Már kel az új nap, találjon szilárdnak, előrelátónak, elszántnak minket.

Adjuk fel álmainkat, mondjunk le régi hiedelmeinkről és korábbi életünk barátságairól! Ne vesztegessük az időt terméketlen litániákra vagy undorító mimikrire! Fordítsunk hátat Európának, amely szüntelenül az emberről prédikál, miközben mindenütt mészárolja, ahol éri, saját utcáinak minden zugában, a világ minden sarkában.

Európa évszázadok óta akadályozza a többi ember haladását, saját céljainak és dicsőségének rendelve alá őket; évszázadok óta egy állítólagos „szellemi kaland” nevében fojtogatja csaknem az egész emberiséget. Nézzétek, hogyan ingadozik ma az atombomlás és a szellemi bomlás között!

S mégis elmondható, hogy a teljesítmények síkján minden sikerült neki.

Európa buzgón, cinikusan és erőszakosan kezébe vette a világ irányítását. Nézzétek, hogy terjed és nő emlékműveinek árnyéka! Európa minden mozdulata a tér és a gondolkodás határait feszegette. Európa megtagadott minden alázatot, minden szerénységet, de minden gondoskodást, minden gyöngédséget is.

Nem volt szűkmarkú, csak az emberrel szemben, nem volt kicsinyes, vérengző, gyilkos, csak az emberrel szemben.

Akkor hát, testvérek, miért nem értitek, hogy van jobb dolgunk is, mint ezt az Európát követni?

Európa unos-untalan az emberről beszélt, hirdetve, hogy csakis az emberért aggódik; ma már tudjuk, milyen szenvedésekkel fizetett az emberiség az európai szellem minden egyes győzelméért.

Rajta, bajtársak: Európa végleg eljátszotta játékait, mást kell kitálálmmk. Most mindent megtehetünk, ha nem majmoljuk Európát, ha nem kísért bennünket Európa utolérésének vágya.

Európa olyan eszeveszett és féktelen sebességre kapcsolt, hogy ma már semmilyen vezetésnek, semmiféle ésszerűségnek nem engedelmeskedik, és ijesztő kábulatban rohan a szakadék felé, amelytől jobb minél hamarabb eltávolodni.

Mindamelletts mélyen igaz, hogy szükségünk van mintára, sémákra, példákra. Márpedig sokunk számára az európai minta a leglelkesítőbb. Nos, az előző oldalakon láttuk, milyen bajokat hozott ránk ez az utánzás. Nem szabad, hogy az európai eredmények, az európai technika, az európai stílus tovább kísértsen minket, felborítsa lelki egyensúlyunkat.

Amikor az európai technika és stílus mögött az embert keresem, csak az ember folytonos tagadását, gyilkosságok lavináját látom.

Az emberi sors, az emberi tervek, az emberek együttműködése az emberi teljesség növeléséért végzett munkában - ezek új kérdések, igazi felfedezéseket követelnek.

Határozzuk el, hogy nem utánozzuk többé Európát, új célokért feszítsük meg izmainkat és agyunkat! Igyekezzünk fölfedezni a teljes embert, akit Európa képtelen volt diadalra juttatni!

Két évszázaddal ezelőtt egy volt európai gyarmat fejébe vette, hogy utoléri Európát. Olyannyira sikerült neki, hogy az Amerikai Egyesült Államok valóságos szörnyeteggé vált, ahol ijesztő mértéket öltöttek Európa fogyatékosai, betegségei és embertelensége.

Bajtársak, talán nincs más dolgunk, mint egy harmadik Európát teremteni? A Nyugat a szellem kalandja kívánt lenni. Európa a

szellem - mármint az európai szellem - nevében igazolta bűneit, és törvényesítette a rabszolgaságot, amelybe az emberiség négyötödét taszította.

Igen, az európai szellem különös alapokból nőtt ki. Az egész európai gondolkodás egyre sivárabb, egyre nehezebb terepen haladt. Azt is megszoktuk, hogy itt egyre kevésbé találkozunk az emberrel.

Az önmagával folytatott állandó párbeszéd, a mind szemérmetlenebb önimádat szüntelenül azt a félőrült állapotot készítette elő, amelyben az agymunka szenvedéssé vált, mert a realitás immár nem az élő, dolgozó és önmagát alakító ember valósága, hanem szavakból, különféle szóhalmazokból áll, s a feszültségek a szavak jelentéseiből születnek. Akadtak azonban európaiak, akik arra ösztönözték az európai dolgozókat, hogy zúzzák szét ezt az önimádatot, szakítsanak ezzel a valóságvesztéssel.

Az európai dolgozók általában nem feleltek e felhívásokra. Azt hitték, hogy ők is részesei az európai szellem csodálatos kalandjának.

Az európai gondolkodásban több időpontban is megvolt a nagy emberi kérdések megoldásának valamennyi eleme. Az európaiak azonban nem teljesítették a rájuk háruló küldetést, amely abból állt volna, hogy mindenáron fontolóra veszik ezeket az elemeket, módosítják elrendezésüket, lényegüket, megváltoztatják őket, s végül összehasonlíthatatlanul magasabb szintre emelik az ember kérdését.

Európának ma keringési zavarai vannak. Meneküljünk, bajtársak, e mozdulatlan mozgástól, ahol a dialektika az egyensúly logikájává változott! Térjünk vissza az ember kérdéséhez! Térjünk vissza az agy valóságának, az egész emberiség sok-sok agyának kérdéséhez; ezeknek az agyaknak a kapcsolatait meg kell sokszoroznunk, hálózatát változatossá, üzeneteit ismét emberivé kell tennünk!

Rajta, testvérek, túl sok dolgunk van ahhoz, hogy idejétmúlt játékokkal szórakozzunk. Európa azt tette, amit tennie kellett, és

mindent összevéve jól végezte a dolgát; ne vádoljuk többé, de kö-
zöljük vele határozottan, hogy immár fölösleges akkora lármát
csapnia! Már nincs félnivalónk tőle, hát ne is irigyeljük tovább!

Ma a harmadik világ roppant tömegként áll szemben Európá-
val; el kell határoznia, hogy megpróbálja megoldani azokat a prob-
lémákat, amelyekre ez az Európa nem tudott megoldást találni.

Ebben az esetben azonban fontos, hogy ne essék szó sem jövede-
lemről, sem az intenzitás növeléséről, sem ütemről. Nem, nem a
természethez való visszatérésről van szó, hanem nagyon is konk-
rétan arról, hogy ne vonsozljuk az embereket őket megnyomorító
utakra, ne kényszerítsünk az agyra olyan ütemet, amely gyorsan
eltompítja és megzavarja. Nem szabad az embert az utolérés ürü-
gyén sürgetni, elszakítani önmagától, belső világától, nem szabad
összetörni és megölni az embert.

Nem, mi senkit sem akarunk utolérni. De mindig, éjjel-nappal
együtt akarunk menetelni az emberrel, minden emberrel. Arról van
szó, hogy ne szakadozzon szét a karaván, mert akkor alig látjuk az
előttünk haladót, s az emberek, már fel sem ismerve egymást, mind
ritkábban találkoznak, mind ritkábban beszélnek egymással.

A harmadik világnak előlről kell kezdenie az emberi történelmet,
számot vetve Európa olykor csodálatos téziseivel, de egyszersmind
Európa bűneivel is, amelyek közül a leggyűlöletesebb az volt, hogy
patologikusan feldarabolta az ember funkcióit, szétmorzsolta egy-
ségét, a közösségben törést, rétegződést, osztályok szította véres
feszültségeket idézett elő, végül pedig, az emberiség hatalmas tö-
megeit sújtva, kitermelte a fajgyűlöletet, a rabszolgaságot, a ki-
zskmányolást és különösen azt a vértelen fajirtást, amelynek az
eredménye másfél milliárd ember félreállítása.

Nos hát, bajtársak, ne adózzunk Európának azzal, hogy őt kö-
vető államokat, intézményeket, társadalmakat hozunk létre!

Az emberiség mást vár tőlünk, nem ezt a karikatúraszerű és egé-
szében véve szemérmetlen utánzást.

Ha Afrikát új Európává, Amerikát új Európává akarjuk átala-

kítani, akkor bízzuk az európaiakra országaink sorsát. Jobban csinálják majd, mint közölünk a legtehetségesebbek.

Ha viszont azt akarjuk, hogy az emberiség egy fokkal előbbre lépjen, ha magasabb szintre akarjuk emelni, mint ahová Európa juttatta, akkor leleményességre, fölfedezésekre van szükségünk.

Ha meg akarunk felelni népeink várakozásának, másutt kell kutatnunk, nem Európában.

Sőt mi több, ha meg akarunk felelni az európaiak várakozásának, nem szabad, hogy - akár eszményi - tükörképét mutassuk társadalmuknak és gondolkodásuknak, amelytől időnként ők maguk is végtelenül undorodnak.

Bajtársak, Európa érdekében, önmagunk érdekében, az emberiség érdekében új bőrt kell öltönnünk, új gondolkodást kell kialakítanunk, meg kell kísérelnünk talpra állítani egy új embert.

Az alábbiakban megírásuk, illetve elhangzásuk időrendjében soroljuk fel Fanon írásait és előadásait, felszólalásait. Válogatott politikai műveinek kötete: *Pour la révolution africaine*. Párizs, Francois Maspero, 1969. Az ebben megjelent vagy újra kiadott munkáit *-gal jelöltük.

Les mains parallèles. L'œil se noie. La conspiration. Kiadatlan színdarabok. 1949-1950.

Troubles mentaux et syndromes psychiatriques dans l'hérédodégénération spino-cérébelleuse. Un cas de maladie de Friedreich avec délire de possession. Disszertáció. Lyon 1951-1952.

Le syndrome nord-africain. In: „Esprit”, Párizs, 1952. február.*

Peau noire, masques blancs. Párizs, Editions du Seuil, 1952.

Sur quelques cas traités par la méthode de Bini. (Szerzőtárs: dr. F. Tosquelle.) In: Congrès des médecins aliénistes et neurologues de France et des pays de langue française. LI. ülés. Pau, 1953. július 20-26.

A propos d'un cas de syndrome de Cotard avec balancement psychosomatique. (Szerzőtárs: dr. Despinoy.) Uo. (Megjelent még: „Les Annales médico-psychologiques”, 2. kötet. 1953. június.)

Indications de thérapeutique de Bini dans le cadre des thérapeutiques institutionnelles. (Szerzőtárs: dr. F. Tosquelle.) Uo.

Sur un essai de réadaptation chez une maia dé avec épilepsie morphéique et troubles de caractère graves. (Szerzőtárs: dr. F. Tosquelle.) Uo.

Notes sur les techniques de cures de sommeil avec conditionnement et contrôle électro-encéphalographique. (Szerzőtársak: dr. Despinoy és W. Zenner.) Uo.

La socialthérapie dans un service d'hommes musulmans. Difficultés méthodologiques. (Szerzőtárs: dr. J. Azoulay.) In: „L'Information psychiatrique”, 30. évf., 4. sorozat, 9. sz. Párizs, 1954.

Introduction aux troubles de la sexualité chez les Nord-Africains. (Szerzőtársak: dr. J. Azoulay és dr. F. Sanchez.) Kiadatlan kézirat. 1954-1955.

Aspects actuels de l'assistance mentale en Algérie. (Szerzőtársak: dr. J. Dequeker, dr. R. Lacaton, dr. M. Minucci és dr. F. Ramee.) In: „L'Information psychiatrique”, 31. évf., 4. sorozat, 1. sz. Párizs, 1955.

Antillais et Africains. In: „Esprit”, Párizs, 1955.*

Réflexions sur l'ethnopsychiatrie. In: „Conscience maghrébine”, 3. sz. 1955.

Conduites d'aveux en Afrique du Nord. (Szerzőtárs: dr. R. Lacaton.) In: Congrès des médecins aliénistes et neurologues de France et de pays de langue française. Lili, ülésszak. Nizza, 1977. szeptember 5-11.

Conférence sur les catégories de l'humanisme moderne. Egy Blidában tartott előadás kiadatlan szövege. 1955.

Attitüde du musulman maghrébin devant la folie. (Szerzőtárs: dr. F. Sanchez.) In: „Revue pratique de psychologie de la vie sociale et d'hygiène mentale”, 1956. 1. sz.

Lettre á un Français. 1956.*

Lettre au Ministre-Résident. 1956.*

Le T.A.T. chez la femme musulmane. Sociologie de la perception et de l'imagination. (Szerzőtárs: dr. C. Geromini.) In: Congrès des médecins

aliénistes et neurologues de Francé et de pays de langue française.
LIV. ülésszak. Bordeaux, 1956. augusztus 30.-szeptember 4.

Racisme et Culture. A néger írók és művészek első, párizsi kongresszusán elhangzott előadás szövege. 1956. szeptember.*

Conférence de presse. A Tuniszban tartózkodó FLN-küldöttség szóvivőjeként tartott sajtóértekezlet szövege. In: „Le Monde”, Párizs, 1957. június 5.

Déceptions et illusions du colonialisme français. In: „El Mudzsahid”, 10. sz. 1957. szeptember.*

L'Algérie face aux tortionnaires français. Uo.*

A propos d'un plaidoyer. Uo. 12. sz. 1957. november.*

Les intellectuels et les démocrates français devant la révolution algérienne. Uo. 1957. december 1., 15. és 30.*

Aux Antilles, naissance d'une nation? Uo. 16. sz. 1958. január.*

A propos d'un cas de spasme de torsion. (Szerzőtárs: dr. L. Lévy.) In: „La Tunisie médicale”, XXXVI. évf., 9. sz. Tunisz 1958.

Le sang maghrébin ne coulera pas en vain. In: „El Mudzsahid”, 18. sz. 1958. február.*

La farce qui change de camp. Uo. 21. sz. 1958. április.*

Décolonisation et indépendance. Uo. 22. sz. 1958. április.*

Une crise continuée. Uo. 23. sz. 1958. május.*

Lettre á la jeunesse africaine. Uo. 24. sz. 1958. május.*

Vérités premières á propos du problème colonial. Uo. 27. sz. 1958. július.*

La leçon de Cotonou. Uo. 28. sz. 1958. augusztus.*

Appel aux Africains. Uo. 29. sz. 1958. szeptember.*

Lendemain d'un plébiscite en Afrique. Uo. 30. sz. 1958. október.*

La guerre d'Algérie et la libération des hommes. Uo. 31. sz. 1958. november.*

L'Algérie et Accra. Uo. 34. sz. 1958. december.*

Accra: l'Afrique affirme son unité et définit sa stratégie. Uo.*

Les tentatives désespérées de M. Debré. Uo. 37. sz. 1959. február.*

Fureur raciste en France. Uo. 42. sz. 1959. május.*

Premiers essais de méprobamate injectable dans les états hypochondriaques
(Szerzőtárs: dr. L. Lévy.) In: „La Tunisie mécale”, XXXVII. évf.,
10. sz. Tunisz, 1959.

L'hospitalisation de jour en psychiatrie, valeurs et limites. I. introduction générale. II. Considérations doctrinales. (Szerzőtárs: dr. C. Geronimi.)
Uo.

L'An V de la Révolution algérienne. Párizs, F. Maspero, 1959. (Később
más címen is megjelent: *Sociologie d'une révolution.* Párizs, F. Maspe-
ro, 1966.)*

Le sang coule aux Antilles sous domination française. In: „El Mudzsahid”,
58. sz. 1960. január.*

Unité et solidarité effective sous les conditions de la libération africaine.
Uo.*

Cette Afrique à venir. 1960.*

Fel szólalás az afrikai béke- és biztonsági konferencián. Accra, 1960. ápri-
lis 7-10. In: „El Mudzsahid”, 63. sz. 1960. április 25. (kivonat) és
L'An V de la Révolution algérienne. Második kiadás (a kivonat módosít-
ott formája).

Fel szólalás Algéria képviselőjeként az afroázsiai konferencián. Conakry,
1960. április 12-15. In: „El Mudzsahid”, 63. sz. 1960. április 25. (Ki-
vonat.)

The Stage of Imperialism. In: „Provisional Government of the Algérián Republic, Missíon in Ghana”, 1. kötet, 6. sz. 1960. december.

La 'mórt de Lumumba: Pouvions-nous fairé autrement? In: „Afrique-Action”, 19. sz. 1961. február.*

Les Damnés de la térré. Cahiers Libres. Párizs, F. Maspero, 1961.

Pour la Révolution africaine. Écrits politiques. Cahiers Libres. Párizs, F. Maspero, 1964.

A sorozatot Murányi István tervezte

A kiadásért felel a Gondolat Könyvkiadó igazgatója

Szedte és nyomta az Alföldi Nyomda

A nyomdai megrendelés törzsszáma: 6470-66-14-1

Készült Debrecenben, az 1985. évben

Felelős vezető: Benkő István vezérigazgató

Felelős szerkesztő: Fellner Pál

Műszaki vezető: Tóbi Attila

Műszaki szerkesztő: Gut Ferenc

Megjelent 18,75 (A/5) ív terjedelemben,
az MSZ 5601-59 és 5602-55 szabvány szerint